

UNIVERZA
V LJUBLJANI

TEOF

Teološka
fakulteta

NAVAJANJE IN RAZISKOVANJE svetopisemskih, judovskih in zgodnjekrščanskih PISNIH VIROV

ZNANSTVENA MONOGRAFIJA

UREDILI

Maria Carmela Palmisano
Samo Skralovnik
Miran Špelič
Aljaž Krajnc

ZNANSTVENA KNJIŽNICA 88

בראשית ברא אלהים את
היתה תהו ובהו ודשך על
על פני המים ויאמר אלהים
את האור כי טוב ויבדל אלה
ויקרא אלהים לאור יום ולא
אמר אלהים יחי רקיע בתוך
מים ויש אלהים יחי רקיע
בין המים ויש אלהים יחי רקיע
בין המים ויש אלהים יחי רקיע

NAVAJANJE IN RAZISKOVANJE svetopisemskih, judovskih in zgodnjekrščanskih PISNIH VIROV

ZNANSTVENA MONOGRAFIJA

UREDILI
Maria Carmela Palmisano
Samo Skralovnik
Miran Špelič
Aljaž Krajnc

UNIVERZA
V LJUBLJANI

TEOF
Teološka
fakulteta

ZNANSTVENI RECENZIJI

doc. dr. David Movrin
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Znanstvena monografija *Navajanje in raziskovanje svetopisemskih, judovskih in zgodnjekrščanskih pisnih virov* zapolnjuje mučno belo liso, s katero se na slovenskih univerzah soočamo, ko je treba začetnikom predstaviti delo s pisnimi viri starega sveta. Plejada s tem povezanih problemov je nekaj, za kar je običajno potrebnih več let dela, preden jih zares razumeš, in marsikdo prej omaga. Tudi zato, ker je področje v mednarodnem merilu vse prej kot poenoteno, velikokrat se je treba najprej prebiti skozi vso to kakofonijo ter se slednjič odločiti, kateri od standardov je bolj smiseln.

Monografija, ki so jo uredili Maria Carmela Palmisano, Samo Skralovnik, Miran Špelič in Aljaž Krajnc, v nekem smislu temelji na ideji gradiva *Navajanje v metodologiji znanstvenega dela na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani*, ki ga je pred leti pripravil dr. Robert Petkovšek in ki je kot standard uveljavilo Chicago Manual of Style, nedvomno najbolj dodelanega od obstoječih redakcijskih priročnikov. Prav dejstvo, da se je fakulteta takrat odločila za en standard citiranja, *in necessariis unitas*, je bil svojski dosežek, ki na nekaterih članicah iste univerze še vedno ostaja desideratum. Monografija to osnovno idejo razvije, nadgradi in poglobi ter množici sodobnih virov v omenjenem gradivu postavi ob bok bistveno kompleksnejšo pahljačo drugačnih virov, ki so v povprečju za kaki dve tisočletji starejši, njihov prikaz pa z zgolj tehničnih navodil močno razširi v smeri vsebinskih in metodoloških pojasnil.

Monografija torej prinaša resnično obsežno in temeljito raziskavo, ki pomeni novo raven v predstavitvi teh virov in njihovih zakonitosti slovenskim bralcem ter bo generacijam prihodnjih študentov močno olajšala prve korake pri delu z njimi. Zasnovana je na interdisciplinarnem pristopu, skupina avtorjev, ki se ponaša s širokim strokovnim zaledjem, ponuja izčrpen pregled različnih teorij in vidikov, hkrati pa z jasnim slogom pisanja omogoča razumevanje tudi začetnikom.

ZNANSTVENI RECENZIJ

doc. dr. Anđelo Maly

Katoliška bogoslovna fakulteta Univerze v Zagrebu

Knjiga *Navajanje in raziskovanje svetopisemskih, judovskih in zgodnjekrščanskih pisnih virov* znanstvena je monografija koja na pregledan način pruža pomoć u znanstvenom istraživanju Svetoga pisma. Čitava knjiga plod je izvanredne i susljedne znanstvene metodologije pri čemu pojedina objašnjenja u fusnotama stranica kroz jasna pojašnjenja omogućuju bolje razumijevanje određenih izraza i elemenata unutar sadržaja teksta. Tekst pisan je prikladnim i razumljivim jezikom te ujednačenim stilom koji tvori jedinstvenu cjelinu. Sam stil pisanja je znanstven te omogućuje lako snalaženje unutra stranica. Popis dodatne literature na kraju svakog poglavlja je koristan za još detaljnije istraživanje. Knjiga *Navajanje in raziskovanje svetopisemskih, judovskih in zgodnjekrščanskih pisnih virov* predstavlja korisno i praktično pomagalo za biblijska i time povezana istraživanja. Zbog svoje praktičnosti i dosljednosti sigurno je jedinstveno djelo koje će omogućiti biblijskim, ali i drugim znanstvenicima, konkretna i izvanredna monografija za svakodnevnu upotrebu. Ovom monografijom obuhvaćeni su na jednome mjestu svi potrebni znanstveno-istraživački modeli i načini za biblijska istraživanja. Zahvaljujući jednostavnosti, ali i praktičnosti, djelo bitno je za potrebe biblijskih znanstvenika i stručnjaka.

Znanstvena knjižnica 88

Ljubljana: Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 2024

Uredili
Maria Carmela Palmisano
Samo Skralovnik
Miran Špelič
Aljaž Krajnc

Navajanje in raziskovanje svetopisemskih, judovskih in zgodnjekrščanskih pisnih virov

Urednik zbirke
Miran Špelič

Recenzenta
David Movrin
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Anđelo Maly
Katoliška bogoslovna fakulteta Univerze v Zagrebu

Lektorirala
Aleksandra Kocmut

Prelom
Robert Rošker

Izdala in založila
Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani
Poljanska cesta 4, 1000 Ljubljana

Za založnika
Janez Vodičar, dekan

Na naslovnici
Zvitek Tore v hebrejščini [hrani Teološka fakulteta
Univerze v Ljubljani], foto: Samo Skralovnik

Kataložni zapis o publikaciji (CIP)
pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID
200047875

ISBN
978-961-7167-19-1 (PDF)

Elektronska izdaja

DOI: 10.34291/ZK88

Izdajo knjige je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Znanstvena monografija je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0262: *Vrednote v judovsko-krščanskih virih in tradiciji ter možnosti dialoga*, ki poteka na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani in ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

VSEBINA

ZNANSTVENI RECENZII	II
AVTORJI IN AVTORICE	XIV
UVOD	XVIII
PRVO POGLAVJE	
NAVAJANJE SVETEGA PISMA	1
1.1 <i>Navajanje Svetega pisma</i>	2
1.1.1 Okrajšave svetopisemskih knjig	2
1.1.2 Okrajšave svetopisemskih knjig po abecednem redu	5
1.2 <i>Navajanje svetopisemskih besedil</i>	7
1.2.1 Navajanje svetopisemskih besedil slovenskih prevodov	7
1.2.2 Navajanje svetopisemskih besedil nekaterih tujih prevodov	8
1.2.3 Navajanje slovenskih izdaj Svetega pisma	9
1.2.4 Navajanje prvotnih virov svetopisemskega besedila	12
1.2.4.1 Hebrejska Stara zaveza	12
1.2.4.2 Grška Stara zaveza	15
1.2.4.3 Grška Nova zaveza	15
1.2.4.4 Latinski prevodi Svetega pisma	16
1.2.5 Nekateri drugi prevodi	17

1.3	<i>Pripomočki za raziskovanje Svetega pisma</i>	18
1.3.1	Konkordance	18
1.3.2	Statistika	21
1.3.3	Sinopse	21
1.3.4	Slovarji (za hebrejščino, aramejščino in sirščino)	22
1.3.5	Slovarji (za grščino)	25
1.3.6	Slovnice (za hebrejščino, aramejščino in grščino)	27
1.3.7	Leksikoni in enciklopedije	29
1.3.8	Biblična geografija in arheologija	32
1.3.9	Stari Bližnji vzhod	33
1.3.10	Elektronski pripomočki in spletne strani	34

DRUGO POGLAVJE

NAVAJANJE MRTVOMORSKIH ROKOPISOV, RABINSKIH BESEDIL IN APOKRIFOV

2.1	<i>Navajanje mrtvomorskih rokopisov</i>	40
2.1.1	Seznam okrajšav mrtvomorskih rokopisov	40
2.1.2	Navajanje mrtvomorskih rokopisov	46
2.1.3	Pripomočki za raziskovanje mrtvomorskih rokopisov	50
2.1.3.1	Seznami mrtvomorskih rokopisov in vstopna referenčna dela	51
2.1.3.2	Konkordance	53
2.1.3.3	Zbirke, serije	53
2.1.3.4	Sinteze in tematski pregledi	54

2.1.3.5	Elektronski pripomočki in spletne strani	55
2.1.3.6	Slovenska dela	57
2.2	<i>Navajanje rabinskih besedil</i>	62
2.2.1	Seznam okrajšav rabinskih besedil	62
2.2.2	Navajanje rabinskih besedil	75
2.2.3	Pripomočki za raziskovanje rabinskih besedil	76
2.2.3.1	Uvodna dela v študij rabinske literature	76
2.2.3.2	Mišna	77
2.2.3.3	Tosefta	78
2.2.3.4	Jeruzalemski Talmud	79
2.2.3.5	Babilonski Talmud	80
2.2.3.6	Midraši	81
2.2.3.7	Spletne strani	82
2.3	<i>Navajanje apokrifov</i>	86
2.3.1	Navajanje starozaveznih apokrifov	86
2.3.1.1	Terminologija	86
2.3.1.2	Seznam okrajšav starozaveznih apokrifov	89
2.3.1.3	Navajanje starozaveznih apokrifov	92
2.3.1.4	Pripomočki za raziskovanje starozaveznih apokrifov	92
2.3.1.4.1	Viri	92
2.3.1.4.2	Uvodna dela	95
2.3.1.4.3	Prevodi s kratkimi opisi	97
2.3.1.4.4	Slovenski prevodi	98
2.3.2	Navajanje novozaveznih apokrifov	102
2.3.2.1	Terminologija	102
2.3.2.2	Seznam okrajšav novozaveznih apokrifov	105

2.3.2.3	Navajanje novozaveznih apokrifov	112
2.3.2.4	Pripomočki za raziskovanje novozaveznih apokrifov	113
2.3.2.4.1	Izdaje apokrifov	113
2.3.2.4.2	Prevodi apokrifov v moderne jezike	117
2.3.2.4.3	Prevodi in študije v slovenščini	119
2.3.2.4.4	Uvodi v apokrifno literaturo	120
2.3.2.4.5	Zbirke	123
2.3.2.4.6	Spletne strani	125

TRETJE POGLAVJE

NAVJANJE IN RAZISKOVANJE

ZGODNJEKRŠČANSKIH/ PATRISTIČNIH VIROV

127

3.1	<i>Metodološki uvod</i>	128
3.1.1	Zgodovinski pregled vede	131
3.1.2	Sodobni trendi raziskovanja	135
3.1.3	Pomožne vede	140
3.1.3.1	Historiografija	140
3.1.3.2	Filologija	141
3.1.4	Pristopi in metode v patrističnem raziskovanju	143
3.1.4.1	Pristopi	143
3.1.4.2	Metoda	145
3.1.4.3	Metodološke nevarnosti	146
3.1.4.4	Naloge patrološkega raziskovanja	147
3.2	<i>Seznam okrajšav zgodnjekrščanskih virov</i>	150
3.2.1	Grška besedila	151

3.2.2	Latinska besedila	169
3.3	<i>Navajanje zgodnjekrščanskih virov</i>	184
3.3.1	Navajanje latinskih zgodnjekrščanskih virov	185
3.3.2	Navajanje grških in bizantinskih zgodnjekrščanskih virov	186
3.4	<i>Pripomočki za raziskovanje zgodnjekrščanskih virov</i>	186
3.4.1	Slovarji, leksikoni in enciklopedije	187
3.4.2	Pregledi zgodovine zgodnjekrščanske literature	191
3.4.3	Zbirke primarnih izdaj besedil	195
3.4.4	Zbirke prevodov besedil	197
3.4.5	Referenčna dela	203
3.4.6	Strokovne revije in monografske serije	204
3.4.7	Elektronski pripomočki in spletne strani	206

ČETRTO POGLAVJE

TEMELJNA NAČELA TRANSLITERACIJE 213

4.1	<i>Svetopisemska hebrejščina</i>	214
4.1.1	Akademski sistem transliteracije (Lambdin)	214
4.1.2	Strokovni sistem transliteracije (Society of Biblical Literature)	216
4.2	<i>Stara grščina</i>	220
4.2.1	Akademski sistem transliteracije (Society of Biblical Literature)	220

4.2.2	Strokovni sistem transliteracije	222
4.3	<i>Arabsčina</i>	226
4.3.1	Akademski sistem transliteracije (Brill)	226
4.3.2	Navajanje Korana	229
4.4	<i>Sirščina</i>	232
4.5	<i>Koptščina</i>	236

PETO POGLAVJE

LITERARNE ZVRSTI IN RETORIČNE OBLIKE V SVETEM PISMU

5.1	<i>Uvod</i>	240
5.2	<i>Pomembnejše objave o literarnih in retoričnih oblikah v Svetem pismu</i>	243
5.2.1	Objave v tujih jezikih	243
5.2.2	Objave v slovenščini	250
5.3	<i>Slovar literarnih zvrsti in retoričnih oblik v Svetem pismu</i>	253
5.4	<i>Priporočena literatura z opisom del</i>	284

ŠESTO POGLAVJE

METODOLOGIJA

6.1	<i>Eksegetske metode</i>	292
6.1.1	Diahrono raziskovanje: zgodovinsko-kritične metode	295

6.1.1.1	Tekstna kritika [<i>Textskritik</i>]	297
6.1.1.2	Literarna kritika [<i>Literarkritik</i>]	297
6.1.1.3	Redakcijska kritika [<i>Redaktionskritik</i>]	298
6.1.1.4	Kritika prenosa besedila [<i>Überlieferungskritik</i>] in kritika virov [<i>Quellenkritik</i>]	299
6.1.1.5	Kritika literarnih oblik [<i>Formkritik</i>]	300
6.1.1.6	Kritika literarnih vrst [<i>Gattungskritik</i>]	300
6.1.1.7	Kritika tradicij [<i>Traditionskritik</i>]	301
6.2	<i>Sinbrono raziskovanje: literarnokritične metode</i>	303
6.2.1	Strukturalistične metode: semiotska analiza	303
6.2.2	Pripovedna analiza	306
6.2.3	Retorična analiza	315
6.3	<i>Različni pristopi k branju</i>	319
6.3.1	Pristopi, ki temeljijo na izročilu	319
6.3.2	Pristopi s pomočjo znanosti o človeku	323
6.3.3	Ideološki pristopi	325
6.4	<i>Hermenevtika</i>	328
6.4.1	Svetopisemska eksegeza v Cerkvi	329
6.4.2	Razvoj sodobne hermenevtične teorije	331
6.4.3	Hermenevtika in pomeni Svetega pisma	335
6.5	<i>Zaključek</i>	338

AVTORJI IN AVTORICE

IRENA AVSENIK NABERGOJ

Irena Avsenik Nabergoj je zaposlena kot redna profesorica in znanstvena svetnica na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani in znanstvena svetnica na Inštitutu za kulturno zgodovino Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Poleg tega je redna profesorica za književnost na Univerzi v Novi Gorici in za slovensko književnost na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Je vodja raziskovalnega programa ARIS *Vrednote v judovsko-krščanskih virih in tradicijah ter možnosti dialoga* (P6-0262) in redna članica Evropske akademije znanosti in umetnosti. Ukvarja se z literarno interpretacijo Svetega pisma, z odmevi Svetega pisma v evropski in slovenski literaturi in umetnosti ter z literarno teorijo, literarno zgodovino in primerjalno književnostjo.

JAN DOMINIK BOGATAJ

Jan Dominik Bogataj OFM je strokovni sodelavec pri Inštitutu za patristične študije na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani. Po magisteriju na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani in diplomu iz bibličnih študij v Jeruzalemu (SBF) sedaj pripravlja doktorat iz teologije in patristične znanosti na Institutum patristicum Augustinianum (Papeška lateranska univerza v Rimu). Posveča se raziskovanju in prevajanju zgodnjekrščanske književnosti grške, latinske, sirske in starocerkvenoslovanske tradicije.

MATJAŽ CELARC

Matjaž Celarc, docent na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, ki deluje pri Katedri za Sveto pismo in judovstvo ter pomaga tudi pri Katedri za Osnovno bogoslovje in dialog. Njegovo področje raziskovalnega dela je Nova zaveza; natančneje Lukov opus v dveh volumnih. Iz tega izhaja tudi njegovo raziskovalno zanimanje za življenje prve krščanske skupnosti in Cerkve danes.

ALJAŽ KRAJNC

Aljaž Krajnc je mladi raziskovalec na Inštitutu za Sveto pismo, judovstvo in zgodnje krščanstvo na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani. Pod skupno supervizijo Teološke fakultete Univerze v Ljubljani ter Pontificio Istituto di Studi Arabi e d'Islamistica (Rim) pripravlja doktorsko nalogo o uporabi semantičnega polja Božjega kraljevanja v Svetem pismu, postsvetopisemskih besedilih ter Koranu.

MARI JOŽE OSREDKAR

Mari Jože Osredkar, OFM, izredni profesor osnovnega bogoslovja na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, je predstojnik Katedre za osnovno bogoslovje in dialog. Posveča se teološki relacijski teoriji francoskega misleca Guya Lafona in dialogu med katoličani in muslimani. Je član komisije za ekumenizem in medreligijski dialog pri Slovenski škofovski konferenci.

MARIA CARMELA PALMISANO

Maria Carmela Palmisano, SL, izredna profesorica Svetega pisma na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, je predstojnica Katedre za Sveto pismo in judovstvo. Sodelovala je pri pripravi novega prevoda SPJ, za katerega je prevedla več starozaveznih knjig. Njeno področje raziskovalnega dela so modrostne knjige, zlasti Sirahova knjiga, za katero je pripravila znanstveni komentar (2016).

SAMO SKRALOVNIK

Samo Skralovnik je docent na Katedri za Sveto pismo in judovstvo na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani. Je predstojnik Inštituta za Sveto pismo, judovstvo in zgodnje krščanstvo ter glavni in odgovorni urednik recenzirane znanstvene revije *Edinost in dialog*. Njegove znanstvene razprave se osredotočajo na semantično analizo hebrejskih korenov, povezanih z dinamiko pohlepa, željo po večanju imetja in z drugimi vitalnimi človeškimi potrebami po obstoju in ohranitvi.

MIRAN ŠPELIČ

Miran Špelič, OFM, je docent na Katedri za zgodovino Cerkve in patrologijo na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se največ ukvarja s cerkvenimi očeti in je v slovenščino prevedel številna njihova besedila. Je urednik knjižne zbirke Znanstvena knjižnica, ki jo izdaja Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani.

ALAN TEDEŠKO

Alan Tedeško, doktor bibličnih znanosti, je asistent pri Katedri za Sveto pismo in judovstvo na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani. Njegovo področje raziskovanja so predvsem Psalmi.

UVOD

Maria Carmela Palmisano
Samo Skralovnik
Miran Špelič
Aljaž Krajnc

Pred vami je znanstvena monografija o navajanju in raziskovanju svetopisemskih, judovskih in zgodnjeokrščanskih pisnih virov, ki je nastala na temelju večletnega dela in izkušenj visokošolskih učiteljev in raziskovalcev Teološke fakultete Univerze v Ljubljani. Ob hkratnem upoštevanju primerljivih doslej objavljenih znanstvenih del v evropskem in širšem mednarodnem prostoru ter že uveljavljenega standarda, na katerem temelji metodologija znanstvenega dela na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, monografija zapolnjuje vrzel na tem področju v slovenskem jezikovnem prostoru. Monografija temelji in nadgrajuje delo Roberta Petkovška *Navajanje v metodologiji znanstvenega dela na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani*, s katerim se je t. i. čikaški sistem navajanja virov (*The Chicago Manual of Style*) uveljavil kot standard za teološko znanstvenoraziskovalno delo v Sloveniji.

Monografija je sestavljena iz šestih poglavij. V prvem Maria Carmela Palmisano predstavlja primarne vire za študij Svetega pisma, v drugem Samo Skralovnik, Maria Carmela Palmisano, Alan Tedeško in Matjaž Celarc predstavljajo vire štirih področij raziskovalnega dela: mrtvomorskih rokopisov, rabinskih besedil, starozaveznih apokrifov in novozaveznih apokrifov. Jan Dominik Bogataj in Miran Špelič sta pripravila tretje poglavje o raziskovanju in navajanju zgodnjeokrščanskih oz. patrističnih virov. Maria Carmela Palmisano, Miran Špelič, Aljaž Krajnc, Jan Dominik Bogataj in Mari Jože Osredkar v četrtem poglavju predstavijo temeljna načela transliteracije biblične hebrejščine, grščine, arabščine in nekaterih drugih jezikov (sirščine in kopščine) ter načela navajanja Korana. Irena Avsenik Nabergoj v petem poglavju opisuje literarne zvrsti in retorične oblike v Svetem pismu. Šesto poglavje avtorja Matjaža Celarca je posvečeno metodologiji znanstvenega dela s Svetim pismom.

V mednarodnem prostoru je bilo v zadnjih letih objavljenih več znanstvenih monografij o raziskovanju Svetega pisma in svetopisemskih virov, ki smo jih skrbno preučili in so nam bili v pomoč, npr. Siegfried

M. Schwertner, *IATG³ – Internationales Abkürzungsverzeichnis für Theologie und Grenzgebiete (Deutsch) Gebundene Ausgabe*, 3 izd. (Berlin: De Gruyter, 2014); Stanisław Bazyliński, *A Guide to Biblical Research*, Subsidia Biblica 36 (Roma: Gregorian & Biblical Press, 2016); Patrick H. Alexander idr., ur., *The SBL Handbook of Style: For Ancient Near Eastern, Biblical, and Early Christian Studies* (Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 1999).

Predstavitev virov v monografiji temelji na že omenjenem čikaškem standardu, ki dopušča dva načina navajanja: način sprotnih referenc oz. bibliografskih sklicev z najnujnejšimi podatki v besedilu (R) s seznamom referenc na koncu, v katerem so viri natančno opredeljeni (SR), in način opomb (O) s seznamom literature na koncu (SL).

V besedilu monografije zaradi poenotenja znanstvenega, strokovnega in študijskega dela uporabljamo obliko navajanja po načinu sprotnih referenc (R), kar pomeni, da vire v besedilu sproti navajamo v bibliografskem sklicu z navedbo priimka avtorja, letnice izida dela in strani. Na koncu vsakega poglavja sledi ustrezajoč seznam referenc (SR).

V monografiji je hkrati predstavljena množica virov in literature, ki je nepogrešljiva za znanstveno raziskovanje na področju Svetega pisma, judovstva in patristike. Kadar avtor določen vir ali knjižno enoto izpostavi, tj. opiše in predstavi, to delo navajamo po načinu opomb (O). Takšno delo ni navedeno ne po načinu seznama referenc (SR), saj delo nima sprotne reference oz. ni navedeno v sprotni referenci, ne po načinu seznama literature (SL), saj delo predstavlja sestavni del korpusa besedila. Navajanje po načinu opomb (O) z enim samim končnim ločilom (piko) je hkrati prijaznejše bralcu in slovenskemu jeziku. Na koncu poglavja avtor lahko ponudi seznam literature (SL), če poleg izpostavljenih opisov del predlaga še dodatno literaturo.

Ta način navajanja, ki uporablja kombinacijo obeh načinov navajanja po čikaškem standardu, dosledno po predstavljenih kriterijih, je prisoten tudi v primerljivih znanstvenih publikacijah, npr. Stanisław Bazyliński, *A Guide to Biblical Research*, Subsidia Biblica 36 (Roma: Gregorian & Biblical Press, 2016).

Pri snovanju monografije so sodelovali različni avtorji, člani raziskovalnega programa ARIS P6-0262, *Vrednote v judovsko-krščanskih virih in tradiciji ter možnosti dialoga*, ki že dolga leta delujejo na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani. Pripadajo različnim katedram, saj je to delo osnovano interdisciplinarno. V svojih prispevkih avtorji izhajajo iz lastnih raziskovalnih in pedagoških izkušenj (s študenti in doktorandi) ter skušajo odgovoriti na potrebe raziskovalcev in znanstvenikov po ureditvi zelo širokega, bogatega in zato tudi zahtevnega področja znanstvenoraziskovalnega dela.

Monografija, ki jo objavljamo, je prvo tovrstno znanstveno delo v slovenskem prostoru, zato je odprta za prihodnje dopolnitve in razširitve, ki jih bodo narekovala potrebe znanstvene dejavnosti in nova znanstvena dela, ki jih bodo avtorji želeli vključiti v svoja poglavja.

Želimo, da bo delo koristno doktorandom, ki šele začenjajo sistematično znanstvenoraziskovalno delo na področju Svetega pisma, judovstva in patristike, pa tudi strokovnjakom članic drugih fakultet, univerz in javnih ustanov, ki se pri svojem delu soočajo s potrebo po sistematičnih in pomenotnih navodilih za navajanje znanstvenih virov in literature z judovsko-krščanskega področja.

Na koncu se posebej zahvaljujemo obema recenzentoma, Davidu Movrinu s Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Anđelu Malyju s Katoliške bogoslovne fakultete Univerze v Zagrebu, ki sta delo skrbno pregledala in predlagala izboljšave, Robertu Petkovšku s Teološke fakultete Univerze v Ljubljani ter drugim neimenovanim posameznikom za vse nasvete in pomoč.

Ljubljana, 25. junij 2024

SEZNAM SPLOŠNIH OKRAJŠAV IN KRATIC¹

A.D. / B.C.	<i>Annus Domini / Before Christ</i> (pred Kristusom)
ang.	angleško
ARIS	Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije
BR	Dogmatična konstitucija o Božjem razodetju <i>Dei Verbum</i>
CA	Kalifornija
db.	dobesedno
dr.	doktor/doktorica
DZS	Državna založba Slovenije
etc.	<i>et cetera</i> (in tako dalje)
GA	Georgia
gl.	glej
gr.	grško
idr.	in drugi / in druge / in drugo
IN	Indiana
inc.	incorporated (programska oprema)
ipd.	in podobno
it.	italijansko
itd.	in tako dalje
izd.	izdaja
KT	Kentucky
l.	leto
lat.	latinsko
LXX	Septuaginta (grški prevod Stare zaveze)
MA	Massachusetts
mdr.	med drugim
MD	Maryland
MI	Michigan

1 V tem seznamu navajamo splošne okrajšave in kratice. Avtor je v vsakem poglavju, kjer je bilo treba, pripravil še dodaten seznam okrajšav in kratic za obravnavane vsebine.

MT	<i>masoretic text</i> (masoretsko besedilo/izvorno hebrejsko vokalizirano svetopisemsko besedilo)
NC	North Carolina
nem.	nemško
NJ	New Jersey
npr.	na primer
NY	New York
NZ	Nova zaveza
ok.	okoli
oz.	oziroma
prim.	primerjaj
pr. Kr.	pred Kristusom
po Kr.	po Kristusu
Q	<i>Quelle</i> (evangeljski vir)
rkp.	rokopis/rokopisi
sl.	sledeči/sledeče
SP	Sveto pismo
sv.	sveti/sveta
stol.	stoletje
s. v.	<i>sub voce</i> (pod geslom)
SZ	Stara zaveza
št.	številka/številke
t. i.	tako imenovan/a/i/e
tj.	to je
TN	Tennessee
U.K.	United Kingdom
ur.	urednik/uredniki
Vg	Vulgata
VL	Vetus Latina
WA	Washington
ZRC SAZU	Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
zv.	zvezek/-ka/-ki

PRVO POGLAVJE

NAVAJANJE SVETEGA PISMA

Maria Carmela Palmisano

1.1 Navajanje Svetega pisma

V tem poglavju bomo v prvem delu predstavili okrajšave svetopisemskih knjig, v drugem delu pa način navajanja svetopisemskih besedil – oboje po najnovejšemu prevodu Svetega pisma – Jeruzalemski izdaji – slovenske prevode in izdaje Svetega pisma ter nekatere sodobne prevode v tujih jezikih; sledi predstavitev kritičnih izdaj besedil Svetega pisma v izvirnih jezikih in izdaj najpomembnejših starih prevodov Stare in Nove zaveze; v tretjem delu predstavljamo obsežen nabor pripomočkov za znanstveno-raziskovalno delo s Svetim pismom v tujih jezikih in v slovenščini.

1.1.1 *Okrajšave svetopisemskih knjig*

1 Mz	Prva Mojzesova knjiga (Geneza)
2 Mz	Druga Mojzesova knjiga (Eksodus)
3 Mz	Tretja Mojzesova knjiga (Levitik)
4 Mz	Četrta Mojzesova knjiga (Numeri)
5 Mz	Peta Mojzesova knjiga (Devteronomij)
Joz	Jozue
Sod	Sodniki
Rut	Ruta
1 Sam	Prva Samuelova knjiga
2 Sam	Druga Samuelova knjiga
1 Kr	Prva knjiga kraljev
2 Kr	Druga knjiga kraljev
1 Krn	Prva kroniška knjiga
2 Krn	Druga kroniška knjiga

Ezr	Ezra
Neh	Nehemija
Tob	Tobit
Jdt	Judita
Est	Estera
1 Mkb	Prva knjiga Makabejcev
2 Mkb	Druga knjiga Makabejcev
Job	Job
Ps	Psalmi
Prg	Pregovori
Prd	Pridigar (Kohelet)
Vp	Visoka pesem
Mdr	Knjiga modrosti
Sir	Sirah
Iz	Izaija
Jer	Jeremija
Žal	Žalostinke
Bar	Baruh
Ezk	Ezekiel
Dan	Daniel
Oz	Ozej
Jl	Joel
Am	Amos
Abd	Abdija
Jon	Jona
Mih	Mihej
Nah	Nahum
Hab	Habakuk
Sof	Sofonija
Ag	Agej
Zah	Zaharija
Mal	Malahija

Mt	Evangelij po Mateju
Mr	Evangelij po Marku
Lk	Evangelij po Luku
Jn	Evangelij po Janezu
Apd	Apostolska dela
Rim	Pismo Rimljanom
1 Kor	Prvo pismo Korinčanom
2 Kor	Drugo pismo Korinčanom
Gal	Pismo Galačanom
Ef	Pismo Efežanom
Flp	Pismo Filipljanom
Kol	Pismo Kološanom
1 Tes	Prvo pismo Tesaloničanom
2 Tes	Drugo pismo Tesaloničanom
1 Tim	Prvo pismo Timoteju
2 Tim	Drugo pismo Timoteju
Tit	Pismo Titu
Flm	Pismo Filemonu
Heb	Pismo Hebrejcem
Jak	Jakobovo pismo
1 Pt	Prvo Petrovo pismo
2 Pt	Drugo Petrovo pismo
1 Jn	Prvo Janezovo pismo
2 Jn	Drugo Janezovo pismo
3 Jn	Tretje Janezovo pismo
Jud	Judovo pismo
Raz	Razodetje (Apokalipsa)

1.1.2 *Okrajšave svetopisemskih knjig po abecednem redu*

Abd	Abdija
Ag	Agej
Am	Amos
Apd	Apostolska dela
Bar	Baruh
Dan	Daniel
Ef	Pismo Efežanom
Est	Estera
Ezk	Ezekiel
Ezr	Ezra
Flm	Pismo Filemonu
Flp	Pismo Filipljanom
Gal	Pismo Galačanom
Hab	Habakuk
Heb	Pismo Hebrejcem
Iz	Izaija
Jak	Jakobovo pismo
Jdt	Judita
Jer	Jeremija
Jl	Joel
Jn	Evangelij po Janezu
1 Jn	Prvo Janezovo pismo
2 Jn	Drugo Janezovo pismo
3 Jn	Tretje Janezovo pismo
Job	Job
Jon	Jona
Joz	Jozue
Jud	Judovo pismo
Kol	Pismo Kološanom
1 Kor	Prvo pismo Korinčanom

2 Kor	Drugo pismo Korinčanom
1 Kr	Prva knjiga kraljev
2 Kr	Druga knjiga kraljev
1 Krn	Prva kroniška knjiga
2 Krn	Druga kroniška knjiga
Lk	Evangelij po Luku
Mal	Malahija
Mdr	Knjiga modrosti
Mih	Mihej
1 Mkb	Prva knjiga Makabejcev
2 Mkb	Druga knjiga Makabejcev
Mr	Evangelij po Marku
Mt	Evangelij po Mateju
1 Mz	Prva Mojzesova knjiga
2 Mz	Druga Mojzesova knjiga
3 Mz	Tretja Mojzesova knjiga
4 Mz	Četrta Mojzesova knjiga
5 Mz	Peta Mojzesova knjiga
Nah	Nahum
Neh	Nehemija
Oz	Ozej
Prd	Pridigar (Kohelet)
Prg	Pregovori
Ps	Psalmi
1 Pt	Prvo Petrovo pismo
2 Pt	Drugo Petrovo pismo
Raz	Razodetje (Apokalipsa)
Rim	Pismo Rimljanom
Rut	Ruta
1 Sam	Prva Samuelova knjiga
2 Sam	Druga Samuelova knjiga
Sir	Sirah

Sod	Sodniki
Sof	Sofonija
1 Tes	Prvo pismo Tesaloničanom
2 Tes	Drugo pismo Tesaloničanom
1 Tim	Prvo pismo Timoteju
2 Tim	Drugo pismo Timoteju
Tit	Pismo Titu
Tob	Tobit
Vp	Visoka pesem
Zah	Zaharija
Žal	Žalostinke

1.2 Navajanje svetopisemskih besedil

V drugem delu poglavja najprej predstavljamo pravila za navajanje svetopisemskih besedil slovenskih prevodov in nekaterih tujih svetopisemskih prevodov ter predstavimo navajanje slovenskih izdaj Svetega pisma. Nato predstavimo prvotne vire svetopisemskega besedila (hebrejska Stara zaveza, grška Stara zaveza, grška Nova zaveza, latinski in nekateri drugi prevodi Svetega pisma) ter pripomočke za raziskovanje Svetega pisma (konkordance, statistika, sinopse, slovarje, slovnice, leksikone in enciklopedije ter elektronske pripomočke ter spletne strani).

1.2.1 *Navajanje svetopisemskih besedil slovenskih prevodov*¹

Za okrajšavo svetopisemske knjige sledi *presledek*, nato sledita še številka poglavja in številka vrstice. Med njima je obojestransko stična vejica. Med vrsticami je stični vezaj (-), med poglavji stični pomišljaj (–). Pika ločuje posamezne vrstice ali sklope vrstic znotraj poglavja, podpičje pa posamezna poglavja.

1 Sistem navajanja svetopisemskih besedil in uporaba ločil sledita najnovejšem prevodu Svetega pisma – Jeruzalemski izdaji (SPJ).

2 Mz 20,17 Mr 4,35	ena vrstica
Ezk 11,22-25 Jn 1,2-3	več neprekinjenih vrstic v istem poglavju
2 Mz 24,3.7 Mt 5,1.5.7 Iz 14,1-2.22-23	več prekinjenih vrstic v istem poglavju
Jer 7,1-5; 12,5-6 Jn 1,2-3; 4,2-6	več neprekinjenih vrstic v različnih poglavjih
Mih 2 Apd 12	eno poglavje
5 Mz 32-34 Mr 3-6	več neprekinjenih poglavij
5 Mz 4,44-28,68 Mr 3,1-4,45	več neprekinjenih poglavij z neprekinjenimi vrsticami
3 Mz 9,1.8; 11,1.5	več prekinjenih poglavij s prekinjenimi vrsticami

Svetopisemski navedbi *po presledku* lahko sledi okrajšava izdaje Svetega pisma, če avtor želi izpostaviti točno določen prevod (npr. 2 Mz 20,17 SPJ; Mr 4,35 CHR). Če okrajšava izdaje Svetega pisma ni navedena, se razume, da avtor navaja zadnji uradni slovenski prevod (SPJ).

1.2.2 *Navajanje svetopisemskih besedil nekaterih tujih prevodov*

Prevod	Okrajšava	Ime prevoda
Angleški prevod	KJV	<i>The King James Version</i> (od l. 1611 z vsemi posodobitvami)
Angleški prevod	NRSV	<i>The New Revised Standard Version</i> (posodobljena izdaja KJV iz 1989)
Angleški prevod	ESV – CE	<i>English Standard Version – Catholic Edition Bible</i> L. 2018 je Indijska škofovska konferenca objavila katoliški prevod Svetega pisma, ki vključuje devterokanonične knjige in jih razporedi po redu katoliškega kanona. Ta prevod je podlaga, ki jo je Angleška škofovska konferenca sprejela za pripravo novih lekcionarjev v Združenem kraljestvu.

Prevod	Okrajšava	Ime prevoda
Francoski prevod	BJ	<i>La Bible de Jérusalem</i> Jeruzalemska izdaja Svetega pisma, pripravljena na École biblique et archéologique française v Jeruzalemu; prva izdaja l. 1956 s kasnejšimi posodobitvami; zadnja, tretja, je iz l. 1998.
Francoski prevod	TOB	<i>La traduction Oecumenique de la Bible</i> (ekumenski prevod iz 1988)
Italijanski prevod	CEI	<i>La traduzione ufficiale della Bibbia CEI</i> Z opombami jeruzalemske izdaje; Italijanska škofovska konferenca, zadnji prevod je CEI 2008.
Nemški prevod	SCHLA2K	<i>Neue revidierte Fassung</i> Prevod Franza E. Schlachterja iz hebrejskega in grškega vira iz l. 2000, prva izdaja je iz l. 1905.
Nemški prevod	<i>Die Bibel Einheitsübersetzung Altes und Neues Testament</i>	<i>Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift</i> Poenoten prevod, ki so ga skupaj pripravile Škofovske konference Nemčije, Avstrije, Švice idr., 2016.

Drugi sodobni prevodi in okrajšave²

1.2.3 Navajanje slovenskih izdaj Svetega pisma

V časovnem zaporedju navajamo osem celotnih slovenskih izdaj Svetega pisma, njihove okrajšave in primere navajanja posameznih izdaj ali delov izdaj.³

2 Za druge sodobne prevode Svetega pisma, njihova imena, okrajšave in posodobitve na temelju izvirnih besedil gl. računalniške programe za študij Svetega pisma, kot sta *Accordance in BibleWorks*, ali spletne vire (NET Bible; Bible Hub). Za uradne okrajšave posameznih knjig Svetega pisma v sodobnih jezikih gl. že omenjene ali Siegfrieda M. Schwertnerja, *IATG³ – Internationales Abkürzungsverzeichnis für Theologie und Grenzgebiete (Deutsch) Gebundene Ausgabe*, 3. izd. (Berlin: De Gruyter, 2014), XXIX–XXX.

3 Za pregled vseh (delnih in celotnih) slovenskih izdaj Svetega pisma gl. tudi katalog, ki so ga pripravili Nataša Golob, Gorazd Kocijančič in Marijan Smolik, *Biblije na Slovenskem* (Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 1996).

1.	DAL	Dalmatinov prevod (1584)
2.	JAP	Japljev prevod (1791–1802)
3.	WOL/WLF	Wolfova izdaja (1856–1859)
4.	CHR	Chraskov prevod (1914)
5.	MAR	Mariborska izdaja (1959–1961)
6.	EKU	Ekumenska izdaja (1974)
7.	SSP	Slovenski standardni prevod (1996)
8.	SPJ	Jeruzalemska izdaja (2010–2024)

1. Dalmatinov prevod (1584)

Biblia, tu ie, vse Svetu pismu, Stariga inu Noviga testamenta: Bibel, das ist, die gantze heilige Schrifft, Dalmatinova izdaja (Wittemberg: durch Hans Kraffts Erben, 1584).⁴

2. **Japljev prevod** (1791–1802) v enajstih zvezkih (9 starozaveznih, 2 novozavezna) Jurij Japelj, Blaž Kumerdej, Anton Traven, Jožef Škrinar, Jožef Rihar, Modest Šraj in Janez Debevec.

Svetu pismu stariga testamenta id est: Biblia sacra veteris testamenti ... / in Slavo-Carniolicum idioma translata per Georgium Japel ... et Blasium Kumerdey ... (Ljubljana: typis Joan. Frid. Eger, 1791–1802).

3. **Wolfova izdaja** (1856–1859) v šestih zvezkih

Jurij Volc, Andrej Čebašek, Andrej Gollmayer, Luka Jeran, Frančišek Metelko in Matevž Ravnikar.

Sveto pismo stare in nove zaveze z razlaganjem poleg nemškiga, od apostoljskiga sedeža poterjeniga sv. pisma, ki ga je iz Vulgate ponemčil in razložil dr. Jožef Franc Allioli (Ljubljana: Jožef Blaznik, 1856–1859).

4 V povezavi s prvim celovitim prevodom Svetega pisma, ki ga je pripravil Jurij Dalmatin, omenimo, da je bil v okviru mednarodne zbirke *Biblia Slavica*, namenjene izdaji faksimilov najstarejših slovanskih in baltskih prevodov Svetega pisma, leta 2006 objavljen slovenski zvezek z najstarejšimi slovenskimi prevodi Svetega pisma. V ta zvezek je vključenih devet najstarejših slovenskih prevodov Svetega pisma od skupaj enajstih, ki so izšli v letih 1555 do 1582 oz. do mejnika, ki ga predstavlja izid Dalmatinove Biblije (1584); gl. Majda Merše, »Trubarjevi svetopisemski prevodi v slovenskem zvezku *Biblie Slavice*«, *Edinost in Dialog* 72 (2017): 243–244.

4. Chraskov prevod (1914)

Antonin Chraska, češki misijonar, prevajalec. Prevod sta jezikovno pregledala Fran Govekar in Anton Mikuš.

Sveto pismo starega in novega zakona: Stari zakon po hebrejskem, Novi po grškem izvirniku (Ljubljana: Britanska in inozemska svetopisemska družba, 1914).

5. Mariborska izdaja (1959–1961)

Sveto pismo: Stara zaveza, 3 zv. (Maribor: Lavantinski škofijski ordinariat, 1959–1960).

Sveto pismo: Nova zaveza (Maribor: Lavantinski škofijski ordinariat, 1961).

6. Ekumenska izdaja (1974)

Sveto pismo stare in nove zaveze, ekumenska izdaja (Ljubljana: Britanska biblična družba, 1974).

6a. Jubilejna izdaja Nove zaveze (1984)

Sveto pismo nove zaveze: jubilejni prevod ob štiristoletnici Dalmatinove Biblije (Ljubljana: Nadškofijski ordinariat; Britanska in inozemska biblična družba, 1984).

6b. Ekumenska izdaja z novim prevodom Nove zaveze (1995)

(Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 1995).

7. Slovenski standardni prevod (1996)

Sveto pismo Stare in Nove zaveze: slovenski standardni prevod iz izvirnih jezikov, študijska izdaja (Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 1996).

8. Jeruzalemska izdaja Svetega pisma (2010–2024)

Sveto pismo. Nova zaveza in psalmi, jeruzalemska izdaja (Ljubljana: Družina; Teološka fakulteta, 2010).

Sveto pismo. Modrostne in preroške knjige, jeruzalemska izdaja (Ljubljana: Družina; Teološka fakulteta, 2013).

Sveto pismo. Peteroknjižje, jeruzalemska izdaja (Ljubljana: Družina; Teološka fakulteta; Slovenska škofovska konferenca, 2014).

Sveto pismo. Zgodovinske knjige, jeruzalemska izdaja (Ljubljana: Družina; Teološka fakulteta; Slovenska škofovska konferenca, 2015) (Joz, Sod, Rut, 1 Sam, 2 Sam, 1 Kr, 2 Kr, 1 Krn, 2 Krn).

Sveto pismo. Zgodovinske knjige, drugi del, jeruzalemska izdaja (Ljubljana: Slovenska škofovska konferenca; Družina, 2019) (Ezr, Neh, Tob, Jud, Est, 1 Mkb, 2 Mkb).

Sveto pismo: Stara in Nova zaveza, jeruzalemska izdaja (Ljubljana: Slovenska škofovska konferenca; Družina, 2024).

1.2.4 **Navajanje prvotnih virov svetopisemskega besedila**

- Hebrejska Stara zaveza
- Grška Stara zaveza
- Grška Nova zaveza
- Latinski prevodi Svetega pisma

1.2.4.1 **Hebrejska Stara zaveza**

Najpomembnejše kritične izdaje hebrejskega Svetega pisma:

Rudolf Kittel, ur., *Biblia Hebraica*, 3. izd. (Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1937, 1959).

Prva (Leipzig, 1905–1906) in druga izdaja (Leipzig, 1909) *Biblie Hebraice* (BH) uporabljata kot osnovno besedilo hebrejsko besedilo Jacoba Ben Hayyima: *Biblia hebraica cum Targum et variis rabbinorum commentariis*, 1524–1525. Tretja izdaja l. 1937 je uvedla besedilo Leningrajskega kodeksa Ben Asherja (Leningrajski kodeks B 19a, 1008–1009). Največja sprememba v tretji izdaji, poleg večjega formata knjige in tipografskih znakov ter dvojnega kritičnega aparata, je uporaba *masore*, ki jo je uredil P. Kahle.

Karl Elliger, Wilhelm Rudolph idr., ur., *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1967–1977).

Biblia Hebraica Stuttgartensia (BHS) predstavlja četrto izdajo HB. Tudi pri tej izdaji je Leningrajski kodeks B 19a osnovno besedilo. Izboljšali so *masoro parvo* in jo objavili ob strani hebrejskega besedila. Pod hebrejskim besedilom so natisnjeni večji komentarji *masore magne* ter kritični aparat.⁵

Adrian Schenker, Yohanan A. P. Goldman, Arie van der Kooij, Gerard J. Norton, Steven Pisano, Jan de Waard in Richard Weis, ur., *Biblia Hebraica Quinta* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2004–).

Biblia Hebraica Quinta (BHQ) predstavlja novi načrt objave hebrejske Biblije, ki je nastal zaradi novih odkritij zlasti mrtvomorskih rokopisov in zaradi novih študij o posredovanju besedila hebrejske Biblije. Tudi za to izdajo je osnovno besedilo diplomatska izdaja Leningrajskega kodeksa. Predvideno je bilo, da bodo do 2020 objavljeni vsi zvezki k posameznim knjigam Stare zaveze, vendar objava še ni zaključena. 2021 je bil objavljen zvezek, posvečen Tretji Mojzesovi knjigi. V pripravi je še objava nekaterih preroških, zgodovinskih in poetičnih knjig (objava Jobove knjige je bila napovedana za 1. 9. 2024).

Moshe H. Goshen-Gottstein idr., ur., *The Hebrew University Bible*, The Hebrew University Bible Project (Jerusalem: Magnes Press, 1995–).

Načrt *The Hebrew University Bible* (HUB) se je začel oblikovati ok. l. 1950, ko je Moshe H. Goshen-Gottstein načrtoval novo izdajo hebrejske Biblije, v kateri bi natisnili najboljše rokopise MT s pripadajočo *masoro*. Prvi zvezek je bil objavljen l. 1975 in je bil posvečen besedilu preroka Izaija. Posebnost projekta je, da kot osnovno uporablja besedilo Alepskega

5 Za pojasnitev pojmov *masora magna*, *masora parva* in ostalih referenc v hebrejski Bibliji gl. Reinhard Wonneberger, *Understanding BHS: A Manual for the Users of Biblia Hebraica Stuttgartensia* (Roma: Biblical Institute Press, 1984).

kodeksa (iz 10. stol. po Kr.),⁶ ki je starejši od Leningrajskega kodeksa. Doslej so bili objavljeni zvezki, posvečeni preroku Izaiju (1975), Jeremiju (1997), Ezekielu (2004).

Omembe vreden je novi projekt, *The Oxford Hebrew Bible* (OHB), ki ga vodi glavni urednik Ronald Hendel (z Univerze Berkeley v Kaliforniji) in predvideva objavo velike kritične izdaje (*editio critica maior*).

Najpomembnejše kritične izdaje samarijanskega Peteroknjižja:

August F. von Gall, ur., *Der hebräische Pentateuch der Samaritaner* (Gießen: Töpelmann, 1918).

Kritična izdaja v obliki eklektične verzije samarijanskega Peteroknjižja.

Abraham Tal, ur., *The Samaritan Pentateuch: Edited According to MS 6 (C) of the Shekhem Synagogue*, Texts and Studies in the Hebrew Language and Related Subjects 8 (Tel-Aviv: Tel-Aviv University, 1994).

Zvezek vsebuje ponatis enega najpomembnejših rokopisov samarijanskega Peteroknjižja, ki izhaja iz sinagoge v Sihemu iz l. 1204.

Novejše kritične izdaje samarijanskega Peteroknjižja:

Stefan Schorch, Evelyn Burkhardt in Ramona Fändrich, ur., *Leviticus, The Samaritan Pentateuch: A Critical Editio Maior 3* (Berlin; Boston, MA: De Gruyter, 2018).

Stefan Schorch, Evelyn Burkhardt idr., ur., *Genesis, The Samaritan Pentateuch: A Critical Editio Maior 1* (Berlin; Boston, MA: De Gruyter, 2021).

Stefan Schorch je urednik novejše izdaje samarijanskega Peteroknjižja, ki nosi ime *editio maior*. Izdaja ni eklektična, temveč diplomatska, kar pomeni, da predstavlja glavno besedilo enega rokopisa skupaj

6 Imenuje se po mestu Alepo v severni Siriji in je prvotno vseboval celotno besedilo hebrejske Biblije. Na žalost je bil poškodovan in mu zdaj manjka večji del Pentatevha ter še nekaj knjig: (velik del) Vp, Prd, Žal, Dan, Ezr. O zgodovini Alepskega kodeksa gl. Matti Friedman, *The Aleppo Codex: A True Story of Obsession, Faith and the Pursuit of an Ancient Bible* (Chapel Hill, NC: Algonquin Books, 2012).

z različicami 25 drugih rokopisov. Glavno besedilo izdaje je bilo prepisano leta 1225 in je bilo najdeno v *Chester Beatty Library* v Dublinu. Poleg 1 Mz in 3 Mz je zdaj v pripravi objava 2 Mz.

1.2.4.2 Grška Stara zaveza

Grško besedilo Stare zaveze (Septuaginta, LXX) je objavljeno v dveh velikih izdajah:

Septuaginta: *Vetus Testamentum Graecum auctoritate Academiae Scientiarum Gottingensis editum* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1931–).

Prva izdaja, znana pod imenom Göttingenska izdaja, je najbolj obsežna kritična izdaja grškega besedila Stare zaveze, ki jo še dopolnjujejo.

Alfred Rahlfs, ur., *Septuaginta: Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, 2 zv. (Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1935).

Druga kritična izdaja vsebuje še besedila, ki so navzoča v nekaterih uničialnih kodeksih.

Alfred Rahlfs in Robert Hanhart, ur., *Septuaginta: Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, Editio Altera (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2006).

Novoizdana druga izdaja iz l. 2006.

1.2.4.3 Grška Nova zaveza

Augustinus Merk, ur., *Novum Testamentum graece et latine*, 11. izd., Scripta Pontificii Instituti Biblici 65 (Roma: Sumptibus Pontificii Instituti Biblici, 1992).

Prva izdaja (1933) je temeljila na sprejetem besedilu (*textus receptus I*) Hermanna von Sodna, *Die Schriften des Neuen Testaments in ihrer ältesten erreichbaren Textgestalt hergestellt auf Grund ihrer Textgeschichte*, 2 zv. (Göttingen 1911, 1913). Rokopise Nove zaveze je razdelil v tri recenzije: K (*Koine* = antiohijska ali sirska recenzija), H (*Hezihjska* = aleksandrijska

recenzija), I (*Ierosolimitana* = palestinska recenzija). Od pete izdaje dalje *textus receptus* ni bil več Sodnovo besedilo, temveč besedilo, ki se najde v starejših prevodih, pri cerkvenih očetih in v kritičnih študijah. Latinsko besedilo je iz Vulgate Siksta V. in Klemena VIII., *Biblia sacra vulgatae editionis* (Roma, 1592).

Barbara Aland, Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini in Bruce Metzger, ur., *The Greek New Testament*, 5. izd. (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2014).

The Greek New Testament (GNT⁵) temelji na besedilu NA²⁸, navedenem v nadaljevanju. Je besedilo, ki se uporablja za medkonfesionalne prevode. Kritični aparat je bil temeljito pregledan.

Eberhard Nestle, Barbara Aland, Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini in Bruce Metzger, ur., *Novum Testamentum Graece*, 28. izd. (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2012).

Prvo izdajo je objavil Eberhard Nestle (1898). 28. izdaja (z okrajšavo NA²⁸) velja za najboljšo kritično izdajo besedila Nove zaveze.

1.2.4.4 Latinski prevodi Svetega pisma

Petrus Sabatier in Erzabtei Beuron, ur., *Vetus Latina: Die Reste der altlateinischen Bibel nach Petrus Sabatier neu gesammelt und herausgegeben von der Erzabtei Beuron* (Freiburg: Herder, 1949–).

Vetus Latina (VL), ki jo pripravlja nadoplatija v Beuronu, bo vsebovala 27 zvezkov. Delo še ni končano. 9 zvezkov je kompletno izdanih, 6 delno, 12 pa zgolj načrtovanih. Napredovanje je mogoče spremljati na <https://www.herder.de/vetus-latina/>.

Monachi Abbatiae Pontificiae Sancti Hieronymi in Urbe ordinis sancti Benedicti, ur., *Biblia sacra iuxta latinam Vulgatam versionem*, 18 zv. (Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1926–1995).

Kritična izdaja Vulgate Stare zaveze, ki je pomembna z vidika zgodovine Vulgate in tekstnokritičnega vidika, saj je kritični aparat zelo obsežen.

Robertus Weber idr., ur., *Biblia sacra iuxta vulgatam versionem*, 2 zv. (Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1969). V enem zvezku je izšla 4. izd. l. 1994.

Izdaja vsebuje latinsko verzijo Stare in Nove zaveze (protokanoničnih in devterokanoničnih knjig).

Vulgata (Vg) je delo, povezano s svetim Hieronimom, ki je za Latinsko cerkev pripravil popravljeno verzijo latinskega besedila Stare zaveze. Ta prevod je nadomestil verzije, ki so krožile in vsebovale različne napake. Hieronim ni prevedel devterokanoničnih knjig (Baruhove knjige, Jeremijevega pisma, Sirahove knjige, Knjige modrosti, Prve in Druge knjige Makabejcev in delov Esterine knjige); za Novo zavezo je naredil revizijo obstoječih prevodov evangelijev (ne iz *Vetus Latina*). Obstajajo tudi posebne izdaje Hieronimovega prevoda Knjige psalmov. Med kritičnimi izdajami Vulgate je treba omeniti izdaji, ki sta nastali po tridentinskem koncilu:

Sikstinska izdaja: *Biblia sacra vulgatae editionis ad concilii tridentini praescriptum emendata et a Sixto V P.M. recognita et approbata* (Roma: Ex Typographia Apostolica Vaticana, 1590).

Siksto-klementinska izdaja: *Biblia sacra vulgatae editionis Sixti Quinti Pont. Max. iussu recognita atque edita* (Roma: Ex Typographia Apostolica Vaticana, 1592).

1.2.5 *Nekateri drugi prevodi*

Sirski prevod Stare zaveze:

Institutum Peshittonianum Leidense, ur., *Vetus Testamentum Syriace iuxta simplicem syrorum versionem: Ex auctoritate societatis ad studia librorum Veteris Testamenti provehenda edidit Institutum Peshittonianum Leidense* (Leiden; Boston; Köln: Brill, 1972–).

Sirska prevoda Nove zaveze:

Philip E. Pusey in George H. Gwilliam, ur., *Tetraeuangelium sanctum juxta simplicem Syrorum versionem ad fidem codicum, massorae, editionum denuo recognitum* (Oxonii: E Tipographeo Clarendoniano, 1901).

Kritična izdaja evangelijev z dvojezičnim besedilom v sirščini in latinščini.

The New Testament in Syriac (London: British and Foreign Bible Society, 1962).

Izdaja vsebuje poleg revizije sirskega besedila evangelijev tudi nekatere druge knjige Nove zaveze.

1.3 Pripomočki za raziskovanje Svetega pisma

Pripomočki pri raziskavi Svetega pisma zajemajo različne slovarje, leksikone, konkordance, slovnice, enciklopedije, sinopse, spletne strani itd., ki jih v nadaljevanju predstavljamo po sklopih.

1.3.1 Konkordance

Konkordance za hebrejsko besedilo Stare zaveze:

Gerhard Lisowsky, *Konkordanz zum hebräischen Alten Testament: Nach dem von Paul Kahle in der Biblia hebraica edidit Rudolf Kittel besorgten masoretischen Text*, 2. izd. (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1981).

Avtor uporablja za osnovo hebrejsko besedilo BH. Gesla so prevedena v nemščino, angleščino in latinščino.

Salomon Mandelkern, *Veteris Testamenti concordantiae hebraicae atque chaldaicae*, 3 zv., 2. izd. (Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1975).

Najboljša hebrejska in aramejska konkordanca. Gesla so prevedena v latinščino.

Even Shoshan, *A New Concordance of the Bible: Thesaurus of the Language of the Bible Hebrew and Aramaic. Roots, Words, Proper Names, Phrases and Synonyms*. (Jerusalem: Kiryat Sefer Publishing House Ltd., 1985).

Delo je objavljeno v enem, dveh ali treh zvezkih. Vse besede so predstavljene in katalogizirane po abecednem redu.

Konkordance za grško besedilo Stare zaveze:

Edwin Hatch in Henry A. Redpath, *A Concordance to the Septuagint: And the Other Greek Versions of the Old Testament (Including the Apocryphal Books)*, 2. izd. (Grand Rapids, MI: Baker Book House, 1998).

Delo je koristno predvsem pri rekonstruiranju grškega besedila iz hebrejskega in aramejskega jezika. Vključuje vse grške knjige Stare zaveze, tudi apokrifne knjige in heksaplarne verzije prevodov Akvila, Simaha in Teodotiona, vendar temelji na nekaterih rokopisih, zato je treba preveriti svetopisemske reference z izdajo Septuaginte iz Göttingena.

Konkordance za grško besedilo Nove zaveze:

Kurt Aland, *Vollständige Konkordanz zum griechischen Neuen Testament unter Zugrundelegung aller modernen Kritischen Textausgaben und des Textus Receptus*, 3 zv. (Berlin: Walter de Gruyter, 1978–1983).

Delo temelji na besedilu kritične izdaje NA²⁶ in je najpopolnejša konkordanca Nove zaveze. Sestavljena je iz dveh zvezkov: prvi vsebuje vsa gesla, drugi predstavlja statistiko vseh gesel (tudi *hapax legomenon*) in glagolskih oblik.

Horst Bachmann in Wolfgang A. Slaby, *Konkordanz zum Novum Testamentum Graece: von Nestle-Aland, 26. Auflage und zum Greek New Testament, 3rd Edition. – Concordance to the Novum Testamentum Graece of Nestle–Aland, 26th Edition, and to the Greek New Testament*, 3. izd. (Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1987).

Prvi dve izdaji dela (1980; 1985) sta znani pod naslovom *Computer-Konkordanz zum Novum Testamentum Graece: von Nestle-Aland, 26. Auflage und zum Greek New Testament, 3rd edition*. Pripravil ga je Institut für Neutestamentliche Textforschung Univerze v Münstru.

William F. Moulton in Alfred S. Geden, *Concordance to the Greek New Testament*, ur. Howard I. Marshall, 6. izd. (London: T&T Clark, 2002).

Šesta izdaja dela predstavlja popolnoma revidirano konkordanco. Revizija je bila izvršena pod vodstvom Howarda I. Marshalla. Delo temelji na štirih izdajah Nove zaveze: GNT⁴; Constantinus von Tischendorf, *Novum Testamentum graece*, 8. izd. (Leipzig: Hermann Mendelsshon, 1875); Foss W. Brooke in John A. Hort Fenton, *The New Testament in the Original Greek* (Cambridge; London: Macmillan, 1881); Alexander Souter, *Novum Testamentum graece*, 2. izd. (Oxford: Clarendon, 1947). Šesta izdaja daje prednost GNT⁴; vsa gesla so bila ponovno preverjena.

Paul Hoffmann, Thomas Hieke in Ulrich Bauer, *Synoptic Concordance: A Greek Concordance to the First Three Gospels in Synoptic Arrangement, Statistically Evaluated, Including Occurrences in Acts / Griechische Konkordanz zu den ersten drei Evangelien in synoptischer Darstellung, statistisch ausgewertet, mit Berücksichtigung der Apostelgeschichte* (Berlin; New York; Berlin: Walter de Gruyter, 1999–2000).

Delo prvič omogoča pregled uporabe gesel hkrati v treh sinoptikih in tako omogoča bolj izčrpen študij besedišča, sloga in teoloških interesov posameznega sinoptika.

Francè Rozman, *Konkordanca Nove zaveze* (Ljubljana: DZS, 1997).

Prva konkordanca v slovenščini.

1.3.2 *Statistika*

Robert Morgenthaller, *Statistik des neutestamentlichen Wortschatzes* (Zürich: Gotthelf Verlag, 1958–1982).

Delo predstavlja statistično pojavljanje besedišča Nove zaveze.

Robert Morgenthaller, *Statistische Synopse* (Zürich; Stuttgart: Gotthelf, 1971).

Kasnejše delo istega avtorja omogoča dostop do statističnih podatkov besedišča v skupnem evangelijskem viru (Q), v posameznih sinoptikih (Mr, Mt in Lk) in pri dvojni in trojni tradiciji evangelijev.

1.3.3 *Sinopse*

Kurt Aland, *Synopsis quattuor Evangeliorum: Locis parallelis Evangeliorum apocryphorum et patrum adhibit*, 13. izd. (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1988).

Sinopsa, ki je izšla v nemščini in je bila prevedena v angleščino: *Synopsis of the Four Gospels: Greek-English Edition of the Synopsis Quattuor Evangeliorum*, 10. izd. (Stuttgart: Biblia-Druck, 1993), temelji na NA²⁶. Angleška dvojezična izdaja temelji na prevodu *Revised Standard Version*.

Marie-Èmile Boismard in Arnaud Lamouille, *Synopsis Graeca Quattuor Evangeliorum* (Leuven: Peeters, 1986).

Sinopsa uporablja grško besedilo aleksandrijske tradicije (v rkp.: B, S, C, L), ki mu dodaja tudi priče iz zahodne tradicije. Delo je omejeno zaradi kritičnega aparata, ki navaja le primere besedila, ki so po presoji avtorjev različni od NA²⁶.

Albert Huck in Heinrich Greeven, *Synopse der drei ersten Evangelien mit Beigabe der johanneischen Parallelstellen / Synopsis of the First Three Gospels with the Addition of the Johannine Parallels*, 13. izd. (Tübingen: J. C. B. Mohr [Paul Siebeck], 1981).

Izdaja je popolnoma revidirana in predlaga novo in osebno recenzijo evangelijev, na katerih temelji sinopsa.

Francè Rozman, *Sinopsa štirih evangelijev* (Ljubljana: DZS, 1996).

Prva sinopsa v slovenščini.

1.3.4 ***Slovarji [za hebrejščino, aramejščino in sirščino]***

Francis Brown, Samuel R. Driver in Charles A. Briggs, *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon* (Peabody, MA: Hendrickson, 1996).

Slovar obravnava biblično besedilo v hebrejščini in aramejščini. Vsebuje zelo veliko navedb svetopisemskih mest. Delo je dosegljivo tudi v elektronski verziji: Francis Brown, Samuel R. Driver in Charles A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Unabridged (Oak Harbor, WA, 2000), CD-ROM.

Walter Baumgartner, ur., *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, 5 zv. (Leiden: Brill, 1967).
Angleški prevod: *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, 5 zv. (Leiden: Brill, 1994–2000).

Slovar je izšel tudi v elektronski verziji: *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, The Complete and Unabridged Fourth Edition (Leiden, 2000), CD-ROM.

Ludwig Koehler in Walter Baumgartner, *Lexicon in Veteris Testamenti libros*, 2. izd. (Leiden: Brill, 1958). *A Bilingual Dictionary of the Hebrew and Aramaic Old Testament*, English and German (Leiden: Brill, 1998).

Delo predstavlja pomen besed v nemščini in angleščini.

Obstaja tudi spletna različica z omejenim dostopom:

<https://dictionaries.brillonline.com/halot>.

Wilhelm Gesenius, *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, ur. Udo Rütterswörden, Rudolf Meyer in Herbert Donner, 18. izd. (Berlin: Springer, 1987–2012).

Delo predstavlja novo, tj. 18. izdajo slovarja avtorja Wilhelma Geseniusa (1915).

David J. A. Clines, *The Dictionary of Classical Hebrew*, 8 zv. (Sheffield: Sheffield Academic Press, 1993–2011).

Slovar predstavlja pomen besed po načelu odvisnosti pomena besed v uporabi besed v človeški govorici. Novost dela je v tem, da poleg hebrejskega besedila Stare zaveze vključuje tudi besedišče Sirahove knjige, rokopise iz Kumrana ter druga podobna besedila in napise.

Franz Zorell, *Lexicon hebraicum Veteris Testamenti* (Roma: Pontificium Institutum Biblicum, 1940–1954).

Čeprav je delo staro, vključuje tudi besedilo Sirahove knjige. Pisano je v latinščini in so ga po smrti avtorja l. 1947 zaključili profesorji Bibličnega inštituta. Aramejski del je posebej objavil Ernst Vogt.

Ernst Vogt, *Lexicon linguae aramaicae Veteris Testamenti documentis antiquis illustratum* (Roma: Pontificium Institutum Biblicum, 1971).

Odličen slovar, ki obravnava celotno aramejsko besedilo Stare zaveze, v latinščini. Joseph A. Fitzmyer je pripravil posodobljen prevod in revizijo dela v angleščini (2011).

Jacob Levy, *Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim*, 2. izd. (Berlin; Wien: Benjamin Harz Verlag, 1924).

Zelo pomembno in koristno delo za talmudsko in rabinsko literaturo. Dopolnjeno je bilo s pomočjo Heinricha L. Fleischerja. Na temelju tega slovarja je Marcus Jastrow kasneje objavil svoj slovar.

Gustaf H. Dalman, *Aramäisch-neuhebräisches Handwörterbuch zu Targum, Talmud und Midrasch* (Frankfurt am Main: Kauffmann, 1922).

Leksikon, ki je posvečen hebrejščini in pobiblični aramejščini, je zelo koristen za študij hebrejskih in aramejskih kumranskih besedil.

Marcus Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature* (London; New York: Pardes, 1886–1900).

Avtor je uporabil in izboljšal leksikon Gustafa H. Dalmana.

Reuben Alcalay, *The Complete Hebrew-English Dictionary: New Enlarged Edition*, 3 zv. (Jerusalem: Massada, 1990).

Delo predstavlja razširjeno izdajo hebrejsko-angleškega slovarja v treh zvezkih istega avtorja.

Michael Sokoloff, *A Dictionary of Christian Palestinian Aramaic*, *Orientalia Lovaniensia Analecta* 234 (Leuven; Paris; Walpole, MA: Peeters, 2014).

Slovar je namenjen študiju aramejščine krščanske skupnosti, ki je živela v Palestini v prvem tisočletju naše dobe, in je nov in koristen pripomoček za strokovnjake aramejščine.

Robert P. Smith, *Thesaurus Syriacus*, 2 zv. (Oxford: E Typographeo Clarendoniano, 1879–1901).

Tretji zvezek je bil objavljen l. 2001. Pomembno delo, ki predstavlja pomen sirskih besed v latinščini. Objavljeno je bilo tudi v krajši verziji: *A Compendious Syriac Dictionary* (Oxford: Clarendon Press, 1903; Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 1998).

Carl Brockelmann, *A Syriac Lexicon: A Translation from the Latin, Correction, Expansion, and Update of C. Brockelmann's Lexicon Syriacum*, ur. Michael Sokoloff (Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 2009).

Slovar je zelo priporočljiv za študij sirščine. V izdaji iz l. 2009 je dopolnjena druga izdaja (1928).

Marijan Peklaj, *Hebrejsko-slovenski in aramejsko-slovenski slovar Stare zaveze* (Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 2004).

Prvi hebrejski in aramejski slovar, objavljen v slovenščini.

1.3.5 **Slovarji [za grščino]**

Walter Bauer, *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur*, ur. Kurt Aland in Barbara Aland, 6. izd. (Berlin: Walter de Gruyter, 1988).

Delo je bilo objavljeno tudi v angleškem prevodu: Frederick W. Danker, ur. *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature: Based on Walter Bauer's Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur*, 3. izd. (Chicago; London: The University of Chicago Press, 2000). Temelji na besedilu NA²⁶ in je najboljši slovar za grščino Nove zaveze, saj za vsako geslo predstavlja njegovo zgodovino, literarne podatke in druga pričevanja (papirusov, Septuaginte in poznejše grške književnosti). Delo je bilo pripravljeno tudi v elektronski obliki: Walter Bauer, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, ur. Frederick W. Danker, 3. izd. (Bellingham, WA 2002), CD-ROM.

Franz Zorell, *Lexicon graecum Novi Testamenti*, 5. izd. (Roma: Pontificio Istituto Biblico, 1999).

Prva izdaja klasičnega dela sega v leto 1911, ko je bil to edini slovar, ki je vključeval tudi podatke s papirusov. V izdaji, ki jo je pripravil J. O. Martínez, je posodobljena predvsem bibliografija.

Johan Lust, Erik Eynikel in Katrin Hauspie, *A Greek-English lexicon of the Septuagint*, 2 zv. (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2003).

Delo v revidirani izdaji je prvič izšlo l. 1992. Izdaja l. 1996 nadomešča starejši leksikon Johannesa F. Schleusnerja, *Novus thesaurus philologico-criticus, sive, Lexicon in LXX et reliquos interpretes graecos ac scriptores apocryphos Veteris Testamenti* (Leipzig: Libraria Weidmannia, 1820–21).

James H. Moulton in George Milligan, *The Vocabulary of the Greek Testament: Illustrated from the Papyri and Other Non-Literary Sources* (London: Hodder and Stoughton, 1914–1929).

Delo je izšlo tudi v drugi izdaji (1957). Pri uporabi tega slovarja je treba upoštevati, da ne vključuje novejših odkritij na področju grške filologije.

Takamitsu Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint: Chiefly of the Pentateuch and the Twelve Prophets* (Louvain: Peeters, 2002).

Delo predstavlja razširitev prejšnje objave istega avtorja: *A Greek-English Lexicon of the Septuagint: Twelve Prophets* (Louvain: Peeters, 1993). Slovar temelji na grškem besedilu Septuaginte iz Göttingena in predstavlja poleg lastnosti posameznih gesel tudi predlog hebrejske izvirne besede v ozadju grškega prevoda.

Henricus Stephanus, *Thesaurus graecae linguae*, 5 zv. (Geneva, 1572).

Deveta izdaja tega velikega dela je bila objavljena v l. 1831–1865 (Ambrosius Firmin Didot, ur.). Delo je navdihnili sodobne strokovnjake, ki so pripravili digitalno verzijo: *Thesaurus linguae graecae*, TLG E. (Irvine CA, 2000), CD-ROM.

Zadnja elektronska verzija (10.0) vsebuje več kot 110 milijonov besed in vključuje grško književnost od Homerja (8. stol. pr. Kr.) do padca Bizanca (1453 po Kr.). Več informacij: <http://www.tlg.uci.edu>.

Henry G. Liddell in Robert Scott, *A Greek-English Lexicon: Revised Supplement*, ur. Jones Henry Stuart (Oxford: Clarendon Press, 1968).

Delo vsebuje veliko referenc, ki se nanašajo na Septuaginto in Novo zavezo. Priloga nove izdaje v obsegu 153 strani vključuje nove podatke iz napisov, papirusov in kritičnih izdaj od l. 1940 dalje.

Geoffrey Lampe in William Hugo, *A Patristic Greek Lexicon* (Oxford: Clarendon Press, 1961, 1989).

Delo dopolnjuje prejšnji slovar z referencami iz spisov prvih krščanskih pisateljev in bizantinskih avtorjev.

Pierre Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque: Histoire des mots*, 2 zv. (Paris: Klincksieck, 1968).

Avtor predstavi etimologijo grških besed in njihovo zgodovino.

Hjalmar Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Indogermanische Bibliothek II. Reihe-Wörterbücher, 3 zv. (Heidelberg: Carl Winter, 1960, 1970, 1972).

Prva dva zvezka vsebujeta gesla za posamezne besede, tretji zvezek pa kazala in dodatna dopolnila in priloge.

Miran Špelič, *Grško-slovenski slovar Nove zaveze* (Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 2002).

Prvi grški slovar Nove zaveze v slovenščini. Dodane so oznake za pogostejše uporabljene besede.

1.3.6 *Slovnice [za hebrejščino, aramejščino in grščino]*

Hans Bauer in Pontus Leander, *Historische Grammatik der hebräischen Sprache des Alten Testaments* (Hildesheim: Olms, 1962, 1991).

Delo predstavlja osnovne elemente biblične hebrejščine. Treba je upoštevati, da so nove raziskave prinesle nova odkritja in spoznanja, nekateri deli knjige, še posebej študij glagolov in oblik samostalnikov, ohranjajo svojo vrednost.

Carl Brockelmann, *Hebräische Syntax* (Neukirchen Kreis Moers: Erziehungsvereins, 1956).

Je osnovno delo za študij hebrejske sintakse. Knjiga vključuje gradivo iz hebrejskih napisov in kumranskih rokopisov.

Wilhelm Gesenius, *Hebräische Grammatik*, 2 zv., 29. izd. (Leipzig: Vogel; Hinrichs, 1918–1929).

29. izdaja je revizija 28. izdaje in ni bila dokončana. Je najboljša hebrejska slovnica, čeprav potrebuje posodobitve in dopolnitve.

Wilhelm Gesenius in Emil Kautzsch, *Gesenius' Hebrew Grammar*, ur. Arthur E. Cowley, 2. izd. (Oxford: Clarendon Press, 1910).

Angleški prevod 28. nemške izdaje, ki velja za najboljšo hebrejsko slovnico v angleščini.

Paul Joüon, *Grammaire de l'hébreu biblique*, 2. izd. (Roma: Institut Biblique Pontifical, 1947).

Prva izdaja dela je izšla l. 1923. Druga izdaja predstavlja revidirano in popravljeno verzijo. Delo predpostavlja Geseniusovo slovnico. Najpomembnejši prispevek avtorja je študij sintakse.

Paul Joüon in Takamitsu Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*, 2. ponatis, 2. izd. (Roma: Gregorian & Biblical Press, 2009).

Prva izdaja je izšla v dveh zvezkih, druga v enem zvezku. V slednjo je vključeno več bibliografskih informacij in znanstvenih razprav, ki dajejo delu dodatno vrednost.

Rudolf Meyer, *Hebräische Grammatik*, 4 zv., 3. izd. (Berlin: Walter de Gruyter, 1966–1972).

Slovnica je izšla tudi v enem samem zvezku: 3. izdaja (Berlin; New York: De Gruyter Studienbuch, 1992) s posodobljeno bibliografijo. Delo predpostavlja osnovno poznavanje biblične hebrejščine.

Bruce K. Waltke in Michael P. O'Connor, *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax* (Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 1990).

Delo predpostavlja srednje dobro poznavanje biblične hebrejščine. Delo bogatijo številni primeri.

Hans Bauer in Pontus Leander, *Grammatik des Biblisch-Aramäischen* (Halle: Niemeyer, 1927; Hildesheim; New York: Olms, 1962).

Najboljša slovnica za študij biblične aramejščine.

Franz Rosenthal, *A Grammar of Biblical Aramaic*, Porta Linguarum Orientalium, Neue Serie 5 (Wiesbaden: Harrassowitz, 1974).

Kratka slovnica, zelo koristna za začetnike.

Friedrich Blass in Albert Debrunner, *Grammatik des neutestamentlichen Griechischen*, Revidiral Friedrich Rehkopf, 16. izd. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1984).

Pomembno delo je bilo prevedeno v več jezikov. L. 1961 je Robert W. Funk v angleščini naredil revizijo 9. in 10. nemške izdaje ter dodal lastne vsebine in dodatno gradivo Alberta Debrunnerja: *A Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature* (Chicago: Chicago University Press, 1961).

James H. Moulton in Francis W. Howard, *A Grammar of New Testament Greek*, 4 zv. (Edinburgh: T&T Clark, 1. izd. 1949; 2. izd. 1963; 3. izd. 1976).

Dobra slovnica za besedilo Nove zaveze.

Eduard Schwyzer, *Griechische Grammatik auf der Grundlage von Karl Brugmanns griechischer Grammatik*, 4 zv. (München: Beck, 1971).

Delo, za katero je avtor pripravil prvi zvezek, so po njegovi smrti dopolnili Albert Debrunner, Fritz Radt, Stefan Radt idr.

Maximilianus Zerwick, *Graecitas biblica Novi Testamenti*, 5. izd. (Roma: Pontificio Istituto Biblico, 1966).

Avtor predstavlja novozavežno sintakso in osvetli razlike v odnosu do klasične grščine. Četrta izdaja (1963) je podlaga za angleški prevod dela.

1.3.7 ***Leksikoni in enciklopedije***

Paul J. Achtermeier, ur., *Harper's Dictionary of the Bible*, 2. izd. (San Francisco: Harper & Row, 1996).

Delo je nastalo v sodelovanju več strokovnjakov.

Horst Balz in Gerhard Schneider, ur., *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, 3 zv. (Stuttgart: Kohlhammer, 1978, 1981, 1983). Angleški prevod: *Exegetical Dictionary of the New Testament*, 3 zv. (Edinburgh: Clark, 1990, 1991, 1993).

Delo predstavlja pomen grških besed v kontekstu Nove zaveze.

Johannes B. Bauer, ur., *Bibeltheologisches Wörterbuch*, 2 zv., 3 izd. (Graz: Styria, 1967).

Biblično-teološki leksikon je bil pripravljen za teologe in pastore.

Johannes Botterweck in Helmer Ringgren, ur., *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, 10 zv. (Stuttgart: Kohlhammer, 1973–2016). Angleški prevod: *Theological Dictionary of the Old Testament*, 15 zv. (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1977–2006).

Odličen leksikon, ki obravnava vsako besedo Stare zaveze v širšem kontekstu Starega Bližnjega vzhoda (sumerskem, akademskem, egipčanskem, ugaritskem), je osredinjen na teološki pomen besed. Pogosto gesla predstavljajo tudi rabinska in kumranska besedila.

Henri Cazelles in André Feuillet, ur., *Supplément au Dictionnaire de la Bible*, 14 zv. (Paris: Letouzey et Ané, 1928–).

Delo je nedokončano, izšlo je 14 zvezkov. Je zelo pomembno zaradi obsežnih in bogatih gesel, ki ga sestavljajo.

Lothar Coenen, Erich Beyreuther in Hans Bietenhard, ur., *Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament*, 2 zv. (Wuppertal: Brockhaus, 1967, 1969, 1971). Angleški prevod: *The New International Dictionary of New Testament Theology*, 3 zv. (Exeter: The Paternoster Press, 1975, 1976, 1978).

Delo je namenjeno teologom in pastoralnim delavcem ter se osredotoča na teološki pomen besed.

Xavier Léon-Dufour idr., ur., *Vocabulaire de théologie biblique* (Paris: Cerf, 1962). Angleški prevod: *Dictionary of Biblical Theology* (New York: Desclée, 1967).

Delo analizira osnovne biblične pojme s teološkega vidika.

Michael Fieger, Jutta Krispanz in Jörg Lanckau, ur., *Wörterbuch alttestamentliche Motive* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2013).

S tem slovarjem starozaveznih motivov želijo uredniki ustvariti most z vsemi, ki se z besedili Stare zaveze srečujejo posredno, tj. preko literature, glasbe ali likovne umetnosti.

David N. Freedman, ur., *The Anchor Bible Dictionary*, 6 zv. (New York: Doubleday, 1992).

Delo je zelo koristno za začetek bibličnega študija.

Gerhard Kittel, ur., *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, 10 zv. (Stuttgart: Kohlhammer, 1933–1979).
Angleški prevod: *Theological Dictionary of the New Testament*, 10 zv. (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1964–1976).

Zelo obsežno delo je nepogrešljivo za študij novozaveznih besedil. Začetnik je bil Gerhard Kittel, kasneje je Gerhard Friedrich nadaljeval njegovo delo. Za vsako geslo sta predstavljeni etimologija besede ter uporaba v klasičnem in helenističnem svetu, v Septuaginti, v hebrejskih spisih in v Novi zavezi.

Merrill C. Tenney in Silva Moisés, ur., *The Zondervan Encyclopedia of the Bible*, 5 zv. (Grand Rapids, MI: Zondervan, 2009).

Ta petdelna izdaja, temeljito revidirana, vsebuje posodobljene podatke, ki temeljijo na najnovejših znanstvenih dognanjih. Slike dopolnjujejo besedilo, ki poleg novih člankov vključuje tudi temeljite posodobitve in izboljšave obstoječih tem. Različni pogledi znanstvenikov omogočajo zaokrožen pogled na vprašanja, povezana z nauki, temami in razlago Svetega pisma.

Fred Skolnik in Michael Berenbaum, ur., *Encyclopaedia Judaica*, 22 zv., 2. izd. (Detroit: Macmillan Reference USA; Keter Pub. House, 2007).

Delo je druga izdaja, obsega 22 zvezkov in je razširila in posodobila prvo izdajo (1971–1982 v 17 zv.). Vsebuje zelo veliko pomembnih gesel o judovstvu. Druga izdaja vsebuje tudi številne biblične teme.

Jacob Neusner, Alan J. Avery-Peck in William S. Green, *The Encyclopaedia of Judaism*, 5 zv. (Leiden: Brill, 2000–2004).

Elektronska verzija dela: Jacob Neusner, Alan J. Avery-Peck in William S. Green, *The Encyclopaedia of Judaism*, 5 zv. (Leiden: Brill, 2004), CD-ROM.

Lawrence Schiffman in James C. VanderKam, ur., *The Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*, 2 zv. (Oxford: Oxford University Press, 2000).

Delo je nastalo po načrtu Univerze v Oxfordu in predstavlja gesla ne le o dokumentih iz Kumrana, temveč tudi tista, ki izhajajo s širšega področja Judejske puščave. Študij se osredotoča na geografske, arheološke, paleogeografske, biblične študije ter na institucije in starodavno zgodovino.

Anton Grabner-Haider, Jože Krašovec idr., ur., *Biblični leksikon* (Celje: Mohorjeva družba, 1984).

Leksikon je izšel v slovenščini ob obletnici izida Dalmatinove Biblije.

1.3.8 ***Biblična geografija in arheologija***

Siegfried Mittmann in Götz Schmitt, *Tübinger Bibelatlas: Auf der Grundlage des Tübinger Atlas des Vorderen Orients (TAVO). Based on the Tübingen Bible Atlas of the Near and Middle East*, bilingual edition (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2001).

Delo vsebuje 27 zemljevidov in tri dodatne zemljevide Pavlovih potovanj. Zemljevidi pokrivajo dobo od 3. tisočletja pr. Kr. do 1920 po Kr.

Herbert G. May, *Oxford Bible Atlas*, 2. izd. (Oxford: University Press, 1974).

Zgodovinski atlas vsebuje 26 zemljevidov in slik z geografskih in arheoloških najdišč.

Yohanan Aharoni, *The Land of the Bible: A Historical Geography*, 2. izd. (Philadelphia, PA: Westminster, 1979).

Klasično delo, prevedeno iz hebrejščine. Ob smrti avtorja ga je dopolnil Anson F. Rainey.

Pietro A. Kaswalder, *La terra della promessa: elementi di geografia biblica*, Studium Biblicum Franciscanum, Collectio minor 44 (Milano: Terra Santa, 2010).

Avtor je dolga leta učil biblično geografijo na Bibličnem inštitutu v Jeruzalemu in vodil mnoge ekskurzije po Sveti deželi.

James B. Pritchard idr., *Biblijski atlas: Dodatek Biblija na ozemlju Jugoslavije* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1990).

Delo je slovenski prevod angleškega dela avtorja Jamesa B. Pritcharda *The Times Atlas of the Bible* (1987).

1.3.9 **Stari Bližnji vzhod**

James B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* (ANET), 3. izd. (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1969).

Tretja izdaja ANET nudi širšo in revidirano delo 2. izd. (1956) z novimi besedili in preverjenim prevodom besedil prejšnje izdaje. Delo vsebuje besedila z egipčanskega, sumerskega, akadskega, hetitskega, ugaritskega, arabskega, kanaanskega in aramejskega območja. Besedila so predstavljena po različnih kategorijah (miti, legende, zakonodajalna besedila). Avtor je leta 1969 pripravil tudi zvezek z dodatnimi besedili in slikami *The Ancient Near East: Supplementary Texts and Pictures Relating to the Old Testament* (ANEP) (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1969).

SBL Writings from the Ancient World

Zbirko izdaja Society of Biblical Literature od leta 1990 pod uredništvom B. O. Longa. Dela v zbirki vsebujejo angleške prevode besedil s starega Bližnjega vzhoda od sumerske dobe do časa Aleksandra Velikega. Med zadnjimi objavami omenjamo: James P. Allen, *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*, Writings from the Ancient World 38 (Atlanta, GA: Society of Biblical Literature, 2015).

■ *Littératures anciennes du Proche-Orient* [LAPO]

Je zbirka monografij, objavljena pri založbi Les Éditions du Cerf v Parizu pod okriljem École Biblique et Archéologique Française v Jeruzalemu. Besedila so razdeljena na šest geografskih področij: egipčansko, sumersko, hetitsko, semitsko s severozahoda in južnoarabsko.

■ **Otto Kaiser idr.**, ur., *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments* (TUAT), 3 zv. (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1982–1995).

Obsežno delo v nemškem prevodu posreduje besedila s Starega Bližnjega vzhoda, ki izhajajo z različnih geografskih področij in so posodobljena z novimi odkritji.

1.3.10 *Elektronski pripomočki in spletne strani*

Elektronski pripomočki

■ **Accordance 14.** OakTree software inc., 2022.

Je zadnja verzija programa, ki nudi biblične konkordance in zelo bogato digitalno knjižnico, ki se stalno bogati z najnovejšimi objavami in kritičnimi izdajami bibličnih besedil, apokrifov. V ta program je mogoče umestiti tudi modul vseh najdenih hebrejskih besedil knjige Ben Sira (Sirahove knjige). Novejša verzija temelji na BHS⁴ za hebrejsko besedilo Stare zaveze in na GNT⁵ in NA²⁸ za grško besedilo Nove zaveze. Program se lahko uporablja s sistemom Mac OS in ga raziskovalci Svetega pisma najbolj uporabljajo.

Več informacij: www.accordancebible.com.

■ **BibleWorks 10.** BibleWorks™ LLC, 2016.

BibleWorks je prvi elektronski program in omogoča študij bibličnih izvirnih besedil. Nudi zelo bogat izbor prevodov in obsežno digitalno knjižnico s slovarji, slovniciami, konkordancami v modernih jezikih. Je program, ki ga uporabljajo študenti in raziskovalci Svetega pisma.

Zadnja verzija temelji na besedilu BHS⁴, nekaterih besedilih BHS⁵, do sedaj objavljenih za hebrejsko besedilo Stare zaveze, in na besedilu in kritičnem aparatu NA²⁸ za grško besedilo Nove zaveze.

Program se lahko uporablja s sistemom Mac OS in okolju Windows. Od 15. junija 2018 program ne nudi več tehnične podpore.

Več informacij: <http://www.bibleworks.com>.

Spletne strani

■ <http://www.accordancebible.com> **Accordance Bible Software**

Najobsežnejša programska platforma za znanstveno delo s Svetim pismom na trgu.

■ <http://www.atla.com> **Atla**

Atla ponuja vire in priložnosti za raziskovalna orodja za spodbujanje svetovne znanstvene komunikacije v veri in teologiji.

■ <https://biblehub.com> **Bible Hub**

Bible Hub je brezplačna spletna stran, ki vsebuje aktualna grška in hebrejska študijska orodja ter konkordance, komentarje in slovarje.

■ <http://www.bsw.org> **Biblical Studies on the WEB**

The Biblical Studies on the WEB od leta 1998 učenjakom omogoča uporaben dostop do eksegeze na spletu.

■ <http://biblioteca.biblico.it>

Biblioteca del Pontificio Istituto Biblico

Spletna stran knjižnice Bibličnega inštituta v Rimu, ki omogoča široko iskanje literature in dostop do relevantnih elektronskih baz in virov.

■ <http://www.bildi-ixtheo.at> **Index Biblicus**

Novi IxTheo (Univerze v Innsbrucku) je obsežna bibliografija teologije in verskih znanosti. Tukaj je mogoče iskati ne le po znanstvenih člankih, ampak tudi po monografskih zvezkih, zbirkah podatkov in drugih digitalnih virih.

■ <http://ccat.sas.upenn.edu/~jtreat/rs/resources.html>

Internet Resources for the Study of Judaism and Christianity

Spletna stran navaja številna druga spletna mesta na internetu, ki so uporabna za preučevanje judovstva in krščanstva.

■ <http://library.ucalgary.ca/religiousstudieswebguide>

Religious Studies Web Guide

Spletna stran Kanadske fakultete za religijske študije.

■ <http://www.sblcentral.org> **Society of Biblical Literature**

Spletna stran Society of Biblical Literature (SBL). To je organizacija z več kot 7000 učenjaki, najstarejše in največje izobražensko društvo, ki se posveča kritičnemu raziskovanju Svetega pisma v različnih akademskih disciplinah. SBL s svojim delom podpira znanstvene raziskave in spodbuja javno razumevanje Svetega pisma in njegovega vpliva.

■ <https://www.lib.cam.ac.uk/collections/departments/taylor-schechter-genizah-research-unit>

Taylor-Schechter Genizah Research Unit

Zbirka Taylor-Schechter Genizah je okno v srednjeveški svet. Njenih 193.000 fragmentov rokopisov, predvsem v hebrejščini, judovski arabščini, aramejščini in arabščini, je vir brez primere za akademsko preučevanje judovstva, judovske zgodovine ter širše gospodarske in družbene zgodovine Sredozemlja in Bližnjega vzhoda v srednjem veku in zgodnjem novem veku.

■ <http://www.bensira.org> ***The Book of Ben Sira***

Spletna stran je posvečena starodavnim in srednjeveškim hebrejskim rokopisom knjige Ben Sira (Sirahove knjige). Ti dokumenti, ki jih hrani jo v Cambridgeu, Oxfordu, Londonu, Parizu, New Yorku, Los Angelesu in Jeruzalemu, so tu predstavljeni na eni sami platformi, da bi učenjakom in zainteresiranim omogočili ogled teh dragocenih besedil.

■ <http://www.tlg.uci.edu> ***Thesaurus Linguae Graecae***

Spletna stran ponuja številne in koristne povezave za študij grščine in grških virov Svetega pisma.

■ <https://rds-tue.ibs-bw.de/opac/> ***Universitätsbibliothek***

Povezava do univerzitetne knjižnice v Tübingenu.

Za pastoralne namene

■ <http://www.communiobiblica.org> *Communio Biblica*

Blog br. Roberta Tadiella, profesorja hebrejščine in Stare zaveze v Benetkah, ki ponuja več vrst gradiva za razlago Božje besede tudi za pastoralne namene.

בראשית ברא אלהים את
היתה תהו ובהו וחשך על פני
על פני המים ויאמר אלהים
את האור כי טוב ויבדל אלהים
יבדל בין יום אחד
אמר אלהים יהי רקיע בתוך
מים ויעש אלהים את הרקיע
בין המים אשר למעלה
ובין המים אשר למטה

DRUGO POGLAVJE

NAVAJANJE MRTVOMORSKIH ROKOPISOV, RABINSKIH BESEDIL IN APOKRIFOV

Samo Skralovnik

mrtvomorski rokopisi

Maria Carmela Palmisano

rabinska besedila stran 62

Alan Tedeško

starozavezni apokrifi stran 86

Matjaž Celarc

novozavezni apokrifi stran 102

2.1 Navajanje mrtvomorskih rokopisov

Z besedno zvezo *mrtvomorski rokopisi* označujemo stare rokopise, odkrite na *različnih* krajih Judejske puščave v bližini Mrtvega morja (Dead Sea). Zaradi bližine Mrtvega morja se je uveljavilo skupno poimenovanje *mrtvomorski rokopisi* (*Dead Sea Scrolls*), po najslavnejšem najdišču, Kumranu, pa se pojavlja tudi poimenovanje *kumranski rokopisi* (*Qumran Caves Scrolls*).

2.1.1 Seznam okrajšav mrtvomorskih rokopisov

Večina rokopisov je v času od shrambe do odkritja dva tisoč let kasneje razpadla na tisoče manjših koščkov (fragmentov), le peščica rokopisov se je ohranila v celoti. Znanstvenikom je uspelo iz fragmentov rekonstruirati več kot tisoč različnih rokopisov iz različnih najdišč. Monografije z obsežnimi seznamami vseh rokopisov predstavljamo v poglavju *Seznami mrtvomorskih rokopisov in ustopna referenčna dela*.

Avtorji primerljivih monografij o navajanju virov, ki se primarno ne posvečajo raziskovanju mrtvomorskih rokopisov, so zato pripravili le izbore, sezname okrajšav nekaterih najpomembnejših oz. najpogostejše navajanih mrtvomorskih rokopisov.¹ Po tem vzoru bomo v nadaljevanju predstavili okrajšave izbora v slovenščino prevedenih rokopisov iz dela *Kumranski rokopisi* (Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 2006).²

1 Npr. Siegfried M. Schwertner v priročniku *IATG³ – Internationales Abkürzungsverzeichnis für Theologie und Grenzgebiete (Deutsch) Gebundene Ausgabe*, 3. izd. (Berlin: De Gruyter, 2014), XXXIV–XXXV, ali Emanuel Tov v priročniku Patricka H. Alexandra idr., ur., *The SBL Handbook of Style: For Ancient Near Eastern, Biblical, and Early Christian Studies* (Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 1999), 77.

2 Od prvih sedmih rokopisov v slovenščino niso prevedeni trije, to so 1QIsa^a, 1QIsa^b in 1QapGen ar.

Različne nomenklature, ki med seboj niso usklajene, povzročajo nepreglednost, na kar nas opozarjajo že uvodi v monografijah priznanih in uveljavljenih avtoritet. O različnih nomenklaturah in označevanju rokopisov od odkritij do danes obstajajo posebne študije. Naš seznam uporablja nomenklaturu, ki jo uporabljata Emanuel Tov v priročniku Patricka H. Alexandra idr., ur., *The SBL Handbook of Style: For Ancient Near Eastern, Biblical, and Early Christian Studies* (Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 1999), in Joseph A. Fitzmyer v delu *A Guide to the Dead Sea Scrolls and Related Literature* (Grand Rapids, MI; Cambridge, U. K.: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 2008). Kjer se razlikujeta, upoštevamo krajši zapis vsebinske okrajšave, npr. 11QT^a (Tov), namesto 11QTemple^a (Fitzmyer) za Tempeljski zvitek (11Q19) ali 4QNoncanPsB (Fitzmyer) namesto 4QNon-Canonical Psalms B (Tov) za Apokrifne psalme (4Q381).

Rokopisi v spodnji tabeli so razvrščeni po votlinah, znotraj vsake votline pa urejeni po naraščajočem številčnem oz. abecednem redu (kadar rokopisi nimajo številčne okrajšave).

Okrajšava		Angleško prečrkovanje hebrejskega imena in/ali angleški prevod[i]	Slovenski prevod
številčna	vsebinska		
/	1QH ^a	Hodayot, Hymns of Thanksgiving, Thanksgiving Hymns, The Thanksgiving Scroll, Thanksgiving Psalms, Hymns Scroll, Scroll of Hymns	Hvalnice
/	1QIsa ^a	The Isaiah Scroll, The Great (Large) Isaiah Scroll	Veliki Izaijev rokopis Izaija ^a
/	1QIsa ^b	The (Hebrew University) Isaiah Scroll, The Small Isaiah Scroll, St. Mark's Isaiah Scroll	Izaija ^b
/	1QpHab	Pesher (on) Habakkuk, The Habakkuk Commentary	Komentar (pešer) k preroku Habakuku
1Q14	1QpMic	Pesher (on) Micah	Komentar (pešer) k preroku Miheju

Okrajšava		Angleško prečrkovanje hebrejskega imena in/ali angleški prevod[i]	Slovenski prevod
številčna	vsebinska		
1Q15	1QpZeph	Pesher (on) Zephaniah	Komentar (pešer) k preroku Sofoniju
1Q19	1QNoah	Book of Noah	Noetova knjiga
1Q19bis	1QNoah ^{bis}	Book of Noah	Noetova knjiga
1Q20	1QapGen ar	Genesis Apocryphon	Apokrif Prve Mojzesove knjige (Geneze)
1Q22	1QDM	Dibre Moshe, Words of Moses, Sayings of Moses	Mojzesove besede
1Q28	1QS	Serekh ha-Yahad, Rule of the Community, Manual of Discipline, Rule of the Congregation	Pravilo skupnosti
1Q28a 1Q28b	1QSa 1QSb	The Rule of the Congregation The Rule of the Blessing	Pravilo občestva Pravilo blagoslovov ³
1Q33	1QM	Milhamah, War Scroll, War Rule, Rule of War	Vojni zvitek
1Q34	1QLitPr ^a	Liturgical Prayers, Festival Prayers	Prazniške molitve
4Q88	4QPs ^f	Psalms	Apokrifni psalmi, vključeni v prepise svetopisemskega psalterja
4Q158	4QRP ^a	Reworked Pentateuch	Predelano Peteroknjižje
4Q160	4QVisSam	Vision of Samuel	Samuelovo videnje
4Q161	4QpIsa ^a	Pesher (on) Isaiah	Komentar (pešer) k Izaiju

3 1QSa in 1QSb so raziskovalci sprva spregledali in šteli za nadaljevanje veliko daljšega Pravila skupnosti (1QS).

Okrajšava		Angleško prečrkovanje hebrejskega imena in/ali angleški prevod[i]	Slovenski prevod
številčna	vsebinska		
4Q162	4Qplsa ^b	Pesher (on) Isaiah	Komentar (pešer) k Izaiji
4Q163	4Qplsa ^c	Pesher (on) Isaiah	Komentar (pešer) k Izaiju
4Q167	4QpHos ^b	Pesher (on) Hosea	Komentar (pešer) k preroku Ozeju
4Q169	4QpNah	Nahum Commentary, Pesher (on) Nahum	Komentar (pešer) k preroku Nahumu
4Q170	4QpZeph	Pesher (on) Zephaniah	Komentar (pešer) k preroku Sofoniju
4Q171	4QpPs ^a	Pesher (on) Psalm 37	Komentar (pešer) k psalmu 37
4Q174	4QFlor	Florilegium, Midrash on Eschatology	Cvetnik
4Q175	4QTest	Testimonia	Pričevanja
4Q176	4QTanh	Tanḥumim, Consolations	Tolažbe
4Q180	4QAgasCreat ^a	Ages of Creation, Pesher on the Periods	Dobe stvarjenja
4Q184	4QWiles	Wiles of the Wicked Woman	Zvižaja hudobne ženske
4Q185	4QSapiential Work	Sapiential Work, Sapiential Admonitions B	Pohvala modrosti
4Q186	4QHoroscope	Astrological Physiognomies, Horoscopes	Horoskop
4Q209	4QEnastr ^b ar	Astronomical (Book of) Enoch, Aramaic Astronomical Book	Astronomski Henoh ^b
4Q210	4QEnastr ^c ar	Astronomical (Book of) Enoch, Aramaic Astronomical Book	Astronomski Henoh ^c
4Q211	4QEnastr ^d ar	Astronomical (Book of) Enoch, Aramaic Astronomical Book	Astronomski Henoh ^d
4Q216	4QJub ^a	Jubilees	Knjiga jubilejev

Okrajšava		Angleško prečrkovanje hebrejskega imena in/ali angleški prevod[i]	Slovenski prevod
številčna	vsebinska		
4Q252	4QCommGenA	Pesher (on) Genesis, Commentary on Genesis A	Komentar (pešer) k Prvi Mojzesovi knjigi
4Q275	4QComCer	Communal Ceremony	Skupna slovesnost
4Q280	4QCurses	Curses	Prekletstva
4Q286	4QBer ^a	Berakhot	Blagoslovi
4Q287	4QBer ^b	Berakhot	Blagoslovi
4Q298	4QDibMask	Dibre maskil libne sahar, Words of the Maskil to All Sons of Dawn, The Maskil's Address to All Sons of Dawn	Vzpodbuda sinovom zore
4Q317	4QAstrCrypt	Phases of the Moon	Lunine mene
4Q318	4QZodBront ar	Zodiology and Brontology	Nauk o grmenju (Brontology)
4Q320	4QCalDocMA	Calendrical Document/ Mishmarot A	Koledarski dokument A
4Q321	4QCalDocMB	Calendrical Document/ Mishmarot B	Koledarski dokument B
4Q364	4QRP ^b	Reworked Pentateuch	Predelano Peteroknjižje
4Q365	4QRP ^c	Reworked Pentateuch	Predelano Peteroknjižje
4Q370	4QAdmonFlood	Admonition Based on the Flood	Vzpodbuda na osnovi vesoljnega potopa
4Q372	4QNPC ^b	Narrative and Poetic Composition	Pripovedni in pesniški sestavek (o Jožefu)
4Q375	4QapocrMoses ^a	Apocryphon of Moses	Mojzesov apokrif
4Q378	4QapocrJosh ^a	Apocryphon of Joshua, Psalms of Joshua	Jozuetov apokrif

Okrajšava		Angleško prečrkovanje hebrejskega imena in/ali angleški prevod[i]	Slovenski prevod
številčna	vsebinska		
4Q379	4QapocrJosh ^b	Apocryphon of Joshua, Psalms of Joshua	Jozuetov apokrif
4Q380	4QNoncanPsA	Non-Canonical Psalms	Apokrifni psalmi
4Q381	4QNoncanPsB	Non-Canonical Psalms	Apokrifni psalmi
4Q385b	4QpsEzek ^c	Pseudo-Ezekiel	Psevdo-Ezekiel
4Q386	4QpsEzek ^b	Pseudo-Ezekiel	Psevdo-Ezekiel
4Q392	4QWorksGod	Works of God	Božja dela
4Q393	4QComConf	Communal Confession	Skupna izpoved
4Q400	4QShirShabb ^a	Songs of the Sabbath Sacrifice, Angelic Liturgy	Pesmi pri sobotni žgalni daritvi
4Q402	4QShirShabb ^c	Songs of the Sabbath Sacrifice, Angelic Liturgy	Pesmi pri sobotni žgalni daritvi
4Q403	4QShirShabb ^d	Songs of the Sabbath Sacrifice, Angelic Liturgy	Pesmi pri sobotni žgalni daritvi
4Q405	4QShirShabb ^f	Songs of the Sabbath Sacrifice, Angelic Liturgy	Pesmi pri sobotni žgalni daritvi
4Q414	4QRitPurA	Ritual Purity A, Ritual of Purification	Obred očiščevanja A
4Q416	4QInstruction ^b	Musar leMevin, Sapiential Work A, Secret of the Way Things Are	Modrostni spis A ^B
4Q434	4QBarNaf ^a	Barkhi Nafshi (Hymns)	Blagoslovi
4Q436	4QBarNaf ^c	Barkhi Nafshi (Hymns)	Blagoslovi
4Q502	4QpapRitMar	Ritual of Marriage	Obred poroke
4Q503	4QpapPrQuot	Daily Prayers	Dnevne molitve
4Q504	4QDibHam ^a	Dibre Hamme'orot, Words of the Luminaries	Besede velikih duhov
4Q507	4QPrFêtes ^a	Festival Prayers	Prazniške molitve
4Q508	4QPrFêtes ^b	Festival Prayers	Prazniške molitve
4Q509	4QPrFêtes ^c	Festival Prayers	Prazniške molitve

Okrajšava		Angleško prečrkovanje hebrejskega imena in/ali angleški prevod[i]	Slovenski prevod
številčna	vsebinska		
4Q512	4QpapRitPurB	Ritual Purity B, Ritual of Purification	Obred očiščevanja B
4Q521	4QApocMess	Messianic Apocalypse	Mesijanska apokalipsa
4Q525	4QBeat	Beatitudes, Beatitudes Scroll	Modrostno besedilo z blagri
4Q561	4QPhysHor ar	Zodiacal Physiognomy, Horoscopes	Aramejski horoskop
5Q10	5QapocrMal	Apocryphon of Malachi	Apokrif preroka Malahija
11Q5	11QPs ^a	Psalms	Apokrifni psalmi, vključeni v prepise svetopisemskega psalterja
11Q13	11QMelch	Melchizedek (document)	Melkizedek
11Q19	11QT ^a	Temple Scroll	Tempeljski zvitek
/	CD	Cairo Documents, Cairo (Geniza text of the) Damascus (Documents)	Damaščanski dokument

2.1.2 Navajanje mrtvomorskih rokopisov

Mrtvomorske rokopise navajamo po sistemu, ki ga je predstavil Emanuel Tov v priročniku Patricka H. Alexandra idr., ur., *The SBL Handbook of Style: For Ancient Near Eastern, Biblical, and Early Christian Studies* (Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 1999), 75–77. Mestoma ga dopolnjujemo s predlogi Josepha A. Fitzmyerja iz dela *A Guide to the Dead Sea Scrolls and Related Literature* (Grand Rapids, MI; Cambridge, U.K.: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 2008).

Različna najdišča rokopisov v okolici Mrtvega morja so okrajšana po naslednjem vzoru:

Q	Khīrbet Qumran (Kumran)
Ḥev	Naḥal Ḥever
Mas	Masada
Mird	Khīrbet Mird
Mur	Wadi Murabbaʿat
Sdeir	Wadi Sdeir
Ṣe	Naḥal Ṣeʿelim ⁴

Večino mrtvomorskih rokopisov navajamo z zaporedno številko votline, ki ji brez presledkov sledita okrajšava kraja najdišča in zaporedna številka rokopisa, npr.:

4Q175	4. votlina, Kumran, rokopis z zaporedno številko 175
8Ḥev1	8. votlina, Naḥal Ḥever, rokopis z zaporedno številko 1 ⁵

Ker zaporedna številka rokopisa ničesar ne pove o sami vsebini rokopisa, so rokopisi (z nekaj izjemami) okrajšani tudi glede na vsebino, npr. rokopis 4Q175 vsebuje nesvetopisemsko besedilo Pričevanja (Testimonia), zato ima tudi okrajšavo 4QTest. Različni okrajšavi, številčna (4Q175) in vsebinska (4QTest), označujeta torej isti rokopis (4Q175 = 4QTest). Rokopis 8Ḥev1 vsebuje fragmente svetopisemskega besedila dvanajstih malih prerokov, zapisane v grškem jeziku, zato ima tudi okrajšavo 8ḤevXII gr. Različni okrajšavi, številčna (8Ḥev1) in vsebinska (8ḤevXII gr), označujeta isti rokopis (8Ḥev1 = 8ḤevXII gr). Izjemo predstavlja prvih sedem odkritih rokopisov iz 1. votline v Kumranu, ki – podobno kot Damaščanski dokument – nimajo števil⁶ in se praviloma navajajo samo z vsebinsko okrajšavo.

4 Khīrbet in wadi sta arabski besedi za razvaline (*khīrbet*) in (suho) presihajočo rečno dolino na puščavskem območju (*wadi*), hebrejska ustreznica je *naḥal*).

5 Emanutel Tov predlaga zapis s presledkom, torej 8Ḥev 1. Joseph A. Fitzmyer pa drugače predlaga zapis brez presledka, 8Ḥev1, ki mu tukaj sledimo zaradi poenotenja navajanja rokopisov, odkritih v obeh krajih.

6 Gre za prvih sedem rokopisov oz. zvitkov, ki sta jih našla beduinska pastirja po naključju med 1946 in 1947. Sčasoma so nekateri od teh sedmih vseeno dobili svojo uradno številko.

Kadar različni rokopisi iz iste votline vsebujejo prepise istega (svetopisnega) besedila, vsebinske okrajšave med seboj ločimo z malo tiskano nadpisano črko, ki brez presledka sledi okrajšavi, npr.:

1QIsa^b 1. votlina, Kumran, drugi prepis Izaije
(nadpisana črka ^b označuje drugi prepis)

Fragment, ki predstavlja del večje celote, označimo z veliko tiskano črko, ki brez presledka⁷ sledi okrajšavi, npr.:

Fragment 4QCommGenA (=4Q252) skupaj še s tremi fragmenti,
4QCommGenB (=4Q253), 4QCommGenC (=4Q254)
in 4QCommGenD (=4Q254a), sestavljajo Komentar (pešer) k Prvi
Mojzesovi knjigi.

Ker so mnenja strokovnjakov glede nekaterih rokopisov še deljena, se pojavljajo v različnih nomenklaturah razlike glede rabe male tiskane in velike tiskane črke.

Pogosto vsebinske okrajšave rokopisov vsebujejo še druge okrajšave. Glede na jezik rokopisa, npr.:

ar aramejščina
npr. 4QTob^b ar (=4Q197)
(4. votlina, Kumran, drugi prepis aramejskega Tobita)

hebr hebrejščina
npr. 4QTob^c hebr (=4Q200)
(4. votlina, Kumran, peti prepis hebrejskega Tobita)

paleo paleo-hebrejščina⁸
npr. 11QpaleoLev^a (=11Q1)
(11. votlina, Kumran, prvi prepis paleo-hebrejskega Levitika)

7 Tov predlaga zapis s presledkom, torej 4QCommGen A, Fitzmyer pa zapis brez presledka, 4QCommGenA, ki mu tukaj sledimo zaradi preglednosti.

8 Zvitek je zapisan v paleo-hebrejski abecedi, ki so jo uporabljali za zapis hebrejščine pred babilonskim suženjstvom. Paleo-hebrejska abeceda je sodoben izraz (skoval ga je Solomon Birnbaum leta 1954), ki se uporablja za pisavo, sicer znano kot feničanska abeceda, kadar se uporablja za pisanje hebrejščine. Po babilonskem izgnanstvu so Judje postopoma prenehali uporabljati paleo-hebrejsko pisavo in namesto tega sprejeli »kvadratno« obliko aramejske abecede.

gr grščina
 npr. 8HevXII gr (=8Hev1)
 (8. votlina, Naḥal Ḥever, grški fragmenti dvanajstih malih prerokov)

Glede na material rokopisa npr.:

pap papirus
 npr. 4QpapTob^a ar (=4Q196)
 (4. votlina, Kumran, prvi prepis aramejskega Tobita, papirus)

Glede na vsebino in zvrst rokopisa npr.:

ap apokrif
 npr. 1QapGen ar (=1Q20)
 (1. votlina, Kumran, aramejski apokrif Geneze)

p pešer (komentar)
 npr. 1QpHab
 (1. votlina, Kumran, komentar (pešer) k preroku Habakuku)

tg targum
 npr. 11QtgJob (=11Q10)
 (11. votlina, Kumran, targum k Jobu)

Vrstice iz določenega rokopisa navajamo po naslednjem sistemu: okrajšavi rokopisa sledi presledek, nato sledi rimska⁹ številka stolpca, ki ji brez presledka sledi vejica. Vejici sledi presledek in arabska številka vrstice stolpca, npr.:

4QTest IV, 1
 4. votlina, Kumran, Pričevanja (Testimonia), stolpec št. 4, vrstica št. 1

1QS III, 12
 1. votlina, Kumran, Pravilo skupnosti, stolpec št. 3, vrstica 12

1QpHab I, 2-3
 1. votlina, Kumran, Komentar (pešer) k preroku Habakuku, stolpec št. 1, vrstici 2-3

⁹ Joseph A. Fitzmyer drugače predlaga za številko stolpca uporabo arabskih števil, ki jim sledi dvo-pičje, pika ali vejica, nato pa brez presledka arabska številka vrstice (npr. 1QS 3:12 / 1QS 3.12 / 1QS 3,12).

Kadar določen rokopis sestavlja več fragmentov, ga/jih navajamo tako, da okrajšavi rokopisa sledi presledek, nato arabska številka fragmenta/-ov. Sledita presledek in rimska številka stolpca, ki ji brez presledka sledi vejica. Vejici sledita presledek in arabska številka vrstice stolpca, npr.:

1Q27 1 II, 25

1. votlina, Kumran, rokopis št. 27,
fragment št. 1, stolpec št. 2, vrstica št. 25

4Q163 4-7 II, 2-4

4. votlina, Kumran, rokopis št. 163,
fragmenti št. 4-7, stolpec št. 2, vrstice 2-4

Opisano velja za rokopise, odkrite v Kumranu, ki predstavljajo večino vseh mrtvomorskih rokopisov, tudi npr. za rokopise, odkrite v kraju Naḥal Hever. Rokopisov iz drugih krajev oz. z drugih najdišč zaradi različnih razlogov ne navajamo z zaporedno številko votline, temveč le z okrajšavo lokacije najdišča, presledkom in zaporedno številko besedila, npr. Mur 2 (=MurDeut), Mas 1 (=MasGen).¹⁰

2.1.3 ***Pripomočki za raziskovanje mrtvomorskih rokopisov***

V tem poglavju najprej predstavimo dela, ki vsebujejo izčrpne sezname mrtvomorskih rokopisov skupaj z osnovnimi podatki (o vsebini, mestu hranjenja, prvih objavah, *editio princeps*) vsakega od rokopisov in fragmentarnih besedil. V nadaljevanju predstavimo pomembne konkordance, zbirke in serije ter nato še publikacije, ki ponujajo kritično ovrednotenje in sintezo raziskav od odkritij do danes. V predzadnjem podpoglavju predstavimo koristne elektronske pripomočke in spletne strani ter nazadnje še slovenska dela, posvečena mrtvomorskim rokopisom.

¹⁰ Emanutel Tov predlaga dva različna zapisa, Mas1 (brez presledka) in Mur 2 (s presledkom). Joseph A. Fitzmyer predlaga poenoten zapis, tj. s presledkom (Mas 1; Mur 2), ki mu tukaj sledimo zaradi poenotenja.

2.1.3.1 Sezname mrtvomorskih rokopisov in vstopna referenčna dela

Za celoten seznam mrtvomorskih rokopisov skupaj s številčnimi okrajšavami, fotografijami in navedbo muzejev, v katerih so hranjeni, gl.:

Emanuel Tov idr., ur., *The Texts from the Judaean Desert: Indices and an Introduction to the Discoveries in the Judaean Desert Series*, DJD 39 (Oxford: Clarendon, 2002).

Delo vsebuje splošen pregled vseh (38) predhodnih zvezkov zbirke DJD (*Discoveries in the Judaean Desert*) in njenih uredniških načel ter predstavlja več različnih indeksov. Seznam je posodobljena oblika seznama, ki ga je predstavil Emanuel Tov v priročniku Patricka H. Alexandra idr., ur., *The SBL Handbook of Style: For Ancient Near Eastern, Biblical, and Early Christian Studies* (Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 1999), 176–233.

Stephen A. Reed, Marilyn J. Lundberg in Michael B. Phelps, *The Dead Sea Scrolls Catalogue: Documents, Photographs and Museum Inventory Numbers*, SBLRBS 32 (Atlanta, GA: Scholars Press, 1994).

Obsežni katalog vsebuje podrobne informacije o vseh rokopisih (*editiones principes*, fotografije, muzejske inventarne številke, bibliografija).

Pomembni vstopni referenčni monografiji je pripravil Joseph A. Fitzmyer:

Joseph A. Fitzmyer, *A Guide to the Dead Sea Scrolls and Related Literature* (Grand Rapids, MI; Cambridge, U.K.: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 2008).

Delo spada v serijo *Studies in the Dead Sea Scrolls and Related Literature* (SDSS). Avtor na začetku razlaga sistem okrajšav mrtvomorskih rokopisov. Nato navaja, kje lahko bralci najdejo *editio princeps* vsakega od rokopisov in fragmentarnih besedil. Avtor dalje posreduje informacije o študijskih orodjih, ki so koristna za znanstvenike in strokovnjake, ter na kratko navede elektronske vire za študij mrtvomorskih rokopisov.

Joseph A. Fitzmyer, *The Dead Sea Scrolls: Major Publications and Tools for Study*, SBLRBS 20 (Atlanta, GA: Scholars Press, 1990).

Raziskovalci se pogosto soočajo s težavo, da bi ugotovili, kje so bila besedila, ki jih želijo preučevati, objavljena in kje najti sekundarno literaturo o teh rokopisih. Veliko besedil rokopisov je bilo objavljenih v delni obliki na različnih mestih, v različnih periodičnih publikacijah, kar pogosto povzroča težave in zmedo. Avtor si v delu prizadeva vse omenjeno različno gradivo sistematično urediti, pojasniti različne okrajšave, razložiti vsebino besedil in raziskovalca seznaniti z različnimi študijskimi orodji. Vključuje seznam območij, kjer so bila besedila najdena, bibliografske podatke (monografije, članki o raziskavah, drugi sezname gradiva) pa tudi navodila za nadaljnje raziskovanje: konkordance, slovarje in slovnice za preučevanje besedil, prevode v sodobne jezike ipd.

Pomembno delo za iskanje (kanoničnih) svetopisemskih besedil v mrtvomorskih rokopisih je pripravil David L. Washburn:

David L. Washburn, *A Catalog of Biblical Passages in the Dead Sea Scrolls*, SBLTCS 2 (Leiden; Boston: Brill, 2003).

Avtor v kanonskem vrstnem redu identificira vse mrtvomorske rokopise, ki vsebujejo svetopisemske odlomke. Za vsak kanonični svetopisemski odlomek v mrtvomorskih rokopisih navede, kje oz. v katerem mrtvomorskem rokopisu se nahaja, pokaže, kje je bilo besedilo objavljeno, in končno vsako mesto tudi kratko komentira (kakšno je stanje rokopisa, berljivost, jezik ...). Delo je zasnovano tako, da pomaga raziskovalcu v različnih mrtvomorskih rokopisih odkriti izvirno besedilo hebrejske Biblije.

Florentino G. Martínez in Donald W. Parry, *A Bibliography of the Finds in the Desert of Judah 1970–95*, StTDJ 19 (Leiden; New York; Köln: Brill, 1996).

Obsežna osnovna bibliografija o kumranskih rokopisih.

2.1.3.2 Konkordance

James H. Charlesworth, *Graphic Concordance to the Dead Sea Scrolls* (Tübingen: J. C. B. Mohr [Paul Siebeck]; Louisville: Westminster/John Knox Press, 1991).

Konkordanca indeksira 223 hebrejskih in aramejskih besedil ter več kot 3500 fragmentov. Vsebuje več kot 59.000 vnosov.

Martin G. Abegg, James E. Bowley in Edward M. Cook, *The Dead Sea Scrolls Concordance*, 3 zv. (Leiden; Boston: Brill, 2003–2016).

Delo indeksira vsa kumranska besedila, objavljena v zbirki *Discoveries in the Judaean Desert*, in tudi besedila iz prve in enajste kumranske votline, objavljena drugje. Hebrejska gesla so predstavljena po abecednem redu, spremlja jih angleški prevod.

2.1.3.3 Zbirke, serije

***Discoveries in the Judaean Desert* [DJD]**

DJD od leta 1951 izdaja Oxford University Press kot uradno serijo publikacij, ki služi kot *editio princeps* (prva natisnjena izdaja in objava) za mrtvomorske rokopise. V zvezkih so zajeta besedila rokopisov ter analize arheoloških podatkov in arheoloških odprav. Zvezek 39 (ki je že bil predstavljen) vsebuje uvod in povzetke prejšnjih 38 zvezkov. Skupaj obsega 40 zvezkov.

***Studies in the Dead Sea Scrolls and Related Literature* [SDSS]**

Glavni poudarek SDSS so mrtvomorski rokopisi v odnosu do različnih sorodnih tem in vprašanj; več študij odgovarja tudi na širša vprašanja, npr. kako so rokopisi oblikovali razumevanje in kanon Svetega pisma in zgodovinski razvoj judovstva in krščanstva.

***The Dead Sea Scrolls Reader* [DSSR]**

DSSR vsebuje 6 zvezkov. V tej izdaji so objavljena vsa nesvetopisemska kumranska besedila, razvrščena po literarnih vrstah, skupaj z angleškimi prevodi. Leta 2013 je izšla revidirana in razširjena izdaja serije v dveh zvezkih *The Dead Sea Scrolls Reader II* (DSSR II).

■ ***Studies on the Texts of the Desert of Judah* [StTDJ]**

StTDJ izdaja založba Brill, doslej je izšlo 147 del. V tej seriji so objavljene monografije in članki, ki se ukvarjajo z mrtvomorskimi rokopisi, in sicer z besedili iz Kumrana in tudi drugih krajev v Judejski puščavi. Serija vsebuje prevode s komentarji, bibliografske podatke ter obdeluje sorodne jezikovne, kulturne in zgodovinske vidike antičnega judovstva ter zgodnjega krščanstva.

Znotraj serije StTDJ izpostavljamo »mini bibliografsko serijo«, ki vsebuje 5 zvezkov, zadnjega sta pripravila Ruth Clements in Nadav Sharon:

■ **Ruth Clements in Nadav Sharon, *The Orion Center Bibliography of the Dead Sea Scrolls (2000–2006)*, StTDJ 71** (Leiden; New York; Köln: Brill, 2007).

StTDJ 71 je peta uradna bibliografija, ki sledi predhodnim zvezkom iz iste »mini serije«. Prejšnji zvezki pokrivajo obdobja 1948–1957 (W. S. LaSor), 1958–1969 (B. Jongeling), 1970–1995 (F. García Martínez in D. W. Parry) in 1995–2000 (A. Pinnick).

StTDJ 71 vsebuje več kot 4100 vnosov, tj. bibliografskih enot, vključno s približno 850 recenzijami. Delo temelji na spletni strani <http://orion.mscc.huji.ac.il> (spletni dostop do istih in posodobljenih bibliografskih vsebin). Uredniki te spletne strani želijo zagotoviti stalno dostopno in stalno posodobljeno bibliografijo na to temo.

2.1.3.4 Sinteze in tematski pregledi

V nadaljevanju predstavljamo nekaj publikacij, ki ponujajo kritično ovrednotenje in sintezo raziskav od odkritij do danes.

■ **Timothy H. Lim in John J. Collins, ur., *The Oxford Handbook of Dead Sea Scrolls*, ponatis iz 2010 (Oxford: Oxford University Press, 2012).**

Knjiga vsebuje trideset razprav kumranologov iz različnih mednarodnih akademskih središč, ki analizirajo glavna tematska področja (*quaestiones disputatae*), povzemajo zapleteno zgodovino raziskav, predstavijo različna

stališča in izpostavijo aktualna vprašanja. Delo je razdeljeno na osem tematskih področij: 1. *Arheologija Kumrana in Judejske puščave*; 2. *Rokopisi in judovska zgodovina*; 3. *Rokopisi in sektaštvo*; 4. *Svetopisemska besedila, razlaga in jeziki rokopisov*; 5. *Verske teme v rokopisih*; 6. *Rokopisi in zgodnje krščanstvo*; 7. *Rokopisi in poznejše judovstvo*; 8. *Novi pogledi na rokopise*.

Peter W. Flint in James C. Vanderkam, ur., *The Dead Sea Scrolls after Fifty Years: A Comprehensive Assessment*, 2 zv. (Leiden; Boston; Koln: Brill, 1998–1999).

Delo v dveh zvezkih je bilo objavljeno v počastitev 50. obletnice prvega odkritja mrtvomorskih rokopisov. Na približno 1350 straneh mednarodna skupina znanstvenikov ponudi sintezo oz. kritičen pregled raziskav, ki upošteva vsa dotedanja pomembna študijska odkritja s področja mrtvomorskih rokopisov.

Armin Lange, *Handbuch der Textfunde vom Toten Meer* (Tübingen: J. C. B. Mohr [Paul Siebeck], 2009).

Delo analizira mrtvomorske rokopise, ki vsebujejo besedila hebrejske Biblije, in preučuje njihovo besedilno zgodovino. Za vsako svetopisemsko knjigo avtor opisuje in navaja t. i. besedilne priče (*textual witnesses*) iz Kumrana in drugih mest v Judejski puščavi. Dalje opisuje pomen teh rokopisov za besedilno zgodovino vsake svetopisemske knjige. V uvodu pokaže, v kolikšni meri so mrtvomorski rokopisi osvetlili celotno besedilno zgodovino hebrejske Biblije.

2.1.3.5 Elektronski pripomočki in spletne strani

Elektronski pripomočki

The Dead Sea Scrolls Reference Library, CD-ROM (Oxford University Press; Brill Academic Publishers, 1997, 1999, 2006).

1. del vsebuje 3500 črno-belih posnetkov zvitkov in fragmentov, ki jih je mogoče medsebojno primerjati, z informacijami za vsak rokopis ali fragment. Fotografije rokopisov je mogoče iskati na različne načine (npr. po številčnih oznakah rokopisov, po lokacijah, po svetopisemskih

odlomkih). 2. del vsebuje okoli 800 digitaliziranih slik nesvetopisemskih besedil iz zbirke, hranjene v Ancient Biblical Manuscript Center, Claremont, CA. 3. del iz leta 2006 je revizija prejšnjih delov in vsebuje uvod, besedila rokopisov, fotografije in prevode.

■ **Accordance 14.** OakTree software inc., 2022.

Za preučevanje mrtvomorskih rokopisov so na voljo različni moduli in pripomočki (za več informacij o programu gl. podpoglavje *Elektronski pripomočki in spletne strani* v poglavju *Navajanje Svetega pisma*).

■ **BibleWorks 10.** BibleWorks™ LLC, 2016.

Za preučevanje mrtvomorskih rokopisov so na voljo različni moduli in pripomočki (za več informacij o programu gl. podpoglavje *Elektronski pripomočki in spletne strani* v poglavju *Navajanje Svetega pisma*). Programska oprema nima več tehnične podpore.

Spletne strani

■ <https://www.deadseascrolls.org.il/> **Leon Levy Dead Sea Scrolls Digital Library**

Brezplačna spletna digitalizirana virtualna knjižnica mrtvomorskih zvitkov. Na stotine rokopisov, sestavljenih iz več tisoč fragmentov – odkritih od leta 1947 do zgodnjih šestdesetih let v Judejski puščavi ob zahodni obali Mrtvega morja – na voljo javnosti. Slike z visoko ločljivostjo so dostopne preko različnih možnosti iskanja na enem spletnem mestu.

■ <http://dss.collections.imj.org.il/> **The Digital Dead Sea Scrolls – Israel Museum Scroll Online**

Spletna stran omogoča uporabnikom dostop do iskanja, hitrega nalaganja visokoločljivih posnetkov zvitkov, kratkih informativnih videoposnetkov in osnovnih informacij o besedilih in njihovi zgodovini. Doslej je digitaliziranih pet rokopisov: 1QIsa^a, 1QM, 1QS, 1QpHab in 11QT^a (= 11Q19).

Vseh pet zvitkov je mogoče povečati, tako da lahko uporabniki podrobno preučujejo besedila s pomočjo digitalne fotografije ultravisoke ločljivosti. Dodatno je v 1QIsa^a vsak stolpec grafično identificiran s svetopisemskimi vrsticami, spremlja pa ga prevod v angleščino (Peter Flint [Trinity Western University, Canada], Eugene Ulrich [University of Notre Dame]).

<http://orion.mscc.huji.ac.il> *The Orion Center for the Study of the Dead Sea Scrolls and Associated Literature*

Spletna stran nudi veliko informacij o Stari zavezi, judovski literaturi iz obdobja drugega templja, Novi zavezi, zgodnjem krščanstvu in rabinskemu judovstvu. Vsebuje obsežno bibliografijo, vodnik za začetnike po rokopisih, indeks uradnih izdaj in pomembne novice.

Druge različne koristne spletne strani za preučevanje Svetega pisma in mrtvomorskih rokopisov:

<https://www.bibleplaces.com/> *Bible Places*

<http://www.bib-arch.org> *Biblical Archaeology Society*

<https://www.uhl.ac/home> *Center for the Study of Early Christianity*

<https://www.iaa.org.il/> *Israel Antiquities Authority*

<http://www.loc.gov/exhibits/scrolls> *Library of Congress*

<http://www.schoyencollection.com/dsscrolls.htm>
Schoyen Collection

2.1.3.6 Slovenska dela

V slovenskem jeziku ne obstaja veliko knjig oz. monografij na temo mrtvomorskih rokopisov, nekoliko več je znanstvenih in strokovnih člankov v različnih revijah, znanstvenih, strokovnih in poljudnih, ter na spletu.

V slovenščini je prvi poročal in pisal o najdbah mrtvomorskih rokopisov dr. Jakob Aleksič, profesor na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani. Obe njegovi obširni študiji sta dostopni le v tipkopisu *Zbornika Teološke fakultete v Ljubljani* (spletni dostop: <https://www.teof.uni-lj.si/zaloznistvo/bogoslovni-vestnik>). Razpravi zaradi napredka znanosti v zadnjih desetletjih nista več relevantni za sodoben študij.

Kot (kronološko) prvo (in edino) uvodno in pregledno delo odkritij in raziskav mrtvomorskih rokopisov omenimo:

Hershel Shanks, *Skrivnost in pomen kumranskih rokopisov*, prevod dela *The Mystery and Meaning of the Dead Sea Scrolls* (Tržič: Učila International, 2006).

Avtor knjige sistematično in pregledno predstavi dosedanja raziskovanja v obliki analitičnega in kritičnega besedila. Seznani nas z različnimi tezami, hipotezami in teorijami, ki so se izoblikovale ob najdbi mrtvomorskih rokopisov v drugi polovici 20. stol. Avtor knjige je ustanovitelj in urednik revij *Bible Review* ter *Biblical Archeology Review*. Gre za prvo predstavitev in zgodovino raziskav o mrtvomorskih rokopisih v slovenščini (v obliki knjige).

Posebno mesto ima prvi (in edini) prevod nekaterih (nebibličnih) mrtvomorskih rokopisov v slovenščino:

Kumranski rokopisi (Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 2006).

Rokopise je prevedel ter z uvodi in opombami opremil Janez Zupet. Spremno besedo (str. 9–22) je napisal Jože Krašovec. Splošni uvod (str. 23–57) obsega (pod)poglavja: *Odkritje in objava; Kako so bili mrtvomorski rokopisi napisani; Jezik rokopisov, Pisave, Vsebina; Izvor mrtvomorskih rokopisov; »Standardna razlaga«; Lega Khirbet Qumrana; Nadaljnji problem s standardno razlago; Nov predlog o izvoru rokopisov; Mrtvomorski rokopisi danes; Kako naj beremo mrtvomorske rokopise?*

Najobsežnejši in najpomembnejši je osrednji del knjige (str. 67–358), ki je prevod nebibličnih besedil mrtvomorskih spisov; prevedel ter z uvodi in opombami ga je pripravil Janez Zupet. Prevedena so naslednja dela:

Pravilo skupnosti (1QS),
 Pravilo občestva (1QSa = 1Q28a),
 Pravilo blagoslovov (1QSb = 1Q28b),
 Damaščanski dokument (CD),
 Vojni zvitek (1QM),
 Hvalnice (1QH),
 Tempeljski zvitek (11QT^a = 11Q19),
 Komentar k preroku Habakuku (1QpHab),
 Komentar k preroku Nahumu (4QpNah = 4Q169),
 Komentar k psalmu 37 (4QpPs^a = 4Q171),
 Cvetnik [Florilegium] (4QFlor = 4Q174),
 Pričevanja [Testimonia] (4QTest = 4Q175),
 svetopisemski komentarji [Pešarim] (4Q252; 4Q180; 11Q13;
 4Q176; 4Q161; 4Q162, 4Q163, 4Q167; 1Q14; 1Q15; 4Q170;
 5Q10; 4Q173),
 pesniška besedila (4Q88, 11Q5; 4Q380, 4Q381, 4Q416,
 4Q184, 4Q185, 4Q298, 4Q521, 4Q525),
 obsvetopisemsko slovstvo (4Q216, 1Q19+1Q19BIS, 4Q370,
 4Q364–365, 4Q365a, 4Q158, 4Q372, 1Q22, 4Q375, 4Q390,
 4Q378, 4Q379, 4Q160, 4Q385b, 4Q387b, 4Q386),
 bogoslužna besedila (4Q503, 1Q34, 4Q507, 4Q508, 4Q509,
 4Q504, 4Q400, 4Q402, 4Q403, 4Q405, 4Q280, 4Q275,
 4Q286, 4Q287, 4Q434, 4Q436, 4Q392, 4Q393, 4Q434a,
 4Q414, 4Q502, 4Q512),
 astronomska besedila (4Q209, 4Q210, 4Q211, 4Q317, 4Q318,
 4Q320, 4Q321, 4Q327, 4Q186, 4Q561).

Vsak rokopis oz. zbirka ima na začetku uvod in navedeno kratko bibliografijo za nadaljnje raziskovanje, nato sledi prevod rokopisa s kritičnim aparatom in opombami.

בראשית ברא אלמים
 היתה תהו ובהו ודשך
 על פני המים ויאמר
 אלה האור כי טוב ויעדל
 אלה האור כי טוב ויעדל
 אלה האור כי טוב ויעדל

על ידי רחמיך ברחוק
באמצעות חסדך וחסדך

DRUGO POGLAVJE

NAVAJANJE MRTVOMORSKIH ROKOPISOV, RABINSKIH BESEDIL IN APOKRIFOV

Samo Skralovnik

mrtvomorski rokopisi stran 40

Maria Carmela Palmisano

rabinska besedila

Alan Tedeško

starozavezni apokrifi stran 86

Matjaž Celarc

novozavezni apokrifi stran 102

2.2 Navajanje rabinskih besedil

Drugi del poglavja je namenjen predvsem študentom in raziskovalcem Svetega pisma in judovstva, s ciljem, da bi jih uvedli v konzultacijo rabinskih besedil, ki so povezana s študijem teologije in judovstva. Predstavljamo nekatera osnovna in uvodna rabinska dela ter osnovne podatke o rabinski književnosti. Okrajšave, ki jih tukaj predstavljamo, so – z nekaterimi spremembami in prilagoditvami slovenskemu jeziku – iste, kot jih uporablja Siegfried M. Schwertner, *IATG³ – Internationales Abkürzungsverzeichnis für Theologie und Grenzgebiete (Deutsch) Gebundene Ausgabe*, 3. izd. (Berlin: De Gruyter, 2014). Pri oblikovanju okrajšav smo upoštevali nekatere predloge, objavljene v *The SBL Handbook of Style*: Patrick H. Alexander idr., ur., *The SBL Handbook of Style: For Ancient Near Eastern, Biblical, and Early Christian Studies* (Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 2007).

2.2.1 Seznam okrajšav rabinskih besedil

Osnovne okrajšave:

	Hebrejsko ime	Angleški prevod	Slovenski prevod
y	Talmud Yerushalmi	Talmud of Jerusalem	Jeruzalemski Talmud
b	Talmud Bavli	Babylonian Talmud	Babilonski Talmud
t	Tosefta	Tosefta	Tosefta
bar	baraita	baraita	barajta
m	Mishna	Mishna	Mišna

Okrajšave traktatov Mišne,¹¹ Tosefte, Talmudov in povezane literature:

Okrajšava	Hebrejsko ime	Angleški prevod	Slovenski prevod, krajši opis vsebine in red, kjer je traktat
Ar	‘Arakhin	Vows of valuation	Zaobljube in vrednosti – seder Qodašim
Av ¹²	Avot	Fathers	Očetje (Izreki očetov) – seder Neziqin
AZ	‘Avoda Zara	Idolatry	Malikovanje – seder Neziqin
BB ¹³	Baba Batra	The first gate	Prva vrata – seder Neziqin
Bekh	Bekhorot	Firstlings	Prvorojenci – seder Qodašim
Ber	Berakhot	Blessings	Blagoslovi – seder Zera‘im
Bets	Beša (Yom Ṭov)	Tractate »Egg«	Traktat »Jajce« (priprava hrane za praznike in sobotni dan) – seder Mo‘ed
Bik	Bikkurim	First fruits	Prvine – seder Zera‘im
BM	Baba Meši‘a	The middle gate	Srednja vrata – seder Neziqin
BQ	Baba Qamma	The last gate	Zadnja vrata – seder Neziqin
Dem	Demai	Doubtfully tithed produce	Dvomljiva desetina določenih pridelkov – seder Zera‘im
Ed	‘Eduyot	Testimonials	Pričevanja – seder Neziqin

11 Mišno sestavlja šest tematskih sklopov (ki se imenujejo redovi – iz hebrejske besede *seder*, red): Zera‘im (Semena); Mo‘ed (Prazniki); Nashim (Ženske); Neziqin (Odškodnina in civilno pravo); Qodashim (Svete stvari); Toharot (Čiste stvari); za celovit pregled redov in traktatov, ki jih Mišna vsebuje, gl. tudi Gonzalo A. Pérez idr., *Letteratura giudaica inter-testamentaria*, Introduzione allo studio della Bibbia 9, prevedla Donatella Maggiorotti (Brescia: Paideia, 1998), 378–379; gl. tudi spletno stran www.sefaria.org.

12 V četrti vsebinski sklop Mišne, Neziqin, je običajno uvrščen traktat Avot ali Očetje.

13 Baba Qamma, Baba Meši‘a, Baba Batra (Prva vrata, Srednja vrata in Zadnja vrata v redu Neziqin) so sklopi, posvečeni civilnemu pravu, ki zajema poškodbe in škode, nato pravilno vodenje poslov, dela in transakcije.

Okrajšava	Hebrejsko ime	Angleški prevod	Slovenski prevod, krajši opis vsebine in red, kjer je traktat
Er	‘Eruvin	Mixtures	Mešanice (o kombinaciji ločenih področij) – seder Mo’ed
Git	Giṭṭin	Writs of divorce	Ločitveni listi – seder Našim
Hag	Ḥagiga	The festal offering	Obhajanje praznikov – seder Mo’ed
Hal ¹⁴	Ḥalla	Glob of Dough	Kroglica testa (pravila glede <i>hala</i> daritev testa duhovnikom) – seder Zera’im
Hor	Horayot	Decisions	Odločitve (pravila, ki urejajo neprimerno ravnanje civilnih organov) – seder Neziqin
Hul	Ḥullin	Worldly things	Posvetne reči (živali, zaklane v posvetne, neobredne namene) – seder Qodašim
Kel ¹⁵	Kelim	Utensils	Posode (dovzetnost posod za nečistost) – seder Toharot
Ker	Keritot	Punishment (pl.)	Kazen (mn.) (kazen iztrebljanja ali prezgodnje smrti) – seder Qodašim
Ket	Ketubbot	The marriage contract	Poročne pogodbe – seder Našim
Kil	Kil’ayim	Mixed seeds	Mešana semena – seder Zera’im

14 Traktat je bil sestavljen v 8. stol. po Kr. večinoma iz urejenega gradiva iz babilonskega Talmuda.

15 Prvi traktat šestega reda Mišne, Toharot (Čistost); naslov pomeni dobesedno »Posode« in v tridesetih poglavjih obravnava vsa pravila o čistosti in nečistosti, ki se tičejo vseh vrst posod.

Okrajšava	Hebrejsko ime	Angleški prevod	Slovenski prevod, krajši opis vsebine in red, kjer je traktat
Maas	Ma'asrot	Tithes	Desetine – seder Zera'im
Mak	Makkot	Beatings	Udarci z bičem – seder Neziqin
Makh	Makhshirin	The one that cause the impurities	To, kar povzroča nečistost (vode, olja, mleka, vina, medu itd.) – seder Toharot
Meg	Megilla	Scroll	[Esterin] zvitek (traktat obravnava pravilo o branju Esterine knjige za praznik Purim) – seder Mo'ed
Meil	Me'ila	Sacrilege	Skrunjenje – seder Qodašim
Men	Menaḥot	Meal offerings	Daritve hrane – seder Qodašim
Mid	Middot	Measurements	Meritve (opis meritev drugega templja) – seder Qodašim
Miq	Miqwa'ot	Immersion-pools	Obredne kopeli – seder Toharot
MQ	Mo'ed Qaṭan	The intermediate days of the festivals of Passover and Tabernacles	Dnevi med praznikoma pashe in šotorskim praznikom – seder Mo'ed
MSh	Ma'aser Sheni	Second tithe	Druga desetina – seder Zera'im
Naz	Nazir	The special vow of the Nazirite	Posebna nazirska zaobljuba – seder Našim
Ned	Nedarim	Vows	Zaobljube – seder Našim
Neg	Nega'im	The uncleanness	Rane (nečistosti, opisane v 3 Mz 13–14) – seder Toharot

Okrajšava	Hebrejsko ime	Angleški prevod	Slovenski prevod, krajši opis vsebine in red, kjer je traktat
Nid	Nidda	Menstrual uncleanness	Nečistost menstruacije – seder Toharot
Ohal	Ohalot	Tents	Šotori (posredovanje nečistosti) – seder Toharot
Orl	‘Orla	Implant	Obrezovanje dreves (sadeži dreves in prvo triletno obdobje po saditvi) – seder Zera‘im
Par	Para	Cow	Krava (priprava vode za očiščevanje) – seder Toharot
Pea	Pe’a	The corner of the field	Robovi polja – seder Zera‘im
Pes	Pesaḥim	Passover	Pasha – seder Mo‘ed
Qid	Qiddushin	Betrothal	Zaroka – seder Našim
Qin	Qinnim	Nests	Gnezda (razpravlja o zapletenih zakonih za situacije, ko je prišlo do mešanja ptičjih daritev) – seder Qodašim
RHSh	Rosh HaShana	The New Year	Novo leto – seder Mo‘ed
San	Sanhedrin	Law courts	Sodišča (sodne ustanove; kazenske sodbe) – seder Neziqin
Shab	Shabbat	Sabbath	Sobotni dan – seder Mo‘ed
Sheq	Sheqalim	The Temple tax	Tempeljski davek – seder Mo‘ed
Shevi	Shevi‘it	The seventh year	Sedmo leto – seder Zera‘im
Shevu	Shevu‘ot	Oaths	Prisege – seder Neziqin
Sot	Soṭa	The wife accused of adultery	Žena, osumljena prešuštva – seder Našim

Okrajšava	Hebrejsko ime	Angleški prevod	Slovenski prevod, krajši opis vsebine in red, kjer je traktat
Suk	Sukka	The festival of Tabernacles	Šotorski praznik – seder Mo'ed
Taan	Ta'anit	Fast days	Post (dnevi posta) – seder Mo'ed
Tam	Tamid	The daily whole offering	Vsakdanje daritve – seder Qodašim
Tem	Temura	Replacement	Nadomestitve (obravnavajo prepovedi nadomestitve pri zaobljubah, ki temeljijo na 3 Mz 27,10.33) – seder Qodašim
Ter	Terumat	Offerings	Daritve (za duhovnike) – seder Zera'im
TevY	Ṭevul Yom	Immersed [on that] day	Dan očiščevanja (nečistost tistega, ki je opravil obredno kopel) – seder Toharot
Toh	Ṭoharot	Clean things	Čiste stvari (razpravlja o problemih, vezanih na temo čistosti stvari) – seder Toharot
Uq	ʿUqṣin	Petioles	Pecelj (razpravlja o nečistosti pecljev sadja) – seder Toharot
Yad	Yadayim	Hands	Roke (o umivanju rok) – seder Toharot
Yev	Yevamot	Sister-in-law	Svakinje (o zakonu levirata) – seder Našim
Yom	Yoma	The Day of Atonement	Dan sprave – seder Mo'ed
Yom Ṭov	gl. Bes (Beša)		

Okrajšava	Hebrejsko ime	Angleški prevod	Slovenski prevod, krajši opis vsebine in red, kjer je traktat
Zav	Zavim	The uncleanness (Covered at Lev 15)	O nečistosti (po 3 Mz 15) – seder Toharot
Zev	Zevaḥim	Everyday animal offerings	Vsakdanje daritve živali – seder Qodašim

Okrajšave midrašev, targumov in zbirk:

Okrajšava	Hebrejsko ime	Angleški prevod	Slovenski prevod in krajši opis vsebine
AgAg	Aggadat, Aggadat. Qoveš midrashim qeṭanim	Midrash Aggadah	Hagada, Hagade (anonimna zbirka manjših midrašev Tore, ki jo je prvi objavil Solomon Buber l. 1894 na temelju rokopisa, ki ga je odkril v Alepu).
AgBer	Aggadat Bereshit	Midrash (narrative) on the Book of Genesis	Hagada Prve Mojzesove knjige
AgEst	Aggadat Ester	Midrash (narrative) on the Book of Ester	Hagada Esterine knjige
AgShir	Aggadat Shir HaShirim	Midrash (narrative) on the Book of Song of Songs	Hagada Visoke pesmi
ARN	Avot de Rabbi Natan	Avot d'Rabbi Natan	Očetje rabija Natana (Izreki očetov rabija Natana je zbirka, podobna zbirki »Pirke abot«, in predstavlja mnogo modrostnih izrekov, razlag in pripovedi).
BatM	Bate Midrashot	Houses of learning	Hiše učenja

Okrajšava	Hebrejsko ime	Angleški prevod	Slovenski prevod in krajši opis vsebine
BemR	Bemidbar Rabba	Midrash on the Book of Numbers	Midraš Tretje Mojzesove knjige (z razlago in homiletičnim delom)
BerR	Bereshit Rabba	Midrash on the Book of Genesis	Midraš Prve Mojzesove knjige (z razlago posameznih vrstic)
BerRbti	Bereshit Rabbati		
BerZ	Bereshit Zuṭa	Small midrash on the Book of Genesis	Mali midraš Prve Mojzesove knjige
BHM	Bet HaMidrash	House of learning	Hiša učenja
CN	Codex Neofiti	Codex Neophytes (1504) A Copy of the Palestinian targum.	Kodeks Neofitov (1504) (kopija palestinskega targuma)
DER	Derekh Ereš Rabba	The Great Way of the Land	Velika pot dežele ¹⁶
DevR	Devarim Rabba	Midrash on the Book of Deuteronomy	Véliki midraš Pete Mojzesove knjige
DEZ	Derekh Ereš Zuṭa	The Little Way of the Land	Majhna pot dežele
EkhaR	Ekha Rabba	Talmudic-era Midrash on the Book of Lamentations	Véliki midraš Knjige žalostink (iz talmudske dobe)
EkhaZ	Ekha Zuṭa	Small midrash on the Book of Lamentations	Mali midraš Knjige žalostink

¹⁶ Traktat je sestavljen iz več delov, od katerih je verjetno večina iz obdobja Mišne ali zgodnjega Talmuda. Prvo poglavje govori o prepovedanih porokah. Drugo poglavje razpravlja o grehih hudobnih in povečuje vrline pravičnih. Preostalih devet poglavij razpravlja o pravilih vedenja in bontona modrecev ter njihovih učencev.

Okrajšava	Hebrejsko ime	Angleški prevod	Slovenski prevod in krajši opis vsebine
EstR	Ester Rabba	Midrash on the Book of Esther	Vélíki midraš Esterine knjige (sestavljén iz dveh različnih delov iz različnih dob)
Evel Rabbati	gl. Sem (Semaḥot)	Festive occasions or »joys«	Veselja (evfemistični naslov Semaḥot »Veselja« predstavlja manjši traktat Babilonskega Talmuda, ki obravnava žalovanje. Izvorno je bil znan pod naslovom »Evel Rabbati«).
Kalla	Kalla	Tractate Kallah	Traktat o bogoslužnih posodah
LeqT	Leqaḥ Ṭov	Medieval commentary on the Torah	Srednjeveški komentar o Postavi (z dobesednimi razlagami in hagadami)
MegTaan	Megillat Ta'anit	The Scroll of Fasting	Zvitek o postu ¹⁷
MekhSh	Mekhilta deRabbi Shim'on b. Yoḥai	Midrash on the Book of Exodus (Rabbi Shimon Ben Yochai)	Midraš Druge Mojzesove knjige (šole rabija Akiva)
MekhY	Mekhilta deRabbi Yishma'el	Midrash on the Book of Exodus from the school of Rabbi Yishmael	Midraš Druge Mojzesove knjige (Rabija Išmaela)
MHG Bam ¹⁸	Midrash HaGadol Bamidbar	Midrash on the Book of Numbers	Vélíki midraš Četrte Mojzesove knjige
MHG Ber	Midrash HaGadol Bereshit	Midrash on the Book of Genesis	Vélíki midraš Prve Mojzesove knjige

17 Izvirno aramejsko besedilo je iz 1. stol. po Kr.

18 Midraš Rabbah obsega največji delež hagadičnega (nepravnega) midraša. Deset del dejansko ni povezanih – zelo se razlikujejo po slogu in so bila sestavljena v osmih stoletjih – vendar vsako delo komentira eno od petih knjig Postave ali petih Megillot (zvitkov). Dela so bila skupaj objavljena prvič v 16. stol. Njihov veliki obseg je privedel do tega, da so bila natisnjena večkrat kot katerikoli drug niz midrašev.

Okrajšava	Hebrejsko ime	Angleški prevod	Slovenski prevod in krajši opis vsebine
MHG Dev	Midrash HaGadol Devarim	Midrash on the Book of Deuteronomy	Vélíki midraš Pete Mojzesove knjige
MHG Shem	Midrash HaGadol Shemot	Midrash on the Book of Exodus	Vélíki midraš Druge Mojzesove knjige
MHG Wa	Midrash HaGadol Wayikra	Midrash on the Book of Levitic	Vélíki midraš Tretje Mojzesove knjige
Midrash Zuta	gl. EkhaZ, QohZ, RutZ, ShirZ	Small midrash (on the Book of Lamentations, on the Book of the Qohelet, on the Book of Rut, on the Song of Songs).	Mali midraši posameznih knjig (Žalostink, Pridigarja, Rutine knjige, Visoke pesmi)
MMish	Midrash Mishle	Medieval midrash on the Book of Proverbs	Midraš Knjige pregovorov (s komentarjem od vrstice do vrstice)
MShem	Midrash Shemu'el	Midrash on the book of Samuel	Midraš Samuelove knjige
MShir	Midrash Shir HaShirim (L. Grünhut, ur.)	Midrash on Song of Songs	Midraš Visoke pesmi
MTann	Midrash Tanna'im (Mekilta le-Sefer Devarim)	Midrash on the Book of Deuteronomy primarily from the school of Rabbi Akiva.	Midraš Pete Mojzesove knjige (iz šole Rabija Akiva)
MTeh	Midrash Tehillim (Shoher Tov)	Midrash on the Book of Psalms	Midraš Knjige psalmov
Osm	Ošar Midrashim (J. D. Eisenstein, ur.)	Encyclopedia of midrashim (including the full text of some shorter midrashim).	Enciklopedija midrašev (J. D. Eisenstein, ur., iz 20. stol.), ki vključuje celotno besedilo nekaterih manjših midrašev.

Okrajšava	Hebrejsko ime	Angleški prevod	Slovenski prevod in krajši opis vsebine
Pesiqta Zutarta	gl. Leq T (Leqah Tov)		
PesK	Pesiqta deRav Kahana	Sections of Rav Kahana	Odlomki rabija Kahana (iz talmudske dobe o delih Postave, namenjenih obhajanju praznikov in posebnih sobot)
PesR	Pesiqta Rabbati	Great Sections	Veliki odlomki (srednjeveški midraš Rabija Kahana in drugih virov o branju Postave med tednom in ob posebnih priložnostih)
PRE	Pirqe deRabbi Eli'ezer	Chapters of Rabbi Eliezer	Izreki rabija Eliezerja (midraš pripoveduje in razširja nekatere dogodke iz Postave od stvarjenja dalje).
QohR	Qohelet Rabba	Midrash on Ecclesiastes	Vélíki midraš Knjige pridirgarja
QohZ	Qohelet Zuṭa	Small midrash on the Book of the Qohelet	Mali midraš Knjige pridirgarja
RutR	Rut Rabba	Midrash on the Book of Ruth	Vélíki midraš Rutine knjige
RutZ	Rut Zuṭa	Small midrash on the Book of Rut	Mali midraš Rutine knjige
SAME	Sifre de Aggadat Megillat Ester	Haggadic Midrash of the Scroll of Esther	Hagadični midraš Esterinega zvitka
Sekh T	Sekhél Tov	Good Understanding	Dobro razumevanje (midraš Prve, Druge in Tretje Mojzesove knjige iz 12. stol. po Kr.)
Sem	gl. Evel Rabbati (Semaḥot)		

Okrajšava	Hebrejsko ime	Angleški prevod	Slovenski prevod in krajši opis vsebine
SER	Seder Eliyyahu Rabba	Seder Eliyahu – Great	Obsežni »Rabba« (prvi, véliki midraš, ki ga Talmud pripisuje preroku Eliju).
SEZ	Seder Eliyyahu Zuṭa	Seder Eliyahu – Small	Mali midraš preroka Elija (drugi, mali midraš, ki ga Talmud pripisuje preroku Eliju).
ShemR	Shemot Rabba	Midrash on the Book of Exodus – Great	Véliki midraš Druge Mojzesove knjige
ShirR	Shir HaShirim Rabba	Midrash on Song of Songs – Great	Véliki midraš Visoke pesmi (iz 7. stol. z alegoričnimi razlagami)
ShirZ	Shir HaShirim Zuṭa	Small midrash on the Song of Songs	Mali midraš Visoke pesmi (homiletični komentar)
Shoḥer Tov	gl. MTeh (Midrash Tehillim)	Midrash on the Book of Psalms	Midraš Knjige psalmov
SifBam	Sifre Bamidbar	Midrash on the Book of Numbers (From the school of Rabbi Yishmael)	Midraš Četrte Mojzesove knjige (iz šole rabija Išmaela)
SifDev	Sifre Devarim	Midrash on the Book of Deuteronomy	Midraš Pete Mojzesove knjige (iz šole rabija Akiva)
Sifra	Sifra	Sifra (The Book)	Midraš Tretje Mojzesove knjige (halaški komentar, ki ga pogosto navede Talmud).
SifZ	Sifre Zuṭa	The Small »Sifre«	Mali midraš Četrte Mojzesove knjige (iz šole rabija Akiva)
Sof	Soferim	Tractate Soferim »Scribes«	Pismouki (eden manjših traktatov, napisan po slogu Mišne)

Okrajšava	Hebrejsko ime	Angleški prevod	Slovenski prevod in krajši opis vsebine
SOR	Sefer 'Olam Rabba	The Great Order of the World	Vélíki red sveta (Knjiga o redu sveta iz 2. stol. po Kr. z datiranjem svetopisemskih dogodkov od stvarjenja sveta do Aleksandra Velikega)
SOZ	Sefer 'Olam Zuṭa	The Small Order of the World	Mali red sveta (Knjiga o redu sveta od Adama do talmudske dobe)
Tan	Tanḥuma	Midrash Tanchuma	Midraš Postave rabija Tanhuma
TanB	Tanḥuma (S. Buber, ur.)	Version of Midrash Tanchuma published by Solomon Buber in 1885 based on a manuscript he discovered.	Izdaja Midraša Tanhuma, ki jo je uredil Solomon Buber l. 1885 na temelju rokopisa, ki ga je odkril.
Tanna deBe Eliyyahu	gl. SER, SEZ (Seder Eliyyahu Rabba/ Zuṭa)	Teachings of the School of Elijah.	Nauki Elijeve šole (obsežni »Rabba« / in mali »Zuṭa« red, pripisan preroku Eliju)
Tg	Targum	Translations of Tanakh into Aramaic.	Aramejski prevodi hebrejske Biblije
TgFrag	Fragmenten-Targum (Targum Jerusalem II)	Fragments of the Targum (Jerusalem Targum II).	Fragmenti Jeruzalemskega targuma (II.)
Tg JI	gl. TgPsJ		
Tg JII	gl. TgFrag		
Tg Jon	Targum Jonathan	Targum Jonathan	Targum Jonatan (primarni targum preroških knjig, ki so ga javno brali v sinagogah v talmudski dobi).

Okrajšava	Hebrejsko ime	Angleški prevod	Slovenski prevod in krajši opis vsebine
Tg O	Targum Onkelos	Targum Onkelos	Targum Onkelos (primarni targum Postave, sprejet v Talmudu kot verodostojen)
TgPsJ	Targum Pseudo-Jonathan (Targum Jerusalem I)	Targum Pseudo-Jonathan	Psevdo-Jonatan targum (fragmenti Jeruzalemskega targuma o Postavi I.)
WaR	Wayiqra Rabba	Midrash on the Book of Leviticus	Véliki midraš Tretje Mojzsove knjige
Yalq	Yalquṭ Shimʿoni	Gathering of Simon	Zbirka Šimona (midraš o knjigah hebrejske Biblije – Tanak)
YalqM	Yalquṭ Makhiri	Anthology of aggadic Midrashim by Machir (Makhir) r. Abba Mari.	Zbirka Mahkirija (hagadični midraši rabija Aba Mari o zbirki Makhirija)

2.2.2 *Navajanje rabinskih besedil*

Traktate iz Talmuda, Mišne in Tosefte navajamo po sistemu okrajšav, navedenem v Siegfried M. Schwertner, *IATG³ – Internationales Abkürzungsverzeichnis für Theologie und Grenzgebiete (Deutsch) Gebundene Ausgabe*, 3. izd. (Berlin: De Gruyter, 2014).

Okrajšavi traktata *brez presledka* predpišemo: b (babilonski Talmud), y (jeruzalemski Talmud), t (Tosefta) ali m (Mišna), npr. bBer (babilonski Talmud, traktat Berakhot).

Okrajšavi traktata sledi *presledek*, nato številka strani, nato brez presledka črki a ali b, odvisno od tega, ali navedemo levo (liho) ali desno (sodo) stran lista. Pri navajanju jeruzalemskega Talmuda se črki a in b nanašata

na stolpca, ki sta natisnjena na sprednji strani, črki c in d pa na stolpca, natisnjena na hrbtni strani, npr.: bBer 1a (babilonski Talmud, traktat Berakhot, stran št. 1, leva [liha] stran).

Če navajamo komentarje (midraše) oz. rabinska dela k določenemu svetopisemskemu besedilu, napišemo kratico tega dela ali traktata, nato še svetopisemsko besedilo, na katero se komentar nanaša, vmes pa je lahko predlog »k«, npr.: EstR k Est 3,5 (midraš Ester Rabba k Est 3,5), TgPsJ k 2 Mz 20,2 (Targum Psevdo-Jonatan [Targum Jerusalem I] k 2 Mz 20,2).

2.2.3 *Pripomočki za raziskovanje rabinskih besedil*

V tem podpoglavju predstavljamo najpomembnejša dela za študij rabinskih besedil. Pri vsakem sklopu najprej predstavimo in opišemo obstoječa dela v tujih jezikih, nato pa dela, ki so dostopna v slovenskem jeziku.

2.2.3.1 **Uvodna dela v študij rabinske literature**

Günter Stemberger, *Einleitung in Talmud und Midrash*, 9. izd. (München: Beck, 2011).

Poglavitno delo na tem področju je sestavljeno iz treh del: splošni uvod, talmudska in midraška literatura. Delo vsebuje tudi posodobljeno literaturo. Knjiga je bila prevedena v več jezikov, ki temeljijo na prejšnjih izdajah (7. ali 8.). V angleščini: *Introduction to the Talmud and Midrash* (Edinburgh: T&T Clark, 1991).

Jacob Neusner, *Introduction to Rabbinic Literature*, The Anchor Bible Reference Library (New York; London; Toronto; Sydney; Auckland: Doubleday, 1994).

Obsežno delo, ki uvaža v rabinsko literaturo in predstavlja najpomembnejša rabinska dela. Isti avtor je pripravil tudi krajšo verzijo: *Rabbinic Literature: An essential guide*, Abingdon Essential Guides (Nashville, TN: Abingdon, 2005).

Gonzalo Aranda Pérez, Florentino García Martínez in Miguel Pérez Fernández, *Letteratura giudaica intertestamentaria*, Introduzione allo studio della Bibbia 9 (Brescia: Paideia, 1998).

Italijanski prevod knjige, ki je izšla v španščini (*Literatura judía intertestamentaria*, 1996), obsežno predstavlja rabinsko literaturo.

Shmuel Safrai, *The Literature of the Sages*, Compendia Rerum Iudaicarum ad Novum Testamentum (Assen; Maastricht; Philadelphia: Van Gorcum, 1987; Assen; Ausburg: Forter Press, 2006).

Delo je sestavljeno iz dveh zvezkov: 1. Ustna Postava, Halaka, Mišna, Tosefta; Talmud, zunanji traktati; 2. Midraš in targum, liturgija, poezija, mysticism, pogodbe, napisi, znanost in jeziki rabinske literature.

V slovenščini

Alan Unterman, *Judovstvo: mali leksikon* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001).

Jasen in dobro ilustriran vodnik, ki predstavlja bogastvo tradicionalne judovske kulture, vključno z judovskim pravom, literaturo in poezijo.

2.2.3.2 Mišna

Philip Blackman, *Mishnayoth*, 7 zv., 2. izd. (New York: The Judaica Press, 1964).

Delo predstavlja dvojezično (hebrejski izvirnik in angleški prevod) besedilo Mišne in vsebuje sedem zvezkov. Zadnji zvezek poleg različnih kazal vsebuje kratko talmudsko slovnico.

Herbert Danby, *The Mishnah: Translated from the Hebrew with Introduction and Brief Explanatory* (Oxford: At The Clarendon Press, 1933).

Knjiga vsebuje uvod v Mišno in predstavlja v enem samem zvezku vsebino celotne Mišne, opremljene z opombami.

Georg Beer, Oskar Holtzmann idr., ur., *Die Mishna: Text, Übersetzung und Erklärung* (Gießen: Töpelmann, 1912–).

Kritična izdaja, znana pod imenom giessenska Mišna (po kraju objave).

Institute for the Complete Israeli Talmud, ur., *The Mishnah: With Variant Readings Collected from Manuscripts, Fragments of the Genizah and Early Printed Editions and Collated with Quotations from the Mishnah in Early Rabbinic Literature as Well as with Bertinoro's Commentary from Manuscript* (Jerusalem: Institute for the Israeli Talmud, 1971–).

Kritična izdaja Mišne v hebrejščini (se še dopolnjuje). Urednik prvih dveh zvezkov (1971, 1975, traktata Zera'im) je Nissan Sacks.

2.2.3.3 Tosefta

Moses S. Zuckermann, ur., *Tosefta: Based on the Erfurt and Vienna Codices with Parallels and Variants*, 2. izd. (Jerusalem, 1937).

Besedilo Tosefte v enem zvezku po erfurtskih in kasneje dunajskih rokopisih.

Jacob Neusner, ur., *The Tosefta: Translated from the Hebrew*, 6 zv. (New York: KTAV, 1977–1986).

Angleški prevod Tosefte v šestih zvezkih (1. Zera'im, red o poljedelstvu; 2. Mo'ed, red o določenih časih; 3. Našim, red o ženskah; 4. Neziqin, red o poškodbah; 5. Qodašim, red o svetih rečeh; 6. Toharot, red o očiščevanju). Vsak zvezek vsebuje kazala bibličnih citatov, citatov rabinskih besedil in kazala avtorjev.

Karl H. Rengstorf idr., ur., *Die Tosefta: Text*, 5 zv., Rabbinische Texte (Stuttgart: Kohlhammer, 1953–).

Besedilo temelji na erfurtskem kodeksu, dodatna besedila pa na kodeksu iz Dunaja. Prvi zvezek vsebuje besedilo in nekatere prevode, ostali zvezki pa predstavljajo le nemški prevod in komentar.

Saul Lieberman, ur., *The Tosefta: According to Codex Vienna, with Variants from Codex Erfurt, Genizah Mss. And Editio Princeps (Venice 1521)*, 4 zv. (New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1955).

Hebrejska kritična izdaja temelji na dunajskem kodeksu in vključuje erfurtsko različico, kairsko *genizo* (db. skladišče) in *editio princeps* iz 1521. Delo še ni dopolnjeno, saj manjkata še zadnja dva zvezka.

2.2.3.4 Jeruzalemski Talmud

Moïse Schwab, *Le Talmud de Jérusalem*, 9 zv. (Paris: Maisonneuve, 1878–1890).

Edina popolna izdaja Talmuda v francoščini.

Heinrich W. Guggenheimer, *The Jerusalem Talmud: Edition, Translation, and Commentary*, Studia Judaica (Berlin: Walter de Gruyter, 2000–).

Delo temelji na izdaji – *editio princeps* – Daniela Bomberga (Venezia, 1523).

Yaacov Sussman, *Talmud Yerushalmi: According to Ms. Or. 4720 (Scal. 3) of the Leiden University Library with Restorations and Corrections* (Jerusalem: Academy of the Hebrew Language, 2001).

Diplomatska izdaja edinega popolnega rokopisa palestinskega Talmuda.

Jakob Neusner, ur., *The Talmud of the Land of Israel: A Preliminary Translation and Explanation*, 35 zv., Chicago Studies in the History of Judaism (Chicago: The University of Chicago Press, 1983–1994).

Jeruzalemski talmud v angleškem jeziku v petintridesetih zvezkih, ki ga je uredil Jacob Neusner, je z razlagami zelo koristen za študente rabinskega judovstva.

2.2.3.5 Babilonski Talmud

Isidore Epstein, ur., *The Babylonian Talmud: Translated into English with Notes, Glossary and Indices*, 35 zv. (London: The Soncino Press, 1948–1952).

Prva celotna izdaja babilonskega Talmuda v angleščini. Temelji na besedilu iz Vilne in vključuje različice iz drugih rokopisov in izdaj.

Hersh Goldwurm, Yisroel S. Schorr in Chaim Malinowitz, ur., *Talmud Bavli: The Schottenstein Edition*, 73 zv. (Brooklyn, NY: Mesorah Publications, 1990–2005).

Druga popolna izdaja babilonskega Talmuda z angleškim prevodom hebrejskega besedila (iz Vilne). Angleška verzija je opremljena s številnimi opombami in razlagami.

Lazarus Goldschmidt, ur., *Der babylonische Talmud*, 12 zv. (Berlin: Biblion, 1929–1936).

Izdaja, ki jo imajo za najboljšo, je nemški prevod babilonskega Talmuda z razlagami, sprotnimi in spodnjimi opombami.

Israel V. Berman idr., ur., *The Talmud: The Steinsaltz Edition*, 18 zv. (New York: Random House, 1989–).

Delo predstavlja uvod, vokalizirano besedilo, dobesečen prevod in komentar, komentar Rašija in opombe. Delo je še nedokončano.

Jacob Neusner, ur., *The Talmud of Babylonia: An American Translation*, Brown Judaic Studies (Chico, CA; Atlanta, GA: Scholars Press, 1984–).

Angleški prevod je obogaten z mnogimi opombami in dopolnjuje drugo delo istega avtorja, *The Talmud of Babylonia* (Atlanta, GA: Scholars Press, 1994–1999).

Jacob Neusner, ur., *The Babylonian Talmud: A Translation and Commentary*, 22 zv., with CD-ROM (Peabody, MA: Hendrickson, 2005).

Monumentalni angleški prevod babilonskega Talmuda je bil dokončan pred desetletjem. S prevodi Jacoba Neusnerja, Tzveeja Zahavyja, Alana Averyja-Peckja, Barryja B. Levyja, Petra Haasa in Martina S. Jaffeeja ter

komentarji in novimi uvodi Jacoba Neusnerja je vseh sedemintrideset talmudskih traktatov na voljo v enotnem viru. S programsko opremo Logos Bible Software iskanje po besedah ali besednih zvezah zagotavlja izjemne raziskovalne možnosti in odpira hitre poti za raziskovanje in odkrivanje.

V slovenščini

Janez Zupet, ur., *Izreki očetov: Talmudski traktat Pirke Abot* (Ljubljana: KUD Logos, 2003).

Talmudski traktat *Izreki očetov* je eden od desetih traktatov, ki spadajo v 4. red Mišne, imenovan seder Neziqin. V traktatu so zbrana izročila rabinov, ki so živeli v času med 3. stol. pr. Kr. in 2. stol. po Kr. Prvo četrtino dela predstavlja pregledni uvod v judovsko slovstvo od ustne do zapisane postave. Poleg prevoda delo podaja tudi komentarje vseh izrekov.

2.2.3.6 Midraši

Uvodna dela

Günter Stemberger, *Midrasch: Vom Umgang der Rabbinen mit der Bibel – Einführung, Texte, Erläuterungen* (München: Beck, 1989).

Delo predstavlja uvod, bibliografijo, izdaje besedil in druge koristne informacije o midrašni literaturi.

Hermann L. Strack in Günter Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash* (Edinburgh: T&T Clark, 1991).

Podobno prejšnjemu tudi to delo v angleščini predstavlja uvod, bibliografijo, izdaje besedil in druge koristne informacije o talmudski in midrašni literaturi.

Zbirke

Harry Freedman in Maurice Simon, ur., *Midrash Rabbah: Translated into English with Notes, Glossary and Indices*, 10 zv., 3. izd. (London: Soncino, 1961).

Angleški prevod velike zbirke midrašev, znane pod imenom Midrash Rabbah (1 Mz; 2 Mz; 3 Mz; 4 Mz; 5 Mz; Žal; Rut; Prd; Est; Vp). Sestavljena je iz 10 zv., zadnji zvezek vsebuje zelo koristna kazala bibličnih besedil.

V teku je priprava in objava zbirke *Yale Judaica Series*.

Pripravljajo se zvezki midrašev posameznih svetopisemskih knjig, ki predstavljajo angleški prevod midrašev od klasične dobe do srednjega veka (objavljeni so že midraši Ps; 5 Mz; Prg; Vp).

August Wünsche, ur., *Bibliotheca Rabbinica: Eine Sammlung alter Midraschim*, 5 zv. (Hildesheim: Olms, 1967).

Nemški prevod zbirke midrašev, ki je bila prvič natisnjena v Leipzigu l. 1881.

2.2.3.7 Spletne strani

<https://barhama.com/> *Ardon Bar-Hama*

Na tej spletni strani je dostopno veliko dragocenih rokopisov za študij Svetega pisma, npr. Alepski kodeks, ki je najstarejši znani hebrejski rokopis, ki vsebuje besedilo Svetega pisma skoraj v celoti.

<http://cudl.lib.cam.ac.uk/collections/hebrew/>
Cambridge Digital Library: Hebrew Manuscripts

Stran, ki jo ureja Cambridge University Library, nudi dostop do veliko zbirk hebrejskih rokopisov v digitalni obliki.

<http://dss.collections.imj.org.il/> *Digital Dead Sea Scrolls*

Na strani Izraelskega muzeja v Jeruzalemu so dostopni vsi rokopisi iz puščave pri Mrtvem morju (DSS), tudi veliki rokopis knjige preroka Izaija (1QIsa^a in 1QIsa^b).

<https://www.fdr.uni-hamburg.de/record/9349>

Hebrew Codicology

Spletna stran Hamburške univerze omogoča dostop do gradiva za študij hebrejske kodikologije (Hebrew Codicology).

<http://cojs.org> **Online Judaic Studies**

Je spletna stran za Online Judaic Studies (med zavihki strani je posebej koristen zavihek o dokumentih iz Mrtvega morja: http://cojs.org/dead_sea_scrolls/).

[http://bav.bodleian.ox.ac.uk/digitized-items-hebrew-](http://bav.bodleian.ox.ac.uk/digitized-items-hebrew-manuscripts)

manuscripts Polonsky Foundation Digitalization Project

Med letoma 2012 in 2017 sta Bodleian Libraries Univerze v Oxfordu in Bibliotheca Apostolica Vaticana (Vatikanska knjižnica) združili prizadevanja v prelomnem projektu digitalizacije s ciljem, da bi se javnosti odprla njihova skladišča starodavnih besedil. Več kot 1,5 milijona strani iz njihovih izjemnih zbirk je postalo prosto dostopnih na spletu raziskovalcem in širši javnosti.

<https://www.rabbinics.org/> **Rabbinics**

Je spletna stran, ki jo ureja dr. Richard Hidary, profesor judovskih študijev na podiplomski šoli univerze Yeshiva Revel, rabin v sefardski sinagogi in član fakultete za program Wexner Heritage. Vodi spletne strani teach-torah.org, pizmonim.org in rabbinics.org.

<https://www.sefaria.org/texts> **Sefaria**

Je spletna stran, ki brezplačno ponuja knjižnico judovskih besedil in njihovih medsebojnih povezav v hebrejščini in v prevodu.

<https://fjms.genizah.org/>

The Friedberg Jewish Manuscript Society [Toronto, Kanada]

Organizacija veliko svojih dejavnosti izvaja s projektom Friedberg Genizah (FGP). Namen organizacije je izobraževanje javnosti s študijem in raziskovanjem fragmentov iz *genize* (db. skladišča), rokopisov in zgodnjih natisov ter drugih knjig in dokumentov, ki se nanašajo na judovstvo in Jude.

<https://www.loc.gov/collections/world-digital-library/>

World Digital Library

World Digital Library (The Library of Congress). Kongresna knjižnica (iz ZDA) zbira, hrani in omogoča dostop do svojih zbirk. Omogoča brezplačen dostop do orodij in standardov, ki jih uporabljajo knjižnice, arhivi in založniki.

DRUGO POGLAVJE

NAVAJANJE MRTVOMORSKIH ROKOPISOV, RABINSKIH BESEDIL IN APOKRIFOV

Samo Skralovnik

mrtvomorski rokopisi stran 40

Maria Carmela Palmisano

rabinska besedila stran 62

Alan Tedeško

starozavezni apokrifi

Matjaž Celarc

novozavezni apokrifi stran 102

2.3 Navajanje apokrifov

V prvem delu tega poglavja bomo predstavili navodila za navajanje starozaveznih apokrifov – skupaj s seznamom okrajšav in pripomočki za raziskovanje – nato še navodila za navajanje novozaveznih apokrifov.

2.3.1 *Navajanje starozaveznih apokrifov*

V nadaljevanju bomo najprej opredelili uporabljeno terminologijo, nato bomo predstavili seznam okrajšav ter navodila za navajanje starozaveznih apokrifov ter končno še pripomočke za raziskovanje (vire, uvodna dela, prevode s kratkimi opisi, slovenske prevode).

2.3.1.1 Terminologija

Pri opredelitvi terminologije smo sledili delu Paola Sacchija, ur., *Apocrifi dell'Antico Testamento*, 2 zv. (Torino: UTET Libreria, 2006).

Antična Cerkev je dala ime apokrifi (gr. ἀπόκρυφος, »skriven, tajen«) tistim spisom, ki niso bili sprejeti v kanon svetih knjig. Čeprav izhajajo iz judovske tradicije in so povezani z zgodovino izvora krščanstva, so bili apokrifi za razliko od kanoničnih knjig izločeni iz javne rabe. Ker so različne veroizpovedi sprejele različne kanone knjig Svetega pisma, je lahko tudi klasifikacija apokrifov različna. V protestantskem okolju tako z apokrifi označujejo knjige, ki so bile sprejete v aleksandrijskem kanonu in jih najdemo v grškem prevodu Svetega pisma (Septuaginti), ni pa jih v palestinskem kanonu (hebrejski Bibliji). Te knjige katoličani imenujemo devterokanonične knjige. Kar katoličani imenujemo apokrifi, torej izvenkanonične

knjige, pa protestanti imenujejo psevdoepigrafi. Obširen korpus judovskih del, ki zajema tako devterokanonične kot tudi apokrifne knjige, bomo ponekod našli pod oznako *intertestamentarna (medzavezna) literatura*.

Knjige, ki jih najdemo samo v starih rokopisih Septuaginte, so: Grška Estera, Judita, Tobit, Prva in Druga knjiga Makabejcev, Knjiga modrosti, Sirah, Baruh, Jeremijevo pismo in Grški Daniel. Čeprav so mnogi judje imeli te knjige za avtoritativne, niso nikoli bile obravnavane na isti ravni kot kanonične knjige hebrejske Biblije. Četudi so bile izvenkanonične knjige uradno zavrnjene šele okoli leta 90 po Kr. na jamnijski sinodi, pa je že prej veljalo, da je svetih knjig le 24. Po talmudski tradiciji je bil kanon določen že ob koncu perzijskega obdobja. Za jude so tako bile devterokanonične knjige in apokrifi vedno Sefarim Hizonim (»zunanje knjige«), po letu 90 pa so jih začeli zavračati.

Drugače je bilo pri kristjanih, ki so zaslužni za to, da so se devterokanonične knjige ohranile do danes. Ti so jih namreč že od začetka vključevali v svoj kanon, vendar pa se je tudi pri njih kmalu zarisala razlika med tradicionalno kanoničnimi in devterokanoničnimi knjigami. Izraz devterokanonične knjige je leta 1546 iznašel tridentinski koncil za knjige, ki jih ima Cerkev za navdihnjene, niso pa del hebrejske Biblije. Te knjige najdemo v grških in latinskih verzijah in so del katoliškega kanona z izjemo 3 Ezra in 4 Ezra ter Manasejeve molitve. Izvenkanonične knjige imajo katoličani za apokrife.

Najstarejši apokrifni dokumenti segajo v 3. stol. pr. Kr., največ pa jih je nastalo v obdobju med 2. stol. pr. Kr., ko se je začelo hasmonejsko obdobje, in porušenjem templja leta 70 po Kr. Spisi iz tega obdobja so nepogrešljivi vir za študij zgodnjega judovstva v Palestini. Iz teh dokumentov dobimo kompleksno sliko, ki nam ne prikazuje enotnega judovstva, ampak razvejeno in odprto strukturo, ki vključuje različna miselna okolja. Apokrifi so namreč imeli svoj izvor predvsem v različnih ločinah. Tako ne moremo govoriti le o delitvi na farizeje, saduceje, zelote in esene, ampak o številnih skupinah in podskupinah. Široko razširjena apokrifna literatura je doživela veliko prelomnico z jamnijsko sinodo leta 90, na kateri so rabini zavrnili izvenkanonično literaturo. Ker je ta bila močno zaznamovana s potezami apokaliptike, ki je po porušenju templja leta 70 izgubila svoj pomen, in ker so jo uporabljali kristjani, so jo judovski voditelji zavrnili kot heretično.

Poleg dokumentov, ki so jih sestavili judje različnih ločin, so mnoge med njimi kasneje razširili ali spremenili kristjani. To so predvsem besedila, ki izhajajo iz obdobja od 1. do 4. st. po Kr. Nekaj jih je morda celo v celoti prišlo zgolj iz krščanskih rok, zato je velikokrat težko določiti, ali je določeno besedilo izvirno judovsko ali krščansko, saj je bilo veliko zgodnjih kristjanov judov. Krščanski dodatki so največkrat kristološki. Kljub vsemu pa so krščansko obarvana besedila prav tako pomembna za preučevanje judovstva, saj moramo upoštevati možnost, da so nastala na podlagi zgodnejšega judovskega besedila.

Po obsegu apokrifna literatura daleč prekaša maloštevilne prej omenjene devterokanonične knjige. Večina apokrifov sloni na Stari zavezi ali pa je tako ali drugače povezana z njo. Očiten je vpliv zgodovinskih knjig Stare zaveze pa tudi Psalmov in Pregovorov, od vseh pa je najbolj očiten vpliv kanonične knjige Daniela, ki je zaznamovala mnoga apokaliptična dela, sestavljena v treh stoletjih po makabejskem uporu. Med apokrifnimi deli najdemo veliko raznolikih zvrsti: apokaliptično literaturo, razširitve starozaveznih zgodb in legend, oporoke, modrostno in filozofsko literaturo, molitve, psalme in ode. Posebno mesto v judovski izvenkanonični literaturi predstavljajo kumranski zvitki, ki poleg rokopisov že znanih del prinašajo več besedil kumranske skupnosti. Nekateri sezname teh spisov ne prištevajo med apokrife, vendar pa zagotovo spadajo v kategorijo medzavezne literature.

Povezava s Staro zavezo je več kot očitna tudi v samih naslovih del. Avtorji apokrifne literature so svoja dela pripisovali drugim znanim osebam, od koder tudi protestantsko poimenovanje psevdoepigrafi (gr. ψευδής, »lažen« in ἐπιγραφή, »pripis«). Tega pa niso počeli z namenom, da bi zavajali ljudi, ampak so želeli svojemu delu dati poseben pomen in avtoriteto s tem, da so ga povezali z vplivno svetopisemsko osebnostjo. Poleg tega so avtorji te literature v nasprotju s splošno sprejetim mnenjem verjeli, da se preroštvo še ni končalo, zato so svoja dela pripisali »starim«, da bi upravičili svoje preroške napovedi prihodnosti in poslednjih dni. Sicer pa je bilo že na splošno v navadi, da so verni judje pripisovali svoja dela bibličnim osebam, ki so jih navdihnile in so živele pred koncem preroštva. Pisanje spisov pod svojim lastnim imenom je bilo v bistvu nekaj nenavadnega in v nasprotju s tempeljsko tradicijo.

Vrednost apokrifne literature je za judovstvo in krščanstvo neprecenljiva. Ta dela predstavljajo nekakšen most med Staro in Novo zavezo. Študij apokrifov je na novo osvetlil razumevanje začetkov krščanstva, ki se zdaj še močneje kaže vpeto v svoje judovske korenine. Krščanstvo je bilo namreč v svoji osnovi del zapletenega mozaika judovstva, ki se je kasneje razvilo v svojo smer. Mnoge besedne zveze, bistvene za Novo zavezo, najdemo tudi v medzavezni literaturi. V Novi zavezi se jasno kaže tudi vpliv apokaliptične miselnosti, ki je najbolj očitno zaznamovala apokrifna dela. Nekateri Jezusovi koncepti in pogledi (konec časov, dinamični Božji posegi v sedanji čas) do določene mere kažejo apokaliptične značilnosti.

Apokrifi so se ohranili v obrobni tradiciji, zato so bili mnogi pozabljeni, dokler jih niso začeli ponovno odkrivati; v 17. stol. so odkrili Knjigo jubilejev, v 18. stol. pa še Henohovo knjigo v etiopskih rokopisih. V 19. stol. se je pojavilo nekaj zanimanja za apokrifno literaturo, vendar se je kmalu spet izgubilo, verjetno zato, ker so jo ateistični avtorji uporabljali za spodbijanje izvirnosti krščanstva. Nekakšen preobrat v raziskovanju in študiju apokrifov predstavlja odkritje mrtvomorskih rokopisov, ki je privedlo na dan tudi nam doslej nepoznana dela in nekatere apokrife v originalnih jezikih. Če želimo razumeti judovsko in krščansko miselnost tega obdobja, danes ni več mogoče, da ne bi upoštevali te medzavezne literature. V slovenskem prostoru sta do danes izšli dve knjigi, ki ju navajamo v nadaljevanju. Ker ni ostalih študij apokrifov, smo se primorani nasloniti na tuje avtorje.

2.3.1.2 Seznam okrajšav starozaveznih apokrifov

Seznam starozaveznih apokrifov in sistem okrajšav navajamo po Siegfriedu M. Schwertnerju, *IATG³ – Internationales Abkürzungsverzeichnis für Theologie und Grenzgebiete (Deutsch) Gebundene Ausgabe*, 3. izd. (Berlin: De Gruyter, 2014). Popolnejši seznam apokrifov se nahaja v delu Patricka H. Alexandra idr., ur., *The SBL Handbook of Style: For Ancient Near Eastern, Biblical, and Early Christian Studies* (Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 2007).

V našem seznamu ni devterokanoničnih knjig, saj so te že navedene v katoliškem kanonu.

Okrajšava	Latinski in angleški prevod	Slovenski prevod
ApcAbr	Apocalypsis Abrahae, Apocalypse of Abraham	Abrahamovo razodetje
ApcBar[gr]	Apocalypsis Baruchi Graece, Greek Apocalypse of Baruch (= 3 Bar)	Baruhovo razodetje (grško)
ApcBar[syr]	Apocalypsis Baruchi Syriace, Syriac Apocalypse of Baruch (= 2 Bar)	Baruhovo razodetje (sirsko)
ApcEl	Apocalypsis Eliae, Apocalypse of Elijah	Elijevo razodetje
ApcMos	Apocalypsis Mosis, Apocalypse of Moses	Mojzesovo razodetje
ApcSedr	Apocalypsis Sedrach, Apocalypse of Sedrach	Šadrahovo razodetje
Arist	Aristeae epistula, Letter of Aristeas	Aristejevo pismo
Ascls	Ascensio Isaiae, Ascension of Isaiah (= MartIs)	Izaijev vnebohod
AssMos	Assumptio Mosis, Assumption of Moses	Mojzesovo vnebovzetje
4 Es	Esdrae IV, 4 th Esdras	Četrta Ezrova knjiga
Hen[aeth]	Liber Henoch Aethiopice, Ethiopic book of Enoch (= 1 Hen)	Henohova knjiga (etiopska)
Hen[gr]	Apocalypsis Henochi Graece, Greek book of Enoch	Henohova knjiga (grška)
Hen[hebr]	Henoch Hebraicus, Hebrew Enoch (= 3 Hen)	Henohova knjiga (hebrejska)
Hen[sl]	Liber Henoch Slavicus, Slavonic book of Enoch (= 2 Hen)	Henohova knjiga (slovanska)
JosAs	Joseph et Aseneth, Joseph and Aseneth	Jožef in Asenat
Jub	Liber Jubilaeorum, Book of Jubilees	Knjiga jubilejev
LAB	Liber antiquitatum biblicarum (Pseudo-Philo), The biblical antiquities of Philo	Psevdo-Filon, Svetopisemske starožitnosti
LivPro	Vita prophetarum, Lives of the Prophets	Življenja prerokov

Okrajšava	Latinski in angleški prevod	Slovenski prevod
3 Mac 4 Mac	Machabaeorum III, 3 rd Maccabees Machabaeorum IV, 4 th Maccabees	Tretja knjiga Makabejcev Četrta knjiga Makabejcev
MartIs	Martyrium Isaiae, Martyrdom of Isaiah (= AscIs)	Izaijevo mučeništvo
OdSal	Odae Salomonis, Odes of Solomon	Salomonove ode
OrMan	Oratio Manassis, Prayer of Manasses	Manasejeva molitev
PsSal	Psalmi Salomonis, Psalms of Solomon	Salomonovi psalmi
Sib	Oracula Sibyllina, Sibylline oracles	Sibilinski oraklji
TestAbr	Testamentum Abrahæ, Testament of Abraham	Abrahamova oporoka
TestAdam	Testamentum Adami, Testament of Adam	Adamova oporoka
TestJob	Testamentum Iobi, Testament of Job	Jobova oporoka
TestXII	Testamenta XII patriarcharum, Testaments of the Twelve Patriarchs	Oporoke dvanajstih očakov
TestXII.As	Asher	Aser
TestXII.Ben	Benjamin	Benjamin
TestXII.Dan	Dan	Dan
TestXII.Gad	Gad	Gad
TestXII.Is	Issachar	Isahar
TestXII.Jos	Joseph	Jožef
TestXII.Jud	Judah	Juda
TestXII.Lev	Levi	Levi
TestXII. Naph	Naphtali	Neftali
TestXII.Rub	Reuben	Ruben
TestXII.Sim	Simeon	Simeon
TestXII.Zab	Zabulon	Zabulon
VitAd	Vita Adæ et Evæ, Life of Adam and Eve	Življenje Adama in Eve

2.3.1.3 Navajanje starozaveznih apokrifov

Za navajanje starozaveznih apokrifov ne obstaja poenoten sistem, zato bomo sledili načinu navajanja, kot ga pozna Sveto pismo.

Okrajšavi knjige sledi presledek, nato arabska številka poglavja, ki ji brez presledka sledi vejica. Vejici takoj sledi številka vrstice. Če povezujemo več vrstic v istem poglavju, uporabimo stični vezaj, če pa povezujemo več poglavij, uporabimo stični pomišljaj.¹⁹

Jub 1,5	ena vrstica
Hen 17,4-8	več neprekinjenih vrstic v istem poglavju
4 Ezr 3,1-4,5	več neprekinjenih poglavij z vrsticami

2.3.1.4 Pripomočki za raziskovanje starozaveznih apokrifov

Pripomočke za raziskovanje starozaveznih apokrifov bomo predstavili po naslednjih sklopih: viri (latinski, grški, etiopski, koptski, sirski, slovan-ski), uvodna dela, prevodi s kratkimi opisi ter slovenski prevodi.

2.3.1.4.1 Viri

Latinski apokrifi

Corpus Christianorum, Series Apocryphorum, 22 zv.
(Turnhout, 1983-).

V tej zbirki sta objavljena Izaijev vnebohod in Življenje Adama in Eve.

19 Angleški način citiranja uporablja arabske številke, ki jih ločuje z dvopičjem namesto z vejico. Dvopičju pogosto, a ne v vseh primerih, sledi presledek, npr. Jub 1:5 ali 1: 5. Če povezujemo več vrstic ali poglavij, dodamo pomišljaj (-), npr. Hen 17:4-8; 4 Ezr 3:1-4:5. Opisani način najdemo v delu Jozefa T. Milika, ur., *The Books of Enoch* (Oxford: Clarendon Press, 1976). V nekaterih delih namesto dvopičja zasledimo piko s presledkom, npr. Jub 1. 5.

Robert L. Bensly, ur., *The Fourth Book of Ezra* (Cambridge: Cambridge University Press, 1895).

Četrta Ezrova knjiga je urejena na podlagi latinskih rokopisov. Delo prinaša obširen uvod, kjer avtor obravnava probleme nastanka knjige, nato sledi besedilo in v prilogi variante iz drugih rokopisov, na koncu pa je dodan še seznam ključnih latinskih besed in osebnih imen.

Howard Jacobson, ur., *A Commentary on Pseudo-Philo's Liber Antiquitatum Biblicarum*, 2 zv., *Arbeiten zur Geschichte des antiken Judentums und des Urchristentums* 31 (Leiden: Brill, 1996).

Delo je primarni vir za raziskovanje Psevdo-Filona. Knjiga prinaša nov prevod dela, komentar z antično eksegezo in uvod, ki naslavlja različne teme, kot so čas nastanka, izvirni jezik, rokopisi in eksegetske tehnike.

Johannes Tromp, ur., *The Assumption of Moses* (Leiden: Brill, 1993).

Kritična izdaja in komentar Mojzesovega vnebovzetja. Delo ima štiri dele: kritično izdajo besedila, opis jezikovnih značilnosti latinščine, zgodovino raziskav omenjenega dela in podroben komentar. Na koncu najdemo še obširno literaturo in različne sezname.

Grški apokrifi

Robert A. Kraft, ur., *The Testament of Job According to the SV text* (Missoula: Scholars Press, 1974).

Grško besedilo in angleški prevod Jobove oporoke. Posebnega pomena v delu sta zgodovina prenosa besedila in obširna literatura.

Robert H. Charles, ur., *The Greek Version of the Testament of Twelve Patriarchs* (Hildesheim: Olms, 1960).

Delo je urejeno na podlagi 9 rokopisov in prinaša tudi variante armenske in slovanske verzije ter nekatere hebrejske fragmente.

Albert-Marie Denis, ur., *Fragmenta pseudepigraphorum quae supersunt Graeca, una cum historicorum et auctorum judaeorum hellenistarum fragmentis collegit et ordinavit* (Leiden: Brill, 1970–).

Zbirka vseh grških psevdopigrafov in njihovih fragmentov, ki jih je avtor pospremil s kritičnimi opombami in prevodom.

Johannes Geffcken, ur., *Die Oracula Sybillina* (Berlin; Boston: De Gruyter, 1902).

Knjiga ima obširen uvod, ki obravnava zgodovino prenosa besedila, Sibilinske oraklje ter seznam rokopisov in fragmentov.

Moses Hadas, ur., *Aristeas to Philocrates* (New York: Harper, 1951).

Poleg obširnega uvoda, ki se ukvarja z datiranjem knjige na podlagi notranje in zunanje evidence, delo prinaša še besedilo in prevod Aristejevega pisma, komentar in kritične opombe. Posebno mesto je prepuščeno legendi o prevajanju Septuaginte, ki jo najdemo v tem pismu.

James M. Rhodes in William E. Barnes, ur., *The Testament of Abraham* (Cambridge: Cambridge University Press, 1892).

Grško besedilo Abrahamove oporoke, ki prinaša še prevod in opombe, na koncu pa najdemo še dodatek z odlomki iz arabske verzije tega dela.

Charles C. Torrey, ur., *The Lives of the Prophets* (Philadelphia: Society of Biblical Literature and Exegesis, 1946).

Uvod, grško besedilo in prevod.

Etiopski apokrifi

Robert H. Charles, ur., *The Ethiopic Version of the Book of Enoch* (Oxford: Clarendon Press, 1906).

Kritična izdaja Henohove knjige na podlagi 23 rokopisov, avtor je dodal še grške in latinske fragmente.

Robert H. Charles, ur., *The Ethiopic Version of the Hebrew Book of Jubilees* (Oxford: Clarendon Press, 1895).

Kritična izdaja Knjige jubilejev na podlagi 4 rokopisov, ki jih je avtor primerjal s hebrejskimi, sirskimi, grškimi in latinskimi fragmenti.

Koptski apokrifi

Albert Pietersma in Susan T. Comstock, ur., *The Apocalypse of Elijah Based on P. Chester Beatty 2018* (Chico: Scholars Press, 1981).

Koptsko besedilo in prevod Elijeve apokalipse.

Sirski apokrifi

Daniel M. Gurtner, ur., *Second Baruch* (New York; London: T&T Clark, 2009).

Kritična izdaja sirske različice z grškimi in latinskimi fragmenti. Knjiga prinaša še angleški prevod, uvod in konkordanco.

Slovanski apokrifi

George H. Box, ur., *The Apocalypse of Abraham* (London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1919).

Abrahamovo razodetje se je ohranilo samo v slovanski različici, zato delo prinaša slovansko besedilo, ki sta mu dodana prevod in komentar. Posebnost knjige je tudi navzkrižno sklicevanje na knjige Stare zaveze.

2.3.1.4.2 *Uvodna dela*

V uvodnih delih najdemo predvsem raziskave, ki razkrivajo okoliščine nastanka posameznih apokrifov, opise njihove vsebine ter njihovo zgodovinsko in literarno ovrednotenje.

George W. E. Nickelsburg, *Jewish Literature Between the Bible and the Mishnah: A Historical and Literary Introduction*, 2. izd. (Minneapolis: Fortress, 2005).

Delo je »standardni učbenik« za medzavezno literaturo. Zajema obdobje od konca hebrejske Biblije in je urejeno po kronološkem vrstnem redu. Za vsako obdobje prinaša pregled in seznam del, ki jih lahko uvrstimo v to obdobje. Vsako delo je tudi posebej predstavljeno. V prenovljeni izdaji izvemo veliko o kumranskih rokopisih in o življenju tamkajšnje skupnosti.

Leonhard Rost, *Einleitung in die alttestamentlichen Apokryphen und Pseudepigraphen, einschliesslich der grossen Qumran-Handschriften* (Heidelberg: Quelle & Meyer, 1971).

Knjiga se začneja z uvodnimi vprašanji o kanonu, nato pa na strnjen, vendar pregleden način uvede v različne rokopise. Apokrif predstavljajo glede na kraj izvora (helenistični judje iz Egipta, Sirije, farizejski krogi iz Palestine, krogi pod vplivom kumranske sekte, kumranski rokopisi). Za vsako delo posebej poda tudi referenčno literaturo.

Albert-Marie Denis, *Introduction aux Pseudépigraphes grecs d'Ancien Testament* (Leiden: Brill, 1970).

Študija predstavlja obsežen uvod v apokrif, ki ga spremljajo obširne bibliografske opombe. Kritična študija obravnava apokrif z vidika izvora in prenosa besedila. Knjiga je razdeljena na apokrif, ki so se ohranili v celoti, in na fragmente izgubljenih del. Ponekod najdemo tudi teorije o izvoru in nastanku določenega dela.

John J. Collins, *The Apocalyptic Imagination: An Introduction to Jewish Apocalyptic Literature*, 2. izd. (Grand Rapids: Eerdmans, 1998).

Knjiga najprej obravnava apokalipso kot literarno zvrst, nato raziskuje pojav in vlogo apokaliptične misli v antičnem svetu. Avtor upošteva širok spekter apokaliptičnih besedil, ki jih tudi posebej predstavi. Delo vključuje tudi mrtvomorske rokopise. Na koncu se avtor ustavi še pri apokaliptičnem značaju zgodnjega krščanstva.

2.3.1.4.3 *Prevodi s kratkimi opisi*

James H. Charlesworth, ur., *The Old Testament Pseudepigrapha*, 2 zv. (Garden City: Doubleday, 1983).

Knjigi prinašata ključna besedila z uvodi in opombami mednarodne skupine znanstvenikov. V njih najdemo 65 apokrifnih besedil iz medzaveznega obdobja. Ta razkrivajo nenehni razvoj judovstva in korenine, iz katerih je krščanska religija prevzela svoja prepričanja. Avtorji so prispevali svoj prevod, uvod in kritične opombe za vsako besedilo posebej. Zvezek 1 prinaša apokaliptično literaturo in oporo, zvezek 2 pa vključuje legende, modrosti in filozofsko literaturo, molitve, psalme in ode ter fragmente izgubljenih judovsko-helenističnih del.

Werner G. Kümmel idr., ur., *Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit* (Gütersloh: Gerd Mohn, 1973–).

Zbirka, ki nastaja kot posodobitev Kautzscheve *Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments*, si prizadeva ne samo posodobiti, ampak tudi zbrati obsežen psevdoepigrafski korpus, ki manjka v obstoječem delu. Celota naj bi obsegala 5 zvezkov, v katerih bi si sledile naslednje teme: 1. zv.: zgodovinske pripovedi in legende; 2. zv.: navodila v pripovedni obliki; 3. zv.: navodila v poučni obliki; 4. zv.: poetični spisi; 5. zv.: apokaliptični spisi. Vsako delo je pospremljeno z uvodom in kritičnimi opombami.

André Dupont-Sommer in **Marc Philonenko**, ur., *La Bible: Écrits intertestamentaires* (Paris: Gallimard, 1987).

Francoski prevod medzaveznih spisov prinaša glavna besedila iz Kumrana in najpomembnejša apokrifna oz. psevdoepigrafska dela. Mrtvomorski spisi so prevedeni iz hebrejskega in aramejskega izvirnika, apokrifi pa iz starih različic: grške, latinske, etiopske, sirske, slovanske in koptske. Na dnu strani so jasne in bogate opombe, ki osvetlujejo besedilo in označujejo povezave med spisi. Pred vsako zbirko je tudi splošni in kritični uvod ter seznam referenčne literature.

Alejandro Díez Macho, *Apócrifos del Antiguo Testamento*, 3 zv. (Madrid: Ediciones Cristiandad, 1984–).

Avtor v 1. zv. opisuje naravo in izvor apokrifov, nato predstavi vsak apokrif posebej, na koncu pa razloži še njihovo teologijo. 2. in 3. zvezek prinašata prevod posameznih apokrifov v španski jezik. Vsako delo posebej spremlja pripadajoči uvod.

Paolo Sacchi, ur., *Apocrifi dell'Antico Testamento*, 2 zv. (Torino: UTET Libreria, 2006).

Poleg prevoda najpomembnejših apokrifov v italijanski jezik najdemo v tem delu še obširne uvode, kjer avtor razlaga pomen, strukturo in naravo knjige. Ustavi se tudi pri opisu rokopisov ter vprašanjih nastanka in avtorstva. Apokrife pospremi z obširnimi opombami in seznami literature.

Robert H. Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English*, 2 zv. (Oxford: Clarendon Press, 1913).

Prevod iz originalnih besedil predstavlja številne apokrife z uvodi ter kritičnimi in razlagalnimi opombami.

Hedley F. D. Sparks, ur., *The Apocryphal Old Testament* (Oxford: Oxford University Press, 1984).

Knjiga je zbirka prevodov pomembnejših nekanoničnih starozaveznih knjig, kot so Jubileji, Salomonove ode in Elijeva apokalipsa. Delo prinaša še uvode in kratko literaturo.

2.3.1.4.4 *Slovenski prevodi*

Klemen Jelinčič Boeta, *Henohova knjiga* (Celje: Mohorjeva družba, 2016).

Henohova knjiga je antično judovsko besedilo, ki ga je po tradiciji napisal svetopisemski očak Henoh. Knjiga ima pet delov, ki so bili napisani ločeno, ob koncu 1. stol. po Kr. pa so jih uredniki združili v celoto. V omenjenem delu najdemo poleg slovenskega prevoda še uvod.

Alen A. Širca in Matjaž Črnivec, *Salomonove ode; Salomonovi psalmi* (Ljubljana: KUD Logos, 2009).

Knjiga je dvostranska in prinaša koptsko, sirsko in grško besedilo Salomonovih od in Salomonovih psalmov z vzporednim slovenskim prevodom.

בראשית ברא אלהים את
היתה תהו ובהו וחשך על פני
על פני המים ויאמר אלהים
את האור כי טוב ויבדל אלהים
האור מן האור ויאמר אלהים
אמר אלהים יהי רקיע בתוך
מים ויבדל את המים אשר
על פני המים מן המים אשר
תחת פני המים ויהי ערב ויהי
קדש ויהי יום אחד

DRUGO POGLAVJE

NAVAJANJE MRTVOMORSKIH ROKOPISOV, RABINSKIH BESEDIL IN APOKRIFOV

Samo Skralovnik

mrtvomorski rokopisi stran 40

Maria Carmela Palmisano

rabinska besedila stran 62

Alan Tedeško

starozavezni apokrifi stran 86

Matjaž Celarc

novozavezni apokrifi

2.3.2 *Navajanje novozaveznih apokrifov*

V nadaljevanju bomo najprej opredelili uporabljen terminologijo, nato bomo predstavili seznam okrajšav ter navodila za navajanje novozaveznih apokrifov ter končno še pripomočke za raziskovanje (različne [jezikovne] izdaje apokrifov, prevode apokrifov v moderne jezike, prevode in študije v slovenskem jeziku, uvodna dela, zbirke in spletne strani).

2.3.2.1 Terminologija

Apokrifna besedila bi v grobem lahko razdelili med t. i. *agrafa*, dobesedno nezapisane posamezne, razpršene izreke (v ednini: *agrafon*), ter *apokrifē*. Agrafo so Jezusovi izreki ali izreki o Jezusu, ki jih najdemo zunaj štirih novozaveznih evangelijev. Pojavljajo se kot dodatki k evangelijskim rokopisom, v ostali Novi zavezi (Pavlova pisma), apostolskih in cerkvenih očetih, v bogoslužnih knjigah, nelokaliziranih antičnih krščanskih fragmentih pa tudi v islamskih besedilih in apokrifih. Primer takega izreka najdemo tudi v Apd 20,35: »Večja sreča je dajati kakor prejemati,« ki ga evangeliji niso ohranili. V Tomaževem apokrifnem evangeliju najdemo zelo veliko Jezusovih izrekov, ki se nahajajo tudi v kanoničnih evangelijih. Tako je npr. v EvThom 16 moč prepoznati izrek iz Lk 12,51-53.

Četudi pri nekaterih izrekih vprašanje avtentičnosti ostaja odprto in bi jih morda lahko priznali za *logije* z najstarejšim izvorom, ki bi lahko vodila celo do historičnega Jezusa, pa veliko strokovnjakov meni, da večinoma odsevajo sekundarno predelavo kanoničnih izrekov ali interpretacijo znanih Jezusovih besed. Na splošno ne prinašajo novih idej in so bolj ali manj skladna z Jezusovim učenjem, ki je prisotno v kanoničnih evangelijih (Klauck 2003, 6–21).

Pomembnejša od posameznih Jezusovih izrekov (*agrafa*) so *apokrifna* besedila. Najpomembnejša so gotovo tista, ki pričajo o Jezusu, njegovem učenju in delovanju in si nadevajo naslov evangelij. Na začetku je imela beseda *evangelij* pomen veselega sporočila o uresničitvi odrešenja, ki ga je Bog oznanil ljudem. V tem oznanilu ima osrednjo vlogo Jezus, ki je Kristus, v katerem je uresničeno odrešenje. Termin je razvil predvsem apostol Pavel, ki ga v svojih pismih uporablja konstantno, čeprav ne popolnoma konsistentno. (Kittel 1964, 729–735) Kot oznaka za zapisana besedila pa se je beseda evangelij začela uporabljati kasneje. Točne prelomnice ne moremo določiti, vsekakor pa je bila v uporabi že sredi 2. stol., kar je vidno iz pisanja Justina okoli leta 150 in predvsem iz del Ignacija Antiohijskega že kakih trideset let predtem, ko priznava kot evangelije zgolj Marka, Mateja, Luka in Janeza.

Apokrifni evangeliji so po svoji strukturi precej drugačni, saj *niso zaokrožene celote*, ki bi v pripovedi zaobjemale *Jezusovo učenje, delovanje, smrt in vstajenje*. So veliko bolj enostranski, saj se osredotočajo npr. zgolj na Jezusove izreke (Tomažev evangelij), pripovedi o otroštvu (Tomažev evangelij otroštva), na Jezusovo spočetje in rojstvo (Jakobov protoevangelij); lahko gre za prave gnostične traktate, ki vsebujejo razprave, govore in dialoge, ki razvijajo gnostični mit ali teološko refleksijo določene skupnosti. Če v definicijo zvrsti evangelija vključimo dejstvo, da vsebuje pripovedni okvir o Jezusovem delovanju, kar je skupni imenovalc sinoptikov in Janeza, apokrifni evangeliji večinoma izpadejo iz kategorije, še mnogo več pa jih izpade, če vključimo še zahtevo, da je evangelij zaokrožena celota, ki doseže vrh v poročilu o Jezusovem trpljenju in vstajenju.

Ker so mnogi apokrifi krožili pod naslovom *evangelij*, to pomeni, da se jim je želela zagotoviti določena avtoritativnost z aluzijo na štiri spise, ki so postali znani pod tem imenom. Pri obravnavi bomo tako obdržali ta naziv, ki jim je bil pridani. Tako jih tudi lažje odmejimo od ostalih apokrifnih spisov, ki so primerljivi z novozaveznimi spisi. Poleg apokrifnih tradicij o Jezusu je bilo napisanih tudi veliko *apokrifnih pisem*, apokrifnih *del apostolov* in *apokalips*. (Elliot 2005)

Samo dejstvo obstoja apokrifov v bistvu ni presenetljivo. Je odsev živahnega predajanja in reflektiranja poročil o Jezusu in kaže na to, kako veliko je bilo zanimanje zanje in kakšen je bil njihov vpliv. Poleg apokrifnih

evangelijev obstaja tudi veliko drugih skritih tradicij: pisem, apostolskih del, apokalips ..., in tudi za veliko večino teh velja, da njihov pozen datum nastanka ni sporen. Vendar pa moramo poudariti, da se s poznejšim datiranjem apokrifov nikakor ne izključuje možnost, da vsebujejo tudi nekaj avtentičnih drobcev najzgodnejšega izročila. To, kar postavljamo za »nepristno«, kar pomeni izven najzgodnejšega toka izročila, so apokrifi v svoji končni obliki. In v bistvu je končna oblika tista, ki jo lahko edino preučujemo in nam tako največ pove in največ šteje. Tako spoznamo, da resnični pomen apokrifov niti ni toliko v tem, da nosijo morebitne drobce najzgodnejših predanih besed apostolov ali celo morda besede samega Jezusa. Njihovo največje bogastvo je v njih samih in v njihovi končni obliki, ki jo imamo na razpolago. Ta nam namreč živo priča, kako pestro in dinamično je bilo življenje v zgodnjekrščanskih časih in kako pomemben del življenja je bila vera.

Na kratko lahko povzamemo pomen apokrifne literature:

- Tako judovski kot krščanski duhovni voditelji so videli v nekatereh apokrifih koristno duhovno branje. Z mnogimi podatki prispeva apokrifna literatura bogat material za poznavanje zgodovinskega svetopisemskega okolja in tako globlje umevanje svetopisemskih besedil.
- Apokrifi SZ odražajo vero in moralo v judovstvu svojega časa, apokrifi NZ pa različne tokove znotraj krščanstva prvih stoletij. Ta literatura dalje omogoča primerjavo s kanonskimi knjigami in osvetluje zgodovino evangelijskega besedila.
- Apokrifna književnost pomeni prvi komentar kanonskih knjig in tako prinaša pristne odzive prvih krščanskih skupnosti na svetopisemska besedila. Ker so nastajali v neposredni bližini apostolskih časov, vsebujejo gotovo tudi dele pristnega evangelijskega ustnega izročila.
- Apokrifna literatura je končno bogat vir za poznavanje značilnosti (terminologija, filologija, sintaksa) svetopisemskega jezika. Prav tako pa je ta literatura pomemben vir za razlago raznih umetniških del in praznikov, ki so se navdihovali prav ob njej. Tako je npr. bogoslužni izraz »večni pokoj« vzet iz 4 Ezr 2,34; praznik Marijinega darovanja v templju pa sloni na apokrifnem Jakobovem protoevangeliju; iz njega izvemo,

da je bilo Marijinim staršem ime Joahim in Ana, ter podrobnosti o Marijinem rojstvu.

Apokrifni evangeliji sestavljajo najobsežnejši del raznovrstnega apokrifnega korpusa. V njih najdemo pripovedi o Jezusovem otroštvu, pripovedi o njegovi smrti in vstajenju, Jezusove izreke, dialoge z (vstalim) Jezusom, legende o Marijini smrti. Poleg evangelijev so tudi številne apokalipse, pisma, dialogi, skrivne knjige, spekulativni traktati, modrostna literatura, eksegetska dela, razprave o razodetju, molitve in različni traktati. (Elliot 2005) Veliko apokrifnih del je znanih zgolj iz navedkov cerkvenih očetov ali iz ohranjenih fragmentov. Cerkveni očetje poznajo razen navedenih še mnoga druga dela, pa tudi Gelazijev dekret, seznam zavrnenih besedil iz 5. stol. po Kr., omenja naslove spisov, ki nam danes niso več znani. Dejstvo je torej, da je krožilo ogromno danes izgubljenih besedil, ki so po trdnješi zamejitvi veljavnih meja izgubila svoje mesto in pomen ter zato tudi končala zgolj kot spomin zgodovine.

2.3.2.2 Seznam okrajšav novozaveznih apokrifov

Seznam sledi abecednemu vrstnemu redu. Izbor knjig seznama sledi oz. dopolnjuje obstoječi seznam iz dela *Zgodnjekrščanski spisi* (Celje: Celjska Mohorjeva družba; Ljubljana: Društvo Mohorjeva družba, 2015), pri čemer sledi izboru nekaterih drugih študij.²⁰

20 James K. Elliott v delu *The Apocryphal New Testament: A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation* (Oxford: Clarendon Press, 2005) poudari, da so liste apokrifnih spisov časovno pogojene in ključne za nastanek kanona. Pri svojem seznamu temelji na Gelazijevem dekretu iz 6. stol., ki imenuje 61 apokrifnih spisov, vendar pa Elliot izpusti tiste spise, ki nosijo imena starozaveznih apokrifov ter patrističnih spisov. Predstavljeni seznam zato sledi izboru Siegfrieda M. Schwertnerja, *IATG³ – Internationales Abkürzungsverzeichnis für Theologie und Grenzgebiete (Deutsch) Gebundene Ausgabe*, 3. izd. (Berlin: De Gruyter, 2014), ki ga dopolnjuje z izborom Stanisława Bazylińskiego, *A Guide to Biblical Research*, Subsidia Biblica 36 (Roma: Gregorian & Biblical Press, 2016), in Craiga A. Evansa, *Noncanonical Writings and New Testament Interpretation* (Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 1992).

Okrajšava	Latinsko ime in/ali angleški prevod	Slovenski prevod
AAA	Acta apostolorum apocrypha, Apocryphal Acts of the Apostles	Apokrifna apostolska dela
ActAndr	Acta Andreae, Acts of Andrew	Andrejeva dela
ActAndrMat	Acta Andreae et Matthiae, Acts of Andrew and Matthias	Andrejeva in Matijeva dela
ActAndrPaul	Acta Andreae et Pauli, Acts of Andrew and Paul	Andrejeva in Pavlova dela
ActBarn	Acta Barnabae, Acts of Barnabas	Barnabova dela
ActPhil	Acta Philippi, Acts of Philip	Filipova dela
ActIac	Acta Iacobi maioris, Acts of James (the Greater)	Dela Jakoba Starejšega (Legenda maior)
ActIaclo [arm.]	Acta Iacobi et Ioannis, Acts of James and John	Dela Jakoba in Janeza (armenska različica)
ActIo	Acta Ioannis, Acts of John	Janezova dela
ActMk	Acta Marci, Acts of Mark	Markova dela
ActIoPro	Acta Ioannis, Acts of John by Procurus	Janezova dela diakona Prokura
ActPaul	Acta Pauli, Acts of Paul	Pavlova dela
ActPaulThecl	Acta Pauli et Theclae, Acts of Paul and Thecla	Dela Pavla in Tekle (ActPaul 3–4)
ActPetr	Acta Petri, Acts of Peter	Petrova dela
ActPetr [slav.]	Acta Petri, Acts of Peter	Petrova dela (slovanska različica)
ActPetrAndr	Acta Petri et Andreae, Acts of Peter and Andrew	Petrova in Andrejeva dela

Okrajšava	Latinsko ime in/ali angleški prevod	Slovenski prevod
ActPetrPaul	Acta Petri et Pauli, Acts of Peter and Paul	Dela Petra in Pavla
ActPil	Acta Pilati, Acts of Pilate	Pilatova dela
ActTad	Acta Thaddaei, Acts of Thaddeus	Tadejeva dela
ActTad [arm.]		Tadejeva dela (armenska različica)
ActTim	Acta Timothei, Acts of Timothy	Timotejeva dela
ActTit	Acta Titi, Acts of Titus	Titova dela
ActThom	Acta Thomae, Acts of Thomas	Tomaževa dela
Agr	Agrapha	Agrafa
1 Apclo	Apocalypsis Ioannis 1, 1 Apocalypse of John	Prvo Razodetje Janeza, teologa
2 Apclo	Apocalypsis Ioannis 2, 2 Apocalypse of John	Drugo Razodetje Janeza, teologa, pripisano Janezu Zlatoustemu
3 Apclo	Apocalypsis Ioannis 3, 3 Apocalypse of John	Tretje Razodetje Janeza, teologa
ApcPe	Apocalypsis Petri, Apocalypse of Peter	Petrovo razodetje
ApcPl	Apocalypsis Pauli (Visio Pauli), Apocalypse of Paul (Vision of Paul)	Pavlovo razodetje (Pavlovo videnje)
ApcSte	Apocalypsis Stephani, Apocalypse of Stephen	Štefanovo razodetje
ApcThom	Apocalypsis Thomae, Apocalypse of Thomas	Tomaževo razodetje
ApcVir	Apocalypsis Virginis, Apocalypse of the Virgin	Razodetje Device (etiopska, grška, slovanska različica)

Okrajšava	Latinsko ime in/ali angleški prevod	Slovenski prevod
ApocrBMV	Apocrypha de Beata Maria Virgine, Apocrypha of the BM Mary	Apokrifi blažene Device Marije (etiop.)
Apocrlo	Apocryphos Ioannis, Apocryph of John	Janezov apokrif
Asclac	Ascensio Iacobi, Ascension of James	Jakobov vnebohod
AssumVir	Liber de Transitu (Pseudo-Melitone), Assumption of the Virgin (Pseudo-Melito)	Vnebovzetje Device (Psevdo-Meliton)
AssVir	Assumptio Virginis, Assumption of Virgin	Vnebovzetje Device
Cer	Cerinthus	Kerintov evangelij
3 Kor	Corinthios 3, 3 Corinthians	Tretje pismo Korinčanom (del ActPaul)
Diat	Diatessaron (Harmonia Evangeliorum), Diatessaron	Evangeljska harmonija, Tacijan
Desc	Descensus Iesu, Descent of Jesus	Jezusov spust v pekel (del EvNic)
DoctAd	Doctrina Addai, Doctrine of Addai	Addajev nauk
DoctApos	Doctrina Apostolorum, Teaching of the Apostles	Apostolski nauk
ElBarn	Elogium Barnabae, Elogy of Barnabas	Barnabova hvalnica Aleksandra meniha
EpAl	Epistula ad Alexandrines, Epistle to Alexandrines	Pismo Aleksandrijcem
EpApos	Epistula apostolorum, Epistle of the apostles	Pismo apostolov
Ep Chr Abg	Epistula Abgari cum Christi responso, Epistles of Christ and Abgar	Pisma Kristusa in Abgarja
Ep Dion	Epistula Dionysii Areopagi, Epistle of Dionysius the Areopagitus	Pismo Dionizija Areopagita

Okrajšava	Latinsko ime in/ali angleški prevod	Slovenski prevod
EpIac	Epistula Iacobis, Epistle of James	Apokrifno Jakobovo pismo iz Nag Hammadija
EpLao	Epistula Laodicensis, Epistle of the Laodice	Pismo Laodikejcem
EpLent	Epistula Lentuli, Epistle of Lentulus	Pismo Lentula
EpPaSen EpPilHer	Epistula Pauli et Seneci, Epistle of Paul and Seneca Epistulae Pilati et Herodi, Epistles of Pilate and Herod	Pismo Pavla in Seneke Pisma Pilata in Heroda
EpTit	Epistola Titi, Epistle of Titus	Titovo pismo
EvAeg	Evangelium Aegyptiorum, Gospel of Egyptians	Evangelij Egipčanov
EvAMr	Evangelium arcanum secundum Marcum, Arcanum gospel of Mark	Skriti evangelij po Marku
EvApocrlo	Evangelium apocryphum Ioannis, Apocryphal gospel of John	Janezov apokrifni evangelij (arab.)
EvBarn	Evangelium Barnabae, Gospel of Barnabas	Barnabov evangelij
EvBart	Evangelium Bartholomei, Gospel of Bartholomew	Jernejev evangelij
EvBas	Evangelium Basilidis, Gospel of Basilides	Bazilidov evangelij
EvEbion	Evangelium Ebionitarum, Gospel of the Ebionites	Ebionitski evangelij
EvHebr	Evangelium Hebraeorum, Gospel of the Hebrews	Hebrejski evangelij
EvEva	Evangelium Evae, Gospel of Eve	Evin evangelij
EvGam	Evangelium Gamaliel, Gospel of Gamaliel	Gamalielov evangelij

Okrajšava	Latinsko ime in/ali angleški prevod	Slovenski prevod
EvInfThom	Evangelium Infantiae Thomae, Gospel of the Infancy of Thomas	Tomažev evangelij otroštva
EvMar	Evangelium Mariae, Gospel of Mary	Evangelij Marije
EvMarc	Evangelium Marcionis, Gospel of Marcion	Markionov evangelij
EvNaass	Evangelium Naassenus, Gospel of Naassenes	Naassenski evangelij
EvNatMar	Evangelium Nativitatae Mariae, Gospel of the Birth of Mary	Evangelij Marijinega rojstva
EvNaz	Evangelium Nazaraeorum, Gospel of Nazarenes	Evangelij Nazarenov
EvNic	Evangelium Nicodemi, Gospel of Nicodemus	Nikodemov evangelij
EvPe	Evangelium Petri, Gospel of Peter	Petrov evangelij
EvPhil	Evangelium Philippi, Gospel of Philip	Filipov evangelij
EvThom	Evangelium Thomae, Gospel of Thomas	Tomažev evangelij
EvTradMat	Evangelium et Traditiones Matthiae, Gospel and Traditions of Matthias	Matijev evangelij in izročila
EvVer	Evangelium veritatis, Gospel of the Truth	Evangelij Resnice
Herm	Hermas	Hermasov Pastir
Herm[m]	Hermas mandata, Hermas (Mandate)	Hermasove zapovedi (mandata)
Herm[s]	Hermas (similitudines), Hermas (Similitudes)	Hermasove prispodobе
Herm[v]	Hermas (visiones), Hermas (Visions)	Hermasova videnja
KerPe	Kerygma Petri, Preaching of Peter	Petrovo oznanilo

Okrajšava	Latinsko ime in/ali angleški prevod	Slovenski prevod
InfMarSalv	Liber de Infantia Mariae et Christi Salvatoris, Birth of Mary and Infancy of the Saviour (Pseudo-Matthew)	Otroštvo Marije in Odrešenika
MartBart	Martyrium Bartholomei, Martyrdom of Bartholomew	Jernejevo mučeništvo
MartPhil	Martyrium Philippi, Martyrdom of Philip	Filipovo mučeništvo
MartLk	Martyrium Lucae, Martyrdom of Luke	Lukovo mučeništvo
MartMr	Martyrium Marci, Martyrdom of Mark	Markovo mučeništvo
MartMt	Martyrium Mathaei, Martyrdom of Matthew	Matejevo mučeništvo
MartPaul	Martyrium Pauli, Martyrdom of Paul	Pavlovo mučeništvo
MartPe	Martyrium Petri, Martyrdom of Peter	Petrovo mučeništvo
MartPePaul	Martyrium Petri et Pauli, Martyrdom of Peter and Paul	Mučeništvo Petra in Pavla (po Psevdo-Marcelu)
MartPolyc	Martyrium Polycarpi, Martyrdom of Polycarp	Polikarpovo mučeništvo
MartSim [etio.]	Martyrium Simoni, Martyrdom of Simon	Simonovo mučeništvo
MartSte [amb.]	Martyrium Stephani, Martyrdom of Stephen	Štefanovo mučeništvo (ambrozijanski manuskript)
MemApo MorPil	Memoriae apostolorum, Memories of the apostles Mors Pilati, Death of Pilate	Spomini apostolov Pilatova smrt
NarrBart	Narratio Bartholomei, Narration of Bartholomew	Jernejeva pripoved o Kristusovem vstajenju

Okrajšava	Latinsko ime in/ali angleški prevod	Slovenski prevod
Parad Pil	Paradosis Pilati, Handing over of Pontius Pilate	Izročitev Pilata
ProtEvlac	Protoevangelium Iacobbi, Proto gospel of James	Jakobov protoevangelij
PsMt Sophia	Pseudo-Matthaei evangelium, Gospel of Pseudo-Matthew Sophia Jesu Christi, Wisdom of Jesus Christ	Evangelij Psevdo-Mateja Modrost Jezusa Kristusa
QuestBart	Quaestiones Bartholomae, Questions of Bartholomew	Jernejeva vprašanja
QuestMar	Quaestiones Mariae, Questions of Mary	Marijina vprašanja
VitJn [gr.]	Vita Ioannis Baptistae, Life of John the Baptist	Življenje Janeza Krstnika, pripisano sv. Marku
VitJn [sir.]	Vita Ioannis Baptistae, Life of John the Baptist	Življenje Janeza Krstnika, Serapion Aleksandrijski
VisApo [ApocrBMV]	Visio seu Apocalypsis Beatae Mariae Virginis Vision or Apocalypse of Blessed Virgin Mary	Videnje oz. Razodetje Device Marije
VisPaul	Visio Pauli, Vision of Paul	Pavlovo videnje

2.3.2.3 Navajanje novozaveznih apokrifov

Navajanje novozaveznih apokrifov sledi običajnemu navajanju svetopisemskih knjig: okrajšavi naslova apokrifa po *presledku* sledi poglavje, zatem pa po vejici *brez presledka* vrstica. Kot primer tega osnovnega pravila navajanja lahko podamo Tomažev evangelij o Jezusovem otroštvu: EvInfThom 2,1.

Poleg tega osnovnega načela za navajanje določenega mesta apokrifnih spisov lahko navedemo nekaj izjem oz. posebnosti pri navajanju.

V Hermasovem Pastirju s kratico v oklepaju določimo del knjige, npr. zapovedi (mandata): Herm(m). Po kratiki z navedenim delom knjige *po presledku* določimo številko zapovedi, zatem pa po *presledku* navedemo poglavje ter za vejico *brez presledka* vrstico, npr.: Herm(m) 1 1,1.

Pri nekaterih delih kot Jakobov protoevangelij, Petrovo mučeništvo ter Pavlova in Teklina dela navajamo zgolj poglavje, npr.: ProtEvIac 4; MartPe 1; ActPaulThecl 6.

V Tretjem pismu Korinčanom, ki predstavlja del koptskih Pavlovih del, navajamo zgolj petvrstične sklope: 3 Kor 35.

V Tomaževem evangeliju navedemo kratico, nato pa po *presledku* navedemo zgolj številko logiona (izreka): EvThom 2. Podobno tudi pri izrekih (npr. Agrafo) za kratico naslova *po presledku* zapišemo le številko ágrafona, npr.: Agr 26.

V Filipovem evangeliju moramo po *presledku* navesti stran ter za vejico *brez presledka* vrstico: EvPhil 52,25.

2.3.2.4 Pripomočki za raziskovanje novozaveznih apokrifov

Pripomočke za raziskovanje novozaveznih apokrifov bomo predstavili po naslednjih sklopih: izdaje apokrifov (sirski, armenski, etiopski, arabski, koptski, slovanski), prevodi novozaveznih apokrifov v moderne jezike, prevodi in študije v slovenskem jeziku, uvodi v apokrifno literaturo, zbirke ter spletne strani.

2.3.2.4.1 Izdaje apokrifov

Corpus Christianorum Series Apocryphorum, 22 zv. (Turnhout: Brepols, 1983–).

Projekt *Corpus Christianorum* se je začel v petdesetih letih 20. stoletja kot skupno prizadevanje znanstvenikov za pripravo kritičnih izdaj zgodnjekrščanskih besedil. Njegov cilj je bil zagotoviti zanesljive izdaje besedil, ki bi jih znanstveniki lahko preučevali in analizirali. Ključni osebnosti

tega projekta sta bila belgijski učenjak Jean-Marie Hanssens in belgijski jezuit Paul Peeters. V okviru tega projekta se je oblikovala serija *Corpus Christianorum Series Apocrypha* (CCSA), ki se osredotoča na apokrifna besedila. V tej zbirki so objavljeni novozavezni apokrifi (evangeliji, dela, pisma, razodetja) in druga besedila.

Maurice Geerard, *Clavis Apocryphorum Novi Testamenti*,
Corpus Christianorum (Turnhout: Brepols, 1992).

Delo predstavlja izbor temeljne bibliografije s kritičnimi izdajami, prevodi in drugimi pomembnimi študijami. Pri izboru apokrifnih besedil ter študijev sledi zbirki CCSA ter tudi izdajam kot Hennecke-Schneemelcher in Moraldi ter Erbetta.

Constantin von Tischendorf, ur., *Apocalypses Apocrypha*
(Leipzig: Hermann Mendelssohn, 1866). 2. izd.: *Evangelia Apocrypha: Adhibitis plurimis codicibus graecis et latinis maximam partem nunc primum consultis atque ineditorum copia insignibus* (Leipzig: Hermann Mendelssohn, 1876).

Delo predstavlja prvo kritično izdajo apokrifnih evangelijev kot sad dela mnogih raziskovalcev.

James K. Elliott, *The Apocryphal New Testament: A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*
(Oxford: Clarendon Press, 1993).

Novi prevodi besedil s kratkimi uvodi in bibliografijami. Delo je namenjeno raziskovalcem za poglobitev znanja in nadaljnje raziskovalno delo.

Johann A. Fabricius, ur., *Codex Apocryphus Novi Testamenti*,
4 zv., 2. izd. (Hamburg, 1719).

Izbor novozaveznih apokrifov v latinščini in pri nekaterih tudi z grškim vzporednim besedilom ter s kritičnim aparatom.

Johann A. Fabricius, John A. Giles in Johann K. Thilo, ur., *Codex Apocryphus Novi Testamenti: The Uncanonical Gospels and Other Writings, Referring to the First Ages of Christianity, in the Original Languages* (London: Nutt, 1852).

Izbor novozaveznih apokrifov različnih izdaj v originalnih jezikih.

Erwin Preuschen, ur., *Antilegomena: Die Reste der aufserkanonischen Evangelien und urchristlichen Überlieferungen*, 2. izd. (Giessen: Töpelmann, 1905).

Grška ali latinska besedila nekanoničnih evangelijev z nemškim prevodom.

Johann K. Thilo, ur., *Codex Apocryphus Novi Testamenti e libris editis et manuscriptis, maxime Gallicanis, Germanicis et Italicis* (Lipsiae: Sumtibus typisque Fr. Chr. Guil. Vogelii, 1832).

Različne jezikovne izdaje in manuskripti novozaveznih apokrifov.

Sirski apokrifi

William Wright, *Contributions to the Apocryphal Literature of the New Testament: Collected and Edited From Syriac Manuscripts in the British Museum* (London: Williams and Norgate, 1865).

Angleški prevod sirskih rokopisov, ki jih hranijo v Britanskem muzeju (npr. Jakobov protoevangelij, Tomažev evangelij). Delo, ki ga je Wright izdal leta 1865, vsebuje tudi nekatere kritične adnotacije v obliki esejev, ki poudarijo zgodovinski kontekst in analizo teh besedil ter razpravljajo o njihovem izvoru, avtorstvu in teološkem pomenu. Primerja jih tudi s kanoničnimi besedili, da bi poudaril podobnosti in razlike.

William Wright, ur., *Apocryphal Acts of the Apostles: Edited from Syriac Manuscripts in the British Museum and Other Libraries with English Translations and Notes* (Amsterdam: Philo Press, 1968 [1871]).

Wrightov angleški prevod sirskih rokopisov apokrifnih apostolskih del, hranjenih v Britanskem muzeju in drugih knjižnicah, ki je izšel v dveh zvezkih, je nastal po predhodnem grškem besedilu (približno sredi četrtega stoletja) in je zato pomemben z jezikovnega vidika.

Armenski apokrifi

Louis Leloir, *Écrits Apocryphes sur les Apôtres: traduction de l'édition arménienne de Venise* (Turnhout: Brepols, 1986).

Dela apostolov, ki so bila napisana v grščini, latinščini in sirščini, so kmalu našla adaptacije in prevode v lokalne jezike kot aramejski, koptski, etiopski in staroslovanski. Delo predstavlja francoski prevod armenskih apokrifov apostolskih del na podlagi tretjega volumna beneške izdaje Chérubina Tchérakiana iz 1904.

Etiopski apokrifi

Solomon C. Malan, *The Conflicts of the Holy Apostles: An Apocryphal Book of the Early Eastern Church* (London, 1871).

Prevod zgodnjekrščanskih etiopskih rokopisov.

Arabski apokrifi

Agnes L. Smith, *Acta Mythologica Apostolorum: The Mythological Acts of the Apostles*, Horae Semilicæ 3–4 (London: C. J. Clay, 1904).

Prevod arabskih rokopisov iz samostana Deyr-es-Suriani v Egiptu ter samostana sv. Katarine na Sinaju.

Koptski apokrifi

Oskar Eduardovich von Lemm, *Koptische Apokryphe Apostelakten* (Sankt Peterburg: Académie Impériale des Sciences, 1890).

Prevod koptskih apokrifnih apostolskih del.

Pierre L. Lacau, ur., *Fragments d'apocryphes coptes* (Cairo: Institut Français d'Archéologie Orientale, 1904).

Kritična izdaja s prevodom fragmentov koptskih apokrifov.

Eugène Revillout, ur., *Les apocryphes coptes* (Paris: Firmin Didot, 1907).

Kritična izdaja koptskih apokrifov.

Slovanski apokrifi

Aurelio de Santos Otero, ur., *Die handschriftliche Überlieferung der altslavischen Apokryphen*, Patristische Texte und Studien (Berlin: Walter de Gruyter, 1963–).

Serijska, ki jo usklajuje Patristična komisija (danes v sklopu Zveze nemških akademij znanosti), od leta 1963 objavlja rezultate raziskovanja apokrifne literature, in sicer preko novih izdaj, komentarjev in monografij, povezanih z obdobjem cerkvenih očetov.

2.3.2.4.2 *Prevodi apokrifov v moderne jezike*

Bart D. Ehrman, *Lost Scriptures: Books That Did Not Make It into the New Testament* (New York: Oxford University Press, 2003).

Angleški prevod izbranih apokrifov oz. njihovih fragmentov z osnovnimi uvodi.

Bart D. Ehrman, *The Apocryphal Gospels: Texts and Translations* (New York: Oxford University Press, 2011).

Kompilacija več kot 40 apokrifnih besedil, izdanih v izvirnem grškem, latinskem in koptskem jeziku s spremljajočim angleškim prevodom ter poglobljenim uvodom v posamezni apokrifni evangelij.

James K. Elliott, *The Apocryphal New Testament: A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation* (Oxford: Clarendon Press, 1993).

Že omenjeno delo dopolnjuje izdajo M. R. Jamesa iz 1924 s prevodom v moderno angleščino. Vsako besedilo spremljata uvod in bibliografija za nadaljnje raziskovanje v drugih prevodih, kritičnih izdajah in splošnih študijah.

William Hone, William Wake in Jeremiah Jones, ur., *The Apocryphal New Testament: Being all the Gospels, Epistles, and Other Pieces Now Extant, Attributed in the First Four Centuries to Jesus Christ, His Apostles, and Their Companions, and not Included in the New Testament* (London: Hone, 1820).

Angleški prevod novozaveznih apokrifov z uvodi, preglednicami, opombami in referencami.

François Bovon, Pierre Geoltrain, Jean-Daniel Kaestli, Sever J. Voicu in Jean-Michel Roessli, ur., *Écrits apocryphes chrétiens*, 2. izd., Bibliothèque de la Pléiade 442, 516 (Paris: Gallimard, 1997).

Delo v dveh zvezkih predstavlja prevod v francoščino. Prvi zvezek odmeva življenje in bogoslužje Cerkve poapostolske dobe v slogu evangelijev, pisem in apostolskih del, drugi zvezek predstavi izbor apokrifov, ki so nastajali kot odmev v koptski, arabski, etiopski, armenski tradiciji. Odmev izhaja iz intertekstualnosti in izraža, da sta določeni motivika in tematika vplivali in bila posredno prisotni (ali uporabljeni) v drugem časovnem obdobju.

Mario Erbetta, ur., *Gli apocrifi del Nuovo Testamento* (Torino: Marietti, 1966–1981).

Italijanski prevod apokrifnih evangelijev z uvodi in komentarji v apokrifno literaturo evangelijev, del apostolov, legend, pisem in razodetij (v treh delih).

Luigi Moraldi, ur., *Apocrifi del Nuovo Testamento*, *Classici delle religioni: Le altre confessioni cristiane* (Torino: Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1971–).

Italijanski prevod apokrifnih evangelijev, apostolskih del, pisem ter razodetij (v treh delih).

Livio Tescaroli, *Letteratura cristiana extracanonica del primo secolo*, *Saggi e testi storici* 22 (L'Aquila: Japadre, 1996).

Predstavitev izvenkanonične literature prvih stoletij.

Edgar Hennecke, *Handbuch zu den neutestamentlichen Apokryphen* (Tübingen: J. C. B. Mohr [Paul Siebeck], 1904).

Nemški prevod apokrifnih del z uvodi v posamezna dela.

Wilhelm Schneemelcher in Edgar Hennecke, ur., *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung*, 5. izd. (Tübingen: J. C. B. Mohr [Paul Siebeck], 1987).

Nemški prevod novozaveznih apokrifov kot nadaljevanje dela Edgarja Henneckeja.

Christoph Markschies, Jens Schröter, Andreas Heiser, Edgar Hennecke in Wilhelm Schneemelcher, ur., *Antike christliche Apokryphen in deutscher Übersetzung*, 7. izd. (Tübingen: J. C. B. Mohr [Paul Siebeck], 2012).

Delo dopolnjuje tradicijo nemške izdaje apokrifne literature, ki jo je začel Edgar Hennecke in nadaljeval Wilhelm Schneemelcher.

Aurelio de Santos Otero, ur., *Los Evangelios Apócrifos: Colección de textos griegos y latinos, versión crítica, estudios introductorios, comentarios e ilustraciones por Aurelio De Santos Otero, Biblioteca de autores cristianos* (Madrid: Biblioteca de autores cristianos, 1956).

Kritična izdaja in prevod apokrifnih evangelijev v grščini in latinščini.

Marek Starowieyski, ur., *Apokryfy Nowego Testamentu*, 5 zv. (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2001–2007).

Prevod apokrifov v poljski jezik (v petih delih).

2.3.2.4.3 *Prevodi in študije v slovenščini*

Gorazd Kocijančič, Vid Snoj, Klaus Berger in Christiane Nord, ur., *Zgodnjekrščanski spisi: Nova zaveza, Apostolski očetje, Apokrifni evangeliji in apostolski spisi, Papirusni fragmenti, Zgodnjekrščanska poezija, Jezusova ágrapha (nezapisani izreki)* (Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2015).

Slovenski prevod novozaveznih spisov in spisov apostolske dobe, vključno z nekaterimi apokrifnimi evangeliji ter apostolskimi spisi.

Jan Ciglenečki in Marko Kastelic, *Gnostični evangeliji in reakcija cerkvenih očetov* (Ljubljana: Beletrina, 2017).

Študija nekaterih gnostičnih evangelijev in njihove recepcije.

Stephen J. Patterson, Marvin W. Meyer in Mitja Fajdiga, *Tomažev evangelij* (Šmarješke Toplice: Stella, 2001).

Delo nudi prevod Tomaževega evangelija v slovenščino z nekaterimi adnotacijami, in sicer kot prevod poglavja Stephena Pattersona in Marvina Meyerja, ki je izšlo v knjigi *The Complete Gospels: Annotated Scholars Version* (Robert J. Miller, ur.; Sonoma, CA: Polebridge Press, 1992).

Lea Jensterle, Semantika izrekov o kraljestvu v Tomaževem evangeliju, doktorska disertacija (Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 2010).

Disertacija se osredotoča na izjave kraljestva kot tematsko nit Tomaževega evangelija.

Rodolphe Kasser, Marvin W. Meyer, Gregor Wurst in Marija Zlatnar Moe, *Evangelij po Judi: iz kodeksa Tchacos* (Ljubljana: Darila Rokus, 2006).

Delo je prevod angleškega izvirnika. Judov evangelij, preveden iz koptskega izvirnika in opremljen s komentarji, predstavi pogled na Jezusa skozi oči Juda Iškarijota, ki je predstavljen kot vzor Jezusovim učencem.

2.3.2.4.4 *Uvodi v apokrifno literaturo*

Maximilianus Bonnet in Ricardus A. Lipsius, ur., *Acta apostolorum apocrypha I-III* (Lipsiae: H. Mendelssohn, 1883–1885; ponatis: Hildesheim: G. Olms, 1959).

Delo predstavlja izhodišče za raziskovanje apokrifov, saj je nastalo kot sad štiridesetletnega dela Konstantina Tischendorfa in urejanja Maksimilijana Bonneta in Richarda Adalberta Lipsija.

James H. Charlesworth, *The New Testament Apocrypha and Pseudepigrapha: A Guide to Publications, with Excursuses on Apocalypses*, The American Theological Library Association Bibliography Series 17 (Metuchen, NJ: Cambridge University Press, 1987).

Delo predstavi temeljno bibliografijo krščanskih apokrifov, razloži terminologijo ter obravnava apokaliptično literaturo.

Johannes B. Bauer, *Die neutestamentlichen Apokryphen* (Düsseldorf: Patmos-Verlag, 1968).

Zgoščen uvod v apokrifno literaturo Nove zaveze.

Tony Burke in Brent Landau, *New Testament Apocrypha: More Noncanonical Scriptures* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2016).

Dober uvod v apokrifno literaturo predstavi najpomembnejše poudarke ter ozadja nastanka spisov. Obenem predstavi izbor 30 spisov z uvodi, prevodi in razlagalnimi opombami.

James H. Charlesworth, *The Old Testament Pseudepigrapha and the New Testament & Prolegomena for the Study of Christian Origins*, Society for New Testament Studies 54 (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).

Monografija pokaže, kako judovski apokrifi pomagajo razumeti lik Jezusa in njegovih učencev.

David A. DeSilva, *The Apocrypha* (Nashville: Abingdon Press, 2012).

Kvaliteten uvod v apokrifno literaturo, ki predstavi etimologijo ter zgodovinska razmerja in razvoj od judovskih do krščanskih apokrifov ter do kanona.

Edgar Hennecke, *Handbuch zu den neutestamentlichen Apokryphen* (Tübingen: J. C. B. Mohr [Paul Siebeck], 1904).

Že omenjeno delo temelji na kritičnih izdajah ter osnovni literaturi za novozavezne apokriffe (evangeliji, apokalipse, apostolska dela). Poleg tega upošteva tudi izbrane apostolske spise (npr. Klementovi pismi, Barnabovo pismo).

Ivor H. Jones, *The Apocrypha* (London: Epworth Press, 2003).
Ovrednotenje razvoja apokrifne literature v odnosu do svetopisemskega kanona.

Fred Lapham, *An Introduction to the New Testament Apocrypha* (London: T&T Clark, 2003).
Uvod, ki je namenjen duhovnikom, študentom in dejavnim laikom, na dostopen način predstavi krščanske dokumente 2. in 3. stol.

Walter Rebell, *Neutestamentliche Apokryphen und Apostolische Väter* (München: Christian Kaiser, 1992).
Priročnik predstavi evangelije, apostolska dela, apokalipse in spise apostolskih očetov ter tudi gnostično literaturo in druge pomembne spise iz Nag Hammadija.

Wilhelm Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, revidirana izd. (Cambridge: Clarke & Co., 1991).
Predstavitev bibliografije krščanskih apokrifov, predstavitev terminologije in diskusija o razodetjih.

Thomas A. Wayment, *The Text of the New Testament Apocrypha (100–400 CE)* (New York; London: Bloomsbury, 2013).
Pomemben pripomoček za študij apokrifne literature, saj predstavlja natančen izbor grških nekanoničnih spisov, ki so nastajali v prvih stoletjih.

François Halkin, *Bibliotheca hagiographica graeca*, 3. izd., Subsidia hagiographica 8 (Bruxelles Société des Bollandistes, 1957). (BHG)
BHG je katalog grškega hagiografskega gradiva, ki vključuje starodavna literarna dela o življenju svetnikov, izročila o njihovih relikvijah in čudežih, razvrščenih po abecedi svetnikov.

Société des Bollandistes, *Bibliotheca hagiographica latina*, 3 zv., Subsidia hagiographica 6 (Bruxelles Société des Bollandistes, 1898–1901). (BHL)
BHL je katalog latinskega hagiografskega gradiva.

Société des Bollandistes, *Bibliotheca hagiographica orientalis*, Subsidia hagiographica 10 (Bruxelles Société des Bollandistes, 1910). (BHO)

BHO je katalog arabskega, koptskega, sirskega, armenskega in etiopskega hagiografskega gradiva, vključno s starodavnimi literarnimi deli o življenju svetnikov.

Maurice Geerard, *Clavis patrum graecorum*, 6 zv. (Turnhout: Brepols, 1974–2003). (CPG)

CPG želi oblikovati seznam vseh del cerkvenih očetov, ki so pisali v grščini od 1. do 8. stol.

2.3.2.4.5 **Zbirke**

Apocryphes: Collection de poche de l'Association pour l'étude de la littérature apocryphe chrétienne

V zvezkih zbirke *Apocryphes* so z uvodi in študijskimi opombami prevedena izvirna besedila, vezana na serijo *Apocryphorum Corpus Christianorum*, ki naj bi bralca uvedla v branje apokrifnih besedil.

Apocrypha: Revue internationale des littératures apocryphes

Mednarodna revija apokrifne literature z znanstveno pomočjo *Association pour l'Étude de la Littérature Apocryphe Chrétienne* (AELAC)²¹ in *Société pour l'Étude de la Littérature Apocryphe Chrétienne* (SELAC).²² Revija se osredotoča na bogastvo gradiva, ki je nastalo skozi literaturo in druge izraze domišljije v dveh tisočletjih. To gradivo so ustvarile, gojile in prenašale številne judovske in nekatere krščanske skupnosti v Aziji, Afriki in Evropi.

21 AELAC objavlja kritične izdaje psevdoepigrafskih ali anonimnih besedil krščanskega izvora ter njihove prevode in komentarje. Ta besedila se osredotočajo na osebe iz svetopisemskih knjig ali teme, ki so povezane z dogodki, ki jih pripovedujejo svetopisemske knjige. Na področje raziskovanja AELAC so vključena tudi besedila v različnih jezikih, napisana po 4. stol., ki ustrezajo značilnostim krščanske apokrifne literature.

22 SELAC je francosko združenje, ki se posveča proučevanju in raziskovanju apokrifne krščanske literature. Ustanovljeno je bilo leta 1969 z namenom spodbujanja akademskega interesa za to področje in omogočanja izmenjave idej med raziskovalci. SELAC organizira redne konference, seminarje, delavnice in podpira objavo svojih letnih srečanj v reviji *Apocrypha*.

■ ***Corpus Christianorum* [CC]**

Seriya *Corpus Christianorum* pripravlja kritične izdaje besedil krščanskih avtorjev (predvsem latinskih in grških besedil) od pozne antike do konca srednjega veka.

■ ***Corpus Christianorum Series Apocryphorum* [CCSA]**

Podobno kot *Series Latina* in *Series Graeca* skupina znanstvenikov z univerz v Ženevi, Fribourgu, Neuchâtelu, Lausanni in École Pratique des Hautes Études v Parizu objavlja vsa psevdoepigrafska ali anonimna besedila krščanskega izvora, ki so pripisana svetopsiemskim osebam ali dogodkom Svetega pisma. Namen zbirke je obogatiti poznavanje apokrifne krščanske literature z izdajo pogosto razpršenih in celo neurejenih besedil. Vsak zvezek poleg kritičnega besedila vsebuje študijo apokrifa s komentarjem in prevodom v sodoben jezik.

■ ***Corpus Christianorum Series Graeca* [CCSG]**

Seriya CCSG je bila oblikovana z namenom zapolniti vrzeli v *Patrologia Graeca* (Jacquesa-Paula Migneja) in predelati predhodne pomanjkljive izdaje, pri čemer imajo prednost postnicejski avtorji.

■ ***Corpus Christianorum Series Latina* [CCSL]**

CCSL obsega kritične izdaje vseh latinskih besedil iz prvih osmih stoletij krščanske dobe, od Tertulijana do Bede († 735). Ob upoštevanju najnovejših patrističnih raziskav in študij je vsaka izdaja opremljena s kritičnim aparatom, pred njo pa je uvod s pomembnim opisom rokopisnega izročila.

■ ***Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium* [CSCO]**

Zbirka CSCO (od leta 1903: izdali Katoliška univerza v Louvainu v Belgiji in Katoliška univerza Amerike v Washingtonu, D. C.) je pomembna večjezična zbirka vzhodnokrščanskih besedil. Gre za kritično izdajo izvirnih besedil v enem zvezku in prevod v drugem zvezku. Veliko zvezkov je posvečenih sirskim piscem, v nekaterih je prostor tudi za dela v arabščini, koptščini, etiopščini, armenščini in gruzijščini.

■ ***Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* [CSEL]**

CSEL, raziskovalni oddelek Univerze v Salzburgu (od leta 2012), ki se osredotoča na latinsko krščansko literaturo, je bil leta 1864 ustanovljen s strani *Avstrijske akademije znanosti* kot komisija za urejanje korpusa

kritično uveljavljenih besedil latinskih cerkvenih očetov kot podporo *Thesaurus linguae Latinae*. V tem obdobju je izšlo več kot 100 zvezkov v približno 125 bibliografskih enotah, in sicer kritične izdaje del latinskih krščanskih avtorjev do sedmega stoletja, študije o rokopisni tradiciji del Avgušтина Hiponskega ter spremljajoče filološke, zgodovinske in teološke monografije.

***Journal for the Study of the Pseudepigrapha (and Related Literature)* [JSPE]**

Četrtna recenzirana akademska revija (od 1987), ki objavlja raziskave o judovski književnosti iz helenistično-rimskega obdobja. Prispevki se osredotočajo predvsem na jezikovne, besedilne, zgodovinske in teološke vpoglede v judovsko literaturo, ki jih najdemo v psevdoepigrafi in apokrifih.

2.3.2.4.6 Spletne strani

<https://wp.unil.ch/aelac/> *Association pour l'Étude de la Littérature Apocryphe Chrétienne* [AELAC]

Stran *Združenja za preučevanje krščanske apokrifne literature* (AELAC), ki je bilo ustanovljeno leta 1981, vsebuje temeljne informacije o publikacijah ter izobraževanjih s tega področja. Združenje se zavzema za objavo kritičnih izdaj, prevajanje in komentiranje vseh psevdoepigrafskih ali anonimnih besedil krščanskega izvora, osredotočenih na like, ki se pojavljajo v svetopisemskih knjigah ali se nanašajo na dogodke, o katerih te knjige pripovedujejo ali jih nakazujejo.

<https://www.antike-und-christentum.de>

Franz Joseph Dölger-Institut zur Erforschung der Spätantike

Stran je sad interdisciplinarnega raziskovanja Inštituta F. J. Dölgerja Univerze v Bonnu, ki raziskuje konflikt in razplet med krščansko, judovsko in pogansko antiko ter s tem povezano preobrazbo v poznoantično kulturo do 7. stol.

■ <https://www.apocryphicity.ca> **Apocryphicity**

Stran Apocryphicity je blog Tonyja Burka, ki poučuje biblične študije na Atkinson School umetnosti in literature Univerze York v Torontu, v Kanadi. Namenjen je podelitvi mnenj, njegovih lastnih ter tudi drugih raziskovalcev tega področja.

■ <https://archive.org/>

Stran je arhivskega značaja, saj zbira spise zgodnjega krščanstva.

■ <http://www.earlychristianwritings.com/apocrypha.html>
Early Christian Writings

Spletna stran Early Christian Writings, ki je delo Petra Kirbyja, je najpopolnejša zbirka krščanskih besedil pred Nicejskim koncilom. Spletno mesto ponuja prevode in komentarje za te vire, vključno z Novo zavezo, apokrifi, gnostiki, cerkvenimi očeti in nekaterimi nekrščanskimi referencami.

■ <https://www.nasscal.com/> **North American Society for the Study of Christian Apocryphal Literature**

Internetna stran je delo znanstvene organizacije Severnoameriškega društva za preučevanje krščanske apokrifne literature in je posvečena preučevanju krščanskih apokrifov, velikega nabora besedil, ki vsebujejo zgodbe o Jezusu, njegovi družini in njegovih neposrednih privržencih, vendar iz različnih razlogov niso vključena v Novo zavezo.

■ <https://biblicalstudies.org.uk/apocrypha.php> **Biblical Studies**

Stran nudi dostop do teološkega gradiva, ki je na razpolago profesorjem duhovnikom z namenom širjenja evangelija.

Seznam referenc

- Elliot, James K. 2005. *The Apocryphal New Testament: A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*. Oxford: Clarendon Press.
- Kittel, Gerhard, ur. 1964. *Theological Dictionary of the New Testament*. Zv. 2. Grand Rapids: WM. B. Eerdmans Publishing Company.
- Klauck, Hans-Josef. 2013. *Apocryphal Gospels: An Introduction*. London; New York: T&T Clark International.

TRETJE POGLAVJE

NAVAJANJE IN RAZISKOVANJE

ZGODNJEKRŠČANSKIH/ PATRISTIČNIH VIROV

Jan Dominik Bogataj, Miran Špelič

3.1 Metodološki uvod

Patristični študij oz. študij zgodnjekrščanske književnosti je v skladu s samo naravo raziskovanja in potrebnimi terminološkimi precizacijami razčlenjen na tri veje.

Patrologija

Proučuje življenje in dela cerkvenih očetov. Ima zgodovinski značaj, spada na področje zgodovinskih in literarnih ved. Izraz nosi tri različne pomene: veda o proučevanju cerkvenih očetov, priročnik oz. uvod v študij cerkvenih očetov ali zbirka patrističnih del (*Patrologia Latina* in *Patrologia Graeca*). Prvič se pojem *patrologia* pojavi leta 1653, ko v Jeni postumno izide delo luteranskega teologa Johannesa Gerharda († 1637): *Patrologia sive de primitivae Ecclesiae Christianae Doctorum vita ac lucubrationibus*. Izraz nosi določeno tradicionalno patino, saj so zgodnjekrščanski avtorji skozi srednji vek in renesanso do nas prišli pod poimenovanjem *Pater* (mn. *patres ecclesiae*, cerkveni očetje).¹ Naziv »cerkveni oče« je starodaven (Irenej Lyonski, *Zoper krivoverstva* 4,41,2; Klemen Aleksandrijski, *Strom.* 1,1,2,1; 1,1,1,3),² tradicija pa je zanj vzpostavila štiri temeljne kriterije: prava vera (*fides orthodoxa*), svetost življenja (*sanctitas vitae*), starodavnost (*antiquitas*), cerkvena potrditev (*approbatio ecclesiae*).

1 Latinska beseda za očeta *pater* in grška *πατήρ* izhajata iz indoevropskega korena.

2 Ideja očeta je izražena v učitelju, medtem ko je učenec imenovan sin.

Patristika

Izvorno izraz prihaja iz pridevniške rabe, ki se je pojavila v 17. stol. in je za razliko od biblične, sholastične, simbolične ali spekulativne označevala patristično teologijo (*theologia patristica*)³. Danes izraz patristika označuje patristično teologijo – proučevanje teoloških idej in misli cerkvenih očetov – in ima doktrinalni značaj oz. označuje obdobje, v katerem so nastajala dela cerkvenih očetov in ostalih zgodnjekrščanskih avtorjev.

Zgodnjekrščanska književnost [literatura]

Izključno literarna veda, ki *stricto sensu* ne spada na teološko področje, saj dela zgodnjekrščanskih avtorjev proučuje zgolj z literarnega vidika (npr. stilistika, filologija) (Ramsey 1985; Dal Covolo 1992, 8–9; Ciccarese 1998).

Natančno ločevanje med naštetimi vedami je skoraj nemogoče, zato obstaja med njimi vzajemno sodelovanje. Vzpon vede o zgodnjekrščanski literaturi je denimo v zadnjem času pod okrilje patrološkega raziskovanja še bolj intenzivno pripeljal tudi besedila avtorjev, ki zaradi določenih poudarkov svojega učenja, ki so se izkazali za heterodoksne, sicer ne veljajo za cerkvene očete *stricto sensu* (npr. Origen, Tertulijan, vzhodnosirski nestorijanski avtorji), a imajo njihovi spisi izjemen pomen za splošno razumevanje zgodovine teologije, ter tudi spise oz. dokumente, ki sami po sebi nimajo posebne literarne vrednosti.

Regionalno lahko študijsko področje razdelimo na različna območja Zahoda (Italija, Hispanija, Galija ter severna Afrika) in Vzhoda (Balkan, Grčija in Mala Azija; Egipt; Palestina; Sirija in Mezopotamija).

Kronološka opredelitev zgodnjekrščanske literature je veliko jasnejša, ko gre za začetke patrističnega obdobja, kot glede njegovega konca. Za *terminus post quem* velja konec apostolskega obdobja,⁴ medtem ko se kot

3 Izraz je leta 1700 prvi uporabil luteranski teolog Johann Franz Buddaeus.

4 Čeprav bodo v to poglavje vključena bibliografska napotila, ki kronološko spadajo še v obdobje, ki je sočasno oblikovanju Nove zaveze (npr. Klemen Rimski, Ignacij Antiohijski), in je zaradi velikega pomena apostolskih očetov za študij novozaveznih spisov meja med svetopisemsko in patristično literaturo potegnjena umetno, bomo spoštovali distinkcijo med bibličnim (in apokrifnim) področjem ter zgodnjim krščanstvom in prvo prepustili drugemu poglavju. Vsebinsko oz. kanonično je seveda

terminus ante quem pojavljajo različne opredelitve, saj se v zadnjem času meja pomika v vse kasnejše obdobje. Na Zahodu za zadnjega patrističnega avtorja tradicionalno velja sv. Izidor Seviljski († 676) ali sv. Beda Častitljivi († 735), ko se zaradi političnih sprememb in tudi teoloških metod patristična doba prevesi v zgodnji srednji vek, medtem ko je na Vzhodu zaradi večje kontinuitete politične ureditve in teološke metode mejo med patristično in bizantinsko literaturo težje potegniti; tradicionalno vsaj na Zahodu sv. Janez Damaščan († 749) velja za zadnjega vzhodnega avtorja patristične dobe.⁵

Potrebno študija cerkvenih očetov lahko utemeljimo s tremi splošnimi razlogi oz. formalnimi vidiki relevantnosti, o katerih je spregovorilo posebno *Navodilo o študiju cerkvenih očetov* (= ŠCO), ki ga je izdala Kongregacija za katoliško vzgojo leta 1989 (ŠCO §17):

- Očetje so prednostne priče izročila (ŠCO §18–24).

V toku žive tradicije, ki se od začetkov krščanstva nepretrgano nadaljuje skozi stoletja do današnjih dni, imajo cerkveni očetje specifično mesto, saj so bili najbližje svežini začetkov in tako postali predstavniki t. i. konstitutivnega izročila. Cerkveni očetje so pomembni, ker so določili kanon Svetega pisma, sestavili temeljne veroizpovedi (*regula fidei*), sodelovali pri rojstvu teologije s tem, da so preko soočenja s krivoverstvi in sodobno kulturo natančneje opredelili zaklad vere, postavili temelje razlagi Svetega pisma, ustvarili prve liturgične oblike itd.

- Patristična teološka metoda je jasna in obenem zanesljiva (ŠCO §25–40).

Značilnosti te metode so: neprestano sklicevanje na Sveto pismo in na pomen izročila, zavest o krščanski izvornosti ob priznavanju resnic poganške kulture (inkulturacija), obramba vere kot najvišje dobrine in nepretrgano poglobljanje vsebine razodetja, občutek za skrivnost ter izkustvo Božjega.

jasno, da obstaja med svetopisemskimi knjigami in zgodnjekrščansko literaturo nedvoumna razlika, čeprav gre v določenih primerih za kronološko sočasni nastanek.

5 Iz tega razloga so vključeni tudi bibliografija in študijska orodja, ki se tičejo (zgodnje)bizantinske literature.

- Patristična dela so polna kulturnega, duhovnega ter apostolskega bogastva, kar očete napravlja za velike učitelje včerajšnje in današnje Cerkve (ŠCO §41–47).

Literarna dediščina očetov je resnično katoliška, vesoljna, saj ni omejena na posamezen narod. V antično klasično *humanitas* so očete vtisnili krščanski pečat, s čimer so postali graditelji mostu med evangelijem in svetno kulturo. Dediščina očetov pomaga okrepiti duhovno in liturgično življenje, opozarja na pastoralno razsežnost teologije, saj je »hkrati pastoralna in teološka, katehetska in kulturna, duhovna in socialna. Prav ta organska enota različnih vidikov življenja in poslanstva Cerkve je tisto, kar očete napravlja tudi za nas tako aktualne in rodovitne.« (ŠCO §47)

3.1.1 *Zgodovinski pregled vede*

Prvi primer patrologije zasledimo pri Evzebiju Cezarejskem, ki je v svojem delu *Historia ecclesiastica* zbral pomembne informacije o prvih krščanskih piscih (l. 324) (Di Berardino 2015). Delo je nadaljeval Hieronim s svojim spisom *De viris illustribus* (l. 392) – zgled je imel v Svetonijevem istoimenskem delu *O znamenitih možeh* – v katerem je želel zbrati vse dotedanje pomembne krščanske osebnosti in pisce (od nekristjanov so vključeni zgolj Filon Aleksandrijski, Seneka in Jožef Flavij). Hieronim seznam začne s sv. Petrom, konča pa – nič kaj skromno – kar s seboj (135. poglavje). Njegovo delo so kasneje na Zahodu pod istim imenom nadaljevali še Genadij Marsejski (l. 467–480), Izidor Seviljski (l. 615–618), Ildefonz iz Toleda († 667) ter kasneje v različnih oblikah še Zigibert iz Gembloux (l. 1112), Honorij iz Autuna (l. 1122–1125), anonimni avtor iz Melka (ok. l. 1135) in Janez Tritem (ok. l. 1494). Na Vzhodu so podobno delo zbiranja krščanskih avtorjev poleg grškega prevoda Hieronimovega spisa, ki ga je opravil njegov sodobnik Sofronij (Hier., *De vir. ill.* 135) nadaljevali Hezihij iz Mileta (*Onomatologos*, ok. l. 550; delo je izgubljeno), Fotij (*Bibliotheca ali Myriobiblion*, l. 858) in Suda (*Lexicon*, ok. l. 1000).

Za prenos patrističnih spisov iz antike v moderno dobo so bili tako na Zahodu kot na Vzhodu ključni samostanski skriptoriji. Različne zbirke, kot so *Sententiae*, *Tabulae originalium*, *Auctoritates*, *Libri Auctoritatum* in florilegiji (oz. antologije, kar je širši pojem) – t. i. eksegetske *katene* (db.

verige, lat. *catenae*, gr. *σφαίραι*), duhovni, posvetni, dogmatični ali meniški florilegiji – so poleg rokopisnih prepisov celotnih del poskrbeli, da se je dediščina očetov zbirala, urejala in predajala naslednjim rodovom.

Humanizem odpre novo poglavje v zanimanju za literarne zaklade antike, in tako se pojavijo prve zbirke besedil cerkvenih očetov; kot prva *Bibliotheca Sanctorum Patrum* v uredništvu Marguerina de la Bigna, ki je izšla v osmih zvezkih v Parizu v letih med 1575 in 1579. Perspektiva humanistov je bila predvsem zgodovinska, ne toliko teološka. V času polemike z reformatorji so se različni avtorji radi sklicevali na avtoriteto cerkvenih očetov, ki pa so pogosto služili zgolj preko citatov kot orodje v apologetske namene.

Med 16. in 19. stol. so se začele pojavljati številne izdaje patrističnih del in tudi zbirke oz. pregledi patristične literature, v 2. polovici 19. stol. pa dobi proučevanje del avtorjev iz prvih krščanskih obdobj poseben zalet. Že v predhodnih obdobjih je pomembno delo mavrincev (benediktincev kongregacije sv. Mavra, od 1631), ki so se osredotočali na izdaje patrističnih besedil, in bolandistov (sprva jezuitsko združenje v Belgiji, od 1607, njihov veliki projekt so *Acta sanctorum*), ki so se ukvarjali s hagiografskimi besedili. Renesansa in predvsem izum tiska sta omogočila razširitev patrističnih del. Leta 1461 je bilo v Mainzu natisnjeno prvo, Avguštinov apokrif *De vita christiana*. Žarišča novega vala zanimanja za študij cerkvenih očetov so postala mesta Rim, Pariz in Oxford.

V 19. stol. se ob spremenjenih zgodovinskih in kulturnih razmerah vnovič pojavi pomen tradicije in zavedanja zgodovine narodov, in tako so nove historiografske in literarne perspektive tudi patrologiji omogočile velik korak v razvoju vede (Bogataj 2017a; 2017b). Pojavljati se začnejo velike zbirke besedil, ki so na voljo v vedno boljših izdajah. Metodološko je v 19. stol. in 1. polovici 20. stol. še prevladovalo dogmatično-doktrinalno zanimanje, ki je bilo veliko bolj navzoče od zgodovinsko-kritičnega. Proučevanje zgodovinske dimenzije besedil je služilo predvsem praktični teološki in apologetski rabi, čeprav so se že začeli pojavljati posamezniki, ki so skušali še globlje vstopiti v svet patrističnih besedil.

Jacques-Paul Migne (1800–1975) je bil eden izmed takih ljudi. Kot duhovnik je z neumornim uredniškim delom ustvaril dva spomenika moderne patrološke znanosti. V letih med 1844 in 1866 sta izšli zbirki *Patrologia Latina* (PL) v 222 zvezkih in *Patrologia Graeca* (PG) v 161 zvezkih. Zavedal se je težke dostopnosti izdaj cerkvenih očetov, zato je skupaj s svojimi sodelavci želel v eni zbirki zbrati vsa besedila, ki so bila dotlej na voljo. Dela je razvrstil kronološko in jih opremil z uvodi, opombami, komentarji, besedilnimi različicami, s čimer je ustvaril pogoje, da se je poznavanje patrističnih del proti koncu 19. stol. močno razširilo po vsem svetu.

Patrologija kot znanost je v tem obdobju uporabljala nova odkritja in pristope na področju zgodovinskih in filoloških študij. Filologi, ki so se stoletja posvečali skoraj izključno klasičnim grškim in rimskim besedilom, so z novimi vprašanji začeli prebirati dela cerkvenih očetov in odkrivati različne poudarke, razvoj jezika, stila, misli. Šele to sodelovanje med teologi in filologi je lahko prineslo polnejše razumevanje starodavnih besedil.

Filološka šola Karla Lachmanna (1793–1851) je vzpostavila nove filološke kriterije, kar je privedlo do vse bolj natančnih kritičnih izdaj besedil, med katerimi je bila za latinske pisce prva dunajska zbirka *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum* (CSEL, od 1866 dalje), za grške pa zbirka pod vodstvom Adolfa von Harnacka (1851–1930), *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte* (GSC, Leipzig, Berlin, od 1897 naprej). Analogno Mignevi zbirki se je kmalu pojavila še zbirka sirskih piscev *Patrologia Syriaca* (Pariz, od 1894 do 1926, ko se je pridružila zbirki *Patrologia Orientalis*, ki je izhajala že od 1903) (Maritano 1991).

Vzporedno so se razvijali tudi patrološki priročniki oz. pregledi patristične literature. Še v 19. stol. je veljalo, da je patrologija predvsem del zgodovine Cerkve, medtem ko je patristika (patristična teologija) spadala pod okrilje sistematične teologije kot epizoda v dogemskem razvoju (predvsem v protestantskih krogih), zato ni uživala avtonomije. Tak pogled se je že proti koncu 19. stol. začel spreminjati, tudi z odpiranjem novih raziskovalnih področij (npr. krščanskega Bližnjega vzhoda), kar je pripravilo pot razvoju, ki ga je patrologija kot veda doživela v 20. stol., ko so se pojavile številne nove izdaje, monografije, študije, tudi nova odkritja besedil.

Druga polovica 20. stol. je pomenila povsem novo dobo, ki je z razvojem institucij (prisotnost na univerzah, bogoslovjih, znanstvene konference) in znanstvenih orodij (kritične izdaje, znanstvene revije) dodobra utemeljila patrologijo kot avtonomno vedo. Leta 1951 je v Oxfordu prvič potekala International Conference on Patristic Studies, ki je postala največje svetovno srečanje patrologov; to še danes poteka na vsaka štiri leta, ko se za en teden zbere na enem mestu več kot 1000 strokovnjakov.

V 20. stol. smo bili priča dvema podobnima procesoma ponovne vrnitve cerkvenih očetov na osrednje mesto v teologiji; v katoliškem kontekstu je gibanje dobilo ime *ressourcement*, v pravoslavnem pa *neopatristična sinteza* (Bogataj 2018).⁶

Gibanje za prenovu teologije znotraj katoliškega konteksta v 20. stol., ki se je opiralo na temeljna in najstarejša besedila, je doživelo več kritičnih refleksij in je bolj znano. Nasprotniki ga porogljivo označujejo kot *la nouvelle théologie*; to široko in nehomogeno gibanje z izvorom že ob začetku 20. stol. je želelo tedaj prevladujočo sholastično teološko paradigmo nadomestiti oz. dopolniti prek ponovnega odkrivanja izvirne teologije cerkvenih očetov. Pojem *ressourcement* prihaja od Charlesa Péguyja, ki ga je uporabil v političnem kontekstu: »Prava revolucija je klic od manj popolne k bolj popolni tradiciji, klic od plitkejše h globlji tradiciji, vračanje k tradiciji, prevzemanje globine, poizvedba v globljih virih; dobesedno *re-source*.« (Congar 1950, 602) Misleci, kakor so Möhler, Newman, Gardeil, Rousselot, Blondel, Péguy, Claudel, Mersch, Casel, Guardini, Adam, Stolz, de Lubac, Daniélou, von Balthasar, Congar, Chenu, Bouyer, so bili prepričani, da mora teologija nagovoriti sodobno situacijo v Cerkvi in družbi in da je ključ za to relevantnost v kreativnem odkrivanju preteklosti (Flynn in Murray 2012). Znotraj tega gibanja je imela eminentno mesto zbirka dvojezičnih izdaj (z izvirnim jezikom in francoskim prevodom) *Sources Chrétiennes*, ki so jo leta 1942 v Lyonu ustanovili jezuiti De Lubac, Daniélou in Mondésert in ki danes šteje že več kot 600 zvezkov (Mondésert 1988).

6 Naštejmo nekatere najpomembnejše avtorje: osrednja osebnost gibanja Georgij Florovski (1893–1979), Vladimir Loski (1903–1958), Dimitru Stăniloae (1903–1993) za dogmatično in duhovno teologijo, John Meyendorff (1926–1992) za študije o Gregoriju Palamasu, Ioannis Romanides (1927–2001), Ioannis Zizoulas (1931–2023), Kallistos Ware (1934–2022) itd. Za posebno smer neopatristične sinteze bi lahko označili dialog s sodobno filozofijo, katere predstavniki so Stelio Ramfos (1939), Sergej Averincev (1937–2004) in predvsem Christos Yannaras (1935), ki na temelju meniške in patristične literature iščejo kreativno soočenje s sodobnimi filozofskimi tokovi.

Cerkveni očetje so bili – tudi kot del procesa *aggiornamento* v drugi polovici 20. stol. – postavljeni kot teološki fundament za bolj svobodno teologiziranje, ki se je ločilo od ustaljenega (neo)sholastičnega miselnega sveta. Sklicevanje na patristiko je tako pomenilo neko določeno avantgar-do, v nekaterih primerih nerazumljeno in obsojeno. Daley pravi, da je prav novi pristop k branju teoloških besedil eden od največjih prispevkov tega gibanja: »Teološke vire je treba brati kontemplativno, ne toliko argumen-tativno, ne v njih iskati le dogmatičnih *loci*, temveč besedila brati v zgo-dovinskih kontekstih znotraj teološke tradicije, ki še traja. Vedno znova iskati globlje razumevanje neizraznih skrivnosti vere.« (Echeverría 2014)⁷

Če je bila patristika nekoč ozko področje z omejenim krogom poznavalcev, ki so bili predvsem duhovniki, se je preko orisanih procesov v 20. stol. poznavanje razširilo onkraj meja teoloških institucij, med laike in tudi med nekristjane, ki k zgodnjekrščanskim besedilom pristopajo z različnih vidi-kov (Hamman in Leal 2008).

3.1.2 *Sodobni trendi raziskovanja*

Zadnja desetletja so razširila možnosti patrističnega raziskovanja in odpr-la vrata številnim novim pristopom. Nekateri avtorji govorijo o prehodu od patristike (*patristics*) k zgodnjekrščanskim študijem (*early Christian studies*) v poznem 20. stol., s čimer označujejo t. i. deklerikalizacijo patro-logije (Clark 2008; Siniscalco 1980; Pontificia Università Lateranense 1990). To je bilo v ameriškem akademskem področju povezano z vedno večjo prisotnostjo patristike na humanističnih oddelkih sekularnih akademskih ustanov. Leta 1970 se je oblikovalo združenje *North American Patristics Society*, ki je hitro doživelo zahteve po spremembi imena, kar pa se ni zgo-dilo; objavlja pa združenje od leta 1993 znanstveno revijo *Journal of Early Christian Studies*, ki je odprta za novejša pristope, npr. ženske študije in študije s področja literarne teorije. Številni vodilni strokovnjaki za pozno antiko angleško govorečega področja zadnjih desetletij, npr. Timothy D.

7 Gl. tudi Gabriel Flynn in Paul D. Murray, ur., *Ressourcement: A Movement for Renewal in Twentieth-Century Catholic Theology* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 111–124; 236–249; 333–354; 372–391.

Barnes, Peter Brown, Averil Cameron, Robin L. Fox, Ramsay MacMullen itd., ki so v marsičem temeljito spremenili razumevanje začetkov krščanstva, prihajajo z oddelkov, ki niso teološki ali religiološki.

Clarkova ocenjuje, da je k temu zasuku v smer »zgodnjekrščanskih študij« poleg teh institucionalnih vzrokov pripomogel tudi razvoj socialne oz. kulturne zgodovine znotraj historiografije poznega 20. stol., ki je v marsičem nadomestila pretežno klasični pristop zgodovine idej z bolj socialnim, antropološkim oz. kulturnoantropološkim pristopom (2008, 16–18). Podobno so na zgodnjekrščanske študije zadnjih desetletij močno vplivala vprašanja socialne pravičnosti in identitete različnih manjšin, tako da se zastavljajo nova raziskovalna področja, kot so vloga ženske, spolnosti, telesa, moči, postkolonialne družbe, vprašanje drugega (npr. nepravovernost) in bližnjega (18–23). Poleg bolj kulturnih, socialnih in zgodovinskih tem je tudi zgodnjekrščanska teologija v zadnjih desetletjih doživela razvoj in številna nova raziskovalna področja, npr. uveljavljanje *zgodovinske* teologije kot mostu med zgodovino in teologijo, vloga religijske govorice, analiza pogosto anahronističnega koncepta pravovernosti, obnovljeno zanimanje za patristično alegorijo, številne povezave teologije in materialne kulture itd. (23–25). Od devetdesetih let prejšnjega stoletja so se v zgodnjekrščanskih študijah vse bolj uveljavljale nove kulturne teorije, npr. poststrukturalistična analiza nastanka kategorij, statistične analize, pozornost na besedila nižjih registrov, odnos med besedili in socialnimi oblikami, nove oblike literarne analize, psihoanaliza (25–27). Različne aplikacije novih metodologij – npr. sociologija znanja, sociologija religije, psihologija, kulturna antropologija itd. – prinašajo nove perspektive v primerjavi z bolj klasičnimi eksegetskimi, teološkimi, zgodovinskimi ali filološkimi pristopi.

V zadnjih desetletjih se je patristika razvila v različnih aspektih, tudi zaradi številnih novih odkritij besedil ter najdb s področja papirologije, arheologije, ikonografije, epigrafike. Omenimo najbolj znana odkritja: Nag Hammadi, Medinet Madi, Kumran, Tura, Bodmer, Oksirinh. Najdba papirusov v Turi leta 1941 je omogočila odkritje del, kot so Origenovo besedilo *Disputa cum Heraclide* ali komentarji Didima Slepega k Prvi Mojzesovi knjigi, Jobovi knjigi in knjigi preroka Zaharija. Neverjetno odkritje knjižnice v Nag Hammadiju je pomenilo novo obdobje proučevanja gnosticizma. Papirusi, tudi najpreprostejši, omogočajo veliko boljši vpogled v vsakdanje

življenje kristjanov prvih stoletij (Di Berardino 1989). Pomembno vlogo pri razvoju patrističnega študija v zadnjih letih predstavljajo tudi številna nova elektronska orodja, ki sicer ne morejo nadomestiti klasičnega stika z besedili, omogočajo pa številne nove možnosti raziskovanja besedil in njihove dostopnosti (gl. razdelek o elektronskih orodjih in podatkovnih bazah).

Dalje je prav razvoj filoloških pristopov omogočil razširitev področja proučevanja prvih krščanskih stoletij. Čeprav je obdobje velikih odkritij neznanih besedil, stoletja skritih v rokopisih različnih knjižnic,⁸ danes v veliki meri mimo, smo še vedno priča posameznim najdbam, ki se v pravi luči razkrijejo le najboljšim raziskovalcem.⁹ Besedilom, ki morda stoletja krožijo pod različnimi imeni, lahko ob umestitvi v pravi kontekst pripišemo resnične avtorje. Veliko tovrstnega dela bo še potrebnega predvsem za besedila, napisana v manj znanih vzhodnih jezikih: sirščini, armenščini, koptščini, etiopščini, gruzijščini.

Vsebinsko se patristično raziskovanje v zadnjem obdobju dotika bodisi klasičnih tem v novi luči – antropologija, odnos med krščansko in poganško kulturo, retorika, zgodnjekrščanska politična misel, socialni poudarki cerkvenih očetov, teologija institucij, ekleziologija, vprašanje liturgije, etika, poezija, historiografija – bodisi se loteva povsem novih vprašanj, ki vznikajo v sodobnosti.

Sredi 20. stol. se je npr. zdelo, da je vprašanje helenizacije krščanstva zašlo v slepo ulico in se je težišče raziskovanja preneslo na področje odnosa med krščanstvom in judovstvom (podobno tudi svetopisemske študije). Vsebinsko bogat shematičen program *ad fontes*, k virom, je sprožil izjemno zanimanje ne le za grška in latinska besedila, marveč tudi za druge vzhodne krščanske skupnosti različnih jezikov: sirščine, koptščine, armenščine itd. Raziskovanje judovskih virov na drugi strani se še vedno ni razvilo v polnosti, kar ostaja ena izmed pomembnih nalog patrističnih znanosti

8 Notoričen primer objavljanja številnih besedil je npr. Dom Germain Morin (1861–1946).

9 Dva primera zadnjih let sta posebej pomembna, oba segata v leto 2012: maja je Marina Molin Pradel v kodeksu 17 Münchenske Staatsbibliothek odkrila 29 Origenovih homilij k psalmom, dotlej izgubljenih; oktobra pa je v kodeksu kölnske Domsbibliothek Lukas Dörfbauer odkril delo *Razlage evangelijev* Fortunacijana Oglejskega, do tedaj znanega zgolj po treh kratkih fragmentih.

v prihodnosti. Tozadevno se pojavljata dve komplementarni in divergentni metodološki liniji: ena poudarja kontinuiteto podedovanega, za drugo je v ospredju *novitas christiana*.

Ekumenski pristop je v zadnjih desetletjih patrističnemu raziskovanju omogočil nova spoznanja in številne pravilnejše poglede na teme, ki so bile skozi zgodovino obložene s prtljago doktrinalnih sporov (npr. v sirskih študijah danes ne govorimo več o monofizitih, marveč mīafizitih, ni več konfesionalnih oznak, kot so jakobinci, nestorijanci ipd.). Čeprav številni ugledni sodobni avtorji priznavajo, da je raziskovanje patrologa zelo težko povsem objektivno in neodvisno od njegove lastne konfesionalne pripadnosti (Crouzel 1970, 567), je po drugi strani treba priznati, da je patristična literatura nastajala v obdobju pred velikimi cerkvenimi razkoli (izjema so donatizem in pokalcedonske ločitve) in ima zato posebno ekumensko vrednost. Študij avtorjev druge kulture, npr. študij grških očetov za zahodnjake, odpira pot k večjemu razumevanju drugega, saj je treba vstopiti v miselnost nekoga, ki je drugačno kulturo izražal v drugačnem jeziku od našega. V zadnjem času se pojavlja vse bolj inkluzivni pristop k proučevanju cerkvene zgodovine, ki je tudi močno ekumensko zaznamovan, kar prinaša novo zanimanje za zgodnje krščanstvo, ki gre onkraj tradicionalnih kulturnih in geografskih meja. Pojavlja se vse večje zanimanje za Vzhod in vzhodne, najprej grške in tudi orientalne cerkvene očete, ki so na latinskem Zahodu manj znani. Feministični pristop je na drugi strani usmeril pozornost na vlogo in pomen žensk v zgodnjekrščanskem obdobju, kar ima, ko se izogibamo odklonilnim stališčem, posebno vlogo.

Vedno večja specializacija posameznih ved vodi v poglobljeno in natančnejše proučevanje posameznih raziskovalnih področij. V zadnjem času vedno bolj vznika potreba po interdisciplinarnih pristopih, ki vključujejo medsebojno razumevanje in sodelovanje med patrologi, zgodovinarji, biblicisti, liturgisti, arheologi, umetnostnimi zgodovinarji, klasičnimi filologi ipd. Zaradi vedno manjšega pomena, ki se humanistični kulturi in izobrazbi daje v šolstvu, upada poznavanje klasičnih jezikov, kar otežuje poglobljen študij besedil cerkvenih očetov.

Cerkveno učiteljstvo je v zadnjih desetletjih večkrat poudarilo nenadomestljiv pomen patrističnega študija.¹⁰ Drugi vatikanski koncil je npr. poudaril vrednost patristične teologije, posebno eksegeze: »Da bi Cerkev globlje umevala Sveto pismo in bi svoje otroke neprenehoma hranila z Božjo besedo; zato primerno pospešuje preučevanje vzhodnih in zahodnih cerkvenih očetov in svetih bogoslužij.« (BR §23) Kot dopolnilo tomistični teološki metodi je predlagana patristična teologija, katere vrednost je »zvesto posredovanje ter razjasnitev posameznih razodetih resnic« (BR §16).

Posebno vlogo pri urejanju študija cerkvenih očetov ima dokument z naslovom *Navodilo o študiju cerkvenih očetov v duhovniški vzgoji* (lat. *Instructio de Patrum Ecclesiae studio in sacerdotali institutione*), ki ga je Kongregacija za katoliško vzgojo pripravila 10. novembra 1989 (10. januarja 1990 je bilo objavljeno).¹¹ Navodilo je prišlo v obdobju po koncilu, ko se je v Cerkvi zaradi premajhne povezanosti z živim cerkvenim učiteljstvom na temelju Svetega pisma in svetega izročila pojavil razmah progresizma in integrizma (Pojavnik 1990). Navodilo izraža misel, da preučevanje cerkvenih očetov teologijo varuje pred golim biblicizmom, ujetništvom v lastno zgodovinsko obzorje s prilagoditvijo različnim modernim filozofijam in ideologijam ter pred historicizmom ali sociologizmom. Zdravilo za teološki integrizem, ki pretirano poudarja bodisi zgolj patristično teologijo bodisi npr. sholastiko, pa je razumevanje očetov v živi kontinuiteti. Gre za novo branje cerkvenih očetov v skladu z novo stopnjo v razvoju krščanskega nauka.

Zanimivo binarno perspektivo je predstavil kardinal Martini, ko je govoril o dveh metodoloških polih, v skladu s katerima je razumel aktualnost študija cerkvenih očetov: o *tradiciji* in *kontrastu* (Dal Covolo 1992, 13–14). Če prvi vidik pomaga k refleksiji o lastnih koreninah in zavedanju humusa, iz katerega prihajamo, drugi vidik postavlja ogledalo sodobnosti in jo kliče h korekciji.

10 Za predstavitev cerkvenih navodil papežev Janeza XXIII. in Pavla VI., Drugega vatikanskega koncila in pokoncilskih dokumentov glede študija cerkvenih očetov pred dokumentom iz leta 1989 gl. Vittorino Grossi, »Gli studi patristici nelle direttive recenti della Chiesa«, *Seminarium* 17 (1977): 56–85.

11 Slovenski prevod je dostopen tudi na spletu: <http://www2.arnes.si/~supmspel/patres/CD44.html>

3.1.3 *Pomožne vede*

Patrolog mora kot strokovnjak v sebi združevati različne kompetence: literarne in filološke, zgodovinske, teološke in duhovne.

Čeprav monografija obravnava predvsem raziskovanje pisnih virov, je treba opozoriti na nujno interdisciplinarnost, ki v veliki meri zaznamuje sodobno preučevanje zgodnjekrščanskega obdobja (Quacquarelli 1989; 1999). Iz tega sledi, da je patrologija soočena z izzivom rabe številnih pomožnih ved, ki preko proučevanja materialnih ostankov omogočajo boljše razumevanje pisnih virov. Tozadevno so izjemnega pomena arheologija, proučevanje vidne kulture (umetnosti), ikonografija, epigrafika (veda o napisih), paleografija (veda o pisavah), kodikologija (veda o procesu nastanka antičnih in srednjeveških rokopisov), ekdotika, filologija, antični jeziki, lingvistika, numizmatika, geografija, historiografija, statistika, kronologija.¹²

3.1.3.1 **Historiografija**

Odnos z zgodovinsko znanostjo je še posebej ključen za pravilno umestitev patrologije, saj sta si kot vedi vzajemno potrebni. »Zgodovinska razsežnost, ki je bila v znanstveno delo teologov pritegnjena v začetku 20. stol., je med drugim opozorila tudi na cerkvene očete. Ta nova obogatitev teološke znanosti ni bila izredno koristna in rodovitna le za boljše poznavanje začetkov krščanstva, nastanka in zgodovinskega razvoja različnih vprašanj in nauka, marveč tudi zaradi tega, ker so se ob študiju očetov oblikovali nekateri zares izobraženi in modri občudovalci, ki so opozorili na življenjsko zvezo med izročilom in zelo perečimi problemi sedanjega trenutka.« (ŠCO §6) Potrebna je tesna povezava z vedo o zgodovini Cerkve, »ker ta omogoča enovit pogled na probleme, dogodke, izkušnje ter doktrinalne, duhovne, pastoralne in socialne pridobitve raznih dob« (ŠCO §60). V skladu z maksimo, da je zgodovina neločljiva od zgodovinarja, ugledni cerkveni zgodovinar Henri-Irénée Marrou pravi, da je »zgodovina Cerkve *locus theologicus*« (Pasquato 1991, 58), in ne avtomatsko teološka

12 V nadaljevanju sta predstavljena le odnosa do zgodovinske in literarno-filološke vede. Za uvod v ostale našete pomožne vede je zelo koristno delo Davida M. Schapsa, 2011, *Handbook for Classical Research* (London; New York: Routledge, 2011).

disciplina. To prepričanje označuje zapleten odnos med zgodovino in teologijo, ki je navzoč tudi v patrološki vedi. »Ker se ta študij patrologije/patristike neposredno tiče namena, kakršnega ima teološki pouk v splošnem, ga moramo skupaj z njegovo metodo in njemu lastno snovjo imeti za temeljno (*principalis*) učno disciplino. Ta predmet se ne more identificirati ne z zgodovino Cerkve ne z dogemsko zgodovino, še manj pa z zgodnjekrščansko literaturo.« (ŠCO §60,1) Kot lahko patrologija s svojimi znanji pomaga zgodovini do boljšega razumevanja določenega avtorja in njegovih del, mora zgodovina patrologiji vzajemno pripomoči do temeljitejšega poznavanja zgodovinskih kontekstov in procesov.

3.1.3.2 Filologija

Lingvistično-literarno (v splošnem: filološko) raziskovanje v patristiki delimo na tri osnovne kategorije (vsaka razlikuje formalno in vsebinsko plat).

- **Zvrst**

Patristična literatura, ki glede na tematiko obsega najrazličnejša polja, kot so teologija, duhovnost, apologetika, filozofija, ekleziologija, hagiografija, homiletika, liturgija, pastoral, epistolografija, himnografija in poezija, obsega številne literarne zvrsti: komentar, homilijo, govor, traktat oz. razpravo, pismo, potopis, centurije (zbirke s stotimi kratkimi odlomki), apoftegme (izreki), *erotapokriseis* oz. *quaestiones et responsiones* (vprašanja in odgovori) itd.

- **Slog**

Vsak avtor razvije lasten slog, ki je sad njegove retorične izobrazbe, talenta, zgledov itd.

- **Register**

Kontekstualno določena raba jezika se imenuje register, ta pa je lahko visoko literaren ali pogovorni, pisni ali govorni ipd. Kar zadeva razmerje med besedilom in njegovim kontekstom, lahko po teoriji Michaela Hallidayja razberemo tri »kontekstualne vektorje«: *področje* (ang. *field*, narava družbene aktivnosti, npr. znanost, religioznost itd.), *ton* (ang. *tenor*, socialni

odnos med komunikanti, npr. privzdignjeni slog zaradi višjega socialnega statusa) in *način* (ang. *mode*, modus komunikacije, npr. ustno sporazumevanje). (Bentein 2015)

Lingvistične, literarne, stilistične oz. retorične analize besedil so nujno potrebne, saj iz njihovih del prepoznamo cerkvene očete kot naslednike klasične tradicije, ki je izoblikovala duha številnih izmed njih. Poznavanje klasične filologije kot humanistične znanosti – *humanitas classica* – je nujno za razumevanje razvoja patristične misli (Iacoangeli 1991). Filološki in literarni pristopi imajo v patrološkem raziskovanju veliko mesto, saj zgodnjekrščanska literatura obsega ogromen korpus besedil, ki ponujajo številne možnosti za raziskovanje z jezikovnega vidika glede na morfologijo, sintakso, besednjak itd. Ne dovolj poudarjen vidik je tudi estetska vrednost besedil. Filološko delo se osredotoča na kritično in zgodovinsko razumevanje ter interpretacijo besedil, idej določenega avtorja, odkrivanje njegove osebnosti, ugotavljanje antičnega duha v skladu s tem, kar nam je od tega obdobja ostalo. Natančneje rečeno, filološki pristop in tekstna kritika se ukvarjata z »rekonstruiranjem« avtentičnih dokumentov, kar dosemeta preko razlage, popravljanja jezikovnih napak, razreševanja lakun, ugotavljanja zgodovine rokopisov in natisov. Razumevanje besedil vključuje najprej temeljito poznavanje jezika, tako morfologije kot sintakse, dalje poznavanje in analizo sloga, metrike, arheologije, zgodovinskega konteksta, virov in vzorov za besedila, usode besedila v stoletjih, ki so sledila njegovemu nastanku. V patrističnem kontekstu apliciranje filološke metode ni larpurlartistično, marveč mora služiti boljšemu razumevanju vsebine, ki je v večini primerov soteriološka, ima namen prenesti teološko sporočilo vesele novice. To dejstvo ne pomeni, da si patristična teologija prisvaja metode klasične filologije *ad usum delphini*, marveč da je materija proučevanja specifična prav zato, ker je sama v sebi v bistvu *historia salutis* in jo je zaradi tega treba obravnavati s skladu s tem. (Felici 1991)

Čeprav je velika večina zgodnjekrščanske literature napisana bodisi v grščini bodisi v latinščini, se predvsem v zadnjem času poudarja tudi študij besedil v ostalih jezikih patristične literature: sirščini, koptščini, gruzijsščini, armenščini, arabščini, etiopščini, gotščini, starocerkveni slovanščini.

Poleg multidisciplinarnosti, preko katere se patrologija oplaja z izsledki drugih ved, je potrebna tudi interdisciplinarnost patrologije v kontekstu teoloških ved, predvsem z bližnjimi vedami, kot so svetopisemska eksegeza in biblična teologija, zgodovina antične Cerkve, krščanska arheologija, liturgika, zgodovina teologije. »Interdisciplinarni stik ima svoje prvenstveno mesto v dogmatiki, kjer se izdeluje sinteza, vendar pa pri tem lahko pridobijo tudi številne druge stroke (moralna teologija, duhovna teologija, liturgika, še na poseben način biblična znanost), ki so potrebne obogatitve in prenovitve na osnovi zatekanja k patrističnim virom.« (ŠCO §55)

3.1.4 *Pristopi in metode v patrističnem raziskovanju*

Narava patrističnega raziskovanja, ki je pozitivna zgodovinska znanost, narekuje tudi določeno zgodovinsko-kritično metodo, ki ustreza temeljnim namenom študija cerkvenih očetov (Liébaert, Spanneut in Zani 1988; Dal Covolo 1991).

3.1.4.1 **Pristopi**

V splošnem ločimo tri osnovne pristope k študiju in raziskovanju del cerkvenih očetov: zgodovinskega, teološkega (dogmatično-doktrinalnega) in literarno/filološkega.

Zgodovinski pristop ustreza vedi patrologije. Upošteva metodologijo proučevanja zgodovine Cerkve; v ospredju niso doktrinalne kontroverze, temveč npr. soočenje krščanske misli s poganskim svetom, zgodovina institucij, ki so omogočale razvoj teološkega premisleka, zgodovina teološke misli (Di Berardino in Studer 1993), študij posameznih avtorjev in njihovih del, proučevanje tekstualnih in biografskih vprašanj itd.

Teološki (dogmatično-doktrinalni) pristop spada k patristiki (Amato 1991; Beumer 1972). Ukvarja se z razvojem dogem (dogemski razvoj, t. i. *Dogmengeschichte*) oz. zgodovino koncilov,¹³ razvojem kristološkega in tri-

13 Prim. številne zvezke v nemški seriji *Handbuch der Dogmengeschichte* (Herder) oz. Kellyjevo znamenito delo *Early Christian Doctrines* (London; New York: Continuum, 1985).

nitaričnega nauka, herezij, soteriologije, mariologije, pnevmatologije, ekleziologije, eshatologije, moralne teologije, oblikovanjem svetopisemskega kanona itd.

Literarni/filološki pristop uporablja veda o zgodnjekrščanski literaturi. Ukvarja se s tekstno kritiko, zgodovino predajanja besedil, literarnimi vprašanji itd.

Čeprav ima vsak pristop svojo legitimnost in avtonomnost, je treba poudariti, da naštetih trije pristopi niso medsebojno izključujoči, marveč so, nasprotno, povezani, tako da je ideal proučevanja v komplementarnosti med njimi (Siniscalco 1992, 73).

Za opredelitev raziskovalne metodologije v patristiki služi tudi naslednja razdelitev, ki je za razliko od prejšnje, vsebinske, bolj formalne narave in lahko znotraj ene študije nastopa gradualno:

- *Zgodovinsko-kritična* analiza se ukvarja z ugotavljanjem avtentičnosti oz. izvirnosti besedil.
- *Strukturalna* analiza uporablja lingvistično komunikativne in semiološke metode.
- *Interpretativna* analiza se posveča trem ravnam: *zgodovini* interpretacije (oz. eksegeze), *eksistencialni in hermenevtični* interpretaciji ter *ustvarjalni* interpretaciji. Prva raven (zgodovina interpretacije) je strogo omejena na analizo same interpretacije, njene vire in njeno kasnejšo recepcijo, t. i. *Wirkungsgeschichte*; druga raven (eksistencialna/hermenevtična interpretacija) določeno besedilo razlaga v luči njegovih lastnih hermenevtičnih pogojenosti ter omogoča transtemporalno eksistencialno relevantnost; tretja raven (ustvarjalna interpretacija) ponuja največ svobode pri aktualizaciji oz. modifikaciji sporočil besedil v najrazličnejše forme (umetnost, filozofija, pastorala ...).

3.1.4.2 Metoda

Že v patrističnem času je teologija obsegala raznovrsten spekter teoloških metod (Beumer 1972, 17–60), zato je tudi v sodobnem času za raziskovanje patristične literature potrebno sodelovanje različnih metod, ki skupaj tvorijo lastno, avtonomno metodo patrističnega raziskovanja.

Čeprav je patrologija v kontekstu teološkega študija in teološke sinteze v interdisciplinarni vlogi, vsekakor ohranja svojo avtonomijo in lastne metode; *iuxta propria principia*. »Pri lotevanju patrističnega študija je potrebno upoštevati predvsem avtonomijo patristike/patrologije kot samostojne discipline z lastno metodo v obsegu korpusa strok, ki so predmet teološkega pouka.« (ŠCO §50) Avtonomija patristične vede (npr. od sistematične teologije) pa na drugi strani ne vodi k zlitju z literarno kritiko, saj jo od te kljub isti materiji loči formalna razlika lastnih in avtonomnih kriterijev. Čeprav sta vedi različni, nista ločeni, temveč komplementarni.

Zgodovinsko-kritična metoda, ki omogoča zgodovinsko-kulturno ambientacijo, se v patristiki uporablja na podoben način kot v bibličnih znanostih, vendar se je treba zavedati tudi njenih meja in jo dopolnjevati z metodami moderne literarne analize in s hermenevtiko. »Ker gre (pri patrologiji) za teološko disciplino, ki se na vseh svojih stopnjah razvija *ad lumen fidei*, zato svoboda raziskovanja ne sme svojega predmeta skrbiti na območje čiste filologije ali zgodovinske kritike. Pozitivna teologija mora namreč kot prvo predpostavko prepoznati nadnaravno naravo svojega predmeta ter nujnost upoštevanja cerkvenega učiteljstva.« (ŠCO §54) Eksaktnost metode kot nenadomestljive komponente objektivne veljavnosti slehernega patrističnega raziskovanja »ne izključuje vnaprejšnje usmeritve in ne preprečuje aktivne udeležnosti vernega raziskovalca, ki se v skladu s svojim *sensus fidei* giblje in napreduje v ozračju vere« (ŠCO §54).

V razmerju do dogmatike patristika ohranja svojo avtonomnost, vendar tesno sodeluje z dogmatiko. »Dogma se trudi predvsem za poenotenje. Tako kakor vsem teološkim strokam daje dogmatika tudi patristiki poenotujoč pogled na vero, ko pomaga sistematizirati delne izsledke ter nakazuje smeri za raziskovanja in za didaktično dejavnost. Patristika s svoje strani služi dogmatiki v tem, da začrtuje in natančneje določa tisto delo posredovanja Božjega razodetja, ki so ga očetje razvijali v Cerkvi in v svetu svojega

časa. S polnim upoštevanjem specifičnosti zgodovinsko-kritične metode skuša opisati podobo teologije in krščanskega življenja patristične dobe v njeni zgodovinski stvarnosti.« (ŠCO §53) V nasprotju s preteklim razumevanjem je uveljavljanje patrologije v ŠCO kot samostojne vede velika novost, saj tako ni več zgolj nekakšna pomožna znanost ali še ena *ancilla* teologije, ki bi bila instrumentalizirana za dogmatične oz. apologetične namene ali bila tolerirana kot dodatek k zgodovini Cerkve (Bergamelli 1991, 20–21). Konkreten primer prispevka patristične teologije k dogmatični oz. sistematični teologiji je očiten v vztrajanju pri notranji povezanosti med ontologijo (kristologijo), soteriologijo in antropologijo (Amato 1991, 100). Patristična teologija uči sintezno mišljenje, kar je za postmoderne fragmentirani svet – je teologija kot znanost tu izjema? – izjemnega pomena. Ni dovolj zgolj osnovna shema, v skladu s katero so večinoma narejeni patrološki priročniki – življenje, dela, nauk – marveč je treba iskati živ stik z viri in hkrati tudi oblikovati sintezno teološko mišljenje.

3.1.4.3 Metodološke nevarnosti

Znanstvena objektivnost zahteva varovanje pred vnaprejšnjimi sodbami ali predsodki, ki se na patrističnem področju običajno kažejo v dveh tendencah: »Prva se po črki oklepa spisov očetov, medtem ko prezira živo izročilo Cerkve in postpatristično Cerkev vse do današnjih dni pojmuje kot napredujoče propadanje; druga zgodovinski podatek instrumentalizira v samovoljno aktualizacijo, ki ne upošteva zakonitega napredka in objektivnosti stanja.« (ŠCO §55)

Prva skrajnost je prepričanje o anahronističnem zlitju v čas nastanka patrističnih spisov brez upoštevanja razvoja žive tradicije Cerkve, t. i. arheologizem. Tako raziskovanje predstavlja beg v preteklost, zatekanje k mehničnemu pasivnemu ponavljanju preteklih modelov. Avguštin lepo opisuje pravičen smisel raziskovanja preteklosti, ko predstavlja svojo teorijo časa: če je prihodnost *expectatio*, upajoče pričakovanje, in je

sedanjost *contuitus*, jasen pogled na trenutno, je preteklost *memoria*, živ spomin.¹⁴ Pravega pogleda na sedanjost ali prihodnost ni brez spominjanja preteklosti.

Druga skrajnost, ki se je resna patristična znanost mora varovati, je t. i. arbitrarno aktualiziranje, ko so zgodovinska obdobja instrumentalizirana za podporo različnim sodobnim idejam. V delih zgodnjekrščanskih avtorjev patolog ne sme iskati odgovorov na vprašanja, ki si jih avtorji sami niso zastavljali, niti vanje projicirati svojih lastnih težav oz. težav svojega časa.

Patristika je bila dolga stoletja pogojena s konfesionalnim pristopom, kar je v zadnjem času preseženo, saj se vse bolj poučuje tudi zunaj ozkih okvirov teoloških fakultet in bogoslovij. Če je prebujeno zanimanje za dela cerkvenih očetov zunaj tradicionalnih krogov vsekakor spodbudno, velja pri tem pozornost nameniti določenemu hermenevitičnemu problemu, ki nastane, ko določeno besedilo iztrgamo iz žive tradicije razumevanja.

3.1.4.4 Naloge patrološkega raziskovanja

V splošnem je namen patologije »predstaviti dober splošni pregled očetov, njihovih del ter osebnih značilnosti s postavitvijo njihove pastoralne in literarne dejavnosti v zgodovinski kontekst« (ŠCO §51). Patrologija stremlji k natančni rekonstrukciji misli posameznega avtorja oz. obdobja. Ne razsoja o etiketah pravovernosti in krivoverja, marveč opisuje dogodke, besedila, ljudi (Crouzel 1970).

Razlikujemo štiri osnovne načine raziskovanja oz. predstavitve snovi (ŠCO §58).

- *Analitični* način vključuje študij posameznih očetov oz. del.
- *Panoramski* način omogoča splošni pogled na patristično dobo in njene predstavnike. Koristen je za začetno uvedbo v študij očetov, ne pa za neposreden stik z viri in za poglobitev vanje.

¹⁴ Za slovito tematizacijo spomina gl. Avguštin, *Izpovedi* 11,20,26.

- *Monografski* način predstavi katerega od najbolj reprezentativnih očetov. Posebno je primeren za spoznanje konkretne metode študija očetov in za poglobljanje v njihovo misel.
- *Tematski* način preišče kako temeljno misel z osvetlitvijo njene razvoja v patrističnih delih.

Raziskovanje na področju patrologije obsega številna in zelo široka področja: pripravljanje kritičnih izdaj, ugotavljanje avtorstva in datacijo nastanka, proučevanje posameznih avtorjev, žanrov, idej, pojmov, konceptov, nauk, kulture itd. Obstaja veliko študij diahronega proučevanja npr. patristične interpretacije določenega svetopisemskega odlomka oz. zgolj vrstice, osebe, ideje ... Raziskovanje se lahko omeji tudi na vprašanja glede kronologije in geografije prvih obdobj Cerkve ipd.

Pripravljanje kritičnih izdaj oz. *ekdotika* pomeni delo z rokopisi: klasificiranje, ugotavljanje njihove genealogije, medsebojnega odnosa, iskanje najstarejše in torej potencialno najbolj izvirne različice besedila. S pomočjo različnih verzij, ki obsegajo prepise iz različnih obdobj, se vzpostavlja najbolj verjetno besedilo; razhajanja pa se zabeležijo v kritični aparat. Potrebno je tudi raziskovanje različnih vmesnih etap besedila in potencialnih uredniških posegov, ki so besedilo spremenili ne zgolj v smislu korekcije jezikovnih napak, marveč pogosto tudi zaradi doktrinalnih razhajanj. Treba je ugotoviti izvor različnih navedkov, vplivov, sklicevanj. V sodobnem času se poleg prvotiskov, t. i. *editio princeps*, ki določeno besedilo iz rokopisa prvič predstavljajo natisnjeno v urejeni izdaji, pojavlja potreba po čedalje bolj natančnih kritičnih izdajah del, ki so v preteklosti že doživela izdajo (t. i. revizija). Tudi če vmes niso bila odkrita nova besedila, se pogosto pokaže, da so uredniki iz 16., 17., 18. ali 19. stol. uporabljali zelo ozek nabor rokopisov in zato njihove izdaje niso dovolj natančne. S pomočjo novih odkritij besedil, ki so bila lahko popolnoma neznana ali pa znana zgolj po naslovu, avtorju ali v nekaj fragmentih, je mogoče vzpostaviti boljše poznavanje že obstoječih besedil s pomočjo jezikovne analize, analize vpliva, primerjanja itd. (Simonetti 1992).

Ugotavljanje avtorstva je naslednja velika naloga patrologije. Pojav, ko je določeno besedilo pripisano nepravemu avtorju, imenujemo psevdonimija (oz. psevdoepigrafija). Ta problematika je znana že iz eksegetskih študij, ko se ugotavlja resnično avtorstvo npr. nekaterih pavlinskih pisem,

medtem ko v svetu zgodnjekrščanske literature to vprašanje dobi nove razsežnosti. Obstajajo namreč različni razlogi za dvom o določenih avtorjih, ki jim je tradicija pripisala različna dela. Včasih je do tega prišlo nenamerno, pogosto so se dela bolj spornih avtorjev ohranila pod imeni doktrinalno in moralno bolj »nespornih« piscev, zato obstajajo obsežni korpusi besedil, pripisani npr. t. i. Psevdo-Janezu Krizostomu, Psevdo-Avguštinu, Psevdo-Ambroziju itd. Pogosto je nalogi ugotavljanja resničnega avtorstva pridano tudi vprašanje določanja čim natančnejše datacije dela.

Filološko delo znotraj patrološkega raziskovanja se ukvarja z različnimi vprašanji jezika, slovnice, sloga, literarnih zvrsti, retoričnih figur itd. Pogosto je pri tovrstni analizi nujno potrebna primerjava s klasičnimi avtorji poganske antike.

Ena najpomembnejših nalog patrologije je *raziskovanje patristične terminologije in različnih pomenov osrednjih pojmov*. Ti imajo lahko različna miselna ozadja: biblično, filozofsko, pravno, ljudsko ...; pomembno je temeljito preučiti razvoj pomenov teh konceptov, da lahko pravilno razumemo patristično rabo. Odveč je poudariti nujno po minucioznosti pri tem delu, kar dokazujejo številni primeri kompleksnih pojmov, kot so ὁμοούσιος, θεοτόκος, ὑπόστασις, οὐσία ali πρόσωπον v grščini in *natura, substantia, mens* ali *persona* v latinščini.

Patristična literatura se je razvila iz razlage Svetega pisma – očetje kot »divinorum librorum tractatores« (Avguštín, *De lib. arb.* 3,21,59; *De Trin.* 2,1,2) – zato je proučevanje patristične eksegeze temeljnega pomena za skoraj vsako patrološko raziskovanje. Čeprav sta bila Origen in Hieronim edina, ki sta poznala hebrejščino in na podlagi tega pisala razlage, je za temeljito obravnavo patristične eksegeze potrebno poznavanje masoretskega hebrejskega besedila, Septuaginte (in njenih treh revizij, ki so jih pripravili Akvila, Simah in Teodotion) v grščini, prvih prevodov v latinščino (Itala oz. Afra, t. i. Vetus Latina) in seveda slavne Vulgate, sirske Pešite in sirske tradicije prevoda Septuaginte ter drugih verzij Svetega pisma v orientálnih jezikih. Če je dolga leta za patristični pristop k razlagi veljala klasična razdelitev na dobesedno in duhovno,¹⁵ se v zadnjem času spričo vse

15 Janez Kasijan je prvi, ki na začetku 5. stol. uvede četverno razdelitev pomenov Svetega pisma: zgodovinski, alegorični, anagoški, tropološki. »Omenjene štiri figure se, če hočemo, stekajo v eno, tako

natančnejšega raziskovanja uveljavlja vse večja diferenciacija in se vse bolj zavedamo pomanjkljivosti ekskluzivno shematičnega prikaza. »Na patristični študij škodljivo vplivajo tudi nekatere sedanje enostranske eksegetske metode. Moderna eksegeza, ki išče pomoč pri literarni in zgodovinski kritiki, zatemnjuje eksegetske prispevke očetov, jih poenostavlja in jih v bistvu pojmuje kot nepotrebne za poglobljeno poznavanje Svetega pisma. Take usmeritve ne le da osiromašijo in popačijo samo eksegezo, ker razbijajo njeno naravno edinost z izročilom, temveč tudi nedvomno zmanjšujejo spoštovanje in interes za patristična dela. Eksegeza očetov bi nam, nasprotno, mogla odpreti oči za druge razsežnosti duhovnega razlaganja in hermenevtike, ki bi tako dopolnjevale zgodovinsko-kritično razlago, saj bi jo obogatile z globokimi teološkimi uvidi.« (ŠCO §9)

V splošnem sta tako patristična literatura kot patristično raziskovanje retrospektivna glede na usmeritev; napajata se pri preteklosti, kar pa ne pomeni, da nista usmerjena tudi v sedanjost in prihodnost.

3.2 Seznam okrajšav zgodnjekrščanskih virov

V nadaljevanju so po abecedi, glede na ime, navedeni pomembnejši patristični avtorji. To je zapisano v slovenjeni obliki, čemur je v oklepaju dodana latinska kratica imena. V problem morebitnega spornega avtorstva pri posameznih delih se tu ne spuščamo. Občasna nekonsistentnost v zapisovanju črke »i« v latinščini (i ali j) je izbrana v prid sledenju zapisa v avtoritativnih seznamih (*Thesaurus Linguae Latinae* za latinske in *A Patristic Greek Lexicon* za grške avtorje).

da je eden in isti Jeruzalem mogoče razumeti četverno: *zgodovinsko* pomeni mesto Judov; *alegorično* predstavlja Kristusovo Cerkev; *anagoško* je nebeško Božje mesto, ki je mati nas vseh; *tropološko* je človeška duša, ki jo Gospod pod tem imenom hvali ali graja [Igitur praedictae quattuor figurae in unum ita si volumus confluunt, ut una atque eadem Jerusalem quadrifariam possit intelligi: secundum *historiam* civitas Judaeorum, secundum *allegoriam* Ecclesia Christi, secundum *anagogen* civitas Dei illa coelestis quae est mater omnium nostrum, secundum *tropologiam* anima hominis, quae frequenter hoc nomine aut increpatur, aut laudatur a Domino.].« (*Coll.* 14,8,4)

Naslovi del so večinoma zapisani v latinski (oz. latinizirani) obliki, slovenski prevod naslova pa je dodan v primerih, ko je že na voljo slovenski prevod dela oz. je delo tudi sicer znano pod slovenskim naslovom. Uporabljamo nekatere splošne okrajšave, npr. Ep. (pismo), Fr. (fragment), Hom. (homilija), Ser. (govor).

3.2.1 *Grška besedila*

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
-----------	-----------------	------------------

Anastazij Sinajski [Anast. S.]

Haer.	De haeresibus	
Hod.	Hodegos (= Viae dux)	
Qu. et resp.	Quaestiones et responsiones	

Andrej Kretski [Andr. Cr.]

Agath.	Iambi ad Agathonem	
Can. mag.	Canon magnus	<i>Veliki kanon</i>
Or.	Orationes	

Apoftegme

Apophth. Mac. Aeg.	Apophthegmata Macarii Aegyptii	
Apophth. Patr.	Apophthegmata Patrum	<i>Izreki puščavskih očetov</i>

Arij [Ar.]

Ep. Alex.	Ep. ad Alexandrum Alexandrinum	
Ep. Const.	Ep. ad Constantinum	
Ep. Eus.	Ep. ad Eusebium Nicomediensem	
Thal. fr.	De Thalia fragmenta ex Athanasio	

Atanazij Aleksandrijski [Ath.]

Apol. Const.	Apologia ad Constantium	
--------------	-------------------------	--

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Apol. sec.	Apologia secunda (= Apologia contra Arianos)	
Ar.	Orationes adversus Arianos	
C. Gent.	Contra gentes	
Decr.	De decretis Nicenae synodi	
Dion.	De sententia Dionysii	
Ep.	Epistulae	
Ep. encycl.	Ep. encyclica	
Ep. fest.	Epistulae festales	
Ep. Serap. 1–4	Epp. ad Serapionem	
Fug.	Apologia de fuga sua	
H. Ar.	Historia Arianorum	
Hen. sōm.	Henos sōmatos	
Inc.	De incarnatione	<i>O učlovečenju</i>
Inc. et c. Ar.	De incarnatione et contra Arianos	
Mor. et val.	De morbo et valitudine	
Narr. fug.	Narratio ad Ammonium episcopum de fuga sua	
Syn.	De synodis	
Tom.	Tomus ad Antiochenos	
Vit. Ant.	Vita Antonii	<i>Antonovo življenje</i>

Atenagora [Athenag.]

Leg.	Legatio (= Supplicatio = Deprecatio pro Christianis)	<i>Poslanstvo</i>
Res.	De resurrectione mortuorum	<i>O vstajenju mrtvih</i>
<i>Barnaba / Ps. – [Barn.] Barn.</i>	Barnabae epistula	<i>Barnabovo pismo</i>

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
-----------	-----------------	------------------

Bazilij Veliki [Bas.]

Ascet. disc.	Sermo de ascetica disciplina	
Ascet.	Sermones ascetici	
Hex.	Homiliae in Hexaëmeron	
Hom. in Ps.	Homiliae in Psalmos	
Reg. br.	Regulae brevius tractatae	
Reg. fus.	Regulae fusius tractatae	
Spir.	Liber de Spiritu Sancto	

Ciril Aleksandrijski [Cyr. Al.]

Ador.	De adoratione in spiritu et veritate	
Apol. orient.	Duodecim capitum defensio adversus orientales episcopos	
Apol. Thds.	Apologeticus ad imperatorem Theodosium	
Apol. Thdt.	Apologeticus contra Theodoretum	
Arcad.	De recta fide ad Arcadium et Marinam	
Chr. un.	Quod unus sit Christus	
Glaph. Gen.–Dt.	Glaphyra in Pentateuchum	
Hom. div.	Homiliae diversae	
Inc.	De incarnatione	
Jo.	Commentarius in Joannem	
Juln.	Contra Julianum	
Lc.	Fragmenta commentarii in Lucam	
Libell.	Libellus	
Nest.	Contra Nestorium	
Ps.	Explanatio in Psalmos	
Rom.	Explanatio in Romanos	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Schol. inc.	Scholia de incarnatione	
Thes.	Thesaurus de Trinitate	
Trin.	De Trinitate	

Ciril Jeruzalemski [Cyr. H.]

Catech. 1–18	Catecheses illuminandorum	<i>Krstne kateheze</i>
Catech. 19–23	Catecheses mystagogicae	<i>Mistagoške kateheze</i>

Diadoh iz Fotike [Diad.]

Did.	Didache	<i>Didabe/Nauk dvanajstih apostolov</i>
Perf.	De perfectione spirituali	<i>Asketska razprava o duhovnem spoznanju in razločevanju</i>

Didim Slepi [Didym.]

1 Cor.	Fragmenta in Epistulam i ad Corinthios	
2 Cor.	Fragmenta in Epistulam ii ad Corinthios	
Cant.	Fragmentum in Canticum canticorum	
Dial. haer.	Dialogus Didymi Caeci cum haeretico	
Eccl.	Commentarii in Ecclesiasten	
Enarrat. Ep. Cath.	In Epistulas Catholicas brevis enarratio	
Gen.	In Genesim	
Heb.	Fragmentum in Epistulam ad Hebraeos	
Incorp.	De incorporeo	
Jer.	Fragmenta in Jeremiam	
Jo.	Fragmenta in Joannem	
Job	Commentarii in Job	
Man.	Contra Manichaeos	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Oct. Reg.	Commentarii in Octateuchum et Reges	
Philos.	Ad philosophum	
Prov.	Fragmenta in Proverbia	
Frag. Ps.	Fragmenta in Psalmos	
Com. Ps.	Commentarii in Psalmos	
Rom.	Fragmenta in Epistulam ad Romanos	
Trin.	De Trinitate	
Zach.	Commentarii in Zachariam	
Diogn.	Ep. ad Diognetum	<i>Pismo Diognetu</i>

Dionizij Areopagit (Dion. Ar.)

C. hier.	De caelesti hierarchia	<i>O nebeški hierarhiji</i>
D. nom.	De divinis nominibus	<i>O Božjih imenih</i>
E. hier.	De ecclesiastica hierarchia	<i>O cerkveni hierarhiji</i>
Myst.	De mystica theologia	<i>O mistični teologiji</i>

Epifanij Salaminski (Epiph.)

Anc.	Ancoratus	
Exp. fid.	Expositio fidei	
Haer.	Panarion (= Adversus lxxx haereses)	

Evzebij Cezarejski (Eus.)

Chron.	Chronicon	
Coet. sanct.	Ad coetum sanctorum	
Dem. ev.	Demonstratio evangelica	
E. th.	De ecclesiastica theologia	
Ecl.	Eclogae propheticae	
Hist. ec.	Historia ecclesiastica	
Hier.	Contra Hieroclem	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Is.	Commentarius in Isaiam	
L. Const.	De laudibus Constantini	
Marcell.	Contra Marcellum	
Onomast.	Onomasticon	
P. e.	Praeparatio evangelica	
Pasch.	De solemnitatem paschali	
Ps.	Commentarius in Psalmos	
Theoph.	Theophania	
Vit. Const.	Vita Constantini	

Gregor Nazianški [Gr. Naz.]

Carm.	Carminum libri duo	
Or.	Orationes	<i>Govori</i>

Evagrij Pontski [Evagr. Pont.]

Antirrh.	Antirrheticus	<i>Ugovarjalec</i>
Cap. cogn.	Capita cognoscitiva	<i>Motrenja</i>
Cap. gnost.	Capita gnostica	<i>Gnostična poglavja</i>
Cap. par.	Capita paraenetica	<i>Druga poglavja</i>
Cap. XXXIII	Capitula XXXIII sive Definitiones passionum animae	<i>Triintrideset poglavij ali Opredelitve strasti duše</i>
Eul.	Tractatus ad Eulogium	<i>Evlogiju</i>
Gnost.	Gnosticus	<i>Gnostik</i>
Inst.	Institutio sive Paraenesis ad monachos	<i>Spodbuda samotarjem</i>
Mal. cogit.	De malignis cogitationibus	<i>O mislih</i>
Oct. spir.	De octo spiritibus malitiae	<i>O osmih hudobnih duhovih</i>
Or.	De oratione	<i>O molitvi</i>

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Pract.	Practicus	<i>Praktik</i>
Rer. mon.	Rerum monachalium rationes	<i>Osnove samotarskega življenja</i>
Schol. Eccl.	Scholia in Ecclesiasten	<i>Sholije k Pridigarju</i>
Schol. Iob.	Scholia in Iob	<i>Sholije k Jobu</i>
Schol. Lc.	Scholia in Lucas evangelium	<i>Sholije k Lukovemu evangeliju</i>
Schol. Prov.	Scholia in Proverbia	<i>Sholije k Pregovorom</i>
Sent. al.	Aliae sententiae	<i>Druge gnome</i>
Sent. mon.	Sententiae ad monachos	<i>Samotarjem v samostanih in skupnostih</i>
Sent. spir.	Spirituales sententiae per alphabeticum dispositae	<i>Duhovne gnome v abecednem zaporedju</i>
Sent. virg.	Sententiae ad virgines	<i>Spodbuda za device</i>
Vit.	De vitiis quae opposita sunt virtutibus	<i>Razprava o nekrepostih, ki so nasprotne krepostim</i>

Filostorgij [Philost.]

Hist. e.	Historia ecclesiastica	
----------	------------------------	--

Gregor iz Nise [Gr. Nyss.]

Abl.	Ad Ablabium, Quod non sint tres dei	
An. et res.	De anima et resurrectione	<i>Razgovor o duši in vstajenju</i>
Antirrh.	Antirrheticus adversus Apolinarium	
Arium.	Adversus Arium et Sabellium	
Ascens.	In ascensionem Christi oratio	
Bapt.	Adversus eos qui baptismum differunt	
Bas.	In Basilium fratrem	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Beat.	De beatitudinibus	
Benef.	De beneficentia	
Cant.	In Canticum canticorum	
Cast.	Adversus eos qui castigationes aegre ferunt	
Deit. Evag.	De deitate adversus Evagrium	
Deit. Fil.	De deitate Filii et Spiritus Sancti	
Diem Lum.	In diem luminum	
Diem Nat.	In diem natalem	
Eccl.	In Ecclesiasten homiliae	
Ep. Can.	Ep. canonica ad Letoium episcopum	
Ep.	Epistulae	
Eun.	Contra Eunomium	
Eust.	Ad Eustathium, De sancta Trinitate	
Fat.	Contra fatum	
Flacill.	Oratio funebris in Flacillam imperatricem	
Fornic.	Contra fornicarios oratio	
Graec.	Ad Graecos	
Hex.	Apologia in Hexaemeron	
Infant.	De infantibus praemature abreptis	
Inscr.	In inscriptiones Psalmorum	
Inst.	De instituto christiano	
Lucif. res.	In luciferam sanctam domini resurrectionem	
Maced.	Adversus Macedonianos, De Spiritu Sancto	
Macr.	Vita sanctae Macrinae	<i>Življenje svete Makrine</i>

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Mart.	In XL Martyres	
Melet.	Oratio funebris in Meletium episcopum	
Mort.	De mortuis oratio	
Occ. dom.	De occurso Domini	
Op. hom.	De hominis opificio	
Or. cat.	Oratio catechetica magna	
Or. dom.	De oratione dominica	<i>O Gospodovi molitvi</i>
Parad.	Sermo de paradiso	
Pent.	De Spiritu Sancto sive in Pentecosten	
Perf.	De perfectione	
Petr.	Ad Petrum fratrem de differentia essentiae et hypostaseos	
Prof.	De professione christiana	
Pulcher.	Oratio consolatoria in Pulcheriam	
Python.	De Pythonissa	
Quat. Uni	In illud: Quatenus uni ex his fecistis mihi fecistis	
Ref. Eun.	Refutatio confessionis Eunomii	
Salut. Pasch.	In sanctum et salutare Pascha	
Sanct. Pasch.	In sanctum Pascha	
Sext. Ps.	In sextum Psalmum	
Simpl.	Ad Simplicium, De fide	
Steph.	In sanctum Stephanum	
Thaum.	De vita Gregorii Thaumaturgi	
Theod.	De sancto Theodoro	
Theoph.	Ad Theophilum, Adversus Apolinaristas	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Trid. spat.	De tridui inter mortem et resurrectionem domini nostri Iesu Christi spatio	
Tunc et ipse	In illud: Tunc et ipse	
Usur.	Contra usurarios oratio	
Virg.	De virginitate	<i>O devištvu</i>
Vit. Moys.	De vita Moysis	<i>O Mojzesovem življenju</i>

Hermas [Herm.]

Past.	Pastor	<i>Pastir</i>
-------	--------	---------------

Hipolit Rimski [Hipp.]

Antichr.	Demonstratio de Christo et antichristo	
Ben. Jac.	De benedictione Jacobi	
Can. pasch.	Canon paschalis	
Cant. Mos.	In canticum Mosi	
Dan.	Commentarium in Daniele	
Fr. in Pr.	Fragmenta in Proverbia	
Fr. in Ps.	Fragmenta in Psalmos	
Graec.	Adversus Graecos	
Haer.	Refutatio omnium haeresium (Philosophoumena)	
In Cant.	In Canticum canticorum	
Jud.	Demonstratio adversus Judaeos	
Noet.	Contra haeresin Noeti	
Trad. ap.	Traditio apostolica	

Ignacij Antiohijski [Ign.]

Eph.	Ep. ad Ephesios	<i>Pismo Efežanom</i>
Magn.	Ep. ad Magnesios	<i>Pismo Magnezijcem</i>

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Phld.	Ep. ad Philadelphios	<i>Pismo Filadelfijcem</i>
Pol.	Ep. ad Polycaprum	<i>Pismo Polikarpu</i>
Rom.	Ep. ad Romanos	<i>Pismo Rimljanom</i>
Smyrn.	Ep. ad Smyrnaeos	<i>Pismo Smirnčanom</i>
Trall.	Ep. ad Trallianos	<i>Pismo Tralčanom</i>

Irenej Lyonski [Iren.]

Adv. haer.	Adversus haereses	<i>Zoper krivoverstva</i>
Epid.	Epideixis tou apostolikou kerygmatos	<i>Prikaz apostolskega nauka</i>

Janez Damaščan [Jo. D.]

Disp.	Disputatio Christiani et Saraceni	
F.o.	De fide orthodoxa	
Haer.	Liber de haeresibus	
Imag.	De sacris imaginibus orationes	
Parall.	Sacra parallela	

Janez Krizostom [Chrys.]

Catech.	Catechesis	
Comm. in Gal.	Commentarium in Galatos	
Exp. in Job	Specimen expositionis in Job	
Exp. in Ps.	Expositiones in Psalmos	
Hom. in Gen.	Homiliae in Genesim	
Hom. in I Cor.	Homiliae in Epistulam I ad Corinthios	
Hom. in II Cor.	Homiliae in Epistulam II ad Corinthios	
Hom. in Jo.	Homiliae in Johannem	
Hom. in Mt.	Homiliae in Matthaenum	
Hom. in Rom.	Homiliae in Romanos	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Incomprehens.	De incomprehensibili Dei natura	
Jud.	Adversus Judaeos	
Pasch.	Homilia in sanctum pascha	
Sac.	De sacerdotio	<i>O duhovništvu</i>
Serm. in Gen.	Sermones in Genesim	
Thdr.	Ad Theodorum lapsum	
Virgin.	De virginitate	

Janez Lestvičnik/Klimak (Jo. Clim.)

Past.	Liber ad pastorem	
Scal.	Scala paradisi	

Justin Mučenec (Just.)

1 Apol.	Apologia i	<i>Prva apologija</i>
2 Apol.	Apologia ii	<i>Druga apologija</i>
Dial.	Dialogus cum Tryphone Judaeo	<i>Razgovor z Judom Trifonom</i>

Klemen Aleksandrijski (Clem. Al.)

Ecl.	Eclogae propheticae	
Exc. Thdot.	Excerpta ex Theodoto	
Hyp.	Hypotyposes	
Paed.	Paedagogus	
Prot.	Protrepticus	
Q. d. s.	Quis dives salvetur	
Str.	Stromateis	

Klemen Rimski (Clem. R.)

1/2 Clem.	Ep. Clementis ad Corinthios	<i>Prvo/Drugo Klemenovo pismo</i>
-----------	-----------------------------	-----------------------------------

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
<i>Makarij Egipčovski/Veliki [Mac. Aeg.]</i>		
Ep. mag.	Epistula magna	
Serm. asc.	Sermones ascetici et epistulae II–LXIV (Collectio I)	
Hom. spir.	Homiliae spiritales (Collectio II)	
Serm. col. III	Sermones XLIII (Collectio III)	
Serm. col. IV	Sermones XXVI (Collectio IV)	
<i>Maksim Izpovedovalec [Max. Conf.]</i>		<i>(tudi: M. Spoznavalec, Konfesor, Pričevalec)</i>
Ambig.	Ambiguorum liber	
Anim.	Opuscula de anima	
Ascet.	Liber asceticus	
Cap. 1–5	Capitum quinque centuriae	<i>Stotice</i>
Cap. theol.	Capitum theologicorum et oeconomicorum duae centuriae	
Carit. 1–4	Capitum de caritate quattuor centuriae	<i>Stotice o ljubezni</i>
Comput.	Computus ecclesiasticus	
Exp. Ps. 59	Expositio in Psalmum lix	
Myst.	Mystagogia	<i>Mistagogija</i>
Opusc.	Opuscula theologica et polemica	
Or. dom.	Expositio orationis dominicae	<i>Razlaga Gospodove molitve</i>
Pyrr.	Disputatio cum Pyrrho	
Qu. dub.	Quaestiones et dubia	
Qu. Thal.	Quaestiones ad Thalassium de scriptura	
Qu. Theop.	Quaestiones ad Theopemptum	
Schol. c. h.	Scholia in Dion. Ar. c. h.	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Schol. d. n.	Scholia in Dion. Ar. d. n.	
Schol. e. h.	Scholia in Dion. Ar. e. h	
Schol. epp. Dion. Ar.	Scholia in Dion. Ar. epistulas	
Schol. myst.	Scholia in Dion. Ar. myst.	
Mart. Pol.	Martyrium Polycarpi	

Metod Olimpijski [Meth.]

Arbitr.	De libero arbitrio	
Res.	De resurrectione	
Symp.	Symposium	

Nonos iz Panopolisa [Nonn.]

Par. Jo.	Paraphrasis in Joannis evangelium	
Dion.	Dionysiaca	

Origen [Or.]

Adnot. in Deut.	Adnotationes in Deuteronomium	
Adnot. in Exod.	Adnotationes in Exodum	
Adnot. in Gen.	Adnotationes in Genesim	
Adnot. in Jes. Nav.	Adnotationes in Jesum filium Nave	
Adnot. in Judic.	Adnotationes in Judges	
Adnot. in Lev.	Adnotationes in Leviticum	
Adnot. in Num.	Adnotationes in Numeros	
Cant. [Adulesc.]	In Canticum canticorum (libri duo quos scripsit in adulescentia)	
Cels.	Contra Celsum Against Celsus	
Comm. in Cant.	Commentarius in Canticum	<i>Komentar k Visoki pesmi</i>
Comm. in Gen.	Commentarii in Genesim	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Comm. in Jo.	Commentarii in evangelium Joannis	
Comm. in Matt.	Commentarium in evangelium Matthaei	
Comm. in Rom.	Commentarii in Romanos	
Comm. ser. in Matt.	Commentarium series in evangelium Matthaei	
Dial.	Dialogus cum Heraclide	
Enarrat. in Job	Enarrationes in Job	
Engastr.	De engastrimytho	
Ep. Afr.	Ep. ad Africanum	
Ep. Greg.	Ep. ad Gregorium Thaumaturgum	
Ep. ign.	Ep. ad ignotum (Fabianum Romanum)	
Exc. in Ps.	Excerpta in Psalmos	
Exp. in Prov.	Expositio in Proverbia	
Fr. in 1 Cor.	Fragmenta ex commentariis in epistulam i ad Corinthios	
Fr. in 1 Reg.	Fragmenta in librum primum Regnorum	
Fr. in Act.	Fragmentum ex homiliis in Acta apostolorum	
Fr. in Cant.	Libri x in Canticum canticorum	
Fr. in Eph.	Fragmenta ex commentariis in epistulam ad Ephesios	
Fr. in Exod.	Fragmenta ex commentariis in Exodum	
Fr. in Ezech.	Fragmenta ex commentariis in Ezechielem	
Fr. in Heb.	Fragmenta ex homiliis in epistulam ad Hebraeos	
Fr. in Jer.	Fragmenta in Jeremiam	
Fr. in Jo.	Fragmenta in evangelium Joannis	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Fr. in Lam.	Fragmenta in Lamentationes	
Fr. in Luc.	Fragmenta in Lucam	
Fr. in Matt.	Fragmenta ex commentariis in evangelium Matthaei	
Fr. in Os.	Fragmentum ex commentariis in Osee	
Fr. in Prin.	Fragmenta de principiis	
Fr. in Prov.	Fragmenta ex commentariis in Proverbia	
Fr. in Ps.	Fragmenta in Psalmos 1–150	
Fr. in Ruth	Fragmentum in Ruth	
Hex.	Hexapla	
Hom. in 1 Reg.	Homiliae in I Reges	
Hom. in Cant.	Homiliae in Canticum	<i>Homiliji k Visoki pesmi</i>
Hom. in Exod.	Homiliae in Exodum	
Hom. in Ezech.	Homiliae in Ezechielem	
Hom. in Gen.	Homiliae in Genesim	
Hom. in Is.	Homiliae in Isaiam	
Hom. in Jer.	Homiliae in Jeremiam	
Hom. in Jes. Nav.	In Jesu Nave homiliae	
Hom. in Job	Homiliae in Job	
Hom. in Judic.	Homiliae in Judices	
Hom. in Lev.	Homiliae in Leviticum	
Hom. in Luc.	Homiliae in Lucam	
Hom. in Num.	Homiliae in Numeros	
Hom. in Ps.	Homiliae in Psalmos	
Mart.	Exhortatio ad martyrium	
Or.	De oratione (= Peri proseuchēs)	<i>O molitvi</i>
Pasch.	De pascha	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Philoc.	Philocalia	
Princ.	De principiis (= Peri archōn)	<i>O počelih</i>
Res.	De resurrectione libri ii	
Schol. in Apoc.	Scholia in Apocalypsim	
Schol. in Cant.	Scholia in Canticum canticorum	
Schol. in Luc.	Scholia in Lucam	
Schol. in Matt.	Scholia in Matthaeum	
Sel. in Deut.	Selecta in Deuteronomium	
Sel. in Exod.	Selecta in Exodum	
Sel. in Ezech.	Selecta in Ezechielem	
Sel. in Gen.	Selecta in Genesim	
Sel. in Jes. Nav.	Selecta in Jesum Nave	
Sel. in Job	Selecta in Job	
Sel. in Judic.	Selecta in Judices	
Sel. in Lev.	Selecta in Leviticum	
Sel. in Num.	Selecta in Numeros	
Sel. in Ps.	Selecta in Psalmos	

Paladij [Pall.]

H. Laus.	Historia Lausiaca	<i>Zgodbe za Lavza</i>
Hist. mon.	Historia monachorum in Aegypto	

Polikarp Smirnski [Polyc.]

Phil.	Ep. ad Philippenses	<i>Pismo Filipljanom</i>
-------	---------------------	--------------------------

Roman Melod [Rom. Mel.]

Akath.	Akathistos hymnos	<i>Akatist</i>
Kont.	Kontakia	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
<i>Sokrat Sholastik [Socr.]</i>		
Hist. e.	Historia ecclesiastica	
<i>Sozomen iz Salamine [Soz.]</i>		
Hist. e.	Historia ecclesiastica	
<i>Sinezij iz Cirene [Synes.]</i>		
Calv.	Calvitii encomium	<i>Hvalnica pleši</i>
Hmyn.	Hymni	<i>Hvalnice</i>
Provid.	De providentia	
<i>Tacijan [Tat.]</i>		
Diat.	Diatessaron (= Evangelion de Mehallete)	
Orat.	Oratio ad Graecos (= Pros Hellēnas)	<i>Govor proti Grkom</i>
<i>Teodor Studit [Thdr. Stud.]</i>		
Ascet.	Ascetica capitula	
Catech. magn.	Catecheses magnae	
Catech. parv.	Catecheses parvae	
<i>Teofan Izpovedovalec [Thphn.]</i>		
Chron.	Chronographia	
<i>Teofil Aleksandrijski [Thphl. Al.]</i>		
Agath.	Ad Agathonem	
Cathar.	Narratio de catharis	
Common.	Commonitorium ad Ammonem	
Ep. pasch. proem.	Proemium ad epistulas paschales	
Men.	Ad Menas	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Poenit.	Fr. de poenitentia	
Theoph.	Prosphephesis in sancta theophania	

Teofil Antiohijski [Thphl. An.]

Autol.	Ad Autolycum	<i>Avtoliku</i>
--------	--------------	-----------------

3.2.2 *Latinska besedila*

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
-----------	-----------------	------------------

Ambroziaster [Ambtr.]

In Gal.	In epistulam ad Galatas	
In Rom.	In epistulam ad Romanos	

Ambrozij Milanski [Ambr.]

Abr.	De Abraham	
Apol. Dav.	Apologia prophetae David	
Bon. mort.	De bono mortis	
C. Aux.	Sermo contra Auxentium de basilicis tradendis	
Cain et Abl.	De Cain et Abel	
Exc. Sat.	De excessu fratris sui Satyri	
Exh. virg.	Exhortatio virginitatis	
Fid.	De fide ad Gratianum	
Fug. saec.	De fuga saeculi	
Hel.	De Helia et ieiunio	
Hex.	Hexaameron libri sex	
Hymn.	Hymni	
Iac.	De Iacob et vita beata	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
In Isa.	Expositio Isaiae prophetae	
In Luc.	Expositio Evangelii secundum Lucam	
In psalm.	Enarrationes in XII psalmos Davidicos	
In psalm. 118	Expositio psalmi CXVIII	
Incarn.	De incarnationis dominicae sacramento	
Inst. virg.	De institutione virginis	
Iob	De interpellatione Iob et David	
Ioseph	De Ioseph patriarcha	
Isaac	De Isaac vel anima	
Myst.	De mysteriis	
Nab.	De Nabuthae	
Noe	De Noe et arca	
Obit. Theod.	De obitu Theodosii	
Obit. Valent.	De obitu Valentiniani consolatio	
Off.	De officiis ministrorum	
Paenit.	De paenitentia	
Parad.	De paradiso	
Patr.	De benedictionibus patriarcharum	
Sacr.	De sacramentis	
Sacr. regen.	De sacramento regenerationis sive de philosophia	
Spir.	De Spiritu Sancto	
Symb.	Explanatio symboli	
Tob.	De Tobia	
Vid.	De viduis	
Virg.	De virginibus	
Virginit.	De virginitate	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
<i>Avguštin [Aug.]</i>		
Adv. Don.	Post collationem adversus Donatistas	
Adv. Iud.	Tractatus adversus Iudaeos	
Agon.	De agone christiano	<i>O krščanski tekmi</i>
Anim.	De anima et eius origine	
Bapt.	De baptismo contra Donatistas	
Beat. vit.	De beata vita	<i>O srečnem življenju</i>
Bon. coniug.	De bono coniugali	
Bon. viduit.	De bono viduitatis	
C. acad.	Contra Academicos	<i>Proti akademikom</i>
C. Adim.	Contra Adimantum	
C. adv. leg.	Contra adversarium legis et prophetarum	
C. Arian.	Contra sermonem Arianorum	
C. Cresc.	Contra Cresconium Donatistam	
C. ep. Fund.	Contra epistulam Manichaei quam vocant Fundamenti	
C. Faust.	Contra Faustum Manichaeum	
C. Fel.	Contra Felicem	
C. Fort.	Contra Fortunatum	
C. Gaud.	Contra Gaudentium Donatistarum episcopum	
C. Iul.	Contra Iulianum	
C. Maximin.	Contra Maximinum Arianum	
C. Parm.	Contra epistulam Parmeniani	
C. Priscill.	Ad Orosium contra Priscillianistas et Origenistas	
C. Secund.	Contra Secundinum Manichaeum	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Catech. rud.	De catechizandis rudibus	
Civ.	De civitate Dei	<i>O Božjem mestu</i>
Coll. c. Don.	Breviculus collationis cum Donatistis	
Coll. c. Max.	Collatio cum Maximino Arianorum episcopo	
Conf.	Confessionum libri XIII	<i>Izpovedi</i>
Cons. evang.	De consensu evangelistarum	
Contin.	De continentia	
Corrept.	De correptione et gratia	
Cur. mor.	De cura pro mortuis gerenda	
De duab. anim.	De duabus animabus	<i>O dveh dušah</i>
De mend.	De mendacio	<i>O laži</i>
De serm. Dom.	De sermone Domini in monte	
Dialect.	Principia dialecticae	
Discipl.	De disciplina christiana	
Div. daem.	De divinitate daemonum	
Div. quaest.	De diversis quaestionibus	<i>O različnih vprašanjih</i>
Doctr. christ.	De doctrina christiana	<i>O krščanskem nauku</i>
Enarrat. Ps.	Enarrationes in Psalmos	
Enchir.	Enchiridion de fide, spe et caritate	<i>Knjiga o veri, upanju in ljubezni</i>
Ep.	Epistulae	<i>Pisma</i>
Exp. Gal.	Expositio in epistulam ad Galatas	
Fid. et op.	De fide et operibus	
Fid. et symb.	De fide et symbolo	<i>O veri in símbolu</i>
Fid. invis.	De fide rerum quae non videntur	
Gen. ad litt.	De Genesi ad litteram	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Gen. ad litt. imperf.	De Genesi ad litteram imperfectus liber	
Gen. c. Manich.	De Genesi contra Manichaeos	
Gest. Pelag.	De gestis Pelagii	
Gramm.	De grammatica	
Grat. lib. arb.	De gratia et libero arbitrio	
Grat. Christ.	De gratia Christi, et de peccato originali	
Haer.	De haeresibus	
Immort.	De immortalitate animae	
In ev. lo.	In Evangelium Johannis tractatus	<i>Govori o Janezovem evangeliju</i>
In ep. lo.	In ep. Iohannis ad Parthos tractatus decem	<i>Deset govorov o Prvem Janezovem pismu</i>
In Iob	Adnotationum in Iob liber	
In Rom.	Expositio quarumdam quaestionum in epistula ad Romanos	
Incomp. nupt.	De incompetentibus nuptiis	
Lib. arb.	De libero arbitrio	<i>O svobodni izbiri</i>
Locut. Hept.	Locutionum in Heptateuchum libri septem	
Mag.	De magistro	<i>Učitelj</i>
Mor. eccl. Manich.	De moribus ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum	
Mus.	De musica	
Nat. bon.	De natura boni contra Manichaeos	
Nat. et grat.	De natura et gratia	
Nat. orig. an.	De natura et origine animae	
Nupt. et concup.	De nuptiis et concupiscentia ad Valerium comitem	<i>Zakonski stan in poželenje</i>

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Oct. quaest. Vet. Test.	De octo quaestionibus ex Veteri Testamento	
Op. monach.	De opere monachorum	
Ord.	De ordine	
Pat.	De patientia	
Pecc. mer.	De peccatorum meritis et remissione	
Pecc. orig.	De peccato originali	
Perf. iust.	De perfectione iustitiae hominis	
Persev.	De dono perseverantiae	
Praed. sanct.	De praedestinatione sanctorum	
Psalm. c. Don.	Psalmus contra partem Donati	<i>Psalm proti Donatovi stranki</i>
Quaest. evang.	Quaestionum evangelicarum libri II	
Quaest. Hept.	Quaestiones in Heptateuchum	
Quaest. Matt.	Quaestiones in evangelium Matthaei	
Quant. anim.	De quantitate animae	
Reg.	Regula ad servos Dei	<i>Vodilo za samostansko življenje</i>
Retract.	Retractationum libri II	<i>Presoje</i>
Rhet.	De rhetorica, Rhetores Latini	
Serm.	Sermones	<i>Govori</i>
Soliloq.	Soliloquiorum libri II	<i>Samogovori</i>
Spec.	De scriptura sancta speculum	
Spir. et litt.	De spiritu et littera	<i>Duh in črka</i>
Symb.	De symbolo ad catechumenos	<i>Katehumenom o simbolu</i>
Trin.	De Trinitate	<i>O Trojici</i>
Un. bapt.	De unico baptismo	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Un. eccl.	De unitate ecclesiae	
Util. cred.	De utilitate credendi	<i>Koristnost verovanja</i>
Util. ieiun.	De utilitate ieunium	
Vera relig.	De vera religione	<i>O pravi veri</i>
Virg.	De sancta virginitate	
Vit. christ.	De vita christiana	

Benedikt [Ben.]

Reg.	Regula	<i>Pravilo (Vodilo)</i>
------	--------	-------------------------

Boetij [Boeth.]

Consol.	De consolacione philosophiae	<i>Uteha (Tolažba) filozofije</i>
Op. sac.	Opuscula sacra	<i>Filozofsko-teološki traktati</i>

Ciprijan [Cypr.]

Ad Donat.	Ad Donatum	<i>Donatu</i>
Demetr.	Ad Demetrianum	<i>Demetrijanu</i>
Domin. orat.	De dominica oratione	<i>O Gospodovi molitvi</i>
Eleem.	De opere et eleemosynis	<i>Dobra dela in miloščina</i>
Fort.	Ad Fortunatum	
Hab. virg.	De habitu virginum	<i>Vedênje devic</i>
Idol.	Quod idola dii non sint	
Laps.	De lapsis	<i>Padli</i>
Mort.	De mortalitate	<i>Umiranje</i>
Patient.	De bono patientiae	<i>Sad potrpežljivosti</i>
Sent. episc.	Sententiae episcoporum de haereticis baptizandis	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Testim.	Ad Quirinum testimonia adversus Judaeos	
Unit. eccl.	De catholicae ecclesiae unitate	<i>Edinost Katoliške cerkve</i>
Zel. liv.	De zelo et livore	<i>Gorečnost in nevoščljivost</i>

Egerija

Eger.	Itinerarium Egeriae	<i>Potopis</i>
-------	---------------------	----------------

Evgipij [Eugipp.]

Sev.	Vita sancti Severini	<i>Življenje svetega Severina</i>
------	----------------------	---------------------------------------

Fortunacijan Oglejski [Fortun. Aq.]

Comm. in ev.	Commentarii in evangelia	<i>Razlage evangelijev</i>
--------------	--------------------------	----------------------------

Gregor Veliki [Greg. M.]

Dial.	Dialogorum de vita et miraculis patrum italicorum libri IV	
In evang.	In evangelia homiliae	
In Ezech.	In Ezechielem homiliae	
Moral.	Moralis expositio in librum Iob	
Past.	Regula pastoralis	<i>Pastoralno vodilo</i>

Hieronim [Hier.]

Adv. Helv.	Adversus Helvidium de Mariae virginitate perpetua	
Ad. Iov.	Adversus Iovinianum libri II	
Adv. Pelag.	Adversus Pelagianos dialogi III	
Adv. Ruf.	Adversus Rufinum libri III	<i>Zagovor proti Rufinu</i>
C. Ioh.	Contra Iohannem Hierosolymitanum liber	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
C. Lucif.	Altercatio Luciferiani et orthodoxi seu dialogus contra Luciferianos	
C. Vigil.	Contra Vigilantium	
Chron.	Chronicon Eusebii ab Hieronymo retractatum	
Ep.	Epistulae	<i>Pisma</i>
Expl. Dan.	Explanatio in Daniele	
Hom. Matth.	Homilia in Evangelium secundum Matthaëum	
In Am.	Commentariorum in Amos libri III	
In Eph.	Commentariorum in Epistolam ad Ephesios libri III	
In Gal.	Commentariorum in Epistolam ad Galatas libri III	
In Hab.	Commentariorum in Habacuc libri II	
In Ioel.	Commentariorum in Ioel liber	
In Ion.	Commentariorum in Ionam liber	
In Mal.	Commentariorum in Malachiam liber	
In Matth.	Commentariorum in Matthaëum libri IV	
In Mich.	Commentariorum in Michaeum libri II	
In Os.	Commentariorum in Osee libri III	
In Tit.	Commentariorum in Epistolam ad Titum liber	
In Zach.	Commentariorum in Zachariam libri III	
In Abd.	Commentariorum in Abdiam liber	
In Agg.	Commentariorum in Aggaeum liber	
In Eccl.	Commentarii in Ecclesiasten	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
In Ezech.	Commentariorum in Ezechielem libri XVI	
In Ier.	Commentariorum in Ieremiam libri VI	
In Is.	Commentariorum in Isaïam libri XVIII	
In Nah.	Commentariorum in Nahum liber	
In Phlm.	Commentariorum in Epistulam ad Philemonem liber	
In Ps.	Commentarioli in Psalmos	
In Soph.	Commentariorum in Sophoniam libri III	
Interp. Iob	Libri Iob versio, textus hexaplorum	
Mon. Pachom.	Monitorum Pachomii versio latina	
Monogr.	Tractatus de monogrammate	
Nom. hebr.	De nominibus hebraicis (Liber nominum)	
Psalt. Hebr.	Psalterium iuxta Hebraeos	
Qu. hebr. Gen.	Quaestionum hebraicarum liber in Genesim	
Reg. Pachom.	Regula S. Pachomii, e Graeco	
Sit. et nom.	De situ et nominibus locorum Hebraicorum (Liber locorum)	
Tract. in Is.	Tractatus in Isaïam	
Tract. in Marc.	Tractatus in Evangelium Marci	
Tract. in psalm.	Tractatus in Psalmos	
Vir. ill.	De viris illustribus	<i>O znamenitih možeh</i>
V. Hilar.	Vita S. Hilarionis eremitae	<i>Hilarionovo življenje</i>
V. Mal.	Vita Malchi monachi	<i>Malhovo življenje</i>
V. Pauli	Vita S. Pauli, primi eremitae	<i>Pavlovo življenje</i>

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
-----------	-----------------	------------------

Hilarij iz Poitiersa [Hil.]

C. Aux.	Contra Arianos vel Auxentium Mediolanensem	
Ad Const.	Ad Constantium Augustum	
C. Const.	Contra Constantium imperatorem	
In Matth.	In evangelium Matthaei commentarius	
Myst.	Tractatus de mysteriis	
In psalm.	Tractatus super psalmos	
In psalm. 118	In psalmum 118	
Psalm. instr.	Instructio psalmodorum	
Syn.	De synodis seu de fide orientalium	
Trin.	De Trinitate	

Janez Kasijan [Cassian.]

Coll. [Conl.]	Collationes	<i>Razgovori</i>
Inst.	De institutis coenobiorum et de octo principalium vitiorum remediis	<i>O cenobitskih ustanovah in o zdravlilih za osem glavnih pregreh</i>
C. Nest.	De incarnatione Domini nostri contra Nestorium	

Kasiodor [Cassiod.]

An. Hold.	Anecdoton Holderi	
Anim.	De anima	
Chron.	Chronica	
Hist.	Historia tripartita	
Inst. div.	De institutione divinarum litterarum	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
-----------	-----------------	------------------

Kromacij Oglejski [Chrom.]

In Matth.	Tractatus in Matthaeum	<i>Razprave o Matejevem evangeliju</i>
Serm.	Sermones	<i>Govori</i>

Laktancij [Lact.]

Epit.	Epitome divinarum institutionum	
Inst.	Divinarum institutionum libri VII	
Ira	De ira Dei	
Mort.	De mortibus persecutorum	<i>O smrtih preganjalcev</i>
Opif.	De opificio Dei	

Leon Veliki [Leo M.]

Ep.	Epistulae	
Serm.	Sermones (Tractatus)	

Marij Viktorin [Mar. Victorin.]

Adv. Arrium	Adversus Arrium	
Homous.	De ὁμοουσίῳ recipiendo	
Hymn.	Hymni III	
In Eph.	Commentarius in epistulam Pauli ad Ephesios	
In Gal.	Commentarius in epistulam Pauli ad Galatas	
In Phil.	Commentarius in epistulam Pauli ad Philippenses	

Minucij Feliks [Min. Fel.]

Oct.	Octavius	<i>Oktavij</i>
------	----------	----------------

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
-----------	-----------------	------------------

Niketa iz Remezijane [Nic. Rem.]

Div. appell.	De diversis appellationibus	
Rat. fid.	De ratione fidei	
Spir. san. pot.	De Spiritus Sancti potentia	
Sym.	De symbolo	
Vig.	De vigiliis servorum Dei	
Util. hymn.	De utilitate hymnorum	

Novacijan [Novatian.]

Trin.	De Trinitate	
-------	--------------	--

Optat Milevski [Optat.]

C. Parm.	Contra Parmenianum Donatistam	
----------	-------------------------------	--

Prudencij [Prud.]

Apoth.	Apotheosis	
Cath.	Cathemerinon	
C. Sym.	Contra Symmachum	
Ditt.	Dittochæon	
Ham.	Hamartigenia	
Peris.	Peristephanon	
Psych.	Psychomachia	

Rufin [Rufin.]

Adamant.	Adamantii libri Contra haereticos	
Adult. libr. Orig.	De adulteratione librorum Origenis	
Apol. ad Anast.	Apologia ad Anastasium papam	
Apol. adv. Hier.	Apologia adversus Hieronymum	
Apol. Orig.	Eusebii et Pamphyli Apologia Origenis	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Ben. patr.	De benedictionibus patriarcharum	
Hist.	Eusebii Historia ecclesiastica a Rufino translata et continuata	
Hist. mon.	Historia monachorum in Aegypto	
Orig. in Cant.	Origenis Commentarius in Canticum	
Orig. in Rom.	Origenis Commentarius in epistulam ad Romanos	
Orig. in Exod.	Origenis in Exodum homiliae	
Orig. in Gen.	Origenis in Genesim homiliae	
Orig. in Jos.	Origenis Homiliae in librum Josua	
Orig. in Judic.	Origenis in librum Judicum homiliae	
Orig. in Lev.	Origenis Homiliae in Leviticum	
Orig. in Num.	Origenis in Numeros homiliae	
Orig. in Ps.	Origenis Homiliae in Psalmos	
Orig. Princ.	Origenis Libri Peri archōn seu De principiis libri IV	
Sent. Sext.	Sexti philosophi Sententiae a Rufino translatae	
Symb.	Commentarius in symbolum apostolorum	

Sulpicij Sever [Sulp. Sev.]

Dial.	Dialogorum de vita Martini libri III	<i>Dialogi</i>
Mart.	Vita Martini Turonensis episcopi	<i>Življenje svetega škofa Martina</i>

Tertulijan [Tert.]

Adv. Iud.	Adversus Iudaeos	
Anim.	De anima	<i>O duši</i>
Apol.	Apologeticus	<i>Apologetik</i>

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Bapt.	De baptismo	<i>O krstu</i>
Carn. Chr.	De carne Christi	
Coron.	De corona militis	<i>Vojak in njegov venec</i>
Cult. fem.	De cultu feminarum	<i>Žensko lepoticenje</i>
Castit.	De exhortatione castitatis	
Fug.	De fuga in persecutione	
Adv. Herm.	Adversus Hermogenem	
Idol.	De idololatria	
Ieiun.	De ieiunio adversus psychicos	
Adv. Marc.	Adversus Marcionem	
Mart.	Ad martyras	<i>Mučencem</i>
Monog.	De monogamia	
Nat.	Ad nationes	
Orat.	De oratione	<i>O molitvi</i>
Paenit.	De paenitentia	<i>O pokori</i>
Pall.	De pallio	<i>Grški plašč</i>
Patient.	De patientia	
Praescr.	De praescriptione haereticorum	<i>O predpostopku zoper heretike</i>
Adv. Prax.	Adversus Praxean	
Pudic.	De pudicitia	
Resurr.	De resurrectione carnis	<i>O vstajenju mesa</i>
Scap.	Ad Scapulam	<i>Skapulu</i>
Scorp.	Scorpiace	
Spect.	De spectaculis	<i>Spektakli</i>
Test. anim.	De testimonio animae	<i>O pričevanju duše</i>
Uxor.	Ad uxorem	

Okrajšava	Latinski naslov	Slovenski prevod
Adv. Val.	Adversus Valentinianos	
Virg. vel.	De virginibus velandis	

Tihonij [Tycon.]

Reg.	Liber regularum	
------	-----------------	--

Viktorin Ptujski [Victorin. Poetov.]

Dec. virg.	De decem virginibus	<i>O desetih devicah</i>
Fabr. mun.	Tractatus de fabrica mundi	<i>O zgradbi sveta</i>
Fr. chron.	Fragmentum chronologicum	<i>Kronološki fragment</i>
In Apoc.	Explanatio in Apocalypsin	<i>Razlaga Razodetja</i>

Vincencij iz Lerinsa [Vincent. Ler.]

Comm.	Commonitorium	
-------	---------------	--

3.3 Navajanje zgodnjekrščanskih virov

Ime avtorja se navede bodisi v slovenski polni obliki bodisi z latinsko okrajšavo, nato za vejico in presledkom v poševnem tisku sledi naslov dela, ki se zapiše bodisi z latinsko okrajšavo bodisi, če je na voljo, s slovensko polno obliko. Če posamezno delo v enem besedilu navajamo le enkrat ali le redko, lahko naslov zapišemo tudi v polni latinski (ali slovenski, če obstaja) obliki. Posamezni razdelki besedila (npr. knjiga, poglavje, odstavek) se označujejo z arabskimi številkami, z vejicami ali pikami in brez vmesnih presledkov. Raba vejic ali pik se lahko prilagodi kontekstu besedila. Če gre za teološko besedilo, kjer prevladujejo biblični navedki, se priporoča raba vejic; če gre za klasičnofilološko besedilo, kjer se uveljavlja raba pik, so priporočene pike. Raba vejic oz. pik mora biti dosledna znotraj istega besedila. Razpon se označuje z vezajem pri nižji ali pomišljajem pri višji enoti, kakor je to v primeru navajanja svetopisemskih odlomkov. Rimskim številkam se izogibamo.

Pri eksegetskih delih se s številkami označuje razdelek patrističnega dela, in ne posamezne svetopisemske reference. Te se eventuelno dodajo na koncu v oklepaju po pravilih za navajanje svetopisemskih referenc.

Klasični avtorji poganske antike se navajajo na enak način, tako da se za kratice latinskih avtorjev uporabi *Thesaurus Linguae Latinae* (gl. v nadaljevanju), za grške pa seznam v delu *Liddell-Scott-Jones: Greek-English Lexicon* (dostopen na spletu: http://stephanus.tlg.uci.edu/ljsj/01-authors_and_works.html).

Pri navajanju virov, ki niso latinski ali grški, torej pri sirskih, armenskih, koptskih ali drugih zgodnjekrščanskih pisnih virih, uporabljamo analogen način: za imena avtorjev navedemo bodisi njihovo okrajšavo v latinščini bodisi slovensko različico, za naslove del pa navedemo njihovo latinsko različico (ali naslov, preveden v jezik pisanja).

3.3.1 Navajanje latinskih zgodnjekrščanskih virov

Dela latinske patristike se citirajo v skladu z ustaljenimi latinskimi imeni in kraticami, ki so za najpomembnejše avtorje navedeni v predhodnem poglavju. Za nenavedene avtorje je treba konzultirati *INDEX librorum scriptorum inscriptionum ex quibus exempla afferuntur* v *Thesaurus Linguae Latinae*, 5. izd. (Leipzig: Teubner, 1904), skupaj z *Addenda indic*i iz leta 2022; oboje je dostopno na spletu: <https://thesaurus.baw.de/tll-digital/index.html>.

Primeri:

Aug., *Civ.* 2,14,2

Avguštin, *O Trojici* 7,5,10

ali: Avguštin, *O Trojici* 7.5.10

Za zapis imena lahko izberemo bodisi latinsko okrajšavo bodisi slovensko različico. Temu za vejico sledi presledek, nato naslov dela, ki ga zapisujemo poševno: bodisi z latinsko okrajšavo bodisi s slovenskim prevodom (sploh če ta že obstaja). Krajšavi dela ali naslovu sledi presledek, nato z arabskimi številkami zapišemo posamezne dele besedila od največjih do najmanjših (npr. knjiga, poglavje, odstavek), med številkami praviloma uporabljamo vejice (pike za klasičnofilološka besedila).

3.3.2 **Navajanje grških in bizantinskih zgodnjekrščanskih virov**

Dela grške patristike se citirajo v skladu z ustaljenimi latinskimi imeni in kraticami, ki so za najpomembnejše avtorje navedeni v predhodnem poglavju. Za nenavedene avtorje je treba konzultirati Geoffrey W. H. Lampe, *A Greek Patristic Lexicon*, 17. izd. (Oxford: Clarendon Press, 2003).

Primeri:

Or., *Comm. in Jo.* 6,275

Origen, *Homilija k Visoki pesmi* 1,22,25

Za zapis imena lahko izberemo bodisi latinsko okrajšavo bodisi slovensko različico. Temu za vejico sledi presledek, nato naslov dela, ki ga zapisujemo poševno: bodisi z latinsko okrajšavo bodisi s slovenskim prevodom (sploh če ta že obstaja). Krajšavi dela sledi presledek, nato z arabskimi številkami zapišemo posamezne dele besedila od največjih do najmanjših (npr. knjiga, poglavje, odstavek), med številkami praviloma uporabljamo vejice (pike za klasičnofilološka besedila).

3.4 **Pripomočki za raziskovanje zgodnjekrščanskih virov**

Za študij patrističnih virov so na voljo številna osnovna orodja, ki predvsem v zadnjem času znatno olajšujejo razumevanje besedil in njihovega konteksta. A prvi in najbolj eminenten način raziskovanja ostaja sámo branje besedil, v prevodu in predvsem v izvirniku (Špelič 2000). »Študij patrologije in patristike na svoji prvi informativni stopnji predpostavlja uporabo priročnikov in drugih bibliografskih pripomočkov, ko pa pride do obravnave kočljivih in kompleksnih problemov patristične teologije, tedaj noben pripomoček ne more nadomestiti neposrednega stika z besedili očetov.« (ŠCO §53) Potrebna znanstvena stopnja in zaželeni sadovi študija patristike so mogoči le pod pogojem, da ga gojimo z resnostjo in ljubeznijo. »Cerkveni očetje odprejo svoje zaklade nauka in duhovnosti samo tistemu, ki si prizadeva vstopiti v njih globine z nepretrganim in marljivim seznanjanjem ter povezavo z njimi.« (ŠCO §17)

Čeprav smo danes neprimerno bolj opremljeni z izdajami in besedili cerkvenih očetov ter z najrazličnejšimi pripomočki, ni rečeno, da je globinsko razumevanje njihovih del danes boljše: najprej je potrebno predvsem preprosto branje (Hamman 1977; Padovese 1994; Kongregacija za katoliško vzgojo 1990; Harrison, Bitton-Ashkelony in de Bruyn 2015).

3.4.1 ***Slovarji, leksikoni in enciklopedije***

Slovarji latinskega jezika

Albert Blaise in Henri Chirat, *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens: Revu spécialement pour le vocabulaire théologique* (Turnhout: Brepols, 1967).

Specializiran latinsko-francoski slovar s poudarkom na terminologiji, ki se uporablja v krščanskih teoloških besedilih.

Albert Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi, praesertim ad res ecclesiasticas pertinens* (Turnhout: Brepols, 1975).

Klasični slovar za cerkveno in teološko izrazje za pozno antiko in srednji vek.

Charles Du Cange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, 8 zv. (Paris; Niort: Didot; Favre, 1840–1887).

Ponatis in razširitev dela iz 17. stol., temeljni slovar za srednjeveško latinščino, ki je dostopen tudi na spletu na več mestih [npr. <https://archive.org/details/glossariummediae01duca/mode/2up>].

Thesaurus Linguae Latinae (Leipzig: Teubner, 1900–).

Osrednji in najobsežnejši slovarski projekt za latinski jezik s sedežem na Bavarski akademiji znanosti in umetnosti. Pokriva celotno latiniteto od začetkov do Izidora Seviljskega († 636). Čeprav so predvidevali, da bo končan v 20 letih, se cilj odmika in računajo, da bo zadnji zvezek izšel leta 2050. Od leta 2019 je dostopen na spletni strani <https://thesaurus.badw.de/en/project.html>.

Charlton T. Lewis in Charles Short, *A Latin Dictionary* (Oxford: Oxford University Press, 1995).

Najbolj razširjen šolski latinski slovar. Dostopen je tudi na spletu.

Alexander Souter, ur., *A Glossary of Later Latin to 600 A.D.* (Oxford: Oxford University Press, 1949).

Manj obsežen slovar pozne latinščine, vsebuje samo izbran besednjak tipično poznolatinških pojmov.

Slovarji grškega jezika

Geoffrey W. H. Lampe, *A Greek Patristic Lexicon*, 17. izd. (Oxford: Clarendon Press, 2003).

Edinstven slovar za področje grških cerkvenih očetov. V njem najdemo številna gesla in pomenske odtenke, ki se razlikujejo od gesel iz splošnih grških slovarjev.

Henry G. Liddell, Robert Scott in Henry S. Jones, *A Greek-English Lexicon* (Oxford: Clarendon Press, 1996). (LSJ)

Klasičen in najbolj razširjen grški slovar.

Erich Trapp, *Lexikon zur byzantinischen Gräzität: besonders des 9.-12. Jahrhunderts* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994–2011). (LBG)

Najbolj uporaben in zanesljiv slovar za bizantinsko grščino, saj vsebuje številna gesla in pomenske odtenke, ki jih v drugih slovarjih ne zasledimo.

Franco Montanari, Madeleine Goh in Chad Schroeder, *The Brill Dictionary of Ancient Greek* (Leiden; Boston: Brill, 2015).

Angleški slovar, preveden na podlagi tretje izdaje Montanarijevega italijanskega klasičnega slovarja *GI – Vocabolario della lingua greca* z dodatnimi gesli in izboljšavami.

William Arndt, ur., *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, 3. izd. (Chicago: University of Chicago Press, 2000).

Grško-angleški leksikon Nove zaveze in druge zgodnjekrščanske literature je nepogrešljiv pripomoček za vse, ki študirajo biblično grščino. Vsebuje podrobne opredelitve, primere rabe in obsežne reference na različne vire, kar omogoča razumevanje pomenskega obsega grških besed, uporabljenih v Novi zavezi in sorodnih zgodnjekrščanskih besedilih.

Charles Du Cange, *Glossarium ad Scriptores Mediae et infimae Graecitatis* (Graz: Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, 1958).

Klasični slovar bizantinske grščine iz leta 1688 s prevodi in razlagami v latinščini. Dostopen je tudi na več spletnih mestih.

Evangelinus A. Sophocles, ur., *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods, from B.C. 146 to A.D. 1100* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914).

Knjiga je podroben vodnik po grškem jeziku v rimskem in bizantinskem obdobju, ki zajema obdobje od leta 146 pr. Kr. do leta 1100 po Kr. V njej so podrobno razloženi različni vidiki jezika, kot so slovnica, skladnja in besedišče. Posebno vrednost ima uvod, v katerem so podani lingvistični pregled grščine in številni vplivi drugih jezikov na to obdobje.

Slovarji orientalskih jezikov

Robert Payne Smith, *A Compendious Syriac Dictionary, founded upon the Thesaurus Syriacus of R. Payne Smith* (Oxford: Oxford University Press, 1957).

Slovar slovi po temeljitosti in zanesljivosti pri podajanju definicij in razlag sirskih besed. Zajema široko paleto sirskega besedišča, ki ga najdemo v različnih besedilih, vključno s svetopisemskimi prevodi, teološkimi deli, liturgičnimi besedili in posvetnimi spisi. Ostaja standardno referenčno delo na področju sirskih študij, saj ponuja vpogled v jezik in kulturo starodavnih sirsko govorečih skupnosti.

Walter E. Crum, ur., *A Coptic Dictionary* (Oxford: Clarendon Press, 1939).

Slovar izčrpno obravnava koptsko besedišče in zajema besede, ki jih najdemo v literarnih in neliterarnih besedilih. Ponuja podrobne definicije, etimologijo in slovnične informacije za koptske besede skupaj s sklici na ustrezna besedila in vire. Zajema tudi različna narečja koptskega jezika.

Slovenski slovarji za klasična jezika

Fran Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar*, 6 zv. (Ljubljana: Založba Kres, 1993–2007).

Najobsežnejši latinski slovar, ki je na voljo v slovenščini.

Anton Dokler in Matej Hriberšek, *Šolski grško-slovenski slovar* (Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2015).

Doslej edini klasični grški slovar, ki je na voljo v slovenščini. Prva izdaja je iz l. 1915. Pri raziskovanju jezika patrističnih avtorjev pogosto ni najbolj izčrpen, saj je narejen na podlagi del predvsem grške klasične antike in Nove zaveze.

Fran Bradač, *Latinski-slovenski slovar* (Ljubljana: DZS, 1990).

Fran Bradač, *Slovensko-latinski slovar* (Ljubljana: DZS, 2009).

Standardna šolska slovarja, ki se ponatiskujeta praktično nespremenjena od l. 1926 oz. 1944.

Miran Špelič, *Grško-slovenski slovar Nove zaveze* (Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 2002).

Gre za preprost slovar s celotnim besediščem Nove zaveze, kjer so dodani številčenje po Strongovi konkordanci in oznake za osebna ali krajevna lastna imena ter za pogostejše besede.

Enciklopedije in leksikoni

Rodney A. Whitacre, *A Patristic Greek Reader* (Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2007).

Jezikovna vadnica, ki omogoča učenje grščine – in njenih posebnosti v patristični dobi – s pomočjo nekaterih besedil grških cerkvenih očetov.

Theodor Klauser idr., ur., *Reallexikon für Antike und Christentum: Sachwörterbuch zur Auseinandersetzung des Christentums mit der antiken Welt* (Stuttgart: Hiersemann, 1950–). (RAC)

Leksikon, pomemben predvsem za stvarno in materialno področje.

Angelo di Berardino, *Encyclopedia of the Early Church*, 2 zv. (Cambridge; New York: James Clarke; Oxford University Press, 1992). Izvirnik: *Dizionario patristico e di antichità cristiane*, 3 zv. (Genova; Milano: Marietti 1820, 1983–1988). Nova izd.: *Nuovo dizionario Patristico e di Antichità cristiane*, 4 zv. (2006–2010). (EECh)

Pogosto uporabljen slovar, ki prinaša solidno in relativno obsežno zgrajena gesla.

Dodatna bibliografija

Cabrol, Fernand, ur. *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*. 15 zv. Paris: Letouzey & Ané, 1907–1953. (DACL)

Döpp, Siegmund, in **Wilhelm Geerlings**, ur. *Dictionary of Early Christian Literature*. New York: Crossroad, 2000.

Ferguson, Everett idr., ur. *Encyclopedia of Early Christianity*. 2. izd. 2 zv. New York; London: Garland, 1997. (EEC)

Kazhdan, Alexander P., ur. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. 3 zv. New York: Oxford University Press, 1991.

Manzanares, César V., ur. *Dizionario sintetico di patristica*. Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1995.

Pauly, August F., in **Georg Wissowa**. *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Stuttgart: J. B. Metzler, 1984–1990. (PW)

Viller, Marcel, ur. *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique, doctrine et histoire*. Paris: Beauchesne, 1937–1995. (DSp)

Wace, Henry, in **William C. Piercy**, ur. *A Dictionary of Early Christian Biography*. Peabody, MA: Hendrickson, 1999.

Woodward, Ralph L., ur. *Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

3.4.2 Pregledi zgodovine zgodnjekrščanske literature

Na področju študija različnih avtorjev iz obdobja zgodnjekrščanske literature poznamo številne pregledne uvode v študij cerkvenih očetov (t. i. patrologije) (Bogataj 2017a). Vse do zgodnjega 20. stol. so ti pregledi vključevali predvsem doktrinalne poudarke, medtem ko se v zadnjem času vse bolj uveljavljata ekumenski in znanstveni pristop, ki se osredotočata

na predstavitev življenja in del posameznih avtorjev tako, da ponujata dostop do izdaj besedil v izvirnih jezikih in prevodih ter bibliografijo sekundarnih študij.

Angleška različica [prva, nepopolna]

■ Johannes Quasten, *Patrology* (Utrecht: Spectrum, 1950–1960).

Zv. 1: *The Beginnings of Patristic Literature*.

Zv. 2: *The Ante-Nicene Literature After Irenaeus*.

Zv. 3: *The Golden Age of Greek Patristic Literature: From the Council of Nicaea to the Council of Chalcedon*.

Zv. 4: Angelo Di Berardino, ur., *The Golden Age of Latin Patristic Literature: From the Council of Nicaea to the Council of Chalcedon* (Westminster, MD: Christian Classics, 1986).

Zv. 5: Angelo Di Berardino, ur., *The Eastern Fathers from the Council of Chalcedon (451) to John of Damascus* (Cambridge: James Clarke, 2006).

Gre za najobsežnejši pregled zgodnjekrščanske literature v tujem jeziku. Zasnoval ga je nemški patrolog Johannes Quasten (1900–1987), ki je deloval v ZDA. Delo je izšlo najprej v angleščini, in sicer na Nizozemskem, potem pa še v več prevodih (razen v nemščini). Tu moramo biti previdni, ker se vsebina po zvezkih v različnih prevodih ne prekriva. Quastnu je uspelo priti do zlate dobe grške patristike. Po njegovi smrti so z latinsko zlato dobo nadaljevali v italijanski izdaji in dokončali profesorji Patrističnega inštituta *Augustinianum* pod vodstvom Angela Di Berardina, medtem ko v angleškem prevodu trenutno še manjka zvezek o latinskih očetih od Kalcedona do Bede Častitljivega. Klasično delo, ki je danes glede posameznih področij vsebinsko že preseženo, vendar kot celota ostaja referenčno delo za pregled zgodnjekrščanske literature s krščanskega vidika.

Italijanska različica [popolna]

■ Johannes Quasten, *Patrologia* (Genova: Marietti, 1978–2000)

Zv. 1: *Fino al Concilio di Nicea*.

Zv. 2: *Dal Concilio di Nicea a quello di Calcedonia*.

Zv. 3: *Dal Concilio di Nicea (325) al Concilio di Calcedonia (451): i padri latini*, ur. Angelo Di Berardino.

Zv. 4: *Dal Concilio di Calcedonia (451) a Beda: i Padri latini*, ur. Angelo di Berardino.

Zv. 5: *Dal Concilio di Calcedonia (451) a Giovanni Damasceno (+750): i Padri orientali*, ur. Angelo Di Berardino.

Za opis gl. prejšnjo stran.

Krajše preglede so pripravili tudi Altaner/Stuiber, Drobner, Simonetti/Prinzivalli, Young/Ayres/Louth, Moerschini/Norelli, Bosio/Dal Covolo/Maritano idr.

Claudio Moerschini in Enrico Norelli, *Early Christian Greek and Latin Literature: A Literary History*, 2 zv. (Peabody, MA: Hendrickson, 2005). Izvirnik: *Storia della letteratura cristiana antica greca e latina*, 2 zv., 2. izd. (Brescia: Morcelliana, 2019–2020).

Zelo kvalitetno napisano delo, ki k patristični literaturi pristopa predvsem z literarnega vidika. Poudarek je na jeziku in literarnih značilnostih posameznih avtorjev.

Manlio Simonetti in Emanuela Prinzivalli, *Storia della letteratura cristiana antica* (Bologna: EDB, 2010).

Kratek pregled zgodnjekrščanske literature, poglobljen in dovolj zahteven, a obenem dostopen.

Hubertus R. Drobner, *The Fathers of the Church: A Comprehensive Introduction* (Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2016).

Morda najzanesljivejši in najsodobnejši pregled patrologije v eni knjigi.

Guido Bosio, Enrico Dal Covolo, Mario Maritano, *Introduzione ai Padri della Chiesa*, 5 zv. (Torino: SEI, 1990–1995)

Delo je nastajalo in se dopolnjevalo od leta 1963 kot priročnik za pouk patrologije v italijanskih semeniščih in na teoloških fakultetah. Je obsežno in podrobno. Predstavitev očetov je ilustrirana z daljšimi navedki iz prevodov njihovih del.

Dodatna bibliografija

Altaner, Berthold, in Alfred Stuiber. *Patrologie: Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*. 8. izd. Freiburg; Basel; Wien: Herder, 1980.

Young, Frances, Lewis Ayres in Andrew Louth, ur. *The Cambridge History of Early Christian Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Ostali patristični priročniki

Hand-Georg Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, 2. izd. (München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1977).

Klasično delo za bizantinsko književnost.

Charles Kannengiesser, *Handbook of Patristic Exegesis: The Bible in Early Christianity*, 2 zv. (Leiden: Brill, 2004).

Nepogrešljiv priročnik, ko gre za študij patristične eksegeze. K tematiki pristopa tako z vidika posamezne svetopisemske knjige, kakor so jo patristični avtorji obravnavali, kot tudi z vidika pristopa zgodnjekrščanskih avtorjev k Svetemu pismu.

Dodatna bibliografija

Conticello, Carmelo G., ur. *La théologie byzantine et sa tradition*. 2 zv. Turnhout: Brepols, 2002–2015.

Engels, Lodewijk J., in Heinz Hofmann, ur. *Spätantike, mit einem Panorama der byzantinischen Literatur*. Neues Handbuch der Literaturwissenschaft 4. Wiesbaden: AULA, 1997.

McGuckin, John. *The Westminster Handbook to Patristic Theology*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 2004.

Moreschini, Claudio. *Storia del pensiero cristiano*. Milano: Bompiani, 2013.

Parry, Ken, ur. *The Wiley Blackwell Companion to Patristics*. New Jersey: Wiley Blackwell, 2015.

Prinzivalli, Emanuela, in Manlio Simonetti. *Teologia degli antichi cristiani (secoli I–V)*. Brescia: Morcelliana, 2012.

Schanz, Martin, Carl Hosius in Gustav Krüger. *Geschichte der römischen Literatur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian*. Handbuch der Altertumswissenschaft 8. 4 zv. 4. izdaja. München: Beck, 1927–1959 (Prenovljena izd.: Herzog, Reinhart, in Peter L. Schmidt, ur. *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike*. HAW 8. München: Beck, 1989–).

- Schmid, Wilhelm, in Otto Stählin. *Geschichte der griechischen Literatur*. Handbuch der Altertumswissenschaft 7. München: Beck, 1929–.
- Urbina, Ortiz de., ur. *Patrologia Syriaca*. Roma: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, 1965.
- Young, Frances. *From Nicaea to Chalcedon: A Guide to the Literature and Its Background*. Philadelphia: Fortress Press, 1983.

Ostali patristični priročniki v slovenščini

Luigi Padovese, *Uvod v patristično teologijo*, prevedel Miran Špelič (Ljubljana: Frančiškanski samostan, 1994).

Kratek in razumljiv pregled nekaterih osnovnih teoloških področij, kot so se odrazila v teologiji cerkvenih očetov.

Dodatna bibliografija

- Hamman, Adalbert. *Korenine naše vere: Kateheza cerkvenih očetov (Predavanja v katedrali Notre-Dame v Parizu, 1980–1981)*. Prevedel Miran Špelič. Ljubljana: Družina, 1993.
- Miklavčič, Maks. *Zgodovina Cerkve s patrologijo*. Skripta. Ljubljana: Cirilsko društvo slovenskih bogoslovcev, 1967.
- Pojavnik, Ivan. *Patrologija: vzhodni očetje*. Skripta. Ljubljana: Cirilsko društvo slovenskih bogoslovcev, 1979.
- Strle, Anton. *Patrologija: zahodni očetje*. Skripta. Ljubljana: Cirilsko društvo slovenskih bogoslovcev, 1973.

3.4.3 Zbirke primarnih izdaj besedil

Avtentičen in poglobljen študij patrističnih del je mogoč zgolj preko stika z njimi v izvirnih jezikih. »Neposredna uporaba virov« (ŠCO §64) varuje pred umetnim in površnim raziskovanjem. Nepresežen preboj je sredi 19. stol. storil francoski duhovnik Jacques-Paul Migne, ko je skupaj s sodelavci pripravil okrog 400 zvezkov monumentalne izdaje vseh tedaj znanih grških in latinskih patrističnih avtorjev s preprostim naslovom *Patrologia Latina* (PL) in *Patrologia Graeca* (PG). Za številna besedila njegova izdaja še vedno ostaja edina in merodajna, medtem ko za vrsto patrističnih del obstajajo novejša in zanesljivejša kritična izdaja, ki večinoma izhajajo v osrednjih zbirkah: CCSL, CCSG, CSEL, GCS, SC. *Patrologia*

orientalis (PO) je zbirka, ki – podobno kot CSCO – dopolnjuje PL in PG z besedili v sirščini, arabščini, armenščini, koptščini, etiopščini (ge'ez), gruzijsščini in starocerkveni slovanščini, ki jim je dodan prevod bodisi v latinščini bodisi v angleščini, italijanščini ali pogosto v francoščini.

Jacques-Paul Migne, ur., *Patrologiae cursus completus: Series Graeca*, 162 zv. (Paris: Migne, 1857–1886). (PG)

Klasična in monumentalna zbirka grških patrističnih in bizantinskih del, ki je v številnih primerih že presežena s sodobnejšimi izdajami, a za nemalo besedil še vedno ostaja referenčna točka.

Jacques-Paul Migne, ur., *Patrologiae cursus completus: Series Latina*, 221 zv. (Paris: Migne, 1844–1891). (PL)

Klasična in monumentalna zbirka latinskih patrističnih in srednjeveških del, ki je v številnih primerih že presežena s sodobnejšimi izdajami, a za nemalo besedil še vedno ostaja referenčna točka.

Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum (Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1866–). (CSEL)

Ena izmed osrednjih zbirk sodobnejših kritičnih izdaj latinskih patrističnih del.

Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten [drei] Jahrhunderte (Leipzig; Berlin, etc.: Heinrichs; Akademie, etc., 1897–). (GCS)

Ena izmed osrednjih zbirk sodobnejših kritičnih izdaj grških patrističnih del.

Sources chrétiennes (Paris: Cerf, 1942–). (SC ali Sch)

Znamenita dvojezična zbirka, ki prinaša patristična in srednjeveška besedila različnih tradicij tako v izvirniku kot v francoskem prevodu. Zelo bogati so tudi vsebinski uvodi, ki vsestransko prikazujejo avtorja, okoliščine in samo delo.

Corpus Christianorum: Series Latina (Turnhout: Brepols, 1954–). (CCSL)

Ena izmed osrednjih zbirk sodobnejših kritičnih izdaj latinskih patrističnih del. V spremnih študijah so zgolj tekstnokritične razprave.

Corpus Christianorum: Series Graeca (Turnhout: Brepols, 1977–). (CCSG)

Ena izmed osrednjih zbirk sodobnejših kritičnih izdaj grških patrističnih in bizantinskih del.

Dodatna bibliografija

Corpus scriptorum christianorum orientalium. Paris, 1903–. (CSCO) (Podzbirke:

Scriptores Aethiopici, Arabici, Armeniaci, Coptici, Iberici, Syri, Subsidia)

Dumbarton Oaks Medieval Library. Cambridge, MA; London: Harvard University Press, 2010–.

Graffin, René, ur. *Patrologia syriaca*. 3 zv. Paris: Firmin-Didot, etc., 1894–1924. (PS)

Graffin, René, François Nau in François Graffin, ur. *Patrologia orientalis*. Paris: Firmin-Didot, etc., 1903–. (PO)

Hamman, Adalbert, ur. *Patrologiae cursus completus: Series latina, supplementum*. 5 zv. Paris: Garnier, 1958–1974. (PLS)

Mühlenberg, Ekkehard in Hanns Christof Brennecke, ur. *Patristische Texte und Studien*. Berlin: De Gruyter, 1963–. (PTS)

Oxford Early Christian Texts. Oxford: Oxford University Press, 1971–. (OECT)

3.4.4 Zbirke prevodov besedil

Čeprav je za resno raziskovanje nujno temeljito znanje izvirnih jezikov, so v veliko pomoč tudi prevodi patrističnih del. »Kljub znatnemu in splošnemu propadu humanistične kulture ponekod na patrističnem področju opazamo prebujanje. V zadnjem času se množijo izdaje najboljših patrističnih zbirk in znanstvenih monografij.« (ŠCO §7) Morda najbolj uporabne so dvojezične izdaje (npr. zbirka *Sources chrétiennes*), ki vsebujejo tako besedilo v izvirniku kot v prevodu, saj se je treba zavedati, da prevod izraža avtorjevo misel zgolj *in vitro*.

Če so bili prvi prevodi patrističnih avtorjev v slovenščino okoli leta 1800 še fragmentarni (Bogataj 2017b), veljajo za prvi prevod celotnega patrističnega dela Avguštineve *Izpovedi* izpod rok Antona Sovreta iz leta 1932 (Špelič 2000). Lukman, ki je sicer kmalu zatem izdal prevod izbora poročil o mučencih, je skupaj s sodelavci (Francišek Jere, Franc Omerza, Anton Čepon) v okviru Bogoslovne akademije že konec tridesetih let 20. stol. zasnoval orjaški projekt prevajanja 50 patrističnih del,¹⁶ v okviru katerega je do konca druge svetovne vojne nekaj izdaj zagledalo luč sveta, nekaj del pa zaradi povojne oblasti ni smelo iziti in so ostala v tipkopisu. V osemdesetih in predvsem devetdesetih letih se je to delo nadaljevalo, zadnje čase pa vse več izvrstnih prevajalcev zapolnjuje to vrzel.

Slovenski prevodi

Avguštin. *Confessiones: Izpovedi Aurelija*¹⁷ *Augustina*. Prevedel Anton Sovre. Celje: Družba sv. Mohorja, 1932.

Lukman, Franc K. *Martyres Christi*. Celje: Družba sv. Mohorja, 1934.

Cerkvenih očetov izbrana dela. Celje: Družba sv. Mohorja, 1938–1943.

Ciprijan. *Izbrani spisi svetega Cecilija Ciprijana*. 1. del. Prevedel Franc K. Lukman. Celje: Družba sv. Mohorja, 1938; druga zelo pomnožena izdaja, 1944.

Lukman, Franc K., ur. *Spisi apostolskih očetov*. Prevedel Fran Omerza. Celje: Družba sv. Mohorja, 1939.

Lukman, Franc K., ur. *Svetega Hijeronima izbrana pisma*. 2 zv. Celje: Družba sv. Mohorja, 1941.

Janez Krizostom. *Svetega Janeza Krizostoma izbrani spisi*. Prevedla Franc K. Lukman in Fran Omerza. Celje: Družba sv. Mohorja, 1942.

Avrelij Avguštin. *Svetega Avrelija Avguština izbrani spisi: Govori o Janezovem evangeliju I–XLIV*. Prevedel Franc K. Lukman. Celje: Družba sv. Mohorja, 1943.

Avrelij Avguštin. *Svetega Avrelija Avguština izbrani spisi: Govori o Janezovem evangeliju XLV–CXXIV*. Prevedel Franc K. Lukman. Celje: Družba sv. Mohorja, 1943.

16 Sama od sebe se ponuja primerjava s prestižno francosko zbirko patrističnih prevodov *Sources chrétiennes*, ki je začela izhajati leta 1941; Slovenci smo bili tako s tem Lukmanovim projektom v samem svetovnem vrhu.

17 Pri starejših izdajah bomo še vedno naleteli na napačno poimenovanje tega cerkvenega očeta, za katerega se je zanesljivo ugotovilo, da ni bil Avrelij in da se je to ime zelo pozno pritaknilo in nepravilno uveljavilo. Sodobne izdaje ga seveda izpuščajo.

Ciprijan. *Izbrani spisi svetega Cecilija Ciprijana*. 2. del. Prevedel Franc K. Lukman.

Celje: Družba sv. Mohorja, 1943.

Lukman, Franc K. 1980. *Gregorij Veliki in njegova doba*. Celje: Mohorjeva družba.

Avrelij Avguštin. *Izpovedi*. 2. izd. Prevedel Anton Sovre. Priredil Kajetan Gantar. Celje: Mohorjeva družba, 1978 (ponatis 1979).

Zbirka cerkveni očetje. Celje: Celjska Mohorjeva družba 1983–.

Lukman, Franc K., ur. *Kristusovi pričevalci – Martyres Christi: Štirideset poročil o mučencih prvih stoletij*. Priredil Ivan Pojavnik. Cerkevni očetje 1. Celje: Mohorjeva družba, 1983.

Gregorij Veliki. *Pastoralno vodilo: Janezu, škofu mesta Ravenna*. Prevedel Franc K. Lukman. Cerkevni očetje 2. Celje: Mohorjeva družba, 1984.

Avrelij Avguštin. *Izpovedi*. 3. izd. Prevedel Anton Sovre. Priredil Kajetan Gantar. Cerkevni očetje 3. Celje: Mohorjeva družba, 1984.

Avrelij Avguštin. *Izpovedi*. 4. izd. Prevedel Anton Sovre. Priredil Kajetan Gantar. Cerkevni očetje 4. Celje: Mohorjeva družba, 1991 (ponatis 2003).

Kocijančič, Gorazd, ur. *Grški očetje o molitvi: Origen, Sv. Gregor iz Nise, Evagrij Pontski, Sv. Maksim Spoznavalec*. Cerkevni očetje 5. Celje: Mohorjeva družba, 1993.

Gregor iz Nise. Življenje svete Makrine; *Razgovor o duši in vstajenju*. Prevedli Frančišek Jere, Silvo Novak in Gorazd Kocijančič. Cerkevni očetje 6. Celje: Mohorjeva družba, 1996.

Kocijančič, Gorazd, ur. *Spisi apostolskih očetov*. Prevedli Fran Omerza, Anton Strle in Gorazd Kocijančič. Cerkevni očetje 7. Celje: Mohorjeva družba, 1996.

Kocijančič, Gorazd, ur. *Logos v obrambo resnice: Izbrani spisi zgodnjih krščanskih apologetov*. Prevedli Franc K. Lukman, Jasna Hrovat, Gorazd Kocijančič. Cerkevni očetje 8. Celje: Mohorjeva družba, 1998.

Viktorin Ptujski. *Razlaga Razodetja in drugi spisi (O zgradbi sveta, Kronološki fragment, O desetih devicah, drugi fragmenti)*. Prevedel Miran Špelič. Cerkevni očetje 9. Celje: Mohorjeva družba, 1999 (ponatis 2003).

Maksim Spoznavalec. *Izbrani spisi (Štiri stotice o ljubezni, Stotici izrekov o bogoslovju in ojkonomiji učlovečenja Božjega Sina, Mistagogija)*. Prevedel Gorazd Kocijančič. Cerkevni očetje 10. Celje: Mohorjeva družba, 2000.

Izreki svetih starcev. Prevedla Jasna Hrovat. Cerkevni očetje 11. Celje: Mohorjeva družba, 2002.

Movrin, David, ur. *Izviri meništva: Življenje svetega Antona Puščavnika in življenje svetega Pahomija*. Cerkevni očetje 12. Celje: Mohorjeva družba, 2011.

- Avguštin.** *Deset govorov o Prvem Janezovem pismu.* Prevedel Miran Sajovic. Cerkevni očetje 13. Celje: Mohorjeva družba, 2012.
- Avguštin.** *O krščanskem nauku.* Prevedla Nada Grošelj. Cerkevni očetje 14. Celje: Mohorjeva družba, 2012.
- Avguštin.** *O Trojici.* Prevedel Miran Špelič. Cerkevni očetje 15. Celje: Mohorjeva družba, 2014.
- Beda Častitljivi.** *Cerkvena zgodovina ljudstva Anglov.* Prevedla Bogdan Kolar in Miran Sajovic. Cerkevni očetje 16. Celje: Mohorjeva družba, 2015.
- Sulpicij Sever.** *Martinovo berilo: Življenje svetega Martina, Pisma o Martinu in Dialogi.* Prevedla Sibil Gruntar Vilfan in David Movrin. Cerkevni očetje 17. Celje: Mohorjeva družba, 2017.
- Kromacij Oglejski.** *Govori; Razprave o Matejevem evangeliju.* Prevedla Miran Sajovic in Bogomir Trošt. Cerkevni očetje 18. Celje: Mohorjeva družba, 2018.
- Egerija.** *Potopis/Itinerarium.* Prevedel, uredil in spremno študijo napisal Jan Dominik Bogataj. Cerkevni očetje 19. Celje: Mohorjeva družba, 2020.
- Fortunacijan Oglejski.** *Razlage evangelijev.* Prevedla Doroteja Novak. Uredil in spremno študijo napisal Jan Dominik Bogataj. Cerkevni očetje 20. Celje: Mohorjeva družba, 2021.
- Hieronim.** *Pisma.* Uredil Miran Špelič. 3 zv. Cerkevni očetje 21–23. Celje: Mohorjeva družba, 2021.
- Bogataj, Jan Dominik, ur.** *Latinski očetje o molitvi.* Cerkevni očetje 24. Celje: Mohorjeva družba, 2022.
- Atanazij Aleksandrijski.** *O učlovečenju.* Prevedel Jan Dominik Bogataj. Cerkevni očetje 24. Celje: Mohorjeva družba, 2023.

Knjižna zbirka KUD Logos. Ljubljana: KUD Logos, 2009–.

- Paladij.** *Zgodbe za Lavza.* Prevedla Jasna Hrovat. Ljubljana: KUD Logos, 2009.
- Hieronim.** *Zagovor proti Rufinu.* Prevedla Neža Sagadin. Ljubljana: KUD Logos, 2010.
- Efrem Sirski.** *Izbrane himne.* Prevedel Alen Širca. Ljubljana: KUD Logos, 2012.
- Andrej Kretski.** *Veliki kanon.* Prevedel Gorazd Kocijančič. Ljubljana: KUD Logos, 2013.
- Origen.** *O počelih.* Prevedla Neža Sagadin in Gorazd Kocijančič. Ljubljana: KUD Logos, 2013.
- Gregor iz Nazianza.** *Izbrane pesmi.* Prevedel Vid Snoj. Ljubljana: KUD Logos, 2014.
- Evagrij Pontski.** *Spisi in pisma.* Prevedla Gorazd Kocijančič in Alen Širca. Ljubljana: KUD Logos, 2015.
- Origen.** *Komentar k Visoki pesmi.* Prevedla Neža Gačnik. Ljubljana: KUD Logos, 2017.

- Gregor iz Nise. *O Mojzesovem življenju; O devištvu*. Prevedel Jan Peršič. Ljubljana: KUD Logos, 2017.
- Gregor iz Nazianza. *Bogoslovni govori*. Prevedel Vid Snoj. Ljubljana: KUD Logos, 2018.
- Maksim Izpovedovalec. *Kaj je krščanstvo? Izbrani kratki spisi*. Prevedel Gorazd Kocijančič. Ljubljana: KUD Logos, 2018.
- Irenej Lyonski. *Zoper krivoverstva*. Prevedli Benjamin Bevc, Gašper Kvartič in Jan Ciglencečki. Ljubljana: KUD Logos, 2018.
- Kocijančič, Gorazd, ur. *Filokalija*. 2 zv. (od napovedanih štirih). Prevedli Benjamin Bevc, Živa Borak, Jan Ciglencečki, Jasna Hrovat, Gorazd Kocijančič, Gašper Kvartič, Bogomir Trošt. Ljubljana: KUD Logos, 2020–2021.
- Origen. *Homiliji k Visoki pesmi*. Prevedla Neža Gačnik. Ljubljana: KUD Logos, 2021.
- Simeon Novi Teolog. *Hvalnice brepenenj po Bogu*. Prevedel Gorazd Kocijančič. Ljubljana: KUD Logos, 2021.
- Tertulijan. *Apologetski, polemični in katehetski spisi (Mučencem, Apologetik, O pričevanju duše, Skapulu, O predpravi zoper krivoverce, O vstajenju mesa, O krstu, O pokori)*. Prevedla Franc K. Lukman in Jan Dominik Bogataj. Ljubljana: KUD Logos; Teološka Fakulteta Univerze v Ljubljani, 2023.
- Božja liturgija Janeza Zlatoustega in Bazilija Vélikega: *bizantinsko-slovanski obred, rutenska recenzija*. Prevedel Jan Dominik Bogataj. Ljubljana: KUD Logos; Križevci: Ordinariat Križevske eparhije, 2023.
- Ciril Jeruzalemski. *Krstne in mistagoške katebeze*. Prevedla Benjamin Bevc in Sergej Valijev. Ljubljana: KUD Logos, 2024.
- Nekatere navedene izdaje, zlasti tiste, ki so v tiskani obliki pošle, so dostopne na spletni strani <https://kud-logos.si/e-knjige/> v elektronski obliki.

Izšlo drugje

- Lukman, Franc K., ur. *Iz zakladnice latinske himnodije*. Ljubljana, 1954.
- Avguštin. *Knjiga o veri, upanju in ljubezni: Enchiridion*. 2. izd. Prevedel Franc K. Lukman. Buenos Aires: Slovenska kulturna sekcija, 1972.
- Didache: nauk dvanajsterih apostolov*. Prevedel Anton Strle. Ljubljana: Beseda Evangelija, 1973.
- Benedikt. *Pravilo svetega Benedikta*. Prevedel Jože Gregorič. Stična: Cistercijanski samostan, 1981.
- Evapij. *Življenje svetega Severina*. Prevedel Rajko Bratož. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1982.

- Avguštin. *Zakonski stan in poželenje*. Prevedla Nataša Homar. Ljubljana: Študentska organizacija univerze, 1993.
- Špelič, Miran, ur. *Zgodnjekrščanska latinska poezija*. Ljubljana: Mihelač, 1998.
- Boetij. *Filozofsko-teološki traktati*. Prevedel Matjaž Vesel. Ljubljana: ZRC SAZU, 1999.
- Avguštin. *O svobodni izbiri*. Prevedli Nataša Homar in Jerneja Kavčič. Ljubljana: Krtina, 2003.
- Ciprijan. *Sveti Ciprijan nam govori iz svojih del*. Prevedla Franc Ksaver Lukman in Janez Kebe. Koper: Ognjišče, 2006.
- Avguštin. *Proti akademikom*. Prevedel Primož Simoniti. Spremna študija Miran Špelič. Ljubljana: Slovenska matica, 2006.
- Dionizij Areopagit. *Zbrani spisi*. Prevedel Gorazd Kocijančič. Ljubljana: Slovenska matica, 2008.
- Avguštin. *Izbrani spisi*. Prevedli Tomaž Kremžar, Gregor Lavrinec, Miran Sajovic, Miran Špelič, Julijana Visočnik, Sonja Weiss. Spremna študija Igor Škamperle in Miran Špelič. Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Tertulijan. *Spisi (Spektakli, Žensko lepoticenje, Vojak in njegov venec, Grški plašč)*. Prevedel Marko Marinčič. Ljubljana: Modrijan, 2011.
- Boetij. *Tolažba filozofije*. Prevedel Gorazd Kocijančič. Ljubljana: NUK, 2012.
- Patricij. *Izpoved svetega Patrika*. Prevedel Gašper Kvartič. Ljubljana: Družina, 2014.

Angleški prevodi

■ ***Fathers of the Church***. Washington, DC: Catholic University of America Press, 1946–. (FC)

Obsežna zbirka zanesljivih angleških prevodov patrističnih del, ki šteje že več kot 140 zvezkov.

■ ***Ancient Christian Commentary on Scripture [ACCS]***

Zbirka patrističnih komentarjev Svetega pisma, ki so razporejeni po posameznih odlomkih bibličnega besedila. Za vsako svetopisemsko knjigo obstaja svoja knjiga, v kateri je za vsak biblični odlomek navedenih več izbranih krajših patrističnih komentarjev.

Dodatna bibliografija

Ancient Christian Writers. Westminster, MD: Newman, 1946–. (ACW)

The Ante-Nicene Christian Library. 24 zv. Edinburgh: T&T Clark, 1866–1872. (ANCL)

The Ante-Nicene Fathers. 10 zv. Peabody, MA: Hendrickson, 1995. (ANF)

The Nicene and Post-Nicene Fathers: First Series. 14 zv. Peabody, MA:

Hendrickson, 1995. (NPNF1)

The Nicene and Post-Nicene Fathers: Second Series. 14 zv. Peabody, MA:

Hendrickson, 1995. (NPNF2)

Prevodi v drugih jezikih

Nemščina:

Bibliothek der Kirchenväter. 1831–. (Zbirka je izhajala v treh različnih obdobjih.)

Fontes Christiani. Freiburg: Herder; Turnhout: Brepols, 1990–.

Italijanščina:

Collana di testi patristici. Roma: Città nuova, 1976–.

Corona patrum [salesiana]. Roma: Torino: SEI, 1935–.

Francoščina:

Sources chrétiennes. Paris: 1941–.

3.4.5 Referenčna dela

Temeljno delo, ki vsebuje seznam vseh znanih grških in latinskih patrističnih spisov, je t. i. *Clavis patrum Graecorum/Latinorum* (CPG/CPL). Vsak spis ima v njem svojo številko in navedbo merodajne kritične izdaje. V zadnjem času so združeni *claves* na voljo na brezplačni spletni platformi *Clavis clavium* (ClaCla): <https://clavis.brepols.net/clacla/Default.aspx>.

Dodatna bibliografija

Dekkers, Eligius, in Aemilius Gaar. *Clavis patrum Latinorum.* 3. izd. Steenbrugge:

Abbatia Sancti Petri, 1995. (CPL)

Frede, Hermann J. *Kirchenschriftsteller – Verzeichnis und Sigel: Repertorium scriptorium ecclesiasticorum Latinorum saeculo non antiquiorum siglis adpositis quae in editione Bibliorum sacrorum iuxta veterem Latinam versionem adhibentur.* 4. izd.

Fribourg: Herder, 1995.

Frede, Hermann J., in Roger Gryson. *Kirchenschriftsteller – Verzeichnis und Sigel:*

Aktualisierungsheft 1999. Fribourg: Herder, 1999.

Geerard, Maurice. *Clavis patrum Graecorum.* 5 zv. Turnhout: Brepols, 1974–1987

(2. izd. izhaja od leta 2003). (CPG)

Geerard, Maurice, in Jacques Noret, ur. *Clavis patrum graecorum: Supplementum.*

Turnhout: Brepols, 1998.

- Halkin, François. *Bibliotheca hagiographica Graeca*. 3 zv. Bruxelles: Société des Bollandistes, 1957. (BHG)
- Instrumenta patristica*. Steenbrugge: Abbatia Sancti Petri, 1959–. (IP)
- Keller, Adalbert. *Translationes patristicae Graecae et Latinae: Bibliographie der Übersetzungen altchristlicher Quellen*. Stuttgart: A. Hiersemann, 1997–.
- Machielsen, John J. *Clavis patristica pseudepigraphorum medii aevi*. Turnhout: Brepols, 1990–.
- Socii Bollandiani. *Bibliotheca hagiographica latina antiquae et mediae aetatis*. Bruxelles: Société des Bollandistes, 1992. (BHL)

3.4.6 ***Strokovne revije in monografske serije***

V nadaljevanju naprej navajamo nekaj osrednjih tujih revij, ki objavljajo znanstvene članke s področja patrologije, nato še slovenske.

Tuje

- Augustinianum***. Roma, 1961– (revija patrističnega inštituta Augustinianum na Lateranski univerzi v Rimu). (Aug)
- Jahrbuch für Antike und Christentum***. Münster: Aschendorff, 1958– (revija inštituta Franz Joseph Dölger na univerzi v Bonnu). (JAC)
- Journal of Early Christian Studies***. Baltimore, 1993– (revija združenja American Patristics Society). (JECS)
- Journal of Ecclesiastical History***. London, 1950– (revija univerze v Cambridgu). (JEH)
- Revue bénédictine de critique, d'histoire et de littérature religieuses***. Maredsous, 1890– (revija belgijske benediktinske opatije Maredsous). (RBén)
- Revue d'histoire ecclésiastique***. Louvain, 1900– (revija katoliške univerze v Louvainu). (RHE)
- Vigiliae christianae: A Review of Early Christian Life and Language***. Amsterdam, 1947– (revija založniške hiše Brill Publishers). (VC)
- Vox Patrum***. Lublin, 1981– (revija Katoliške univerze Janeza Pavla II. v Lublinu). (VP)

Slovenske

Strokovne in znanstvene revije, ki izhajajo v Sloveniji in vsebujejo pomembne prevode odlomkov oz. strokovne in znanstvene članke na temo patristične literature:

Tretji dan – Krščanska revija za duhovnost in kulturo (revija Teološke fakultete Univerze v Ljubljani)

Keria – Studia Latina et graeca (revija oddelka za klasično filologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani)

Clotho (revija oddelka za klasično filologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani)

Bogoslovni vestnik (revija Teološke fakultete Univerze v Ljubljani)

Edinost in dialog (revija Teološke fakultete Univerze v Ljubljani)

Communio (mednarodna katoliška revija, v slovenščini jo izdaja založba Družina)

Božja beseda danes (revija Zavoda Biblično gibanje)

Sledijo še osrednje serije monografskih študij s področja patrologije. V njih so objavljene posamezne monografske študije (npr. *Supplements to Vigiliae christianae*), priročniki za posamezne discipline (npr. *Sussidi patristici*), (kritične) izdaje (npr. *Patristische Texte und Studien*) in prevodi ali zborniki s krajšimi znanstvenimi članki (npr. *Studia patristica*) z različnih področij zgodnjega krščanstva.

Greek, Roman and Byzantine Monographs. Durham, NC, idr., 1959–.

Initiations au christianisme ancien. Paris: Cerf, 1985–.

Jahrbuch für Antike und Christentum: Ergänzungsbände. Münster: Aschendorff, 1964–.

Paradosis: Études de littérature et de théologie ancienne. Fribourg: St-Paul, 1947–.

Patristic Monograph Series. Cambridge, MA: Philadelphia Patristic Foundation, 1975–.

Patristic studies. Washington, DC: Catholic University of America, 1922–.

Patristische Texte und Studien. Berlin: De Gruyter, 1964–.
Studia ephemeridis »Augustinianum«. Roma: Institutum Patristicum Augustinianum, 1967–.
Studia patristica: Papers Presented at the International Conference on Patristic Studies. Leuven: Peeters Publishers, 1957–.
Supplements to Vigiliae christianae. Leiden: Brill, 1987–.
Philosophia patrum. Leiden: Brill, 1971–1986.
Sussidi patristici. Roma: Institutum Patristicum Augustinianum, 1981–.
Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur. Berlin: Akademie, 1883–.
Texts and Studies: Contributions to Biblical and Patristic Literature. Cambridge: University Press. 1891–.

3.4.7 *Elektronski pripomočki in spletne strani*

degruyter.com/serial/aco-b/html

Acta conciliorum oecumenicorum

Spletna različica zbirke Acta conciliorum oecumenicorum, ki je pod uredniško roko E. Schwartza and J. Strauba zbrala dokumente, povezane s prvimi sedmimi koncili.

athanasius.theologie.uni-erlangen.de *Athanasius Werke*

Spletna stran z deli Atanazija Aleksandrijskega v znameniti zbirki Athanasius Werke.

biblindex.mom.fr *Biblindex*

Biblindex je spletno orodje za identificiranje več kot 370.000 bibličnih navodkov v posameznih patrističnih besedilih, ki omogoča iskanje po vseh patrističnih spisih glede na posamezno vrstico Svetega pisma.

clavis.brepols.net/clacla/Default.aspx **Clavis Clavium**

Clavis Clavium (ClaCla) je integrirana referenčna podatkovna zbirka in platforma za skupno posodabljanje informacij glede patrističnih, srednjeveških in bizantinskih besedil: glede kritičnih izdaj izvirnikov, temeljnih študij in prevodov. Cilj projekta je združiti vodilne *claves* v eno podatkovno zbirko.

sourcebooks.fordham.edu/sbook1.asp

Internet Medieval Sourcebook

Internet Medieval Sourcebook je izjemno obsežna zbirka angleških prevodov različnih antičnih in srednjeveških besedil, ki so ključna za proučevanje zgodovine (krščanstva).

mreznik.nuk.uni-lj.si/vir/l-annee-philologique

L'Année philologique

Podatkovna zbirka L'Année philologique (APh) je namenjena iskanju in pregledu znanstvene literature s področja grške in rimske civilizacije.

mreznik.nuk.uni-lj.si/vir/loeb-classical-library

Loeb Classical Library

Zbirka Loeb Classical Library (LCL) je namenjena za iskanje in dostop do del klasičnih grških in latinskih avtorjev. Vključuje preko 540 elektronskih knjig v latinščini in grščini z vzporednimi prevodi v angleščino. Dela je mogoče najti po seznamu avtorjev, področij, po obdobjih ter po seznamu knjig LCL. Poleg enostavnega je na voljo tudi napredno iskanje, ki omogoča iskanje gradiva po naslovih, avtorjih, besedilu, opombah itn.

logeion.uchicago.edu **Logeion**

Logeion je spletna platforma, ki na enostaven način omogoča hkratno iskanje grških in latinskih besed po številnih najbolj relevantnih slovarjih.

mojaknjiznica.com/Patrolog

Moja knjižnica: Slovenska patristika

Seznam večine patrističnih bibliografskih referenc v slovenskem jeziku; od diplomskih, magistrskih in doktorskih del do prevodov, člankov ipd.

mreznik.nuk.uni-lj.si/vir/oxford-handbooks-online

Oxford Handbooks Online

Oxford Handbooks Online je zbirka priročnikov oz. učbenikov različnih tematik (tudi s področja zgodnjega krščanstva), ki vsebujejo poglobljene članke najboljših znanstvenikov in strokovnjakov.

mreznik.nuk.uni-lj.si/vir/oxford-scholarly-editions-online

Oxford Scholarly Editions Online

Zbirka Oxford Scholarly Editions Online zajema temeljne klasične avtorje od antike do renesanse v vrhunskih kritičnih izdajah s komentarji in prevodi.

pappaspatristicinstitute.com ***Pappas***

Uradna spletna stran pravoslavnega patrističnega inštituta Pappas, ki deluje v sklopu Holy Cross Greek Orthodox School of Theology v Bostonu. Poleg številnih aktualnih dogodkov je posebej dragocen zavihek »Resources and Links«, kjer so objavljene povezave na mnogovrstne uporabne spletne strani tako glede rokopisov, izvirnih besedil in prevodov kot raziskovalnih projektov in orodij za raziskovanje.

roger-pearse.com/weblog/patrologia-graeca-pg-pdfs

Patrologia Graeca

Digitalizirana (v formatu PDF) prosto dostopna klasična zbirka grških očetov Patrologia Graeca, ki jo je pripravil Jacques-Paul Migne v 19. stol.

patristica.net/latina ***Patrologia Latina***

Digitalizirana (v formatu PDF) prosto dostopna klasična zbirka latinskih očetov Patrologia Latina, ki jo je pripravil Jacques-Paul Migne v 19. stol.

oddaje.ognjisce.si/ocetjevveri ***Radio Ognjišče: Očetje v veri***

Zbirka radijskih katehez dr. Mirana Špeliča idr. sodelavcev *Victorinianuma*, Inštituta za patristične študije na TEOF UL, vključuje zajeten nabor prevedenih odlomkov iz različnih patrističnih besedil in njihovo avdio razlago.

augustinus.it ***Sant'Agostino***

Spletna stran z vsemi Avguštinovimi deli, ki so prosto dostopna v latinskem izvirniku ter v italijanskem prevodu, nekatera dela so tudi v angleškem, španskem, francoskem in nemškem prevodu.

mreznik.nuk.uni-lj.si/vir/sources-chretiennes-online

Sources Chrétiennes

Zbirka Sources Chrétiennes, ki jo sestavljajo kritične izdaje izvirnih krščanskih besedil prvih 1400 let Cerkve skupaj s prevodi v francoščino, je dostopna v digitalni obliki.

mreznik.nuk.uni-lj.si/vir/the-new-pauly-online

The New Pauly Online

The New Pauly Online je enciklopedični akademski informacijski vir, ki pokriva obdobje starega veka: vključuje geselske članke o grški in rimski antični kulturi, o njihovih interakcijah s semitsko, keltsko, germansko in slovansko kulturo ter o judovstvu, krščanstvu in islamu v tem obdobju. Omogočeno je enostavno iskanje po ključnih besedah in napredno iskanje z dodatnimi možnostmi.

perseus.tufts.edu ***The Perseus Digital Library***

The Perseus Digital Library je zbirka grških in latinskih klasičnih besedil tako v izvirniku kot v angleškem prevodu, poleg tega pa stran obsega tudi zbirko slovarjev in morfološko analizo grških, latinskih in arabskih besed.

stephanus.tlg.uci.edu ***Thesaurus Linguae Graecae***

Thesaurus Linguae Graecae (TLG) je najobsežnejša digitalna zbirka grških besedil od začetkov grške literature do konca bizantinskega obdobja. Omogoča tudi iskanja po besedah oz. besednih zvezah. Polni dostop je plačljiv.

tertullian.org ***The Tertullian Project***

Spletna stran s Tertulijanovimi deli v latinskem izvirniku in številnih prevodih, obenem pa ponuja tudi različne bibliografske reference v zvezi z njegovim opusom.

riedlberger.de/titivillus ***Titivillus***

Titivillus je brezplačna aplikacija, ki je namenjena pregledu pravega črkovanja besedil v latinščini in stari grščini. Deluje kot dodatek programu Microsoft Word.

Kratici

- BR *Koncilski odloki* 1995 (Dogmatična konstitucija o Božjem razodetju *Dei Verbum*)
- ŠCO Kongregacija za katoliško vzgojo 1990 (*Navodilo o študiju cerkvenih očetov v duhovniški vzgoji*)

Seznam referenc

- Amato, Angelo. 1991. Studi dei Padri e teologia dogmatica. V: Enrico Dal Covolo in Achille M. Triacca, ur. *Lo studio dei Padri della Chiesa oggi*, 89–100. Roma: Libreria Ateneo Salesiano.
- Bentein, Klaas. 2015. The Greek of the Fathers. V: Ken Parry, ur. *The Wiley Blackwell Companion to Patristics*, 456–457. New Jersey: Wiley Blackwell.
- Bergamelli, Ferdinando. 1991. Il metodo nello studio dei Padri: problemi, orientamenti e prospettive. V: Enrico Dal Covolo in Achille M. Triacca, ur. *Lo studio dei Padri della Chiesa oggi*, 19–43. Roma: Libreria Ateneo Salesiano.
- Beumer, Johannes. 1972. *Die theologische Methode*. Handbuch der Dogmengeschichte I/6. Freiburg; Basel; Wien: Herder.
- Bogataj, Jan Dominik. 2017a. Patrologija v kontekstu teološkega študija v 18. in 19. stol. na Slovenskem: primer rokopisnega priročnika Patrologia (FSLJ 1 d 47). *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje* 26 (= 50), št. 3: 324–341.
- – –. 2017b. Rokopisni opus patrističnih prevodov in avtorskih del p. Klemena Velikonje (1752–1830). V: Aleksander Bjelčevič, Matija Ogrin in Urška Perenič, ur. *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*, 137–144. Simpozij Obdobja 36. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- – –. 2018. Neopatristična sinteza in ressourcement: med tradicijo in postmoderno. *Bogoslovni vestnik* 78, št. 4: 957–969.
- Ciccarese, Maria P., ur. 1998. *La letteratura cristiana antica nell'università italiana: Il dibattito e l'insegnamento*. Fiesole: Nardini Editore.
- Clark, Elizabeth A. 2008. From Patristics to Early Christian Studies. V: Susan A. Harvey in David G. Hunter, ur. *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*, 7–41. Oxford: University Press.
- Congar, Yves. 1950. *Vraie et fausse réforme dans l'église*. Paris: Cerf.
- Crouzel, Henri. 1970. La patrologia e il rinnovamento degli studi patristici. V: *Bilancio della teologia del XX secolo*. Zv. 3, 544–569. Roma: Città Nuova Editrice.

- Dal Covolo, Enrico.** 1991. Sulla natura degli studi patristici e i loro obiettivi. V: Enrico Dal Covolo in Achille M. Triacca, ur. *Lo studio dei Padri della Chiesa oggi*, 7–17. Roma: Libreria Ateneo Salesiano.
- Dal Covolo, Enrico, ur.** 1992. *Per una cultura dell'Europa unita: lo studio dei Padri della Chiesa oggi Atti dei Colloqui di Torino e di Roma, 30–31 ottobre 1991*. Torino: Società editrice internazionale.
- Di Berardino, Angelo.** 1989. Tendenze attuali negli studi patristici. V: *Complementi interdisciplinari di patrologia*, 25–70. Roma: Città Nuova Editrice.
- – –. 2015. Modern Patrologies. V: Ken Parry, ur. *The Wiley Blackwell Companion to Patristics*, 51–67. New Jersey: Wiley Blackwell.
- Di Berardino, Angelo, in Basil Studer.** 1993. *Storia della teologia*. Zv. 1, *Epoca patristica*. Casale Monferrato: Piemme.
- Felici, Sergio.** 1991. Rilevanza degli studi filologici e letterari nell'approccio ai padri. *Salesianum* 53: 133–148.
- Flynn, Gabriel, in Paul D. Murray, ur.** 2012. *Ressourcement: A Movement for Renewal in Twentieth-Century Catholic Theology*. Oxford: Oxford University Press.
- Hamman, Adalbert.** 1977. Les instruments de travail en théologie patristique et historique. *Seminarium* 17: 155–170.
- Hamman, Adalbert, in Jeronimo Leal.** 2008. Patrologia-patristica. V: *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, 3967–3972. 3. zv. Genova; Milano: Marietti 1820.
- Harrison, Carol, Brouria Bitton-Ashkelony in Theodore de Bruyn, ur.** 2015. *Patristic Studies in the Twenty-First Century: Proceedings of an International Conference to Mark the 50th Anniversary of the International Association of Patristic Studies*. Turnhout: Brepols.
- Iacoangeli, Roberto.** 1991. 'Humanitas' classica 'praenuntia aurora' all'insegnamento dei Padri. V: Enrico Dal Covolo in Achille M. Triacca, ur. *Lo studio dei Padri della Chiesa oggi*, 101–131. Roma: Libreria Ateneo Salesiano.
- Koncilski odloki.** 1995. Ljubljana: Družina.
- Kongregacija za katoliško vzgojo.** 1990. Študij cerkvenih očetov. Cerkevni dokumenti 44. Ljubljana: Slovenske rimskokatoliške škofije; Družina. Izvirnik: Instructio de Patrum Ecclesiae studio in sacerdotali institutione. *Acta Apostolicae Sedis* 82: 607–636.
- Liébaert, Jacques, Michel Spanneut in Antonio Zani.** 1988. *Introduzione generale allo studio dei padri della Chiesa*. Brescia: Queriniana.
- Maritano, Mario.** 1991. La situazione degli studi patristici nel secolo XIX. V: Enrico Dal Covolo in Achille M. Triacca, ur. *Lo studio dei Padri della Chiesa oggi*, 185–202. Roma: Libreria Ateneo Salesiano.

- Mondésert, Claude.** 1988. *Pour lire les Pères de l'Église dans la collection Sources Chrétiennes*. 2. izd. Paris: Cerf.
- Padovese, Luigi.** 1994. *Uvod v patristično teologijo*. Prevedel Miran Špelič. Ljubljana: Frančiškanski samostan.
- Pasquato, Ottorino.** 1991. Studi patristici e discipline storiche. V: Enrico Dal Covolo in Achille M. Triacca, ur. *Lo studio dei Padri della Chiesa oggi*, 45–88. Roma: Libreria Ateneo Salesiano.
- Pojavnik, Ivan.** 1990. Navodilo kongregacije za katoliško vzgojo glede študija cerkvenih očetov. *Bogoslovni vestnik* 50, št. 3: 309–315.
- Pontificia Università Lateranense.** 1990. Lo Studio dei Padri della Chiesa nella ricerca attuale. *Seminarium* 30: 327–578.
- Quacquarelli, Antonio, ur.** 1989. *Complementi interdisciplinari di patrologia*. Roma: Città Nuova Editrice.
- – –. 1999. *Res christiana: temi interdisciplinari di patrologia*. Roma: Città Nuova Editrice.
- Ramsey, Boniface.** 1985. *Begining to Read the Fathers*. New York; Mahwah: Paulist Press.
- Simonetti, Manlio.** 1992. L'edizione critica di un testo patristico. V: Enrico Dal Covolo, ur. *Per una cultura dell'Europa unita: lo studio dei Padri della chiesa oggi Atti dei Colloqui di Torino e di Roma, 30-31 ottobre 1991*, 25–40. Torino: Società editrice internazionale.
- Siniscalco, Paolo.** 1980. Patristica, patrologia e letteratura cristiana antica ieri e oggi: Postille storiche e metodologiche. *Augustinianum* 20: 383–400.
- – –. 1992. Il significato dell'Istruzione sullo studio dei padri della chiesa nel nostro oggi. V: Enrico Dal Covolo, ur. *Per una cultura dell'Europa unita: lo studio dei Padri della chiesa oggi Atti dei Colloqui di Torino e di Roma, 30-31 ottobre 1991*, 63–75. Torino: Società editrice internazionale.
- Špelič, Miran.** 2000. Prevajanje besedil patrističnih avtorjev (zgodovinski pregled, principi in perspektive). *Keria* 2, št. 2: 31–35.

ČETRTO POGLAVJE

TEMELJNA NAČELA TRANSLITERACIJE

Maria Carmela Palmisano

hebrejščina

Jan Dominik Bogataj, Miran Špelič

grščina stran 220

Aljaž Krajnc, Mari Jože Osredkar

arabščina stran 226

Jan Dominik Bogataj

sirščina stran 232

Jan Dominik Bogataj

koptščina stran 236

4.1 Svetopisemska hebrejščina

Med različnimi sistemi transliteracije svetopisemske hebrejščine, ki se uporabljajo na znanstvenem in strokovnem področju, predstavljamo dva najbolj uveljavljena sistema: akademski sistem (Lambdin) in strokovni sistem transliteracije (*Society of Biblical Literature*). Za oba sistema predstavljamo najprej soglasnike z ustreznim hebrejskim imenom in transliteracijo, nato samoglasnike v vseh njihovih predvidenih dolžinah.

4.1.1 Akademski sistem transliteracije (Lambdin¹)

	Soglasnik	Ime	Transliteracija
1.	א	ʾāleṗ	ʾ ali ’
2.	ב	bêṭ	ḇ
	בּ		b
3.	ג	gîmel	ḡ
	גּ		g
4.	ד	dāleṭ	ḏ
	דּ		d
5.	ה	hē	h
6.	ו	wāw	w
7.	ז	zāyin	z
8.	ח	ḥêṭ	ḥ

1 Z nekaterimi manjšimi spremembami (pri transliteraciji samoglasnikov »a« in »e«) sledimo sistemu, ki ga predlaga Thomas O. Lambdin, *Introduction to Biblical Hebrew* (London: Darton Longman Todd, 1996), XXII–XXV. Transliteracija črke ʾāleṗ in črke ʿāyin se v sistemu Lambdina in v elektronskih programih, ki temeljijo na sistemu Lambdina, nekoliko razlikujeta, zato v tej tabeli najprej napišemo oznako, ki jo najdemo pri Lambdinu, in nato navedemo še oznako, ki se uporablja v sodobnih elektronskih programih.

	Soglasnik	Ime	Transliteracija
9.	ט	<i>tēt</i>	t
10.	י	<i>yōd</i>	y
11.	כ	<i>kaṭ</i>	ḱ
	כ		k
12.	ל	<i>lāmed</i>	l
13.	מ	<i>mēm</i>	m
14.	נ	<i>nûn</i>	n
15.	ס	<i>sāmek</i>	s
16.	ע	<i>ʿāyin</i>	ʿali
17.	פ	<i>pēh</i>	p̄
	פ		p
18.	צ	<i>ṣādēh</i>	ṣ
19.	ק	<i>qōṭ</i>	q
20.	ר	<i>rēš</i>	r
21a	ש	<i>śîn</i>	ś
21b	ש	<i>šîn</i>	š
22.	ת	<i>tāw</i>	t̄
	ת		t

Samoglasnik	Ime	Hebrejska pisava	Dolžina	Transliteracija
a	<i>qāmeš</i> <i>qāmeš</i> <i>paṭāḥ</i> <i>ḥaṭēṭ paṭāḥ</i>	בֹּה בֶּה בָּה בְּה	dolgi sred. dolgi kratki skrajšani	bāh ali bā ^h bā ba ḇ
e	<i>ṣērê</i> <i>ṣērê</i> <i>sḡōl</i> <i>ḥaṭēṭ sḡōl</i>	בֵּי בֶּה בִּי בֹּה בֵּי בֵּי בֵּי	dolgi sred. dolgi kratki skrajšani	bêh bê bēh bēi bē be ḇē
i	<i>ḥîreq</i> <i>ḥîreq</i>	חִי חִי	dolgi kratki	bî bi

Samoglasnik	Ime	Hebrejska pisava	Dolžina	Transliteracija
o	<i>ḥōlem</i>	חֹ	dolgi	bô
	<i>ḥōlem</i>	ח	sred. dolgi	bō
	<i>qāmeš ḥaṭûṗ</i>	חַ	kratki	bo
	<i>ḥaṭēṗ qāmeš</i>	חֵ	skrajšani	ʔō
u	<i>šūreq</i>	וּ	dolgi	bû
	<i>qibbûš</i>	ו	kratki	bu

4.1.2 ***Strokovni sistem transliteracije
[Society of Biblical Literature²]***

Soglasnik			Ime	Transliteracija
1.	א		<i>alef</i>	ʾ ali /
2.	ב		<i>bet</i>	v (s pridihom)
	בּ			b
3.	ג		<i>gimel</i>	gh (s pridihom)
	גּ			g
4.	ד		<i>dalet</i>	dh (s pridihom)
	דּ			d
5.	ה		<i>he</i>	h
6.	ו		<i>vav</i>	v ali w
7.	ז		<i>zayin</i>	z
8.	ח		<i>kbet</i>	h ali kh
9.	ט		<i>tet</i>	t
10.	י		<i>yod</i>	y
11.	כּ	כ	<i>kaf</i>	kh (s pridihom)
	כ			k

2 Strokovni sistem ali *General-Purpose Style*, ki ga tukaj navajamo, sledi *The SBL Handbook of Style, second edition* (Atlanta, Georgia: SBL Press, 2014), 58.

	Soglasnik		Ime	Transliteracija
12.	ל		<i>lamed</i>	l
13.	מ		<i>mem</i>	m
14.	נ	ן	<i>nun</i>	n
15.	ס		<i>samek</i>	s
16.	ע		<i>ayin</i>	^c ali /
17.	פ	ף	<i>pe</i>	f (s pridihom)
	פ			p
18.	צ	ץ	<i>tsade</i>	ts
19.	ק		<i>qof</i>	k
20.	ר		<i>resb</i>	r
21a	ש		<i>sin</i>	s
21b	שׁ		<i>shin</i>	š
22.	ת	תּ	<i>tav</i>	t (s pridihom)
	ת			t

Samoglasnik	Hebrejska pisava	Ime	Transliteracija
a			
	-	<i>patakh</i>	a
	-	skriti <i>patakh</i>	a
	ַ	<i>qamets</i>	a
	תּ ַ	končni <i>qamets</i>	ah
	י״ ַ	3. ms sufiks	ayw
	ֿ:	<i>khatef patakh</i>	a
e			
	ֿ:	<i>segol</i>	e

Samoglasnik	Hebrejska pisava	Ime	Transliteracija
	..	<i>tsere</i>	e
	י..	<i>tsere yod</i>	e
	יַ	<i>segol yod</i>	e
	יְ	<i>khatef segol</i>	e
<i>shewa</i>	◌◌◌	<i>shewa</i>	e

i

	.	kratki <i>hireq</i>	i
	·	dolgi <i>hireq</i>	i
	יְ	<i>hireq yod</i>	i

o

	ֿ	<i>qamets khatuf</i>	o
	·	<i>holem</i>	o
	יְ	polni <i>holem</i>	o
	ֿֿֿ	<i>khatef qamets</i>	o

u

	ֿ	kratki <i>qibbuts</i>	u
	ֿֿ	dolgi <i>qibbuts</i>	u
	יְ	<i>shureq</i>	u

ČETRTO POGLAVJE

TEMELJNA NAČELA

TRANSLITERACIJE

Maria Carmela Palmisano	
hebrejščina	stran 214
Jan Dominik Bogataj, Miran Špelič	
grščina	
Aljaž Krajnc, Mari Jože Osredkar	
arabščina	stran 226
Jan Dominik Bogataj	
sirščina	stran 232
Jan Dominik Bogataj	
koptščina	stran 236

4.2 Stara grščina

4.2.1 *Akademski sistem transliteracije [Society of Biblical Literature]*

V akademskem pisanju naj bi se stara grščina zapisovala v grških črkah. Če to ni mogoče, naj se sledi pravilom za prečrkovanje v nadaljevanju. Ta ne vključujejo možnosti prečrkovanja za naglase, joto subskriptum, dierezo, digamo ipd.

	Grška črka	Ime	Transliteracija
1.	A α	<i>alfa</i>	a
2.	B β	<i>beta</i>	b
3.	Γ γ	<i>gama</i>	g
4.	Δ δ	<i>delta</i>	d
5.	E ε	<i>epsilon</i>	e
6.	H η	<i>eta</i>	ē
7.	Z ζ	<i>zeta</i>	z
8.	Θ θ	<i>theta</i>	th
9.	I ι	<i>jota</i>	i
10.	K κ	<i>kapa</i>	k
11.	Λ λ	<i>lambda</i>	l
12.	M μ	<i>mi</i>	m
13.	N ν	<i>ni</i>	n
14.	Ξ ξ	<i>ksi</i>	x

	Grška črka	Ime	Transliteracija
15.	Ο ο	<i>omikron</i>	o
16.	Π π	<i>pi</i>	p
17.	Ρ ρ	<i>ro</i>	r
18.	Σ σ/ς	<i>sigma</i>	s
19.	Τ τ	<i>tau</i>	t
20.	Υ υ	<i>ipsilon</i>	u/y
21.	Φ φ	<i>fi</i>	ph
22.	Χ χ	<i>hi</i>	ch
23.	Ψ ψ	<i>psi</i>	ps
24.	Ω ω	<i>omega</i>	ō

Prečrkovane grške besede vedno zapisujemo ležeče in lahko tudi brez naglasnih znamenj (npr. *logos*), medtem ko grške besede z grškimi črkami vedno pokončno in z akcenti (npr. *λόγος*). Velika začetnica se uporablja enako kot v sodobnih jezikih: za začetek stavka (a ne vedno) in za lastna imena.

Kadar gama nastopa pred črkami γ, κ, ξ ali χ (t. i. nazalna gama), jo prečrkujemo kot *n* (npr. *angelos*).

Samoglasnika eta in omega morata biti označena s črto nad črko (ē oz. ō).

Črka ro na začetku besede (ῥ) se prečrkuje kot *rh* (npr. ῥῆμα = *rhēma*), prav tako tudi dvojni ro v sredi besede (npr. Πύρρος = *Pyrrhos*).

Ko je ipsilon del diftonga, ga prečrkujemo kot *u* (*au*, *eu*, *ēu*, *ou*, *ui*), ko pa nastopa posamič, ga prečrkujemo kot *y* (npr. κύριος = *kyrios*, in ne *kurios*).

Dvoglasnike z joto prečrkujemo kot *ai*, *ei*, *oi* in *ui*.

Spiritus asper, ostri pridih (´), prečrkujemo kot *h* (npr. ὕμνος = *hymnos*; αἵρεσις = *hairesis*).

Spiritus lenis, rahli pridih (˘), se ne prečrkuje.

4.2.2 **Strokovni sistem transliteracije**

Kadar želimo poudariti pravilno naglaševanje določene transliterirane grške besede, lahko uporabimo naslednji sistem transliteracije, ki se od prejšnjega razlikuje le v tem, da ne upošteva dolžine in kračine samoglasnikov (eta in omega). Na ta način lahko označimo pravilen naglas, tako da naglašeni samoglasnik zaznamujemo z ostrivcem (akut), s krativcem (gravis) ali s strešico (cirkumfleks).

	Grška črka	Ime	Transliteracija
1.	Α α	<i>alfa</i>	a
2.	Β β	<i>beta</i>	b
3.	Γ γ	<i>gama</i>	g
4.	Δ δ	<i>delta</i>	d
5.	Ε ε	<i>epsilon</i>	e
6.	Η η	<i>eta</i>	e
7.	Ζ ζ	<i>zeta</i>	z
8.	Θ θ	<i>theta</i>	th
9.	Ι ι	<i>jota</i>	i
10.	Κ κ	<i>kapa</i>	k
11.	Λ λ	<i>lambda</i>	l
12.	Μ μ	<i>mi</i>	m
13.	Ν ν	<i>ni</i>	n
14.	Ξ ξ	<i>ksi</i>	x
15.	Ο ο	<i>omikron</i>	o

	Grška črka	Ime	Transliteracija
16.	Π π	<i>pi</i>	p
17.	Ρ ρ	<i>ro</i>	r
18.	Σ σ/ς	<i>sigma</i>	s
19.	Τ τ	<i>tau</i>	t
20.	Υ υ	<i>ipsilon</i>	u/y
21.	Φ φ	<i>fi</i>	ph
22.	Χ χ	<i>hi</i>	ch
23.	Ψ ψ	<i>psi</i>	ps
24.	Ω ω	<i>omega</i>	o

Primeri:

ἰατρός > *iatrós*

εἰκὼν φαντασίας > *eikòn phantasías*

προσευχῆς > *proseuchês*

בראשית ברא אלהים את
היתה תהו ובהו וחשך על פני
על פני המים ויאמר אלהים
את האור כי טוב ויבדל אלהים
האור מן האור ויאמר אלהים
אמר אלהים יהי רקיע בתוך
מים ויבדל את המים אשר
על פני המים מן המים אשר
תחת הרקיע ויהי ערב ויהי
קדש ויהי יום אחד

ČETRTO POGLAVJE

TEMELJNA NAČELA

TRANSLITERACIJE

Maria Carmela Palmisano	
hebrejščina	stran 214
Jan Dominik Bogataj, Miran Špelič	
grščina	stran 220
Aljaž Krajnc, Mari Jože Osredkar	
arabščina	
Jan Dominik Bogataj	
sirščina	stran 232
Jan Dominik Bogataj	
koptščina	stran 236

4.3 Arabščina

4.3.1 *Akademski sistem transliteracije (Brill)*

Tukaj predlagani način transliteracije arabščine se zgleduje po sistemu, ki danes prevladuje v anglosaškem svetu ter ga med drugim v svojih publikacijah uporablja tudi založba Brill.³

	Soglasnik [ḥarf]	Ime	Transliteracija
1.	ا	<i>alif</i>	/
2.	ب	<i>bā'</i>	b
3.	ت	<i>tā'</i>	t
4.	ث	<i>ṭā'</i>	ṭ
5.	ج	<i>ǧīm</i>	ǧ
6.	ح	<i>ḥā'</i>	ḥ
7.	خ	<i>ḫā'</i>	ḫ
8.	د	<i>dāl</i>	d
9.	ذ	<i>ḏāl</i>	ḏ
10.	ر	<i>rā'</i>	r
11.	ز	<i>zāy</i>	z
12.	س	<i>sīn</i>	s
13.	ش	<i>šīn</i>	š

3 Ta prikaz transliteracije iz arabščine ter navajanja Korana sta v članku »Islamski viri ter navajanje Korana in hadisov v slovenskem jeziku«, *Edinost in dialog* 76/2 (2021): 85–100, predstavila Mari Jože Osredkar ter Aljaž Krajnc.

	Soglasnik [ḥarf]	Ime	Transliteracija
14.	ص	<i>ṣād</i>	ṣ
15.	ض	<i>ḍād</i>	ḍ
16.	ط	<i>ṭā'</i>	ṭ
17.	ظ	<i>ẓā'</i>	ẓ
18.	ع	<i>‘ayn</i>	‘
19.	غ	<i>ğayn</i>	ğ
20.	ف	<i>fā'</i>	f
21.	ق	<i>qāf</i>	q
22.	ك	<i>kāf</i>	k
23.	ل	<i>lām</i>	l
23.	م	<i>mīm</i>	m
24.	ن	<i>nūn</i>	n
25.	ه	<i>hā'</i>	h
26.	و	<i>wāw</i>	w
27.	ي	<i>yā'</i>	y
28.	ء	<i>hamza</i>	’
29.	ة	<i>tā' marbūṭa</i>	t

Samoglasnik [ḥaraka]	Ime znaka	Arabska pisava	Dolžina	Transliteracija
a	<i>fatḥa</i>	َ	kratki	a
		ا	dolgi	ā
i	<i>kasra</i>	ِ	kratki	i
		ي	dolgi	ī
u	<i>ḍamma</i>	ُ	kratki	u
		و	dolgi	ū

Druga znakovna znamenja	Ime	Transkripcija	Pomen
◌ْ	<i>sukūn</i>	/	Soglasniku ne sledi samoglasnik; se ne prečrkuje.
◌ُ	<i>tanwīn al-ḍamm</i>	un	Končnica sklona; prečrkuje se, samo če je skladenjska vrednost besede pomembna.
◌ِ	<i>tanwīn al-kasr</i>	in	
◌ِ	<i>tanwīn al-fath</i>	an	
◌ّ	<i>šadda</i>	/	Označuje podvojitev soglasnika, na katerem stoji.

Nekatera dodatna navodila pri transliteriranju:

- Končnic, ki označujejo sklon ter glagolski naklon, praviloma ne prečrkujemo (npr. *bi-llāh*, in ne *bi-llāhi*; *yaktub*, in ne *yak-tubu*). Izjema so daljša besedila, kjer so končnice pomembne za razumevanje skladnje.
- Stične predloge, ki stojijo pred besedami, ki se začnejo z določnim členom »al-«, prečrkujemo povezane z besedo, ki sledi: *bi + al-qalam = bi-l-qalam*.
- Če *hamza* stoji na začetku besede, se praviloma ne prečrkuje (npr. *imān*, in ne 'imān). V drugih primerih je transliteracija *hamze* obvezna.
- *Tā' marbūṭa* se prečrkuje, samo ko beseda nastopa kot prvi člen rodilniške konstrukcije (*iḍāfa*).
- Določni člen je tako pred solarnimi kot lunarnimi črkami (*al-ḥurūf al-šamsiyya wa-l-ḥurūf al-qamariyya*) praviloma prečrkovan kot »al« (torej *al-rasūl* ter ne *ar-rasūl*).
- *Alif maqṣūra* (ﻻ) se prečrkuje z »ā«.

4.3.2 *Navajanje Korana*

V nadaljevanju predstavljeni način navajanja Korana temelji na dogovoru, ki sta ga dosegla Mari Jože Osredkar s Teološke fakultete Univerze v Ljubljani ter bivši mufti Islamske skupnosti v Sloveniji, prof. Nedžad Grabus, profesor na Fakulteti za islamske študije Univerze v Sarajevu. Kratica, ki se uporablja za Koran, je velika črka K. Kratici sledi presledek, temu pa sledi številka sure, ki je citirana. Številki sure sledi vejica, za še enim presledkom pa se navede številka verza oz. sekcije verzov, ki so citirani.

Navajanje celotne sure	K 112	Celotna sura 112
Navajanje posameznega verza iz sure	K 3, 56	Šestinpetdeseti verz tretje sure
Navajanje sekcije zaporednih verzov iz iste sure	K 5, 5-12	Od petega do dvanajstega verza pete sure
Navajanje nezaporednih verzov iz iste sure	K 2, 4.7.12	Četrty, sedmi in dvanajsti verz druge sure
Navajanje verzov iz več sur	K 4, 34; 5, 34; 24, 5; 45, 2-4	Štiriintrideseti verz četrte sure; štiriintrideseti verz pete sure; peti verz štiriindvajsete sure; od drugega do četrtega verza petinštiridesete sure

בראשית ברא אלמים את
היה תלו ועלו ודשך מעל
על פני המים ויאמר אל
את האור כי טוב ויער
יקרא אלהים לאור יום ולא

על ידי רחמיך ברחוק
באמצעות חסדך וחסדך
והרחמים והחסדים

ČETRTO POGLAVJE

TEMELJNA NAČELA

TRANSLITERACIJE

Maria Carmela Palmisano	
hebrejščina	stran 214
Jan Dominik Bogataj, Miran Špelič	
grščina	stran 220
Aljaž Krajnc, Mari Jože Osredkar	
arabščina	stran 226
Jan Dominik Bogataj	
sirščina	
Jan Dominik Bogataj	
koptščina	stran 236

4.4 Sirščina

Sirska »abeceda« je sestavljena iz dvaindvajsetih soglasnikov, od katerih je vsak predstavljen z edinstvenim grafemom. Soglasniki obstajajo v treh pisavah: Eštrangelā, Serṭā in vzhodnosirska. V naslednji preglednici so navedeni soglasniki zgolj v pisavi Eštrangelā.

Sirščina se lahko prečrkuje na dva načina, in sicer bodisi zgolj v soglasniški obliki bodisi v celotni vokalizirani obliki. Začetni ' se izpušča v primerih *kaylā*, npr. »Ap'el«, in ne »'Ap'el«.

Za podrobnejša navodila glede prečrkovanja gl. George A. Kiraz, *Tūrrāṣ Mamllā: A Grammar of the Syriac Language, 1: Orthography* (Piscataway, NJ: Gorgias, 2012), 31–90.

Soglasnik	Ime	Transliteracija
ܐ	<i>ālap</i>	'
ܒ	<i>bēth</i>	b
ܓ	<i>gāmal</i>	g
ܕ	<i>dālat</i>	d
ܚ	<i>hē</i>	h
ܘ	<i>waw</i>	w
ܙ	<i>zayn</i>	z
ܥ	<i>ḥēt</i>	ḥ
ܦ	<i>ṭēt</i>	ṭ
ܝ	<i>yūd</i>	y
ܟ	<i>kāp</i>	k

Soglasnik	Ime	Transliteracija
ל	<i>lāmad</i>	l
מ	<i>mīm</i>	m
נ	<i>nūn</i>	n
ס	<i>semkat</i>	s
ע	<i>‘ē</i>	‘
פ	<i>pē</i>	p
ש	<i>ṣādē</i>	ṣ
ק	<i>qop</i>	q
ר	<i>rīš</i>	r
ת	<i>šīn</i>	š
ד	<i>taw</i>	t

בראשית ברא אלהים את
היתה תהו ובהו וחשך על פני
על פני המים ויאמר אלהים
את האור כי טוב ויבדל אלהים
האור מן האור ויאמר אלהים
אמר אלהים יהי רקיע בתוך
מים ויבדל את המים אשר
על פני המים מן המים אשר
תחת הרקיע ויהי ערב ויהי
קדש ויהי יום אחד

ČETRTO POGLAVJE

TEMELJNA NAČELA

TRANSLITERACIJE

Maria Carmela Palmisano	
hebrejščina	stran 214
Jan Dominik Bogataj, Miran Špelič	
grščina	stran 220
Aljaž Krajnc, Mari Jože Osredkar	
arabščina	stran 226
Jan Dominik Bogataj	
sirščina	stran 232
Jan Dominik Bogataj	
koptščina	

4.5 Koptščina

Za prečrkovanje ahimskega in bohairskega *ḥay* se uporablja znak ḥ. Za nadpisano črto naj se uporabi nadpisani ležeči ^e.

Pri prečrkovanju koptskega jezika je treba upoštevati navodila v Bentley Layton, *A Coptic Grammar: With Chrestomathy and Glossary* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2011).

Koptska črka	Ime	Transliteracija
Ⲁ	<i>alpha</i>	a
Ⲃ	<i>bēta</i>	b
Ⲅ	<i>gamma</i>	g
Ⲇ	<i>delta</i>	d
Ⲉ	<i>epsilon</i>	e
Ⲋ	<i>zēta</i>	z
Ⲍ	<i>ēta</i>	ē
Ⲏ	<i>thēta</i>	th
Ⲑ	<i>iōta</i>	i
Ⲓ	<i>kapa</i>	k
Ⲕ	<i>lambda</i>	l
Ⲗ	<i>mi</i>	m
Ⲙ	<i>ni</i>	n
Ⲛ	<i>ksi</i>	ks
Ⲝ	<i>omikron</i>	o

Koptska črka	Ime	Transliteracija
ⲡ	<i>pi</i>	p
Ⲣ	<i>rhō</i>	r
Ⲅ	<i>sigma</i>	s
Ⲥ	<i>tau</i>	t
Ⲭ	<i>ipylon</i>	u
Ⲯ	<i>phi</i>	ph
Ⲭ	<i>khi</i>	kh
Ⲯ	<i>psi</i>	ps
Ⲯ	<i>ōmega</i>	ō
Ⲯ	<i>šai</i>	š
Ⲯ	<i>fai</i>	f
Ⲯ	<i>hori</i>	h
Ⲯ	<i>djandja</i>	č
Ⲯ	<i>kyima</i>	q
Ⲯ	<i>ti</i>	ti

בראשית ברא אלמים את
היה תהו ובהו ורשך מעל
על פני המים ויאמר אל
את האור כי טוב ויעל
יקרא אלהים לאור יום ולא

על ידי רחמיך ברחוק
באמצעות חסדך וחסדיך
והרחמים והחסדים

PETO POGLAVJE
LITERARNE ZVRSTI
IN RETORIČNE OBLIKE
V SVETEM PISMU

Irena Avsenik Nabergoj

5.1 Uvod

Poskus, da iz nepreglednega obsega literature o zgodovini interpretacije Svetega pisma izberemo kratek opis literarnih vrst in zvrsti ter drugih literarnih in retoričnih oblik manjšega obsega, nas postavlja pred dilemo, katere literarne in retorične oblike so del skupnega literarnega bogastva starega Bližnjega vzhoda, zlasti severozahodnega semitskega jezikovnega območja, in jih torej prepoznavamo kot konvencionalne, ustaljene oblike, ki se z manjšimi različicami pojavljajo v različnih kontekstih določene literarne vrste, katere pa so izvirne v obravnavanem delu Svetega pisma. Navedena literatura, na katero se opira ta izbor, priznava razvoj posameznih standardnih literarnih in retoričnih oblik skozi dolgo obdobje zgodovine literature v mednarodnem in izrazito hebrejsko-judovskem kontekstu. Nova zaveza pa ima tudi močan pečat jezikovnih in literarnih konvencij bogate helenistične kulture. Zato je jasno, da izvirnosti teološkega sporočila ne smemo vezati zgolj na literarne in retorične oblike. Ko opredeljujemo značilnosti manjših literarnih enot, po deduktivni metodi izhajamo iz celote temeljnih svetopisemskih postavk, da odkrijemo primarne, antropološke in izkustveno verske osnove oblike. Cilj te poti pa je, da se bralec ob ugotavljanju literarnih in retoričnih fragmentov vrača v celoto svetopisemskega sporočila z iskanjem odgovora na vprašanje, kako različni avtorji literarne in retorične oblike, ki nosijo pečat konvencionalnosti, uporabijo v oblikovanju svojih pripovedi, pesniških stvaritev, modrostnih rekov, preroških govorov, pisem idr. Žal noben večji ali manjši slovar tega procesa ne obravnava izčrpno in poglobljeno v uvodnem delu slovarja (Brodie 2001; Coats 1999; Campbell 2003; Murphy 1983; Burridge 1997).

V tem uvodu se glede na obseg izbranih slovarskih enot omejujemo na nekatere vidike formalne narave v luči zgodovine interpretacije Svetega pisma. Ta kriterij nam pomaga, da smo najbolj pozorni na terminologijo, ki jo danes prepoznavajo in uporabljajo na celotnem področju študija Svetega pisma v svetovnem obsegu. Gre za vprašanje metod,

kot so tekstna kritika (*Textual Criticism; Textkritik*), literarna kritika (*Literary Criticism; Literarkritik*), zgodovinska kritika (*Historical Criticism; Geschichtskritik*), kritika oblik (*Form Criticism; Formkritik*), kritika tradicij (*Tradition Criticism; Traditionskritik*), kritika redakcij (*Redaction Criticism; Redaktionskritik*), hermenevtika (*Hermeneutic[s]; Hermeneutik*) idr. Da ohranimo stik z mednarodno terminologijo, v glosariju za vsako enoto v oklepaju navajamo angleško, nemško in italijansko terminologijo; nemško zato, ker so nemške eksegetične in hermenevtične »šole« v zadnjih stoletjih oblikovale terminologijo, ki so jo počasi sprejeli tudi na drugih jezikovnih območjih in se danes uveljavlja po vsem svetu. Zgodovina bibličnih kritičnih metod vključuje tudi zgodovino teološke terminologije, ki je osvojila svet: epifanija, apokaliptika, eshatologija idr. (Rogerson in Lieu 2006).

Natančne literarne analize svetopisemskih besedil v novejšem obdobju so omogočile ugotovitve, da različne literarne vrste in zvrsti vključujejo določene literarne in retorične oblike, ki se v enakih ali podobnih različicah pojavljajo pri različnih avtorjih iste literarne vrste ali zvrsti: stalne oblike pripovedi; pesniške upodobitve videnj in duhovnih izkušenj; napovedi, zapovedi in prepovedi; preroški govori ali oraklji; modrostni reki ali izreki; opisi globljih spoznanj, ki jih kdo drug izraža z abstraktnimi pojmi; videnja, ki jih lahko presojamo pod zgodovinskim, družbenim in literarnim vidikom. V teh elementih prepoznavamo značilnosti literarnega sloga in strukture, umestitev v življenjska okolja (*Sitz im Leben*), oblike dialoga. Posebna kategorija terminologije, ki se uporablja v interpretaciji Svetega pisma, so izrazi, ki so se izoblikovali v zgodovini literarne kritike kot celote: stih, kitica, semantika in semantična polja, paralelizem, drama, poetika, ritem, retorika, metafora, ironija, simbol, alegorija, figure, primere (parabole), akrostih, refren, hendiadis itd. (Watson 1986; Sweeney 1996).

V pripovedi (proza) zgodovina interpretacije beleži pot od manjših enot do sestavljenih literarnih zvrsti. Začetne manjše enote so govori, pridige, molitve, pogodbe, pisma, sezname, zakoni, kultne odredbe, poetične pripovedi, miti, pravljice, fabule, sage, legende, avtobiografije, avtobiografije prerokov, pripovedi o sanjah in videnjih. V literarni vrsti poezije je pomembno upoštevati, da je osnovna oblika celotne poezije paralelizem (*parallelismus membrorum*), ki omogoča metrične enote, ritem in delitev na kitice. Med manjšimi enotami najdemo reke ali izreke o posameznih osebah ali

skupnostih, pravne reke, Božje reke, preroške reke v obliki napovedi ali svarila, modrostne reke v obliki ljudskih izrekov, uganke in modrostne govore v umetni obliki. Krajše oblike pesmi imajo za tematiko žetev, družjenje, ljubezen in poroko, žalovanje itd. Pomembne manjše enote so uganke, zbadljivke, pogrebne žalostinke, narodne žalostinke, kraljeve pesmi, himne, zaupne pesmi, hvalnice, izreki sodbe itd. Kritika redakcij beleži različne vire, ki jih prepoznamo v analizi kanoničnih delov Stare zaveze: Peteroknjižje (Pentatevh), zgodovinske knjige, pesniške in modrostne ter preroške knjige (Avsenik Nabergoj 2019).

V Novi zavezi imamo tri poglavitne literarne zvrsti: evangelij, pisma in apokalipso. Raziskovalci Nove zaveze razlikujejo med literarnimi zvrstmi in literarnimi oblikami glede na obseg in kompleksnost ene in druge literarne kategorije. Literarne oblike so večinoma krajše in manj kompleksne enote. Med oblikami v evangelijih in Apostolskih delih opredeljujejo pojme, kot so evangelij, aforizem, prilika, zgodba, apokaliptični jezik in oblike, oblike argumentacije, zgodba o poklicu s pooblastili, midraš, himna, govor (zlasti v Apostolskih delih), janezovski govori, hiazem, genealogija. V Pavlovem korpusu imamo oblike, kot so pisma, oblika argumentacije, diatribe, midraš, hiazem, apokaliptični jezik, pareneza, seznam kreposti in pregreh, liturgični fragmenti (blagoslovi in doksologije), poetični fragmenti in himne, veroizpovedi. Pomembno je upoštevati pogosto povezavo med literarnimi in retoričnimi oblikami, da ugotovimo, kako retorični pristopi delujejo, da literarne oblike učinkovito nagovorijo bralca in poslušalca (Alter in Kermode 1987).

V tem obsegu predstavitev manjših literarnih in retoričnih oblik se omejemo na najpomembnejše. Literarne oblike Stare zaveze so predstavljene izčrpnije od literarnih oblik Nove zaveze. Težišče tega poglavja so osnovne oblike sloga in retoričnih figur biblične literature s težiščem na poeziji. Posamezne literarne enote Svetega pisma znotraj vizije univerzalne zgodovine odrešenja bralca nagovarjajo z globljimi sporočili in čustvi, položeni v veliko bogastvo slogovnih prvin in retoričnih figur. Osnovne zvrsti proze so govori, molitve, obredni predpisi, zakoni, poetične pripovedi (miti, pripovedke, sage, legende), zgodovinske pripovedi (poročila, ljudska zgodovina, avtobiografije, pripovedi o sanjah in videnjih) idr., osnovne

zvrsti poezije pa so reki, preroški govori, uganke, modrostna besedila v umetni obliki, ode, elegije, meditacije, lirske idile, epske pesmi, oraklji, psalmi idr.

5.2 Pomembnejše objave o literarnih in retoričnih oblikah v Svetem pismu

V nadaljevanju bomo najprej predstavili pomembnejše objave o literarnih in retoričnih oblikah v Svetem pismu v tujih jezikih, nato še v slovenskem.

5.2.1 Objave v tujih jezikih

Erich Auerbach, *Mimesis: Prikazana resničnost v zahodni literaturi*, Labirinti, prevedel in spremno besedo napisal Vid Snoj (Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 1998).

Auerbach v tej knjigi, ki je izšla leta 1946 v nemškem jeziku in je bila od takrat do danes prevedena v več jezikov, leta 1998 tudi v slovenščino, prepričljivo primerjalno razlaga razvoj evropske literature od antike do sodobnosti, pri čemer je zlasti pozoren na literarne vrste in zvrsti ter druge literarne oblike za izražanje resničnosti. Posebno opažena je razlaga razlikosti med antično grško in svetopisemsko pripovedjo v prikazu resničnosti (na začetku knjige). Avtorjevo raziskovanje, kako so veliki evropski pisatelji od Homerja do Virginije Woolf upodabljali resničnost, je generacije naučilo, kako brati zahodno literaturo. Delo ne vsebuje opomb, avtor namesto tega svoje argumente utemelji na iskanju in osvetljevanju branj ključnih odlomkov iz svojih primarnih besedil. Za številne je *Mimesis* med najboljšimi deli literarne kritike, ki so bila kdaj napisana.

Robert Alter in Frank Kermode, ur., *The Literary Guide to the Bible* (London: Collins, 1987).

Knjiga je delo številnih raziskovalcev Svetega pisma z vidika njegovih literarnih vrst in zvrsti, retoričnih in slogovnih značilnosti posameznih svetopisemskih knjig ter vrednotenja pomena literarnih oblik za razumevanje vsebine besedil.

Robert Alter, *The Art of Biblical Narrative* (New York: Basic Books, 2011).

Knjiga je prvi poskus prikaza posebnosti svetopisemske pripovedne tehnike za izražanje čustev, spoznanja in izkušenj iz konkretnih življenjskih okoliščin v interakciji različnih likov, ki nastopajo v posameznih pripovednih besedilih. Sveto pismo obravnava kot literarno umetnino. Alter opisuje, kako so številni avtorji Stare zaveze uporabljali inovativne literarne sloge in sredstva, kot so paralelizem, kontrastni dialogi in pripovedni ritem, da bi pripovedovali eno najbolj revolucionarnih zgodb vseh časov: razodetje enega samega Boga. S tem, kaže Alter, so ti pisci preoblikovali ne le zgodovino, ampak tudi umetnost pripovedovanja samo.

Robert Alter, *The Art of Biblical Poetry* (Edinburgh: T&T Clark, 1995).

V tej knjigi, ki spremlja temeljno knjigo *The Art of Biblical Narrative*, Alter raziskuje rabo hebrejske poezije v Svetem pismu. Knjiga ponuja razlago pesniških značilnosti poezije Stare zaveze v luči sodobnih pesniških načel. Cilj je pokazati, kako poznavanje značilnosti svetopisemske poezije bralcu pomaga dojeti širino in globino sporočila posameznih besedil.

Meir Sternberg, *The Poetics of Biblical Narrative: Ideological Literature and the Drama of Reading* (Bloomington, IN: Indiana University Press, 1987).

Izraelski literarni kritik Meir Sternberg v tej knjigi bogati razumevanje teoretične podlage svetopisemske pripovedi. Njegovo delo se odlikuje tako po svoji celovitosti kot tudi po jasno izraženi verski drži, iz katere razume in razlaga strategije svetopisemskih pripovedi. Sveto pismo pokaže kot resno literarno delo z zelo prefinjeno in uspešno pripovedno poetiko. Sternbergova knjiga je sad natančnih celostnih analiz pripovednih besedil Stare zaveze. Avtor z analizo besedil pokaže, da Sveto pismo kot prominentno literarno delo bralcu omogoča celosten vpogled v resničnost in resnico svetopisemskega sporočila na podlagi izkušenj iz konkretnih življenjskih okoliščin.

Marvin A. Sweeney, *Isaiah 1–39 with an Introduction to Prophetic Literature*, *The Forms of the Old Testament Literature* 16 (Grand Rapids, MI; Cambridge: Eerdmans, 1996).

Ta knjiga je deveti od štiriindvajsetih zvezkov v zbirki *The Forms of the Old Testament Literature*, v kateri izbrani priznani avtorji iz različnih držav obravnavajo kritiko oblik vsake starozavezne knjige in vsake enote v knjigi po standardni metodologiji. V osnovi eksegetični zvezki preučujejo strukturo, žanr, okolje in namen biblične literature. Preučujejo tudi zgodovino oblikovnokritične razprave o gradivu, poskušajo uskladiti terminologijo za žanre in formule svetopisemske literature ter razkrivajo eksegetski postopek, da bi študentom in študentkam ter duhovnikom omogočili njihovo lastno analizo in razlago besedil Stare zaveze. Gre za prvi veliki projekt priprave priročnikov o bogastvu svetopisemskih literarnih in retoričnih oblik na temelju številnih diskusij o raziskovanju Svetega pisma v prejšnjem stoletju. Večina knjig v zbirki ima na koncu tudi obsežen slovar terminov, ki so se uveljavili v zgodovini interpretacije glede literarnih vrst in zvrsti, rabe metafor, simbolov, sloga, retorike idr.

Wilfred G. G. Watson, *Classical Hebrew Poetry: A Guide to Its Techniques*, *Journal for the Study of the Old Testament: Supplement Series* 26 (Sheffield: JSOT Press, 1986).

Ta obsežni priročnik, bogat z eksegezo in bibliografijo, ponuja smernice za analizo in vrednotenje hebrejskih verzov. Teme vključujejo ustno poezijo, metrum, paralelizem ter oblike verza in kitice pa tudi zvočne vzorce in metaforiko. Knjigo sklene niz obdelanih primerov hebrejske poezije. Vsakozi so za primerjavo uporabljeni drugi starosemitski verzi, ob uporabi načel sodobne literarne kritike. Knjiga je dokaj izčrpen vodnik v bogastvo literarnih oblik svetopisemskih besedil. Avtor v predstavitvi primerov iz Svetega pisma pogosto navaja tudi primere in literature okoliških kultur starega Bližnjega vzhoda. Knjiga bralca uvaja v sodobne metode raziskovanja pomena svetopisemskih besedil.

Chris Baldick, *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms* (Oxford: Oxford University Press, 2015).

Slovar obširno obravnava tradicionalno dramatiko, verzifikacijo, retoriko in literarno zgodovino ter ponuja jasne in jedrnate definicije literarnih terminov, vsebuje pa tudi nasvete za priporočeno nadaljnje branje in vodnik

za izgovarjavo več kot dvesto izrazov. Knjiga je referenčni priročnik za študente literature v kateremkoli jeziku. V razširjeni, četrti izdaji iz leta 2015 najdemo povečano število novih izrazov iz sodobnih kritičnih in teoretskih gibanj. Ta izdaja vsebuje tudi povsem nova gesla o pojmi, kot so oddaljeno branje, grafični romani idr.

Blake J. Couey in Elaine T. James, ur., *Biblical Poetry and the Art of Close Reading* (Cambridge; New York, NY: Cambridge University Press, 2018).

Knjiga raziskuje estetske razsežnosti svetopisemske poezije in ponuja natančna branja pesmi Stare zaveze. Eseji gradijo na nedavnem napredku v razumevanju biblične poezije in vključujejo različne teoretične poglede in trenutne trende pri preučevanju literature. Kažejo, kako koristna je skrbna pozornost do besedilnih podrobnosti, in predstavljajo vzorce prakse natančnega branja za študente, znanstvenike in splošne bralce. Eseji poudarjajo tudi bogato estetsko vrednost svetopisemskega pesniškega korpusa in ponujajo razmislek o naravi poezije kot pomembne in trajne umetniške oblike.

Alastair Fowler, *Kinds of Literature: An Introduction to the Theory of Genres and Modes* (Oxford: Oxford University Press, 2002).

V tej pomembni knjigi, prvi splošni študiji teorije žanrov, Fowler raziskuje pomen žanrov in odnos sodobne literature do tradicionalnih kategorij. Vrste literature izvirajo iz prepričanja, da je čas, da si povrnemo občutek za raznolikost literarnih oblik. Avtor svojo študijo utemeljuje s številnimi primeri, rekonstruira žanrsko teorijo in jo odpre zgodovinskim premislekom. Upošteva variacije skozi leta ter izsledi dejanske mehanizme literarnih sprememb. Namesto tradicionalnega poudarka na zgodovinskih vidikih razvoja literature avtor teorijo literarnih vrst in zvrsti obravnava s stališča njihovih strukturnih značilnosti.

Jeanie C. Crain, *Reading the Bible as Literature: An Introduction* (Cambridge; Malden, MA: Polity Press, 2010).

Knjiga je idealen uvod v proces branja Svetega pisma kot literature. Predstavlja orodja literarne analize, vključno z jezikom in slogom, formalnimi strukturami žanrov (pripoved, drama in poezija), študijo likov

in tematsko analizo. Knjiga poudarja samo dejanje branja, pri čemer se osredotoča na celotno besedilo, kakršno obstaja v svoji trenutni obliki. Vabi k izkustvenemu vstopanju v svetopisemske zgodbe in njihovemu podoživljanju, spodbuja analitično in celostno branje, raziskuje različne interpretacije in sprejema moč jezika, ki izvira iz mitološkega, metaforičnega in simbolnega. Takšno branje lahko bralcem pomaga razumeti literaturo na splošno in Sveto pismo samo.

David Jasper in Stephen Prickett, ur., *The Bible and Literature: A Reader* (Malden, MA; Oxford; Carlton: Blackwell, 1999).

Ta knjiga je namenjena predvsem, čeprav ne izključno, študentom angleščine in prinaša zbirko nekaterih najpomembnejših odlomkov iz Svetega pisma Stare in Nove zaveze z uvodi in komentarji ter izbiri besedil iz literature, ki te odlomke uporabljajo in vključujejo na različne načine. Raziskuje, kako tesno je Sveto pismo povezano z nekaterimi velikimi deli fikcijske literature v angleščini od zgodb o stvarjenju v Prvi Mojzesovi knjigi pa vse do vizij konca v Razodetju.

George B. Gray, *The Forms of Hebrew Poetry: Considered with Special Reference to the Criticism and Interpretation of the Old Testament*, The Library of Biblical Studies (New York: Ktav Publishing House, 1972).

Knjiga je pregled oblik hebrejske poezije z vpogledom v njihov pomen za interpretacijo svetopisemskih besedil. Osrednji poudarek je na predstavitvi oblik pesniške oblike paralelizma, ki predstavlja najosnovnejšo obliko svetopisemske poezije.

Heinrich Lausberg, *Handbook of Literary Rhetoric: A Foundation for Literary Study*, prevedli Matthew T. Bliss, Annemiek Jansen in David E. Orton, ur. David E. Orton in Dean R. Anderson (Leiden; Boston; Köln: Brill, 1998).

Priročnik v obsegu 921 strani, prvič objavljen leta 1963, obravnava literarno retoriko kot sistematično disciplino, ki je oblikovala literarna dela v obdobju od antike do sedanjosti. Med antičnimi teoretiki retorike so natančneje predstavljeni Aristotel, Ciceron, Kvintilijan idr. Klasična retorika je prikazana predvsem z vidika njenega vpliva na evropsko literaturo. Priročnik je že dolga leta standardno referenčno delo za vse, ki se ukvarjajo s študijem književnosti in retorike. Gre za monumentalno delo izjemne erudicije,

organiziranosti in celovitosti z neprimerljivo avtoriteto v formalnem opisu retoričnih tehnik. Ta izdaja je sicer prevod druge izdaje iz leta 1973, ki je bila ponatisnjena leta 1990.

Philips V. Long, *The Art of Biblical History*, Foundations of Contemporary Interpretation 5 (Grand Rapids, MI: Zondervan, 1994).

Avtor v knjigi razlaga zgodovinsko naravo Svetega pisma in značaja pisanja svetopisemske zgodovine. Poudarja temeljni pomen odnosa med zgodovino in vero v hermenevitični razpravi ter poskuša odgovoriti na vprašanja: Ali je Sveto pismo zgodovinska knjiga? Kaj sploh mislimo z »zgodovino«? V kakšnem smislu je svetopisemska zgodovinskost pomembna za vero? Ali obstajajo smernice za odkrivanje, katere trditve o zgodovinski resnici morda navaja določen odlomek? Razprave upoštevajo tako aktualna razmišljanja med biblicisti kot tudi najboljša spoznanja posvetnih zgodovinarjev. Rezultat je poskus opisa pisanja svetopisemske zgodovine kot nekakšne reprezentacijske umetnosti s hermenevitičnim pristopom, ki upošteva ne le zgodovinski, literarni ali teološki značaj Svetega pisma, temveč vse tri hkrati.

Robert Lowth, *De Sacra Poesi Hebraeorum Praelectiones Academicae*, 1753. Angleški prevod: *Lectures on the Sacred Poetry of the Hebrews*, 2 zv., prevedel George Gregory (Hildesheim: Olms, 1969).

Robert Lowth je prvi raziskovalec Svetega pisma, ki je ob analizi Izaijeve knjige prepoznal in razložil značilnosti literarnih oblik paralelizma v hebrejski poeziji. Prav raba paralelizma kaže, da je obseg poezije v Svetem pismu precej večji, kakor se zdi, če struktur paralelizma v besedilih ne prepoznamo.

Richard G. Mounton, *The Literary Study of the Bible: An Account of the Leading Forms of Literature Represented in the Sacred Writings* (Boston; New York; Chicago: D. C. Heath, 1899).

Avtor obravnava temeljne literarne značilnosti vseh literarnih vrst in pomembnejših zvrsti v Svetem pismu Stare zaveze. V literarnih oblikah prepozna sredstvo svetopisemskih piscev za izražanje izostrenega čuta za pravičnost, dobroto, čistost, neskončno dobro, nasprotje med dobrim in zlim idr.

David Norton, *A History of the Bible as Literature*, 2 zv. (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

Avtor izčrpno obravnava zgodovino razumevanja Svetega pisma kot literarne stvaritve od antike do sodobnosti s posebno pozornostjo na prevajanju Svetega pisma v angleščino ob upoštevanju pretanjenih literarnih in slogovnih značilnosti besedil. Delo opisuje tudi razvoj sodobne literarne razprave o Svetem pismu nasploh, ki prikazuje ne le, kako je kritika oblikovala razumevanje Svetega pisma, ampak tudi, kako je Sveto pismo oblikovalo literarno kritiko.

Leland Ryken, *Sweeter Than Honey, Richer Than Gold: A Guided Study of Biblical Poetry* (Ashland: Lexham Press, 2021).

Zvezek je drugi od načrtovane serije šestih zvezkov z naslovom *Reading the Bible as Literature* – prvi zvezek ima naslov *How Bible Stories Work*. Leland Ryken, strokovnjak za raziskovanje presečišča Svetega pisma in literature, študentom in predavateljem Svetega pisma pomaga ustrezno razlagati svetopisemsko poezijo. Knjiga vključuje tudi vaje, ki študentom pomagajo obvladati bogato literarno zakladnico.

5.2.2 *Objave v slovenščini*

Irena Avsenik Nabergoj, *Literarne vrste in zvrsti: Stari Izrael, grško-rimska antika in Evropa* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011).

Prva monografska študija v slovenščini, ki ciljno obravnava posamezne literarne vrste in zvrsti na analitični in sintetični ravni z ilustracijo vzorčnih besedil od antike do danes. Raziskovanje korenin in razvoja literarnih vrst in zvrsti daje vpogled v številne vsebinske možnosti ustvarjalne literarne komunikacije. Celotna zasnova monografije odpira številna vprašanja o razvoju in pomenskih vidikih literarnih vrst in zvrsti, zato se je avtorica odločila, da se v prvem delu knjige osredotoči predvsem na sintetično obravnavo literarnih vrst in zvrsti z vidika razmerja med resničnostjo in fikcijo, in to ob raziskavi najpomembnejših del kritikov estetike in literarne teorije od antike do danes. Ob pisanju prvega dela monografije in med iskanjem vzorčnih besedil za posamezne literarne zvrsti je pripravila bibliografijo, ki upošteva tako slovenska kakor tudi najsodobnejša mednarodna dela o literarnih vrstah in zvrsteh. Drugi del knjige je avtorica pripravila ob sodelovanju z založbo Kröner v Stuttgartu, pri kateri je leta 2009 izšla monografija *Handbuch der literarischen Gattungen* (772 strani). V tem delu je šestinšestdeset nemških literarnih zgodovinarjev in teoretikov predstavilo stanje dvaindevetdesetih literarnih zvrsti v njihovi diahroni in sinhroni razsežnosti. Uredniki knjige so prof. Dieter Lamping in njegovi sodelavci Sandra Poppe, Sascha Seiler and Frank Zipfl. Irena Avsenik Nabergoj je za vključitev v svojo knjigo prejela soglasje založbe za prevod definicije, literarnoteoretične in literarnozgodovinske oznake najpomembnejših literarnih vrst in zvrsti.

Irena Avsenik Nabergoj, *Podobe resničnosti, resnice in ljubezni v Svetem pismu in literaturi* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2018).

Znanstveno izhodišče te monografije je nedoločena in večpomenska razsežnost konceptov »resničnost«, »resnica« in »ljubezen«. Poglavitni »rezultat« raziskave je odkrivanje vzajemnosti med ustvarjalnim navdihom, uresničenim v literarnih delih, in literarnoteoretskim diskurzom o vlogi literature v sporočanju o resničnosti in resnice. Prizadevanje za razjasnitev vseh razsežnosti konceptov resničnosti, resnice in ljubezni omogoča

odkrivanje naravne povezave med izkustvenimi vedami ter intuitivnim dojemanjem resničnosti, resnice in ljubezni v literarnih stvaritvah, v drugih vrstah umetnosti in v procesih življenja.

Irena Avsenik Nabergoj, »Posebnosti judovskih žalostink in žalnih obredov v protijudovskem okolju«, *Traditiones: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje* 48, št. 2 (2019): 19–47.

Prispevek z metodama pozornega branja in intertekstualne primerjave med različnimi kulturami in religijami odkriva posebnosti judovskih žalostink za umrlimi in judovskih žalnih obredov, kot so izpričani v žalostinkah Svetega pisma in v posvetopisemskih judovskih virih, na antičnih judovskih nagrobnih napisih, v tradicionalnih judovskih verskih praksah žalovanja, v srednjeveških judovskih literarnih tradicijah spomina na mučence in v komemoracijah za žrtvami holokavsta v moderni judovski poeziji. Raziskuje tudi odnos do trpljenja in smrti Judov, izpričan v slovenskem ljudskem izročilu in v izbranih delih slovenske rokopisne tradicije.

Irena Avsenik Nabergoj, »Temeljne literarne oblike v Svetem pismu«, *Bogoslovni vestnik* 79, št. 4 (2019): 855–875.

Prispevek se vključuje v sodobno razpravo o literarnih vrstah in zvrsteh ter o drugih literarnih oblikah, ki so značilne za Sveto pismo. V slovenskem prostoru članek utira pot do ustreznega upoštevanja literarnih oblik z namenom razumevanja Svetega pisma kot literature, ki obsega najmanjše literarne enote ali obrazce, manjše besedilne enote ali oblike, pa tudi širše literarne strukture, kot so literarne vrste in zvrsti. Od antike pa vse do 20. stoletja je v razlaganju Svetega pisma prevladovala zgodovinska perspektiva, v metodološkem pogledu pa primerjalni pristop v razmerju do drugih antičnih religij in kultur. V 20. stoletju pa je vse več razlagalcev Svetega pisma postalo pozornih na literarne vrste in zvrsti v Svetem pismu. Namesto prejšnje pozornosti na zgodovinski kontekst so v središče zanimanja postavili besedilo v njegovi končni obliki ter ga razumeli kot organsko celoto, neodvisno od subjektivnih občutkov bralca. Prispevek se omejuje na najprepoznavnejše svetopisemske literarne vrste – preročstvo, modrostno literaturo (Stara zaveza) in evangelije (Nova zaveza). V izbranih svetopisemskih besedilih različnih literarnih vrst avtorica razkriva njihove najpomembnejše značilnosti, slogovno in pomensko oblikovanost, njihovo vlogo v posredovanju sporočila.

Irena Avsenik Nabergoj, *Literarne oblike v Svetem pismu in odmevi v poznejši judovsko-krščanski kulturi* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2021).

Knjiga jasno nakazuje dva temeljna vidika vsebin, razdeljenih na štiri dele. Prvi del obravnava razvoj novejših metod v obravnavi svetopisemskih besedil, drugi del na primerih iz Svetega pisma Stare in Nove zaveze predstavlja sto trideset svetopisemskih literarnih oblik, njihove slogovne in retorične značilnosti, tretji del vsebinsko in slogovno osvetljuje izbrane vrhunce svetopisemske poezije in proze ter njihove posebnosti v kontekstu sočasnih in poznejših kultur, najobsežnejši, četrti del pa prinaša primere aktualizacije in aplikacije svetopisemskih vsebin v poznejši judovski in krščanski kulturi ter na različnih področjih verskega življenja.

Anton Grabner-Haider, Jože Krašovec idr., *Biblični leksikon* (Celje: Mohorjeva družba, 1984).

Splošni biblični leksikon je preveden iz nemščine in obravnava značilnosti svetopisemskih literarnih vrst in zvrsti, razlago temeljnih pojmov iz zgodovine interpretacije Svetega pisma in razvoj sodobnih hermenevitičnih metod.

France Oražem, ur., »Mednarodni simpozij o interpretaciji Svetega pisma«, *Bogoslovni vestnik* 57, št. 1–2 (1997): 1–248.

Zbornik je zbirka znanstvenih in strokovnih prispevkov slovenskih literarnih zgodovinarjev in teologov, ki so predstavili vpliv Svetega pisma na slovensko literaturo na mednarodnem simpoziju o interpretaciji Svetega pisma (Cankarjev dom od 17. do 20. septembra 1996, organizator in predsednik odbora Jože Krašovec).

Jože Krašovec, *Prevajanje med teorijo in prakso* (Ljubljana: SAZU; ZRC SAZU, 2013).

Pričevanja o teoriji in praksi prevajanja segajo daleč nazaj v antiko. Nekatera zadevajo Sveto pismo, večina pa se ukvarja s prevajanjem klasičnih grških, latinskih in drugih besedil. Priznani prevajalci so svoje poglede in izkušnje večinoma izrazili v uvodih k svojim prevodom. Najpomembnejša funkcija jezika je komunikacija pomena; temeljna naloga prevajalca sta torej analiza in prenos pomena iz enega v drug jezik. Vsak prevod je že po svoji naravi interpretacija. Prenos pomena je najlažje doseči z analizo pomena izvirnega besedila kot celote. To velja za prevajanje vseh literarnih del,

izjemna pluralnost pomena temeljnih pojmov v Svetem pismu pa kaže, da so svetopisemska besedila edinstvena. Edinstvenost v nizu pomenov se kaže v vseh najzgodnejših prevodih Svetega pisma v druge jezike, od hebrejskega in grškega. Prevajalci so se spopadali s številnimi problemi, ki se jih dotlej še niso lotevali, npr. s prenosom pomena iz semitskih v indoevropske jezike in s prestavljanjem pojmov iz ene v drugo kulturo. Knjiga daje kritičen pregled literarnih teoretikov o pristopih k prevajanju Svetega pisma in drugih literarnih besedil. Zelo razširjeno razpravo o dveh možnih temeljnih usmeritvah v prevajanju določata dva različna pristopa, ki ju imenujemo »formalna korespondenca« in »dinamična ekvivalenca«. Odločanje za ta ali oni pristop pomeni, da gredo nekateri v svoji svobodi predaleč v parafraziranje, drugi pa pretiravajo v iskanju formalne korespondence.

5.3 Slovar literarnih zvrsti in retoričnih oblik v Svetem pismu

Izbor gesel za ta slovar je omejen na najbolj temeljne literarne zvrsti in retorične oblike v Svetem pismu. Bistveno večji obseg literarnih zvrsti in retoričnih oblik je dosegljiv v knjigi *Literarne oblike v Svetem pismu in odmevi v poznejši judovsko-krščanski kulturi* (Avsenik Nabergoj 2021, 126–242).

Alegorija (ang. *Allegory*; nem. *Allegorie*; it. *Allegoria*). Ni strogo zvrst, temveč prej oblika govora, tesno povezana s figurativnim ali metaforičnim jezikom. Podrobnosti alegorije so izbrane in oblikovane ob ozadju interpretacije ali uporabe, tako da se vsaka podrobnost alegorije ponavlja v interpretaciji. Najkrajša oblika alegorije je metafora (ang. *metaphor*) z le enim motivom, ki kliče po razlagi (Iz 3,14; Ezk 18,2). Daljša oblika je alegorična zgodba (ang. *allegorical story*), v kateri ima vsaka podrobnost svoj vpliv na razlago (Iz 5,1-7; Ezk 16; 34). Alegorija se pojavlja v različnih kontekstih, kot so poročilo o sanjah (ang. *dream report*) (prim. 1 Mz 37,7; 41,17-24; Dan 7,2-14), poročilo o videnju (ang. *vision report*) (prim. Dan 8,1-14 in videnja Zaharije), psalm (ang. *psalm*) (prim. Ps 80,9-20), preroški diskurz (ang. *prophetic discourse*) (Iz 5,1-7; Ezk 16; 34) in v sebi zaključena pripoved

(ang. *self-contained narrative*) (Sod 9,8-15).¹ Alegorija je na videz podobna simbolu. Podobno kot simbol »likovno, v čutno dojemljivi obliki označuje mnogo bolj abstraktne pomene, le da so ti pomeni zdaj že vnaprej razumsko določeni, torej ne samo nakazani, sluteni« (Kmecl 1976, 120).

Blagoslov (ang. *Blessing*; nem. *Segen, Segnung*; it. *Benedizione*). Izjava bodisi v velelnem bodisi povednem načinu oz. naklonu, ki je zasnovana tako, da prikliče Božjo moč ob pomoči izgovorjene besede. Blagoslov se lahko uvede ali sklene z obrazcem, ki uporablja deležnik *bārûk*, »blagoslovljen«, temu pa sledi oseba, ki naj bo blagoslovljena. Dobra primera sta v 1 Mz 24,60 in 4 Mz 24,5-9. Blagoslov je očitno izviral iz plemenskega etosa (tako 1 Mz 24,60; 27,27-29), doma pa je bil tudi v organiziranih kulturnih zadevah (npr. 1 Kr 8,14). Blagoslov je treba razlikovati od blagrovanja (npr. Ps 2,12; 1 Kr 10,8), ki odobrava že prejete blagoslove in postane vrsta didaktičnega izreka – kot so to dejansko postali nekateri obrazci z *bārûk* (npr. Jer 17,7). Blagoslov se razlikuje tudi od hvalospeva (npr. Ps 72,18; 2 Mz 18,10), ki ima, čeprav se začne z obrazcem *bārûk*, vedno za svoj cilj Boga, zato izreka raje hvalo Bogu, kakor da bi klical Božji blagoslov na človeštvo.²

Blagrovanje (ang. *Beatitude*; nem. *Seligpreisung, Gratulation*; it. *Beatitudine*). Kratek formularni govor v obliki obrazca, ki povzdiguje srečno ali blagoslovljeno stanje posameznika ali celotnega ljudstva. Navadno se izjava začne z '*ašrê* 'srečen' ali 'blagoslovljen', čemur sledijo zadeva in morebitni posebni kvalifikatorji oz. oznake, pogosto v obliki oziralnih stavčnih členov (torej 1 Kr 10,8: »Blagor [*'ašrê*] tvojim možem, blagor [*'ašrê*] tem tvojim služabnikom, ki venomer stojijo pred teboj in poslušajo tvojo modrost« [SPJ]; gl. Ps 2,12; Prg 8,34; 16,20). Te osnovne elemente je mogoče razširiti z dodatkom natančno določenih stavčnih členov (npr. Ps 1,1-2; Prg 3,13-14) ali obdelati v daljše zbirke izrekov (npr. Mt 5,3-11 v Novi zavezi). »Blagrovanje« je povezano z blagoslovom

1 Izraz »alegorija« izvira iz grškega jezika: *allegoréo* 'drugače govoriti, govoriti v podobah'. V literaturi pomeni predstavljanje pojmovno-idejnega sveta s konkretnimi podobami, liki in prizori, pri čemer pomen podobe ni jasen iz nje same ali vsaj prosojen kot pri simbolu; razumljiv je le iz pojma, ki ga predstavlja. Alegorija pogosto nastopa v obliki personifikacije, v tem primeru gre za alegorične figure. Kot umetniško sredstvo za ponazoritev teoloških in filozofsko etičnih vsebin so jo uporabljali že v pozni antiki, nato pa zlasti v srednjem veku in baroku. Prim. Kmecl 1976, 120; Kos 2009, 6-7.

2 O »blagoslovu« v Svetem pismu Stare in Nove zaveze prim. tudi Grabner-Haider, Krašovec idr. 1984, 186.

in pohvalo, vendar ostaja različno. Ne prikličje Božjega blagoslova ali izgovarjanja Božjih hvalospevov, ampak opisuje tistega, ki ima srečo zaradi pokončnega vedenja, ali blagoslove, ki jih je že naklonil Bog. Znale so egiptovske vzporednice. Večina primerov v hebrejskem Svetem pismu namiguje, da je šlo za obliko poučevanja modrosti, didaktični primer ali navodilo; primeri v Iz 30,18; 32,20; in 56,2 pa dokazujejo, da bi bilo »blagorovanje« mogoče prilagoditi tudi preroškemu ozadju.

Dialog (ang. *Dialogue*; nem. *Dialog*, *Zweigespräch*; it. *Dialogo*). Izmenjava govora med dvema sogovornikoma, od katerih vsak odgovori drugemu. Dialog je lahko besedni ali pisni, pojavlja pa se lahko v različnih družbenih okoljih in literarnih kontekstih, kot so disputacija o modrosti (ang. *wisdom disputation*; npr. Job), preroški govor (npr. *prophetic speech*; npr. Hab 1,2–2,20) in pripovedna literatura (ang. *narrative literature*; npr. 1 Mz 24; prim. Iz 36–37). V hebrejskem Svetem pismu ni posebne literarne zvrsti dialoga; dialog prej služi kot literarno sredstvo, ki pomaga pri določanju strukture besedila v družbeni resničnosti, ki se odraža v besedilu.³

Disputacija (ang. *Disputation*; nem. *Disputationswort*, *Streitgespräch*; it. *Disputa*). Splošni izraz, ki se uporablja za označevanje spora med dvema ali več strankami. Zvrst je zakoreninjena v modrostni tradiciji, kjer se uporablja kot pripomoček za preučevanje kontrastnih stališč (npr. Job) in deluje v pravnem okolju kot sredstvo za reševanje nasprotujočih si pravnih zahtevkov (prim. 1 Mz 31,36–43). Večina primerov se pojavlja v preroški literaturi in predstavlja le prerokov govor, ki poskuša prepričati občinstvo, da opusti svoje stališče ali prepričanje in prevzame stališče preroka (Iz 8,16–9,6; 40,12–17.18–20 [+ 25–26].21–24.27–31; 44,24–28; 45,9–13.18–25; 46,5–11; 48,1–11.12–15; 49,14–25; 50,1–3; Jer 2,23–28; 3,1–5; 31,29–30; 33,23–26; Ezk 11,2–12.14–17; 12,21–28; 18,1–20; 20,32–44; 33,10–20.23–29; 37,11b–13; Mih 2,6–11; Ag 1,2–11; Mal 1,2–5.6; 2,9.10–16; 2,17–3,5; 3,6–12; 3,13–21; prim. Nahum). Zvrst temelji na dvodelni strukturi, ki vključuje izjavo nasprotnikovega stališča in argumentacijo, v kateri govornik skuša temu

3 V filozofski literaturi velja, da je dialog (gr. *diálogos*, »pogovor«) pogovor dveh ali več oseb. Je najpomembnejša sestavina dramatike, pomemben pa je tudi v pripovedništvu. Kot filozofsko-literarno zvrst so dialog ustvarili grški filozofi; poznamo tudi satirično-parodični, estetsko-kritični dialog idr. (Kos 2009, 63). Več o dialogu na področjih dramatike in gledališča prim. Pavis 1997, 120–124.

stališču oporekati in zagovarja drugo. Sestavni elementi preroških primerov zvrsti vključujejo tezo, o kateri je treba razpravljati, nasprotno tezo, ki jo govornik utemeljuje, in disputacijo ali samo argumentacijo.

Sorodne zvrsti: sodne zvrsti (ang. *Trial Genres*); dialog (ang. *Dialogue*).

Evangelij (ang. *Gospel*; lat. *Evangelium*; it. *Vangelo*). »Evangelij« je prevod grškega izraza *euangelion*, ki se pri Pavlu nanaša na ustno oznanjevanje, osredotočeno na odrešenjski pomen Jezusovega križa in vstajenja. Ker pa Marko (1,1) isti izraz uporablja za označevanje celotne pripovedi o Jezusovem življenju, je evangelij postal splošna oznaka za vse pripovedi o Jezusu Kristusu. Zato obravnava zvrsti evangelija pomeni razpravo o lastnostih, ki opredeljujejo ta kompleksna literarna dela, vključno s strukturo, formalnimi enotami, slogovnimi tehnikami, motiviko in vsebino. Preliminarna opredelitev zvrsti evangelija pravi, da je evangelij pripoved, sestavljena iz izbranih tradicij, ki se osredotočajo na Jezusovo dejavnost in govor, da razkrije njegov značaj in razvije dramatičen zaplet, ki doseže vrhunec v njegovem trpljenju in vstajenju. Ta večplastna pripoved o Jezusu se nanaša na širši okvir svetopisemske zgodovine, ker Jezusovo življenje ne le izhaja iz te zgodovine, ampak jo tudi spreminja in presega (Burridge 2006).⁴

V okviru trenutne znanstvene razprave o zvrsti evangelijev prevladujeta dva pogleda. Prvi pristop trdi, da so zapisani evangeliji edinstvena literarna zvrst, ki izhaja iz najzgodnejših cerkvenih pridig. Avtor Markovega evangelija je s prvim zapisanim evangelijem ta ustni postopek privedel do ustvarjalne izpolnitve. Drugi pristop pojasnjuje evangeljsko zvrst glede na njene podobnosti z obstoječimi literarnimi zvrstmi v grško-rimskem svetu, zlasti biografijo. Ta pristop oživlja zgodnejši pogled na evangelije kot biografska dela, vendar to stori z bolj prefinjenim vrednotenjem značilnosti in funkcij starodavne biografije: 1. starodavna biografija vključuje anekdote in izreke, ki so bili pripisani osebi; ti izreki in anekdote se uporabljajo za razkrivanje

4 O »evangeliju« kot literarni zvrsti prim. tudi Grabner-Haider, Krašovec idr. 1984, 278–280.

značaja osebe; 2. biograf se bolj osredotoča na idealno in značilno kot na posameznika; 3. značaj osebe je predstavljen kot določen, in ne kot spreminjajoč se; 4. biografija ima pogosto funkcijo apologetike.

Nekateri znanstveniki zdaj menijo, da kanonični evangeliji združujejo lastnosti in značilnosti tako svetopisemske zgodovine kot tudi grško-rimske biografije. Zaradi tega evangeliji predstavljajo izpostavljen žanr (»naked genre«). Če jih obravnavamo kot mešano zvrst, se izognemo manj plodni pobudi, da bi jih pojasnili izključno v smislu enega judovskega ali helenističnega literarnega tipa. Glede na njihovo versko zgodovino in kulturno okolje bi se zdelo smiselno, da so se evangelisti sklicevali na hebrejske svete spise kot avtoriteto in vodenje ter črpali iz helenističnih literarnih in retoričnih praks, ki jih je občinstvo poznalo pri oblikovanju evangelijskih pripovedi. Dejansko se to mešanje literarnih zvrsti ujema z namenom evangelijev, to je, da bi Jezusa predstavili kot edinstven lik in skupnost, ustanovljeno v njegovem imenu, kot »novo« alternativo tako v judovskem kot tudi v helenističnem svetu.

Opis Jezusovega življenja in dela v štirih evangelijih je v literarnem pogledu čisto poseben izziv za vse razlagalce (Burridge 2006). Osnovna literarna oblika je biografija, zato se postavlja vprašanje, ali so se evangelisti opirali na kakšne ustaljene antične oblike biografije ali pa so ustvarili edinstveno obliko te zvrsti. Že sama oblika biografije predpostavlja, da opis temelji na zgodovinskih dejstvih, ne pa na legendi, ki omogoča proste alegorične vidike razlage pomena. Za razlago evangelijev je dodaten izziv obstoj štirih evangelijev, ki v osnovi vsebujejo iste kratke pripovedi (perikope) o Jezusovem življenju, delovanju in nauku, v obliki posameznih perikop in redakcije posameznih evangelijev pa so v marsičem posebne, delno tudi edinstvene. Vedno znova se postavlja vprašanje, zakaj v prvotni Cerkvi niso poskrbeli za eno in enotno zgodbo o Jezusovem življenju in delu. Natančna analiza vsakega evangelija posebej in v razmerju do drugih kaže, da je vsak pisec evangelija sledil določenim teološkim pomenskim poudarkom in literarnim prizadevanjem.

Obstoj velikega števila »življenj« (gr. *bioi*) v antičnem grško-rimskem kulturnem prostoru omogoča večji obseg primerjalnega raziskovanja literarne zvrsti evangelijev, literarnih značilnosti posameznih perikop v njihovi individualni strukturi in načina njihove vključitve v redakcijo celotnega

evangelija. Pomembna je ugotovitev, da v nasprotju z modernimi biografijami »grško-rimska 'življenja' ne pokrivajo celotnega življenja neke osebe v kronološkem redu in ne vsebujejo psihološke analize značaja subjekta« (Burridge 2006, 436). Osredotočajo se na eno določeno osebo in jo predstavijo pod vidikom njenega življenja, pomembnejših mejnikov njenega dela in z veliko pozornostjo na njeno smrt. S stališča literarne vrste evangelijev torej najbolj zanesljivo vidimo kot biografijo opis Jezusovega življenja, učenja in dela v sklopu osnovnih oblik antičnih biografij.

Posebnost evangelijev se kaže v kristološki usmeritvi vseh štirih evangelijev z vrhom v dogodku Jezusovega vstajenja. Posebnost evangelijev znotraj judovstva pa je v tem, da so edini primer biografije o judovskem učitelju v 1. stol. po Kr. V rabinski literaturi najdemo zgodbe in anekdote določenih oseb (npr. Hilela in Šamaja), ne zasledimo pa primerljive biografije o kakšni drugi judovski osebnosti. Posebnost opisa Jezusovega življenja, učenja in delovanja v evangelijih sestavljata čustven nagovor učencev in močno etično sporočilo. Maksimilijan Matjaž je v svoji disertaciji o Markovem evangeliju posebno pozornost posvetil delovanju Jezusovega oznanila na čustva in odzive njegovih poslušalcev. Evangelistu Marku je npr. z izrazi čudenja in strahu uspelo prikazati intenzivno notranjo dinamiko te vrste spoznavnega procesa (Matjaž 1999).

Govor obtožnice/obtožni govor (ang. *Indictment speech*; nem. *Anklagerede*, *Anklageerhebung*; it. *Discorso accusatorio*). Ena izmed pravnih oz. sodnih zvrsti. Obtožni govor je sestavni del govora v sodnem postopku. Gre za izjavo, ki jo pravosodni organ izroči sodišču z obtožbo neke osebe, da je storila kaznivo dejanje pod določbami zakona. Predložen je bodisi ob odobritvi obtožnice bodisi samostojno.

Zaradi posebne strukture izraelskega in judovskega pravosodnega sistema lahko pravosodni organi, ki izdajo obtožnico, delujejo kot tožnik in sodnik, npr. kralj ali plemenski sodnik (prim. 1 Sam 15,17-19; 22,13; 1 Kr 2,42-43; 18,17; 22,18; 2 Kr 20,2.36). Tudi drugi uradniki lahko zoper nekoga vložijo obtožnico pred sodnim organom (prim. Jer 36,20; 2 Sam 19,22).

Spremenjena različica obtožnega govora se lahko uporabi tudi v preroški literaturi kot obtožba ali razlog za kazen v preroškem sodnem govoru (Iz 8,6; Jer 11,9-10; Mih 3,9-11), v preroški napovedi kaznovanja zoper posameznika (Am 7,16; Jer 23,1) in v preroški napovedi kazni proti ljudstvu (Iz 30,12; Oz 2,7-8).

Sorodni žanri: preroška napoved kazni proti posamezniku (ang. *Prophetic Announcement of Punishment against an Individual*); preroška napoved kazni proti ljudstvu (ang. *Prophetic Judgment Speech*); preroški sodni govor (ang. *Prophetic Judgment Speech*); pravdni žanri (ang. *Trial Genres*).

Hvalnica (ang. *Hymn*; nem. *Hymnus*; it. *Lode, inno*). Hvalnico kot eno najbolj razširjenih vrst verskih pesmi najdemo pri različnih verstvih. Prvotno so jih pisali v bogoslužne namene, pri obrednih slovesnostih in v bogoslužju pa so jih izvajali zbori ob spremljavi glasbil. Hvalnico kot literarno zvrst sestavljajo uvod, ki poziva k hvaljenju Boga; glavni del, ki slavi Boga in hvali njegovo veličastvo; ter sklep, ki znova poziva k hvalospevu (Grabner-Haider, Krašovec idr. 1984, 322). Evangeliji vključujejo več hvalnic. Najočitnejši primeri so slavospevi v Lk 1-2: Marijina pesem (1,46-55), prerokba Zaharije (1,68-79), pesem angelov (2,13-14) in Simeonova pesem (2,29-32). Zgodnja cerkev je prepoznala himnični značaj teh Lukovih segmentov in jih uporabljala v liturgiji ter jih označila z njihovimi začetnimi besedami v latinščini – *Magnificat*, *Benedictus*, *Gloria in Excelsis* ter *Nunc Dimittis*. Domnevajo, da so te slavospeve z morebitno izjemo »pesmi angelov« pred vključitvijo v Lukov evangelij uporabljali med judovskimi kristjani. Luka jih uporablja podobno kot pridigar, ki v svojo pridigo vključuje dobro znano hvalnico.

Poleg teh najbolj znanih hvalnic v evangelijih je treba omeniti Janezov prolog (Jn 1,1-18), ki ima značaj poetične hvalnice ter vsebuje »stopničast« paralelizem, v katerem se pomembna beseda prve vrstice pojavi v drugi vrstici.

Izpoved greha (ang. *Confession of sin*; nem. *Sündenbekenntnis*; it. *Confessione del peccato*) – gl. primere v 2 Mz 9,27-28; 10,16-17. Izpoved greha je izjava sredi sodnih postopkov ali v situacijah, ki jih naloži sodišče, v katerih obtoženi uradno prizna svojo krivdo. V najpreprostejšem

primeru je izpoved krivde (ang. *confession of guilt*) sestavljena iz formularnega priznanja tistega, ki je v krivdi (izraženega večinoma kot *ḥātā'î*, »prestopil/grešil sem« – prim. 2 Mz 10,16; 1 Sam 15,30; 2 Sam 12,13; 24,10). V bolj zapletenih primerih se govornik sklicuje na prekršek (Joz 7,20-21; 1 Sam 15,24; 2 Sam 19,20-21; Ezr 10,2) in vključuje prošnjo ali zagotavljanje oz. obljubo, ki položaj na neki način popravi (1 Sam 26,21; 2 Sam 19,21; prim. 2 Mz 9,27-28; 2 Kr 18,14). Tako je govornikov namen navadno doseči usmiljenje oz. milost ali preobrat na boljše (npr. 2 Mz 9,27-28; 10,16-17; 1 Sam 15,30; 2 Kr 18,14). Bližina sodni ureditvi in jeziku, povezanemu s sojenji, razloži prvoosebni slog izpovedi (Ezr 10,2).

Janezovski diskurz (ang. *Johannine discourse*; nem. *Johannitischer Diskurs*; it. *Discorso giovanneo*). Govor, ki je bil Jezusu dodeljen v četrtem evangeliju, ima značaj in ton, ki se zelo razlikujeta od zgoščenih besed in prilik o Jezusu v sinoptikih. Čeprav Jezusove besede v sinoptikih včasih vsebujejo daljše segmente diskurza, kot je v Mt 23 ali Mr 13, so ti v bistvu sestavljeni iz manjših govornih enot, ki so sestavljene skupaj. V nasprotju s tem imajo oddelki janezovskega diskurza bolj zaokrožen in enoten značaj, ko predstavljajo razširjene dialoge in monologe kot literarne celote. Ker govor v Janezu razkriva govorca, ki se izrecno zaveda svoje Božje narave in poslanstva, se večina učenjakov strinja, da ta diskurz, ki je bil sestavljen kot razodeti govor o Jezusu kot Božjem sinu, odraža izpovedni in homiletični jezik janezovske skupnosti. Zgodovina te skupnosti je verjetno vključevala dolg boj o tem, kako je treba razumeti in izpovedovati Jezusa, ne samo med skupinami v njegovem lastnem krogu, temveč tudi zunaj njega, v stiku z judi, ki so izpoved skupnosti o Jezusu dojemali kot bogokletje.

Ker janezovski Jezus govori kot tisti, ki prinaša Božje razodetje, njegov diskurz zavzema nekoliko drugačno vsebino od Jezusovega govora v sinoptikih. Npr. v sinoptikih se Jezus ukvarja z realistično opisanimi razpravami in izmenjavami s posamezniki in skupinami o zadevah Postave in etike. Po drugi strani se Jezusov diskurz v Janezu predvidljivo osredotoča na kristološka vprašanja in vprašanja vere: kdo je Jezus kot tisti, ki je poslan od Očeta, in kaj pomeni verjeti vanj kot v Božjega sina. Zaradi tega govor janezovskega Jezusa značilno vključuje dvojni pomen in ironijo, značilnosti, ki sprožita nerazumevanje ali zbežanost Jezusovih spraševalcev (Jn 2,20; 3,3-4; 4,10-12.32-33; 6,32-34; 7,33-36). Za Janeza je v osnovi

ironično, da se Božja beseda (*logos*) pojavlja kot utelešena. Skozi janezovsko pripoved utelešeni Jezus vpleta posameznike in skupine v dialog (npr. Nikodema, Samarijanko, učence, farizeje, jude), vendar se zdi, da ti, vsaj na začetku, razumejo samo površinski pomen njegovih besed. Medtem ko dialog poteka in se včasih spremeni v monolog, se razkrije alternativni in poglobljeni pomen Jezusovih besed.

Legenda (ang. *Legend*; nem. *Legende, Heiligenerzählung, Wundererzählung*; it. *Leggenda*). 2 Mz 7,7–10,29; 11,1–12,36; 14,1–31; 17,8–16; 22,1–24,25. Pripoved, ki se nanaša predvsem na čudovito, čudežno in zgledno. Namen legende je bolj vzgajanje kakor razvedrilo, poučevanje ali celo domišljijско raziskovanje umetnosti pripovedovalca. Tako legende pogosto spodbujajo strahospoštovanje do svetega kraja (npr. Sod 6,19–24), do obredne prakse (2 Mkb 1,19–22) ter do svetih mož in žena (npr. 1 Mz 22,1–19; 1 Kr 12,33–13,34; 14,1–18; 17,1–19,21; 2 Kr 1,2–16; 2,1–25), ki so lahko vzor pobožnosti ali vrline. Legenda se od zgodovine in zgodovinske zgodbe razlikuje v tem, da noče biti vezana na zgodbo, s tem pa daje manj pozornosti razvitim točkam narativnega zanimanja, kot so opis, umetniška zgradba in zaplet. Legende so imele raznolike oblike in o njih so pripovedovali na kraljevskih dvorih, v verskih svetiščih, v družinskih in plemenskih okolišjih ter na romanjih k svetim mestom.⁵

Liturgija (ang. *Liturgy*; nem. *Liturgie*; it. *Liturgia*). Obsežna kategorija, ki označuje zelo različne komplekse kulturnih dejanj in besed, postavljenih v stiliziranem zaporedju in običajno namenjenih uporabi v bogoslužju. Konstitutivni elementi sami na sebi so bili prvotno lahko neodvisne zvrsti (npr. hvalnica, molitev, tožba, orakelj, zahvalna pesem, blagoslov, doksologija), zdaj pa so prepleteni v različne vzorce, odvisno od okoliščin in name-re. Primeri vključujejo tožbene liturgije (gl. Ps 12; 60; Jer 14; Jl 1–2), slavilne

5 Legenda, ki izhaja iz lat. izraza *legenda* – »kar se mora brati« – je v prvotnem smislu oznaka za branje o življenju in mučeništvu zgodnjekršćanskih mučencev. V ožjem smislu so to »dogodki iz svetniških življenj, kot jih je glede na historično resnico oblikovala nabožna domišljija ljudstva ali pesnikov« (Kos 2009, 196). V srednjem veku je bila pomembna literarna zvrst *Legenda aurea*. Zvrst legende je uplahlila v dobi reformacije in razsvetljenstva, pomembna pa je za dramatiko baroka. V romantiki je bila cenjena zaradi svojih idiličnih sestavin, uporabljali so jo kot pesniški motiv ali simbol (npr. Friedrich Schiller, France Prešeren), tako še v novi romantiki in pozneje, v slovenski književnosti mdr. tudi Ivan Cankar. Ob legendi v prozi poznamo tudi legendo v verzih, sorodna pa ji je tudi legendna pesem.

liturgije (gl. Ps 66; 95), zahvalne liturgije (gl. Ps 118), sprevodne liturgije (gl. Ps 24; 132), povečajo pomen bogoslužja (gl. Ps 15; 24) in preroške liturgije (gl. Iz 33; Nah; Hab).

Modrostna literatura (ang. *Wisdom literature*; nem. *Weisheitsliteratur*; it. *Letteratura sapienziale*). V Svetem pismu je na več mestih izpostavljen pomen besede »modrost« in »modri«. V Danielovi knjigi beremo, da je bil Daniel »vešč v vsaki modrosti« (1,4), v Matejevem evangeliju pa imamo poročilo o »modrih«, ki so obiskali sveto družino v Betlehemu po Jezusovem rojstvu (2,1-12). Motiv modrosti se pojavlja v različnih besedilih Stare in Nove zaveze, v kanonu Stare zaveze pa imamo »modrostne knjige«: Job, Pregovori, Pridigar, Knjiga modrosti in Sirah. Najosnovnejše oblike modrostne literature so izreki, zato knjiga Pregovorov velja za temeljno knjigo svetopisemske modrosti. V preučevanju svetopisemskih modrostnih besedil pa se takoj zastavi vprašanje tradicije modrostne literature znotraj celotnega starega Bližnjega vzhoda in znotraj Izraela.

Oblike pregovorov poznajo vse kulture v vseh časih. Posamezne pregovore pa so v določenem obdobju začeli združevati v zbirke. Ohranile so se zbirke pregovorov v sumerski, babilonski, egiptovski in izraelski kulturi in religiji. Osnovna vsebina modrostnih rekov je izkušnja o nasprotju med ravnanjem pravičnih in krivičnih ter o posledicah njihovega ravnanja. Knjigo Pregovorov sestavljata dve vrsti modrostnih besedil: poučna besedila v obliki nagovora učencev (Prg 1–9 in 22,17–14,22); zbirka rekov (Prg 10,1–22,16; 24,23–29,27). Sklepni poglavji 30–31 vsebujeta še nekaj daljših enot različnih vsebin. Ti dve vrsti besedil z literarnega vidika lahko označimo kot dve različni zvrsti. James G. Williams poudari, da je perspektiva modrostne tradicije starega Bližnjega vzhoda in Izraela drugačna od perspektive preostalega dela Stare zaveze, ki govori o začetku sveta in posebnem mestu Izraela v Božjem načrtu zgodovine odrešenja. »Modrost je namenjena artikuliranju občutka za red. Svet se obravnava kot red, ki temelji na načelu retributivne pravičnosti.« (1987, 263)

Molitev (ang. *Prayer*; nem. *Gebet*; it. *Preghiera*). Vsaka komunikacija človeka z božanstvom. Običajno je to neposreden nagovor Boga v drugi osebi ednine. V starejšem obdobju Stara zaveza ne pozna besede za »moliti« in namesto tega za izražanje različnih vrst molitve uporablja različne glagole iz vsakdanjega življenja, npr. klicati, moledovati, hvaliti, jokati.

V hebrejskem Svetem pismu molitev zajema veliko različnih načinov izražanja, motiviranja in namenov ter odraža številne različne okoliščine. Posledično vključuje veliko različnih specifičnih zvrsti. Medtem ko je vsaka molitev do določene mere obredna, je mogoče ločiti med prosto, osebno in kultno molitvijo. Zadnja prevladuje v hebrejskem Svetem pismu; poleg tega pa proste, osebne molitve navadno uporabljajo načine izražanja in motive, znane v kultu. Ezekijeva molitev h Gospodu v Iz 37,14-20, npr., je standardna tožbena oblika, ustaljena v templju, ki predstavlja prošnjo Gospodu za osvoboditev iz asirske zasedbe. Imamo številna poročila o Jezusovi molitvi: Mt 6,5; Mr 14,34 idr. dajejo Jezusova navodila za molitev; v Mt 7,9-11; Mr 11,23 in Lk 18,1 pa Jezus obljublja uslišanje molitve.

Novela (ang. *Novella*; nem. *Novelle*; it. *Novella*). Dolga prozna pripoved, ki jo je literarni umetnik pripravil za določeni namen ali namene. Njegov temeljni namen je razvedrilo, vendar lahko avtor novelo uporabi za reševanje teoloških vprašanj, kot je Gospodova privrženost zavezi z Abrahamom (1 Mz 11-22), ali moralnih vprašanj, kot sta primernost kraljevega vedenja in vpliv tega vedenja na Davidovo kraljevo hišo (2 Sam 11-1; Kr 2). Struktura novele je odvisna od avtorjeve sposobnosti, da razvije napetost in jo razreši v določenih smereh. Podzgodbe in prepletajoči se motivi lahko dajo globino glavni liniji zgodbe. Tudi znotraj glavne zgodbene linije lahko več struktur omogoči širši razpon ciljev, kot je običajno v tradicionalni pripovedi. Karakterizacija lahko razvije subtilne tone. Tako celotna zgodba bralcu daje popoln vtis o dogodku kot kompleksnem in subtilnem procesu. Liki v procesu so podrejeni ključnemu značaju samega procesa.

Novela se umešča v literarno dejavnost avtorja, ki lahko črpa iz tradicionalnih pripovedi z okoliščinami v različnih institucijah. Ključna značilnost novele pa je edinstvena oblika, ki jo avtorju daje vsebina. V tem smislu novela ni le stopnja v zgodovini tipične tradicionalne snovi, temveč izvirna stvaritev (npr. 1 Mz 37-47).

Sorodna zvrst: pripoved (ang. *Narrative*).

Oblike argumentacije v pavlinskih pismih (ang. *Forms of argumentation in Pauline Letters*; nem. *Formen der Argumentation in Paulinischen Briefen*; it. *Forme di argomentazione nelle Lettere Paoline*). Sodobni bralci bodo morda presenečeni, ko bodo odkrili, da imajo lahko argumenti ali

različne vrste prepričevanja standardne oblike. To presenečenje je delno posledica našega pomanjkanja stika z disciplino, imenovano retorika, področjem študija, ki poskuša razumeti, kako postane jezik prepričljiv. V zadnjih dveh desetletjih so svetopisemski raziskovalci začeli znova odkrivati, kako sta teorija in praksa klasične, torej grško-rimske retorike vplivali na Novo zavezo. Svetopisemska disciplina, ki sledi tej retorični analizi, se običajno imenuje retorična kritika.

Retorika je bila pomemben del učnega načrta v grških in rimskih šolah. Obravnavala je celo vrsto tem, povezanih z učinkovitim prepričevanjem, vključno z vidiki, kot so *invencija* (kako se izberejo predmet in dokazi), *ureditev* (kako pravilno razvrstiti gradivo v argumentu), *slog*, *spomin* in *prenos*. Teorije prepričevanja so bile razvite pod naslovom *ethos* (kako se govorci izkaže za zaupanja vrednega), *pathos* (poznavanje občinstva in kako ga je mogoče motivirati) ter *logos* (vsebina in logika govora). Seveda se je retorika ukvarjala s precej več kot zgolj slogi (moderna napačna predstava); šlo je za ekspanzivno polje, ki je pokrivalo vse, od podrobnosti ustnega prenosa do filozofije komunikacije.

Pri oblikovanju specifičnega argumenta se je klasična retorika bolj ukvarjala s strategijami prepričevanja kot s potrebo po uporabi togo opredeljenih struktur. Obstajajo lahko različne formalne možnosti, odvisno od predmeta, ki se obravnava, in vrste podpore ali razpoložljivih dokazov.

Odrešenjski orakelj (ang. *Oracle of salvation*; nem. *Priesterliches Heilsorakel*; it. *Oracolo di salvezza*). Oblika oraklja, ki jo je postuliral Joachim Begrich in iz katere naj bi se razvila preroška napoved odrešenja. Preroške oblike zvrsti se pojavljajo v Iz 41,8-13.14-16; 43,1-7; in 44,1-5 (prim. 7,4-9; 37,5-7). Obrazec običajno uvaja formula »Ne boj(te) se«, čemur sledi formalna izjava duhovnika ali koga drugega, ki zagotavlja Božjo naklonjenost. Ker v hebrejskem Svetem pismu ni neodvisnih primerov duhovniške oblike, je Rudolf Kilian izpodbijal obstoj obrazca v posamezni tožbi. Toda regulirana uporaba obrazca zagotovila v preroških kontekstih in pogosta sklicevanja na Božji odziv v psalmih (prim. Ps 12; 35; 91; 121) kažejo na verjetnost takega oraklja. V zvezi s tem je treba opozoriti, da je orakelj v Iz 37,5-7 očitno prišel kot odgovor na poizvedbo preroka Izaije, ki drugje odgovarja na Ezekijevo molitev v templju (Iz 37,14-35).

Sorodna zvrst: preroško naznanilo odrešenja (*Prophetic Announcement of Salvation*).

Orakelj (ang. *Oracle*; nem. *Orakel*; it. *Oracolo*). V tujini je to splošna kategorija, ki označuje komunikacijo z božanstvom, pogosto prek posrednika, kot je duhovnik, videc ali prerok. Nima posebne oblike, čeprav lahko vključuje preroško formulo *ně'um-yhwh*, »Gospodov govor«. Orakelj se lahko izreče kot odgovor na orakeljsko povpraševanje ali poizvedovanje (4 Mz 22,7-12; Joz 7,6-15; 2 Sam 5,23-24; Ezk 14,1-3), vendar lahko pride tudi spontano. Preroške govore, ki so predstavljeni kot Gospodove lastne besede, lahko uvrstimo med spontane oraklje. Zdi se, da je orakelj nastal v formalnem iskanju božanstva prek duhovnika ali preroka. 1 Sam 28,6 omenja sanje, žreb in preroke kot možne vire za iskanje nekega oraklja.

Oznanjenje rojstva (ang. *Annunciation of birth*; nem. *Geburtsankündigung*; it. *Annunciazione*). Govor, ki ga običajno izreče Gospod ali Gospodov predstavnik, da z njim naznani skorajšnje rojstvo otroka. Govor je običajno predstavljen s *hinnēh*, »glej«, in obsega dva dela: napoved spočetja in rojstva otroka, ki namiguje na čudežne okoliščine; in določitev posebnega imena in usode za otroka. Razglasitev rojstva se pogosto pojavlja kot del razglasitvene scene, v kateri Božji poslanec, običajno angel, naznani rojstvo z ozadjem neplodnosti ženske ali drugih težav (1 Mz 16,11-14; 18,1-15; Sod 13,3-5; 2 Kr 4,11-17; prim. 1 Sam 1,9-20; 1 Kr 13,2; 1 Krn 22,9-10; Iz 7,14-17). Otrok v nadaljnji pripovedi večinoma postane ena ključnih oseb ali voditeljev.

Paralelizem (ang. *Parallelism*; nem. *Parallelismus*; it. *Parallelismo*). Najbolj značilna literarna oblika svetopisemskega pesništva je miselni paralelizem, ki sporočilo prikazuje razčlenjeno v distihe in tristihe ter se pogosto pojavlja tudi v prozi, ki se na ta način najbolj približa obliki poezije. Kako primarna in osnovna je oblika paralelizma, je razvidno že iz dejstva, da sestavlja osnovno strukturo pesništva v celotnem kulturnem prostoru starega Bližnjega vzhoda. Najočitnejše so podobnosti rabe paralelizma v ugaritski literaturi (iz obdobja od 1600 do 1200 pr. Kr.), ki je tudi v jezikovnem pogledu najbližja hebrejski v okviru severnozahodnega semitskega območja. Za pesništvo pa je še posebej značilna bogata raba metafor, personifikacij in prilik.

Redna raba pesniške oblike paralelizma (*parallelismus membrorum*) je značilna za hebrejsko in sploh semitsko pesništvo (Gray 1972; Watson 1986; O'Connor 1997). Osnovno obliko paralelizma so v semitski poeziji uporabljali po načelu prostega, torej ne kvantitativnega ritma, ki je značilen za grško-rimsko poezijo, da so imeli dovolj svobode v izražanju misli oz. sporočila. Kvantitativno najbolj določene literarne oblike so akrostihne pesmi. Dolžina paralelnih vrstic pogosto ni enaka. Za opis osnovne oblike paralelizma je pomembna mednarodno podprta terminologija, kot so »stih« in »hemistih« (v angleškem kulturnem prostoru bolj pogosto *colon*), »kitica« ali »stanca«. Daljše pesniške enote so sestavljene iz osnovne oblike paralelizma v razmerju med distihi in tristihi (bikoloni in trikoloni), ki pogosto sestavljajo kitice, večje število kitic pa se povezuje v celoto pesnitve. Najosnovnejša pesniška oblika ni posamezen stih (kolon), ampak vsebinsko in oblikovno členjenje iste misli v dva ali tri komplementarne stihe, torej v distihe in tristihe. Distihi (pa tudi tristihi) so lahko izraženi z zelo kratkimi stihi, kot je primer v Iz 21,2 z dvema zaporednima distihoma:

Varljivec vara,
pokončevalec pokončuje:
»Vzdigni se, Elam
obkoli, Medija!«

Srednjo dolžino distiha imamo npr. v Prg 7,3, kjer učitelj poziva učenca, kakšen naj bo njegov odnos do zapovedi:

Priveži jih na svoje prste,
zapiši jih na tablo svojega srca!

Še nekoliko daljša enota distiha je primer v Ps 99,1; vsak stih je sestavljen iz dveh hemistihov:

Gospod kraljuje, ljudstva trepetajo;
prestoluje na kerubih, zemlja se maje.

Vmesna enota med distihi ali tristihi in celotno zgradbo pesmi je kitica, ki je lahko sestavljena iz enega ali več distihov in tristihov. Pomembne samostojne pesniške enote so psalmi, preroški govori, govori v dialogih (Job), modrostne pesmi, akrostihi (Prg 31,10-31).

Pesniška oblika paralelizma je razlog, da so v poeziji semitskih kultur starega Bližnjega vzhoda nastali stalni pari samostalnikov ali drugih besednih vrst, npr. par oče // mati, zemlja // nebesa, sonce // luna, morje // reka, dež // rosa, luč // tema, razumeti // vedeti, jesti // piti, desno // levo. Standardna oblika paralelizma je *sinonimni paralelizem*, ki se sestavlja tako, da drugi stih s sinonimnimi besednimi vrstami istega semantičnega polja izrazi misel prvega stiha. Navedeni primeri so te vrste. V manjšem obsegu hebrejsko Sveto pismo vsebuje tudi *antitetične paralelizme*, ki se sestavljajo tako, da drugi stih z nasprotnimi besednimi vrstami izrazi nasprotje prvega stiha. Največ primerov antitetičnega paralelizma vsebuje knjiga Pregovorov. V tej knjigi v poglavjih 10–11 in 28–29 prevladuje antitetični paralelizem. Prvih pet primerov Prg 10,1-5 se glasi:

Moder sin razveseljuje očeta,
neumen pa je žalost svoje matere.
Krivični zakladi nič ne koristijo,
pravičnost pa rešuje smrti.
Gospod ne da stradati pravičnemu,
pohlep pravičnih pa zavrača.
Lena roka povzroča revščino,
roka pridnih pa prinaša bogastvo.
Kdor poleti spravlja, je preudaren sin,
kdor ob žetvi spi, je sin sramote.

Bistvo antitetičnega paralelizma je v tem, da drugi stih izraža diametralno nasprotje vsebine prvega stiha. Nasprotna pola se torej izključujeta. To je med drugim pomembno poudariti zato, ker je v Svetem pismu sorazmerno pogosta raba nasprotnih pojmov v komplementarnem pomenu. Za to vrsto rabe nasprotnih terminov se je uveljavil izraz »polarno izražanje«, ki je zvrst »merizma«, kar pomeni izražanje celote z uporabo nasprotnih pojmov za izražanje celote pod različnimi vidiki. *Merizem* je torej slogovna figura konkretnega izražanja v izogib abstraktnih pojmov, kot so »vsi«, »vse«, »karkoli«, »kadarkoli« itd. (Krašovec 1977). Zelo jasne primere merizma imamo v Ps 139,7-12:

Kam naj grem pred tvojim duhom,
kam naj zbežim pred tvojim obličjem?
Če se povzpnem v nebesa, si tamkaj,
če si pripravim ležišče v podzemlju, si zraven.

Če bi se dvignil na perutih jutranje zore,
če bi prebival na koncu morja,
bi me tudi tam vodila tvoja roka,
držala bi me tvoja desnica.

Če bi rekel: »Vsaj tema me bo zgrabila,
svetloba okrog mene se bo v noč spremenila,«
tudi tema ne bo pretemna zate,
noč bo kakor dan svetila,
tema je zate kakor svetloba.

Biblična literatura vsebuje veliko primerov rabe motiva nasprotja v obliki antitetičnega paralelizma, strukture nasprotij med kiticami (Ps 73) ali dialogov (Job) na osnovi temeljnih nasprotij na ravni spoznanja in vere (Bog // maliki; resnica // laž itd.) in na ravni metaforike in simbolizma (nebeško // zemeljsko; luč // tema; duh // meso itd.) (Krašovec 1984). Motiv stvarjenja in univerzalne odrešenjske zgodovine pa je za navdihnjene pesnike ugodno tematsko področje za iskanje plastičnih izrazov za izražanje celote resničnosti in resnice z oblikami polarnega izražanja oz. merizma na eni strani ter antitetičnih oblik slikanja notranje nezdružljivih nasprotij na drugi.

Pareneza (ang. *Parenesis*; nem. *Paränese*; it. *Parenesi*). Nagovor posameznika ali skupine, ki želi prepričati z mislijo na cilj. Sestavljena je lahko iz več splošnih elementov in značilnih slogovnih značilnosti v prozni razporeditvi (prim. 5 Mz 6–11; Prg 1,8–19; Iz 1; 31). Na splošno združuje opomin, katerega cilj je odvrniti občinstvo od nekega načina delovanja ali prepričanja, in spodbudo, ki skuša prepričati občinstvo, da sprejme določen potek delovanja ali sklopa prepričanj. Zapovedi, prepovedi, navodila idr. se lahko pomešajo tudi v parenetski nagovor. Pogosto so vključeni motivni stavki.

Pareneza je etični opomin, navodilo o tem, kako živeti ali kako ne (iz grške *parainesis*: »nasvet«, »spodbuda«). Zanje so značilni glagoli v velelnem načinu, načinu zapovedi. V pavlinski tradiciji, tako rekoč v celotni Novi zavezi, se kaže težnja, da bi bila pareneza tradicionalna. Pogosto odraža značilno krščansko prakso in si navadno izposodi etični vpogled iz širšega helenističnega sveta. Parenezo najdemo bodisi v pismih (gl. 1 Kor 5; 7–8; 10; 1 Tim 2–3; 5) bodisi v glavnih zaključnih sekcijah (Rim 12–14; Ef 4,1–6,20; 1 Tes 4,1–5,22). Od številnih možnih oblik, ki bi jih bilo mogoče preučiti pod parenetičnim naslovom (npr. »pregovori«, Rim 12,21; 1 Kor 5,6; 15,33; Gal 5,9; »svarila« ali kratke velelnе izjave, ki so sestavljene ohlapno, Rim 12,9–21), so zanimivi tudi *topoi*, ena izmed treh pomembnejših in ostro opredeljenih oblik; »seznam slabosti in vrlin« ter »gospodinjske kode«.

Pavlinsko pismo (ang. *The Pauline letter*; nem. *Der paulinische Brief*; it. *Lettera Paolina*). Vse gradivo, ki ga imamo od Pavla, je ohranjeno v obliki pisem. Poleg korespondence, za katero je znano, da jo je napisal Pavel (Rim; 1 in 2 Kor; Gal; Fil; 1 Tes), se oblika pisma pojavlja tudi v gradivu, kjer se razpravlja o Pavlovem avtorstvu (Ef; Kol; 2 Tes) ali se to zdi celo malo verjetno (pastoralna pisma: 1 in 2 Tim; Tit). Tudi poznejši novozavezni pisatelji si omislijo pisma ali si vsaj izposodijo nekaj prvin te zvrsti (Heb; Jak; 1–2 Pt; 1–3 Jn; Jud; Raz), zato je pismo najpogostejša literarna zvrst v Novi zavezi. Znanstveniki so na podlagi namena pisma in tipa občinstva, na katero je pismo naslovljeno, v helenističnem svetu prepoznali različne vrste pisem: osebna pisma, službena in uradna pisma, javna pisma (odprta pisma, ki obravnavajo javna vprašanja), psevdonimna ali izmišljena pisma (pisma, napisana v imenu druge osebe ali z zamišljeno situacijo) in esejišična pisma (eseji ali akademski traktati z uporabo oblike pisma). Čeprav Pavel piše osebno pismo (Flm) in pismo, ki na neki način spominja na esej (Rim), večina njegovih pisem spada med zasebno in akademsko sfero. Nagovarja specifične situacije in ljudi, s katerimi ima osebne odnose, res pa je tudi, da piše kot apostol (kot avtoritativni zastopnik Cerkve) verskim skupnostim. Pavel pričakuje, da bodo njegova pisma na glas prebrali zbranemu občinstvu, da bi lahko dajal napotke za življenje Cerkve (gl. Kol 4,16; 1 Tes 5,27). V oblikovnem pogledu pisma v helenistični dobi

kažejo tridelno strukturo: uvodni del, glavni del in odmerjanje. Pavel vedno sledi tej splošni strukturi, čeprav posamezne dele svobodno spreminja, da zadovolji svoje potrebe.⁶

Poročilo o poklicanosti (ang. *Vocation account*; nem. *Prophetischer Berufungsbericht*; it. *Racconto di vocazione*). Zvrst, v kateri se prerok ali preroška tradicija nanaša na iniciacijski klic, posvetitev in pooblastilo. Obstajata dva različna tipa: prvi se navezuje na prerokovo videnje nebeškega zbora (1 Kr 22, 19-23; Iz 6, 1-12; Ezk 1,4-28); v drugem je namesto vizionarske prvine vse podrejeno prihodu Božje besede (2 Mz 3-4; Jer 1,4-10; Ezk 2,1-3,15). Sestavni deli drugega tipa so: osebno srečanje med Jahvejem in izbrancem; beseda o iniciaciji in pooblastilu; prerokov ugovor in odgovor; znamenje klica ali postopek posvetitve. Na splošno poročilo o poklicanosti potrди preroka kot Gospodovega predstavnika.

Poročilo o videnju (ang. *Vision report*; nem. *Visionsbericht*, *Visionsschilderung*; it. *Racconto di visione*). Opis preroka, kaj vidi (videnje) ali sliši (poslušanje) v notranjem preroškem zaznavanju. Vizualne elemente pogosto uvaja *hinnêh* 'glej', slušne elemente pa pogosto uvaja navedba Gospodovega govora. Dietrich Preuss Horst opredeljuje tri osnovne vrste: 1. »videnje navzočnosti«, ki pripoveduje prerokovo izkušnjo prisotnosti Gospoda (Iz 6; Jer 1,4-10; Ezk 1,4-28); 2. »besedno asonančno videnje«, pri katerem videnje temelji na besedni igri ali predmetu, ki simbolizira Gospodovo besedo (Jer 1,11-12.13-15; Am 8,1-3); 3. »videnje dogodka«, v katerem se videnje prenaša z opisom prihodnjega dogodka (Iz 13,4-5; 21,1-9; Nah 3,1-3). Longova analiza se prav tako konča v treh vrstah: 1. »orakeljsko videnje«, ki uporablja dialog med vprašanji in odgovori, da predstavi pomen preproste podobe (Jer 1,11-14; Am 7,7-8); 2. »dramatično besedno videnje«, ki prikazuje prizor za prenos Gospodove besede (Iz 6; Ezk 9,1-10; Am 7,1-6); 3. »videnje skrivnostnega razodetja«, v katerem Božji vodnik razkriva skrivnosti Gospodovega delovanja in prihodnjih dogodkov (Zah 2,3-4; 4,1-6a; prim. Dan 8; 10-12).

6 Pavlova pisma so sicer najstarejši deli Nove zaveze in imajo osrednji položaj med 27 novozaveznimi spisi. Po dognanjih biblicistike naj bi bilo Pavlovih 7 pisem: Rim, 1-2 Kor, Gal, Flp, Tes, Flm. Druga, ki so napisana pozneje v Pavlovem imenu in jih imenujemo »devteropavlinška pisma«, nadaljujejo Pavlovo misel in njegova prizadevanja na različne načine, zato se skrivajo za avtoriteto njegovega imena: Ef, Kol, 2 Tes. Prvotna Cerkev je v kanon Svetega pisma sprejela 14 pisem pod Pavlovim imenom. (Grabner-Haider, Krašovec idr. 1984, 532)

Prvotno okolje poročil o preroškem videnju je bilo morda v okviru vedeževalnih ali preroških preiskav. V svojih literarnih kontekstih potrjujejo in prenašajo preroško sporočilo.

Preroki (ang. *Prophets*; nem. *die Propheten*; it. *I profeti*). V hebrejskem Svetem pismu preroška literatura ne zajema samo štirih velikih (Izaija, Jeremija, Ezekiel, Daniel) in 12 malih prerokov (Ozej, Joel, Amos, Abdija, Jona, Mihej, Nahum, Habakuk, Sofonija, Agej, Zaharija, Malahija) krščanskega kanona, ampak tudi zgodovinske knjige: Jozue, Sodniki, Prva Samuelova knjiga, Druga Samuelova knjiga, Prva knjiga kraljev, Druga knjiga kraljev. Te zgodovinske knjige, ki so večinoma sestavljene v narativni obliki, judovski kanon imenuje »zgodnje preroke«, vse preroške knjige krščanskega kanona, v katerih prevladujejo pesniške oblike orakljev, pa »poznejše preroke«. V iskanju opredelitev literarnih značilnosti pojma »preroštvo« se v tem prispevku omejujemo na krščanski kanon velikih in malih prerokov. Na eni strani nas zanima, kako prepoznamo literarne značilnosti posameznih izvirnih orakljev preroških knjig in roko anonimnih urednikov, ki so večje ali manjše število posameznih orakljev povezali v knjigo. Deborah W. Rooke v članku *Prophecy* na temelju novejše biblicistike odpira vprašanje o preroštvu kot »literarnem fenomenu« v dveh smereh: v smeri zgodovinske kritike 19. in 20. stol., ki ji je šlo za zgodovino nastanka preroških knjig od izvirnih orakljev do končne redakcije, in v smeri novejše biblicistike, ki večji poudarek daje raziskovanju značilnosti končne oblike preroških knjig (2006, 387). Danes se močno uveljavlja težnja po celostni, komplementarni metodi povezovanja spoznanj zgodovinske kritike in novejših metod celostne literarne kritike, ker je poglobitveni cilj raziskovanja Svetega pisma razkrivanje pomena knjig v končnem obsegu, ki je dobil svoje končno mesto v kanonu.

Glede avtorstva izvirnih orakljev in transformacije orakljev v knjige sedanjega obsega v procesu redakcije so mnenja različna, ker še zlasti glede procesa redakcij nimamo zgodovinskih prič. Najbolj uveljavljena je teza, da so preroki kratke pesniške oraklje izrekli ustno pred občinstvom, ki je bilo večinoma nepismeno. To pomeni, da so bili preroki pesniško nadarjene in literarno izobražene osebnosti. Po tej razlagi je kdo izmed izobraženih učencev oraklje transformiral v pisne dokumente in jih razporedil po tematskem načelu tako, da je oraklje s podobno tematiko uvrstil v isto skupino. Nekateri drugi razlagalci menijo, da so preroki sami svoje oraklje

sestavili v pisni obliki, preden so jih izrekli pred občinstvom. Srednjo pot pa gredo tisti, ki dopuščajo eno in drugo možnost nastanka prvih pisnih zapisov preroških govorov, različno od preroka do preroka, še zlasti ker niti za eno niti za drugo pot do preroških govorov ni pisne dokumentacije. Analiza vsebine, sloga in besedišča celote preroških knjig jasno kaže, da imajo nekatere preroške knjige za seboj daljšo zgodovino dodajanja biografskih pripovedi o delovanju preroka pa tudi novih orakljev. Nekatere preroške knjige so uporabljali v variantah različnega obsega. To dejstvo je še posebno jasno razvidno iz primerjave Jeremijeve knjige v hebrejski različici in v grškem prevodu Septuaginte, ki ima precej krajšo verzijo govorov, ti pa so v vsebinskem pogledu delno tudi različno razporejeni.

Preroška knjiga (ang. *Prophetic book*; nem. *Prophetisches Buch*; it. *Libro profetico*). Literarna prezentacija izrekov nekega preroka. V zvezi s številom preroških knjig v hebrejskem Svetem pismu je nekaj vprašanj zaradi negotovosti, ali »knjiga dvanajstih prerokov« pomeni eno preroško knjigo ali dvanajst posameznih knjig. Vsaka knjiga se začne bodisi z nadpisom, ki opisuje gradivo v nadaljevanju kot »besede«, »videnje«, »izrek« preroka, ali z neko različico, ki gradivo v nadaljevanju povezuje s prerokom. Nadpis lahko tudi identificira prerokove zgodovinske okoliščine. Na voljo so lahko tudi pripovedi, ki pomagajo pri vzpostavljanju konteksta prerokove dejavnosti in pri izražanju njegovega sporočila (npr. Iz 6,1–9,6; 36–39; Jer 26–29; 32–44; Ezk 1–11; Oz 1–3; Am 7,10–17; Jon; Ag; Zah 1–8). Primeri Izaija in Zaharija jasno kažejo, da ni nujno, da je vse gradivo v knjigi napisano s strani preroka ali o njem, čeprav preroške knjige predstavljajo njihovo vsebino kot tako.

Oblika preroške knjige se močno razlikuje zaradi velikega števila generičnih sestavin, ki jih je mogoče vključiti. Preroške knjige so zbirke le v najširšem pomenu izraza, kolikor predstavljajo zbirke prerokovih izrekov. Raziskovanje posebnih oblik celotnih preroških knjig se šele začena, vendar kaže, da so namerno organizirane skladno z nameni urednikov, ki so jih sestavljali. Tako se Izaija osredotoča na usodo Siona; Jeremija je predstavljen kot prerok kakor Mojzes; Ezekiel se osredotoča na »očiščenje« (ang. *purification*) Jeruzalema kot nujni uvod v obnovo templja. Številni učenjaki domnevajo, da so preroške knjige organizirane po značilnem tridelnem vzorcu: 1. sodba proti Izraelu; 2. sodba proti narodom; 3. eshatološki blagoslovi za Izrael in svet (prim. Ezekiel; Jeremija [LXX]).

Lahko se uveljavijo druga načela organiziranja, npr. kronološka ureditev (Ezekiel; Agej; prim. Zaharija 1–8), pripovedno zaporedje (Jona) ali generični vzorci, kot so nagovor (Izaija; Sofonija), spor (Nahum) ali preroški izrek (Habakuk).

Liturgični značaj ali vsebina številnih preroških knjig (npr. Izaija 12; 33; Joel; Nahum; Habakuk 3) nakazuje, da je bilo okolje njihove sestave in uporabe tempelj. V obdobju drugega templja se zdi, da so preroki delovali kot vršilci tempeljskih obredov, preroške knjige pa so bile očitno brane kot del liturgije.

Preroška legenda (ang. *Prophetic legend*; nem. *Prophetenlegende*; it. *Leggenda profetica*). Podzvrst pripovedi, ki se osredotoča na preroka kot glavnega junaka in vzor kreposti, dobrote, pobožnosti in Božje naklonjenosti. Uporablja se za različne namene, predvsem za povečanje ali uresničevanje verske pobožnosti. Ugotovljeni so bili različni podtipi: 1. preprosta legenda (2 Kr 2,19–22.23–24; 4,1–7.38–41.42–44; 6,1–7; 13,20–21), ki se osredotoča na čudeže, da prikaže prerokovo moč; 2. elaboracije legende (2 Kr 1,2–17a; 4,8–37), ki prikazujejo bolj v celoti razvit zaplet; 3. življenje (1 Kr 19,19–2 Kr 13,19), ki predstavlja življenje preroka; 4. politična legenda (2 Kr 6,8–23; 6,24–7,20), v kateri prerok premaga političnega sovražnika, ki poskuša omalovaževati svetega človeka; 5. preroško zgodovinoepisje (1 Kr 9–10; 2 Kr 18,13–19,37; prim. Iz 36–37), ki se osredotoča na preroka kot osrednjo osebnost zgodovinske pripovedi; 6. preroška biografija (Jer 26–36; 37–43), ki poskuša predstaviti zgodovinski prikaz prerokovega delovanja; 7. etična legenda (4 Mz 20,1–13; 2 Kr 4,1–7.18–37; 5; 20,1–11; prim. Iz 38), ki poudarja moč molitve; 8. vzor (1 Kr 22), ki uporablja zgodovinsko priznanega preroka kot sredstvo za poučevanje moralnih lekcij ali pravilnega ravnanja; 9. prispodoba (Jona; 1 Kr 13), ki poučuje ob pomoči namišljenega incidenta; 10. ep (1 Kr 16,29–19,18), ki se osredotoča na idejo, ki ureja prerokovo življenje; 11. martirologij (Jer 38,28b; 39,3.11–14; 40,1–6), ki predstavlja vernika, ki tvega svoje življenje s pričevanjem neverujočim.

Sorodne zvrsti: legenda (ang. *Legend*); pripoved (ang. *Narrative*); preroška zgodba (ang. *Prophetic Story*).

Preroška napoved odrešenja (ang. *Prophetic announcement of salvation*; nem. *Prophetische Heilsankündigung*; it. *Annuncio profetico di salvezza*). Podzvrst preroške napovedi odrešenja ali blagoslova za posameznike, skupine ali narod (Iz 7,7-9; 29,22-24; Jer 28,2-4; 31,2-6; 34,4; Am 9,11-12.13-15; Mih 5,10-20). Oblika ima dolgo zgodovino in se uporablja za izražanje obljube dežele (2 Mz 3,6-8), obljube kralja (1 Mz 49,10-12), obljube sina (1 Sam 1,17-20.21-28) in obljube o rešitvi iz oblasti sovražnikov (1 Sam 7,3-15). Ključni razvoj zvrsti se zgodi v obdobju izgnanstva, ko Drugi Izaija izvede odrešenjski orakelj (Iz 41,8-13.14-16; 43,1-7; 44,1-5) iz prejšnje duhovniške oblike. Nova oblika je vsebovala tri elemente: 1. pomirjevalni obrazec, »ne boj se«; 2. »osnovo za pomiritev v pretekliku ali nominalni obliki«; 3. v prihodnost usmerjeno osnovo, ki je identična z »razglasitvijo odrešenja«. Ta razvoj postavlja vzorec za neodvisne primere oblike, ki napovedujejo izpustitev iz izgnanstva skozi obdobje izgnanstva in po izgnanstvu. Prvotno ozadje ni gotovo, čeprav povezava z orakljem odrešenja kaže na kultno preroško preiskavo.

Sorodne zvrsti: preroška napoved (ang. *Prophetic Announcement*); odrešenjski orakelj (ang. *Oracle of Salvation*).

Preroška napoved znamenja (ang. *Prophetic announcement of a sign*; nem. *Prophetisches Zeichenankündigung*; it. *Annuncio profetico di un segno*). Podzvrst preroške napovedi, ki napoveduje prihodnji dogodek kot sredstvo za potrditev preroške besede. Primeri se pojavljajo v 1 Kr 13,3; Iz 7,14-17; 37,30-32 (= 2 Kr 19,29-31); 38,7-8 (= 2 Kr 20,9-10); Jer 44,29-30. Navadno oznaka vsebuje tri glavne elemente: 1. razglasitev dogodka kot »Gospodovega znamenja«, npr. »To je znamenje za vas od Gospoda« (Iz 38,7a); 2. podrejena klavzula, ki daje pomen znamenju, npr. »Da bo Gospod storil to, kar je [Gospod] obljubil« (38,7b); in 3. opis dogodka, ki ga je treba razumeti kot znamenje. Včasih manjka druga sestavina, saj kontekst daje pomen (npr. 37,30-32). Ozadje takšnih napovedi se razlikuje glede na okoliščine, v katerih so bili preroki dejavni ali so bila zapisana poročila o njih. Prvotno okolje takšnih napovedi je bilo morda povezano z orakeljskim poizvedovanjem.

Sorodna zvrst: preroška napoved (ang. *Prophetic Announcement*).

Preroški izrek (*maššā* '). Preroški diskurz, v katerem prerok poskuša razložiti, kako se Gospodova dejanja kažejo v človeških zadevah. Zvrst je opredeljena predvsem po vsebini in specifikaciji besedila kot *maššā* ', »izrek« (gl. Iz 13,1; 14,28; 15,1; 30,6; Nah 1,1; Hab 1,1; Zah 9,1; 12,1; Mal 1,1). Preroški izrek je izgovorjen kot odziv na določeno situacijo v človeških dogodkih; je analitičnega značaja, saj preučuje minule in sedanje dogodke v poskusu, da bi sklepali o Gospodovi dejavnosti in namenih. Zdi se, da izrek temelji na izkušnji razodetja ali videnju, kar lahko kaže na to, da je treba najti okolje v povezavi s preroškim poizvedovanjem ali inkubacijskimi obredi (gl. Jer 23,16-40; prim. 4 Mz 24,3.21.23).

Sorodna zvrst: prerokba o tujem narodu (ang. *Prophecy Concerning a Foreign Nation*)

Preroštvo glede tujega naroda (ang. *Prophecy concerning a foreign nation*; nem. *Fremdvölkerorakel, Fremdvölkerspruch*; it. *Profezia su un popolo straniero*). Preroška oblika govora, ki napoveduje kazen ali katastrofo nad tujim narodom. Uničenje predstavlja kot Gospodovo dejanje, ki se trenutno dogaja ali se bo zgodilo v bližnji prihodnosti. Čeprav je oblika na splošno stilizirana kot nagovor tujemu narodu ali njegovemu kralju, je dejanski naslovnik Izrael ali Juda. Prerokbe o tujih narodih se navadno pojavljajo v nizih (Iz 13-23; Jer 46-51; Ezk 25-32; Am 1-2; Sof 2,4-15), vendar tudi posamično (Iz 10,5-34; 34; Abd; Nah). Specifične strukture ni, lahko uporabljajo različne oblike, vključno z zasmehovanjem (Iz 14,4-23), preroško izjavo (Iz 13-23), pogrebnim obredom (Ezk 27,1-36; 32,1-16), žalostinko (Iz 15,1-9) in pozivom k vojni (Iz 13,2-5).

Ozadje je sprva v obredih preklinjanja, da bi prekleli sovražnike (4 Mz 22-24; 1 Kr 22), in pozneje v liturgičnih napovedih Gospodove suverenosti (Ps 2; 46; 48; 76). Oblika je cvetela v asirskih, babilonskih in perzijskih obdobjih, ko sta Izrael in Juda izkusila invazijo zunanjih vojska, ki so jih sestavljale enote iz narodov celotnega starega Bližnjega vzhoda. Različne vrste prerokb, ki zadevajo tuje narode, predpostavljajo svetovno Gospodovo suverenost po vzorcu imperialnih vladarjev takratnega časa in Gospodovo zmožnost, da z opustošenjem obiskuje sovražnike Izraela in Jude.

Sorodne zvrsti: preroška napoved (ang. *Prophetic Announcement*); preroška izjava (ang. *Prophetic Pronouncement*).

Primeri ali komparacija, prilika ali parabola (ang. *Comparison and Parable*; nem. *Komparation und Parabel*; it. *Comparazione o Paragone, Parabola*). Komparacija (primeri) je posebna vrsta metafore, ki za primerjavo nekega stanja uporablja besedo »kakor«. Tak primer je v Iz 1,8:

Hči sionska je ostala
kakor senčnica v vinogradu,
kakor koliba na kumaričnem polju,
kakor oblegano mesto.

V Iz 53,6 pesnik toži: »Mi vsi smo tavalili kakor ovce.« Malahija v 3,2 pravi o Bogu: »On je kakor livarjev ogenj, kakor lug pralcev.« Jezus pa pravi učencem: »Glejte, pošiljam vas kakor jagnjeta med volkove.« (Lk 10,3) Druga vrsta metafore je personifikacija, se pravi počlovečenje naravnih pojavov, reči in abstraktnih vsebin. Takšni primeri so: »Kraljestvo mrtvih in smrt pravita: Le govoriti smo slišali o njej« (Job 28,22); »Ali ne kliče modrost, ali razumnost ne daje slišati svojega glasu?« (Prg 8,1); »Kadar pa ti daješ miloščino, naj ne ve tvoja levica, kaj dela tvoja desnica« (Mt 6,3); »Če bi noga rekla [...] In če bi uho reklo [...]« (1 Kor 12,15-16)

Razširjene figure komparacije so prilike (parabole), se pravi kratke poučne zgodbe, ki v celotnem poteku prispodabljanja ponazarjajo neko idejo z analogno vsebino na drugi motivni ravni iz območja življenja. V prilikah je izpostavljen osrednji sporočilni namen zgodbe tako, da celotna zgodba vodi do uvida o tisti resnici. Ko prerok Natan po Davidovem grehu z Batšebo pride k Davidu, mu pove priliko o bogatinu, ki je revežu vzel edino bogastvo, ki ga je imel: eno samo ovčico (2 Sam 12,1-4). David se tedaj razburi in reče: »Kakor živi Gospod, mož, ki je to storil, mora umreti!« Natan pa mu odgovori: »Ti si tisti mož!« (2 Sam 12,5-7) Zelo slavne so nekatere Jezusove prilike: sedem prilik o kraljestvu (Mt 13,1-51); prilika o neizprosni služabniku (Mt 18,23-35); prilika o delavcih v vinogradu (Mt 20,1-16); prilika od dveh sinovih (Mt 21,28-32); prilika o morilskih viničarjih (Mt 21,33-46; Mr 12,1-12; Lk 20,9-19); prilika o svatbi

(Mt 22,1-14; Lk 14,16-24); prilika o desetih devicah (Mt 25,1-13; Lk 12,35-38); prilika o talentih (Mt 25,14-30; Lk 19,11-27); prilika o izgubljenem sinu (Lk 15,11-32) idr.

Pripoved (ang. *Narrative*; nem. *Erzählung*; it. *Narrazione, Racconto*). 2 Mz 13,17–5 Mz 34,12. Široko splošno poimenovanje za pripovedovanje/poročilo o dejanju, ki se sporoča neposredno. Vključuje različne podzvrsti, kot so etiologija, basen, zgodovina, legenda, mit, novela, poročilo, saga, zgodba in povest. Pripoved se ukvarja z dogajanjem ali potekom dogodkov ter vključuje prepletanje čustev in idej. Je informativna v smislu, da se ne ukvarja v prvi vrsti z usmerjanjem občinstva k delovanju, z ustvarjanjem razpoloženja/vedenja v njem ali z razvijanjem ideje/mnenja zanj. Pripoved je lahko zgodovinska, če izraža dejavnost, ki je verjetna znotraj običajnega okvira človeške izkušnje; ali pa je nezgodovinska, če dejanje, o katerem sporoča, presega ali prehiteva običajno človeško izkušnjo ali pa ji sledi.

Pripoved je ustno ali pisno besedilo, v katerem se pripovedujejo vse vrste dogajanja, dejanj, dogodkov, misli, govorov ali izkušenj.

Vsaj oblikovno kritično pripoved obsega vsa besedila, ki jih določa narativni slog, tj. verbalne oblike stavkov in njihovo povezanost v besedilu – v nasprotju s tistimi vrstami besedil, ki bodisi opisujejo trajna stanja bodisi določajo stališča ali izražajo ukaze, prepovedi, opomine, spodbude in celo zakone in preroške napovedi, v katerih je uporabljen tudi narativni ali pripovedni slog.

Pripoved je torej lahko sestavljena iz enega stavka, ki npr. pove, da je neka oseba nekaj storila ali dela ali bo storila ali lahko nekaj stori ali da se je nekaj zgodilo, se dogaja in se bo ali se lahko nekaj zgodi. Večinoma je sestavljena iz manjših ali večjih enot, katerih deli so tudi narativnega značaja ali pa jih določa njihova pripovedna enota in so pripovedovani zaporedno. Zaporedno pripovedovani deli so med seboj povezani z vidika gibanja pripovedovanega naprej, oz. z vidika razvoja ali poteka dogodkov, o katerih se pripoveduje. Gibanje pripovedovanega naprej oz. razvoj dogodkov je mogoče razumeti kot zaporedje pripovedovanih dogodkov glede na čas ali npr. vzročnost. Lahko je predstavljeno v obliki enojnega zaporedja ali v obliki dveh ali več zaporedij, ki potekajo sočasno ali v različnih obdobjih.

Pripoved je lahko dolga ali kratka, nanaša se lahko na pretekle, sedanje ali prihodnje dogodke ter na resnične ali namišljene stvari. Pripovedovati jo je mogoče za katerikoli namen in z veliko podrobnostmi ali brez njih. Pripoved obsega vrste pripovedi in zvrsti takšnih vrst. Konstitutivna je za narativni značaj vseh vrst pripovedi in njihovih zvrsti, ne pa tudi za značaj teh vrst in njihovih zvrsti samih. Kaj je značilno za vrsto in zvrst znotraj pripovedi, je določeno z merili, ki ustrezajo vrsti in zvrsti. Izraz se zato ne sme mešati z izrazi za posebne pripovedne zvrsti, kot so zgodba, pripoved, poročilo in legenda. V najboljšem primeru lahko pripoved imenujemo makrozvrst, da bi jo razlikovali od poezije ali oblik predpisujočega ali napovedovalnega oz. preroškega jezika.

Pripoved je ena izmed literarnih zvrsti, ki spada v splošen koncept pripovedništva. Uporablja se tam, kjer obstaja skrb za sporočanje informacij brez potrebe po zasnovi, stopnjevanju napetosti in doseganju rešitve. Pogosto jo najdemo kot tako rekoč sinonim za poročilo (*report*). Za nekatere je pripoved bolj obsežna in po naravi razlagalna; za druge je manj neosebna; spet za tretje je pripoved bolj splošen termin brez zasnove (*plot*),⁷ pri čemer je poročilo precej bolj omejeno. Natančnost opredelitve in uporabe verjetno ne bo dosežena. Bralci bodo morali biti občutljivi na kontekst. Soroden žanr je obvestilo, ki navadno vsebuje večjo kratkost.

Rodovnik (ang. *Genealogy*; nem. *Genealogie*, *Geschlechtsregister*, it. *Genealogia*). V svoji najpreprostejši obliki rodovnik vključuje seznam ali pripoved, ki zasleduje linijo izvora prednika ali prednikov za osebo ali skupino. Rodovniki v Svetem pismu so »patrilinijski«, torej potekajo po očetovi liniji. Razlikujejo se po obsegu, od le nekaj generacij (1 Mz 19,36-38) do številnih generacij (Lk 3,23-38), ter sledijo bodisi *linearnemu* vzorcu, ki zasleduje rod skozi dve ali več generacij, bodisi *segmentnemu* (razvejenemu) vzorcu, ki navaja dve ali več linij rodu za ključni lik v rodovniku. Npr. 1 Mz 11,10-26 je linearni rodovnik (razen zadnje generacije, ki je segmentna) v pripovedni obliki, medtem ko 1 Mz 36,20-28 vsebuje segmentni rodovnik v obliki seznama.

7 Plot (ang. »osnutek«, »loris«, »načrt«) – literarno: celota dogajanja ali fabule v literarnem delu, npr. obsežnejša intriga.

Rodovniki so služili pomembnim namenom ljudi v svetopisemskih časih. Nekateri so bili uporabljeni za vzpostavljanje sorodstva, hkrati pa za razlikovanje med Izraelom in njegovimi sosedi, vendar oboje povezujejo s skupnim prednikom (1 Mz 19,36-38; 25,1-6; 25,12-16; 36). 1 Mz 10 postavlja Izraelce v panoramo vseh narodov na zemlji. Poleg tega so se rodovniki v obdobju po izgnanstvu večinoma uporabljali za dokazovanje čistosti in za ohranjanje etnične homogenosti judovskega ljudstva v Jeruzalemu (Ezr 2,1-63; Neh 7,6-65). Nekateri raziskovalci pa trdijo, da Rutina knjiga s svojim rodovnikom v končnih vrsticah ponuja protest proti ostrim odlokom Ezra in Nehemija, ki sta zahtevala, da se vsi hebrejski moške ločijo od tujih žena. Rutin rodovnik (4,18-22) poudarja ironijo Hebrejcev po izgnanstvu, ki so ponosno razglašali Davida za svojega napovedanega prednika in kralja, ko pa je bila Davidova babica sama tujka.

V evangelijih se pojavita dva rodovnika (Mt 1,1-17 in Lk 3,23-38). Vsak na drugačen način navajata trditve o Jezusovem izvoru kot o Mesiji. Edini drugi navedbi rodovnikov v Novi zavezi se pojavita v 1 Tim 1,4 in Tit 3,9, kjer so kristjani pozvani, naj se izogibajo »rodovnikom« (»genealogies«), ker so nevarni njihovi veri. Morda so določene kristjane pritegnile genealoške špekulacije skupin gnostičnega tipa.⁸

Slavilna hvalnica (ang. *Hymn of praise*; nem. *Hymnus, Loblied, Lobgesang*; it. *Inno di lode*). Makrozvrst za slavospev ene »stranke« (ang. *party*) s strani druge s himničnimi pesmimi. »Stranka«, ki poje slavospev, je lahko posameznik ali skupnost. Tista, ki jo povzdigujemo, je v Stari zavezi predvsem Izraelov Bog, Gospod, pa tudi Gospodov Sion, njegov izbrani kralj, njegova Postava in modrost.

8 Rodovne pripovedi, tj. pripovedi o rodovih ali ljudstvih, so nastale v povezavi z dogodki pri nastajanju in predzgodovini ljudstev, ki nam niso več dosegljivi. V njih je osrednja osebnost prednik, npr. 1 Mz 9,20-27; 1 Mz 29,31-30,24 (Grabner-Haider, Krašovec idr. 1984, 637). Rodovniki ali genealogije so seznami imen, ki želijo prikazati, kako si sledijo rodovi (1 Mz 5,1sl.: po Adamu; 1 Mz 6,9sl.: po Noetu), ali pa prikazujejo rodovnik nekega ljudstva vse do začetnika rodu (praočeta 1 Mz 10,1sl). (637)

Pesmi so sestavljene večinoma iz dveh osnovnih delov: 1. vabilo »stranke«, ki poje slavospev, bodisi sebi (»Slavil/pel bom«, »Slaviti hočem«, »Slavimo«) bodisi skupnosti (»Pojte«, »Slavite Gospoda«) – imenuje se lahko njen deklarativni del; 2. sama vsebina hvalnice, ki v glavnem delu pesmi razloži razlog poziva.

Razlogi za pozive, navedeni v vsebini pesmi, so številni, prav tako tudi njihove bolj ali manj značilne slogovne oblike. Vsebinsko so značilni tisti vidiki, pod katerimi se pripoveduje o Gospodovih preteklih dejanjih ali pa so opisana njegova vsenavzoča dejanja ali stališča. Dalje, povzdiguje se bodisi specifično Gospodovo dejanje, npr. v hvalnicah o Gospodovi zmagi v 2 Mz 15,1-18.20-21, bodisi zgodovina Gospodovih dejanj v stvarjenju in zgodovini.

Okolje slavljenih hvalnic spada v zgodovino Izraelove liturgije in meditacije o Gospodu. Okolje posamezne himne je odvisno od njenega posebnega mesta v zgodovini.

Slavilna hvalnica je vesela pesem zbora ali skupnosti, ki poveljuje Gospodovo veličino, dobrohotnost in pravičnost ter hvali Gospodovo prebivališče. Hvalnice delujejo v različnih vlogah: hvalijo stvarstvo in stvarnika (Ps 8; 19; 104); hvalijo slava Gospodova dejanja v zgodovini (Ps 68; 105); občudujejo Gospodovo prebivališče na gori Sion (Ps 46; 48; 76) in vriskajo nad Gospodovim pravičnim kraljevanjem (Ps 24; 47; 93; 96). Včasih se pojavijo v preroški literaturi, kjer pomagajo opredeliti liturgični značaj in literarno strukturo preroških knjig (npr. Iz 12; 42,10-13; 44,23; 45,8; 48,20-21; 49,13; 51,3; 52,9-10; 54,1-3; Am 1,2; 4,13; 5,8-9; 8,8; 9,5-6).

Sorodna zvrst: doksologija (ang. *Doxology*).

Sodne zvrsti (ang. *Trial genres*; nem. *Gerichtsreden*, *Prozessgattungen*; it. *Generi letterari del processo*). Zbirni izraz za splošne elemente, povezane s pravnim postopkom in kontekstom sodišča. Okolje je lahko v pristojnosti civilnih sodišč ob mestnih vratih (prim. Rut 4,1-12), pristojnosti svetišč (Joz 7; Jer 26) ali kraljevega sodišča (2 Sam 12,1-6; 1 Kr 3,16-28). Pravne zvrsti in obrazci se pojavljajo v številnih situacijah vsakdanjega življenja, še posebej prevladujejo pri prerokih.

Značilna preroška oblika sodnih zvrsti je t. i. sodni govor. *Rib* je »predsodni« govor v obliki pritožbe, ki je namenjen reševanju konfliktov med partnerji: eden, npr. prijatelj, žena, sin, se pritožuje prijatelju, možu, sinu ali komu od staršev ali obratno: oče se pritožuje sinu z govorom, torej neposredno nagovarja drugega partnerja. V sodnem kontekstu pa se tožilec obrača na sodnika, ne na obtoženca, saj sodnik po postopku izreče sodbo. O razliki med *rib*-om in sodnim govorom gl. Bovati, 1997, 19–50. Primeri se pojavljajo v Iz 1; Jer 2; Oz 4; Mih 6; in v različnih drugih besedilih, zlasti v Drugem Izaiju. Izraz *rib* 'kontroverza' se lahko nanaša na pravni primer, ki ga je ena stranka vložila zoper drugo; v primeru prerokov se navadno nanaša npr. Gospoda proti Izraelu zaradi kršitve določb zaveze med Gospodom in Izraelom (prim. Iz 3,13; Jer 2,9; Oz 4,1; Mih 6,1-2). Značilni elementi lahko vključujejo klic k pozornosti (Iz 1,2; Jer 2,4; Oz 4,1; Mih 6,1-2); poziv k sodnemu postopku (Iz 1,18-20); obtožbo (Iz 1,2-20; 3,12-15; Jer 2,5-34; Oz 4,4-8); retorična vprašanja (Iz 1,5.12; 3,15; Jer 2,5.14.31-32); in končno napoved sodbe (Jer 2,35-37; Oz 4,4-10) ali nekakšno obliko pouka o pravilnem vedenju (Iz 1,10-17; Mih 6,6-8).

Spodbuda (ang. *Exhortation*; nem. *Ermahnung zu*, *Mahnrede*, *Ermutigung*; it. *Esortazione*). Oblika nagovora, ki so jo uporabljali za prepričevanje občinstva, naj prilagodi določen način delovanja. Je nasprotje opomina, ki poskuša prepričati občinstvo proti določenemu načinu delovanja. Spodbuda in opomin skupaj sestavljata parenezo. Zdi se, da oblika izhaja iz modrosti ali kulturnih navodil (gl. Prg 1,8-19; Ps 1; 50; 95), čeprav se lahko pojavi v vseh javnih ali zasebnih nagovorih, v katerih govornik poskuša prepričati občinstvo, naj sledi poteku delovanja (npr. 5 Mz 6–11; Joz 1,2-9; 1 Kr 2,2-9; 1 Krn 28,8.20-21; 2 Krn 15,7).

Spodbuda se pojavlja v preroški literaturi (npr. Iz 1; 31; 55; Sof 2,1-3), čeprav njen status neodvisne preroške zvrsti izpodbijajo. Razprava je povezana z vprašanjem, ali so preroki od svojega občinstva zahtevali kesanje – v tem primeru spodbuda služi kot preroška oblika, ki lahko preživi – ali pa so preprosto napovedali sodbo zoper njih.

Sorodne zvrsti: opomin (ang. *Admonition*); pareneza (ang. *Parenesis*).

Zahvalna pesem posameznika (ang. *Thanksgiving song of the individual*; nem. *Danklied des Einzelnen*; it. *Canto di ringraziamento individuale*). Psalm, ki ga je pel posameznik ali je bil pet v njegovem imenu in je bil pred kratkim izrečen iz osebne stiske. V njem se posameznik Gospodu zahvaljuje za posredovanje in rešitev. Sestavine so enake tistim iz skupne zahvalne pesmi: 1. poziv k petju (ali v zahvalo ali pohvalo); 2. prikaz preteklih težav in odrešenja; 3. pohvala za Gospoda (ali Gospodova dela); 4. napoved žrtvovanja; 5. blagoslovi; 6. zaobljuba ali obljuba. Kot del pesmi se običajno pojavi obrazec zahvale: »Zahvaljujem se tebi[.]«

Zdi se, da je bilo okolje nastanka v kontekstu templja, v katerem je posameznik Gospodu izročil zahvale in žrtve za odrešitev. Primeri se pojavljajo v Ps 30; 32; 92; Jon 2. Kraljevi psalm je posebna vrsta, rezervirana za kralja (npr. Iz 9,1-6; 38,9-20).

Sorodne zvrsti: skupna zahvalna pesem (ang. *Communal Thanksgiving Song*); slavlina hvalnica (ang. *Hymn of Praise*).

Zahvalna pesem skupnosti (ang. *Communal thanksgiving song*; nem. *Danklied des Volkes*; it. *Canto di ringraziamento comunitario*). Pesem so peli pri posebni službi po nedavnem Gospodovem posredovanju v prid ljudstva. Pesem slavi dogodek in hvali Gospoda za dela odrešenja. Glavni elementi so: 1. poziv k petju (ali v zahvalo ali pohvalo); 2. prikaz preteklih težav in odrešenja; 3. hvalospev za Gospoda (ali Gospodova dela); 4. napoved žrtvovanja; 5. blagoslovi; 6. zaobljuba ali obljuba. Pogosto je pesem antifonalna. Primeri vključujejo Ps 66 in 118. Posebni vrsti zahvalne pesmi skupnosti sta pesem o zmagi (prim. Ps 68; 2 Mz 15,1-21; Sod 5) in hvalnica za pridelke (prim. Ps 65; 67).

Obredi, ki so pozivali k zahvalnim pesmim skupnosti, niso bili del rednega obrednega koledarja, ampak so bili namenjeni proslavljanju zmage, bogate letine, odrešitvi pred nesrečo ipd. Psalm so peli duhovnik, vodja, zbor ali ljudstvo kot celota.

Zvrst je tesno povezana s hvalospevom, od njega pa se razlikuje predvsem po posebnem ozadju in pogosti vključitvi poročila o preteklih težavah in odrešenju. S tožbeno pesmijo skupnosti se povezuje v tem, da se je skupnost ob grožnji katastrofe pogosto zaobljubila, da se bo zahvalila, če bo Gospod uslišal njihovo tožbo in jih odrešil.

Zgodba (ang. *Story*; nem. *Erzählung*; it. *Storia o Racconto*). Po obsegu v Svetem pismu prevladuje osnovna literarna oblika pripovedi v obliki krajših zgodb. Tako v Stari kot tudi v Novi zavezi različne zgodbe prikazujejo odrešensko Božje delovanje za izvoljeno ljudstvo in vse človeštvo: rešitev iz egiptovske sužnosti, osvajanje Svete dežele, rešitev iz območja teme greha za luč Božjega kraljestva. Pripovedi vsebujejo univerzalne vzorce ali arhetipe, ki zajemajo tudi osnovno človekovo duhovno izkustvo v nasprotjih med dobrim in zlim, nebese in zemljo, med upanjem in obupom, lučjo in temo, angeli in demoni, modrostjo in neumnostjo, vero in dvomom, pogumom in strahopetnostjo, pokorščino in upornostjo. Vse zgodbe so vključene v vizijo celote Božjega kraljestva, v katerem Božja roka vodi zgodovino človeštva in Izraela v razpetostjo med stvarjenjem in dopolnitvijo. Med najučinkovitejšimi literarnimi zvrstmi krajših zgodb so prilike, uganke, pripovedke, epske pripovedi, tragične zgodbe itd. Vse te in druge kratke enote bralca vodijo iz konkretne vidne življenjske zgodbe v najgloblje uvide stanja duha v odnosu do Boga in človeka (Alter 2011; 1990; Sternberg 1987; Auerbach 1998).

Žalostinka (ang. *Lamentation*; nem. *Volksklage, Untergangsklage, Klagelied, Klage*; it. *Lamentazione*). Literarna zvrst, ki opisuje žalostno stanje po nesreči, ki jo pisec opisuje kot posledico greha. Tipični elementi vključujejo opis prejšnje blaženosti in sreče ter prikaz sedanjega opustošenja. Pogosto se uporabljajo tudi spodbujanja k žalovanju in prošnje za rešitev ostanka. Pogosta sta ustaljena izraza *'ēk* in *'ēkāh* ('kako', 'ojoj'), kot sta uporabljena v pogrebni pesmi.

Ozadje zvrsti je bil javen obred po katastrofi, kot je kuga ali uničenje mesta ali plemena. Ljudje so bili poklicani, da žalujejo, se pokesajo in morda spodbudijo Boga, da reši ostanek. Obred je običajno vključeval post (prim. Sod 20,26; 1 Sam 7,6; Jl 1,14). Samo žalostinke so lahko peli ljudje kot celota, zbor ali solist. Primeri vključujejo Žal 1; 2; 4 in 5. Ps 44; 60 in 79 odražajo podobne situacije.

Žalostinke je treba razlikovati na eni strani od pogrebne pesmi, ki žaluje za smrtjo posameznika, in na drugi strani od tožbenih pesmi skupnosti, ki se uporabljajo pred nesrečo. Posledično v tožbeni pesmi prevladuje prošnja; v žalostinki je ta v podrejenem razmerju (če se sploh pojavi).⁹

5.4 Priporočena literatura z opisom del

Frederick W. Dobbs-Allsopp, *Weep, o Daughter of Zion: A Study of the City-Lament Genre in the Hebrew Bible*, Biblica et Orientalia 44 (Roma: Pontificio Istituto Biblico, 1993).

Študija obravnava literarno zvrst, katere obstoj v hebrejskem Svetem pismu je bil do nedavnega večinoma neopažen ali vsaj ne v celoti ovrednoten. Žalostinka nad mestom je dobro znana zvrst iz starodavne Mezopotamije. Žalostinke, ki sestavljajo to zvrst, nazorno prikazujejo in obžalujejo uničenje nekaterih najpomembnejših mest v Mezopotamiji in njihovih glavnih svetišč. Svetopisemsko knjigo Žalostinke so občasno primerjali z nekaterimi mezopotamskimi žalostinkami nad izgubljenim ali padlim mestom. Ta študija presoja in primerja svetopisemske in mezopotamske žalostinke na ravni žanra.

Suzanna R. Millar, *Genre and Openness in Proverbs 10:1–22:16*, Ancient Israel and Its Literature (Atlanta: SBL Press, 2020).

Avtorica ugotavlja, da so didaktični pregovori v Pregovorih 10,1–22,16 polni pesniških kompleksnosti, ki so odprte za številne možne interpretacije in uporabe. Osvetluje pomembne razprave, kot so razvoj značaja, kraljestvo, povezava med dejanjem in posledico ter pridobivanje modrosti.

9 V literaturi je žalostinka ali tožba označena kot pesem z žalostnim, otožnim temeljnim tonom. Med oblikami žalostinke so elegija, epikedij in nenija. Prim. Kos 2009, 475.

Thomas L. Brodie, *Genesis as Dialogue: A Literary, Historical, & Theological Commentary* (Oxford: Oxford University Press, 2001).

Namen te knjige je ponuditi popoln in dostopen pregled Prve Mojzesove knjige (Geneze) z literarnega, teološkega in zgodovinskega vidika. Brodiejevo delo je organizirano okoli treh glavnih idej. Prva je, da je osnovni predmet Geneze človeški obstoj; druga je, da je osnovna organizacijska enotnost Geneze binarna. Avtor trdi, da je celotna knjiga sestavljena iz diptihov – pripovedi, ki so podobno kot nekatere slike sestavljene iz dveh delov ali plošč. Nazadnje Brodie trdi, da številni viri iz Geneze še vedno obstajajo ter da jih je mogoče prepoznati in preveriti.

Antony F. Campbell, *1 Samuel, The Forms of the Old Testament Literature 7* (Grand Rapids, MI; Cambridge: Eerdmans, 2003).

Campbell poudarja tako literarni razvoj samega besedila kot njegov pomen za bralca. Sodobnim bralcem pokaže postopek urejanja in predelave, ki je oblikoval končno obliko Prve Samuelove knjige. Kot razkriva njegova študija, napetosti in protislovja, ki obstajajo v sedanjem besedilu, odražajo velike spremembe v načinu življenja starega Izraela. Prva Samuelova knjiga zajame Božje delovanje v prepletu družbenopolitičnih sil, Campbell raziskuje besedilo kot zakladnico izročil, ki so bila za Izrael zelo pomembna, in kot paradigmo izraelske uporabe pripovedi za teološko izražanje.

Hans R. Jauss, »Theory of Genres and Medieval Literature«, v: David Duff, ur., *Modern Genre Theory* (London; New York, NY: Routledge, 2014), 127–147.

Že od Aristotela dalje je žanr eden temeljnih konceptov literarne teorije. Velik del svetovne literature in kritike so oblikovale ideje o naravi, funkciji in vrednosti literarnih žanrov. Sodobni razvoj kritične teorije, ki ga delno spodbujajo ikonoklastične prakse sodobnih piscev in pojav novih medijev, kot sta film in televizija, je postavil pod vprašaj tradicionalne kategorije in izpodbijal predpostavke, na katerih je temeljila prejšnja žanrska teorija. To ni vodilo le do ponovne interpretacije posameznih žanrov in razvoja novih klasifikacij, ampak tudi do radikalno novega razumevanja tako ključnih tem, kot so mešanje in razvoj žanrov, generične hierarhije in žanrski sistemi, politika in sociologija žanrov ter razmerja med žanrom in spolom.

Jože Krašovec, *Der Merismus im Biblisch-Hebräischen und Nordwestsemitischen*, Biblica et Orientalia 33 (Roma: Biblical Institute Press, 1977).

Knjiga obravnava primere konkretnega načina izražanja celote z uporabo nasprotnih pojmov. Začetni stavek Svetega pisma, da je Bog ustvaril nebo in zemljo, je konkreten način izražanja abstraktnega pojma »vse«. V Svetem pismu Stare zaveze je avtor identificiral in komentiral na stotine primerov konkretnega načina izražanja v literaturi z rabo delov za celoto. Od tod strokovni termin »merizem«, ki pomeni delitev.

Jože Krašovec, *Antithetic Structure in Biblical Hebrew Poetry*, Supplements to Vetus Testamentum 35 (Leiden: Brill, 1984).

Knjiga je prva študija o oblikah antitetičnega izražanja vsebin v hebrejski poeziji z rabo osnovne literarne oblike paralelizma med stih, kiticami ali širšimi literarnimi enotami, ki so značilne za oblike dialoga.

Larry Kreitzer, *Gospel Images in Fiction and Film: On Reversing the Hermeneutical Flow* (London: Sheffield Academic Press, 2002).

Knjiga raziskuje povezave med svetopisemskimi besedili, klasičnimi literarnimi deli in kinematografskimi interpretacijami teh literarnih del. Cilj je osvetliti novozavezna besedila in vidike sodobne kulture z meddisciplinarnim pristopom.

David Norton, *A History of the Bible as Literature*, 2 zv. (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

Študija raziskuje petsto let verskih in literarnih idej. V središču je zgodba o tem, kako se je prevod *King James Bible* iz zasmehovanega dela spremenil v »neprekosljivo literaturo«. Preučuje prevajalce Svetega pisma, pisce, kot sta Milton in Bunyan, ki so veliko prispevali k razumevanju Svetega pisma, ter vključuje velik nabor kritikov in komentatorjev.

Stanley E. Porter, ur., *Dictionary of Biblical Criticism and Interpretation* (London; New York: Routledge, 2006).

Ta knjiga, ki v enem samem pomembnem zvezku združuje rezultate sodobnih in zanimivih raziskovalnih področij, je v primerjavi z drugimi knjigami na tem področju vodilna, saj ponuja celovito priročniško referenco

o razlagi Svetega pisma na enem mestu. Porter v njej preučuje številne članke o številnih priznanih razlagalcih od Avgušтина, Lutra in Kalvina pa vse do sodobnih osebnosti Martina Hengela in T. W. Mansona. Strokovno združuje študij biblične razlage s preučevanjem teoloških in filozofskih predpostavk, ki so nanjo vplivale, ter z različnih vidikov pregleduje zgodovino razlage. Ključne perspektive, ki jih preučuje, vključujejo: 1. zgodovinsko razsežnost – obravnava, kako se je razlaga razvijala v različnih časovnih obdobjih od zgodnje judovske eksegeze do zgodovinsko-kritične metode; 2. konceptualni pristop – obravnava različne miselne šole, ki so ustvarile svetopisemsko razlago, ter primerja konkurenčne konceptualne modele razlage; 3. osebni vidik – obravnava resničnost svetopisemske razlage s strani posameznikov, ki so pomagali začrtati smer teološkega razvoja. Delo vsebuje ustrezno bibliografijo in napotke za nadaljnje branje.

Stanley E. Porter, ur., *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period (330 B.C.–A.D. 400)* (Leiden; New York; Köln: Brill, 1997).

Ta obsežni uvod v klasično retoriko helenističnega obdobja (901 stran) v treh oddelkih obravnava vse retorične oblike, ki so se razvile in se uporabljale v dobi helenizma. Trije sklopi opredeljujejo poglobitve kategorije retorike, analizirajo retorično prakso glede na žanr in obravnavajo posamezne pisce v retorični tradiciji. Knjiga zajema tudi značilnosti retoričnih oblik v Svetem pismu Stare in Nove zaveze ter v patristiki.

James B. Pritchard, ur., *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1969).

Antologija je združila najpomembnejša zgodovinska, pravna, mitološka, liturgična in posvetna besedila starega Bližnjega vzhoda z namenom, da bi zagotovila bogato kontekstualno osnovo za razumevanje ljudi, kultur in književnosti Stare zaveze. James Pritchard, poznavalec religiozne misli in svetopisemske arheologije, je za izbor in prevod besedil angažiral vodilne jezikoslovce, zgodovinarje in arheologe. Cilj je bil po njegovih besedah »boljše razumevanje podobnosti in razlik, ki so obstajale med Izraelom in okoliškimi kulturami«. Pred objavo teh zvezkov so preučevalci Stare zaveze morali iskati raztresene knjige in revije v različnih jezikih. Antologija je združila te neprecenljive dokumente na enem mestu in v enem jeziku ter tako razširila pomen Svetega pisma za generacije študentov in bralcev.

Marvin A. Sweeney, *Isaiah 1–30 with an Introduction to Prophetic Literature*, The Forms of the Old Testament Literature 16 (Grand Rapids, MI; Cambridge: Eerdmans, 1996).

Študija avtorja Marvin A. Sweeneyja sestavlja šestnajsti zvezek serije *The Forms of the Old Testament Literature*. Cilj te serije je v skladu s standardnim načrtom in metodologijo predstaviti formalno-kritično analizo vsake knjige in vsake enote Stare zaveze. Zvezki so v osnovi eksegetski; preučujejo strukturo, žanr, okolje in namen obravnavane svetopisemske literature ter poskušajo doseči doslednost v terminologiji za žanre in formule svetopisemske literature. Z razkrivanjem eksegetskega postopka študentom omogočajo njihovo lastno analizo in razlago besedil Stare zaveze.

George J. Brooke, »Genre Theory, Rewritten Bible and Peshet«, *Dead Sea Discoveries* 17, št. 3 (2010): 361–386.

Prispevek se osredotoča na izraze, ki se uporabljajo za opis Jobovega telesa v bolečini, in na odzive njegovih prijateljev. Raziskujejo moralni in družbeni svet, ki se odraža v jeziku.

Guy Darshan, »The Origins of the Foundation Stories Genre in the Hebrew Bible and Ancient Eastern Mediterranean«, *Journal of Biblical Literature* 133, št. 4 (2014): 689–709.

Članek obravnava dve vrsti temeljne pripovedi, ki prevladujeta v svetopisemski literaturi, v luči še neraziskanih vzporednic iz starogrških in sredozemskih besedil. Prvi tip, ki ga utelešajo pripovedi iz Geneze in grške genealoške tradicije, prikazuje ustanovitelje, ki zapustijo oddaljeno deželo, da bi se mirno naselili v novi deželi. Drugi tip ponazarjajo tema o selitvi Izraelcev v Kanaan z razlastitvijo domačega prebivalstva ter dorska migracijska izročila. Več dejavnikov kaže, da je žanr ustanovne zgodbe postal osrednji in temeljen tudi v drugih malih kraljestvih ob Sredozemlju.

Seznam referenc

- Alter, Robert. 1990. *The Art of Biblical Poetry*. Edinburgh: T&T Clark.
- – –. 2011. *The Art of Biblical Narrative*. New York: Basic Books.
- Alter, Robert, in Frank Kermode, ur. 1987. *The Literary Guide to the Bible*. London: Collins.
- Auerbach, Erich. 1998. *Mimesis: Prikazana resničnost v zahodni literaturi*. Zbirka Labirinti. Prevedel in spremno besedo napisal Vid Snoj. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Avsenik Nabergoj, Irena. 2019. Temeljne literarne oblike v Svetem pismu. *Bogoslovni vestnik* 79, št. 4: 855–875.
- – –. 2021. *Literarne oblike v Svetem pismu in odmevi v poznejši judovsko-krščanski kulturi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Bovati, Pietro. 1997. *Ristabilire la giustizia: procedure, vocabolario, orientamenti*. Analecta Biblica 110. Roma: Pontificio Istituto Biblico.
- Brodie, Thomas L. 2001. *Genesis as Dialogue: A Literary, Historical, & Theological Commentary*. Oxford: Oxford University Press.
- Burridge, Richard A. 1997. The Gospels and Acts. V: Stanley E. Porter, ur. *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period (330 B.C.–A.D. 400)*, 507–532. Leiden; New York; Köln: Brill.
- – –. 2006. Gospels. V: J. W. Rogerson in Judith M. Lieu, ur. *The Oxford Handbook of Biblical Studies*, 432–444. Oxford: Oxford University Press.
- Campbell, Antony F. 2003. *1 Samuel*. The Forms of the Old Testament Literature 7. Grand Rapids, MI; Cambridge: Eerdmans.
- Coats, George W. 1999. *Exodus 1–18*. The Forms of the Old Testament Literature 2/A. Grand Rapids, MI; Cambridge: Eerdmans.
- Grabner-Haider, Anton, Jože Krašovec idr. 1984. *Biblični leksikon*. Celje: Mohorjeva družba.
- Gray, George Buchanan. 1972. *The Forms of Hebrew Poetry: Considered with Special Reference to the Criticism and Interpretation of the Old Testament*. The Library of Biblical Studies. New York: Ktav Publishing House.
- Kmecl, Matjaž. 1976. *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Založba Borec.
- Kos, Janko. 2009. *Literatura: leksikon*. 5. izd. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Krašovec, Jože. 1977. *Der Merismus im Biblisch-Hebräischen und Nordwestsemitischen*. Biblica et Orientalia 33. Roma: Biblical Institute Press.
- – –. 1984. *Antithetic Structure in Biblical Hebrew Poetry*. Supplements to Vetus Testamentum 35. Leiden: Brill.

- Matjaž, Maksimilijan.** 1999. *Furcht und Gotteserfahrung: Die Bedeutung des Furchtmotivs für die Christologie des Markus*. Forschung zur Bibel 91. Würzburg: Echter.
- Murphy, Roland E.** 1983. *Wisdom Literature: Job, Proverbs, Ruth, Canticles, Ecclesiastes, and Esther*. The Forms of the Old Testament Literature 13. Grand Rapids, MI; Cambridge: Eerdmans.
- O'Connor, Michael P.** 1997. *Hebrew Verse Structure*. Winona Lake, IN: Eisenbrauns.
- Pavis, Patrice.** 1997. *Gledališki slovar*. Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega 124. Prevedel Igor Lampert. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko. Izvirnik: *Dictionnaire du Théâtre*. Dopolnjena in popravljena izd. Paris: Dunod, 1997.
- Rooke, Deborah W.** 2006. Prophecy. V: John William Rogerson in Judith M. Lieu, ur. *The Oxford Handbook of Biblical Studies*, 385–396. Oxford: Oxford University Press.
- Sternberg, Meir.** 1987. *The Poetics of Biblical Narrative: Ideological Literature and the Drama of Reading*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Sweeney, Marvin A.** 1996. *Isaiah 1–30 with an Introduction to Prophetic Literature*. The Forms of the Old Testament Literature 16. Grand Rapids, MI; Cambridge: Eerdmans.
- Watson, Wilfred G. G.** 1986. *Classical Hebrew Poetry: A Guide to Its Techniques*. Journal for the Study of the Old Testament: Supplement Series 26. Sheffield: JSOT Press.
- Williams, James G.** 1987. Proverbs and Ecclesiastes. V: Robert Alter in Frank Kermode, ur. *The Literary Guide to the Bible*, 263–282. London: Collins.

ŠESTO POGLAVJE METODOLOGIJA

Matjaž Celarc

6.1 Eksegetske metode

Beseda »eksegeza« (gr. ἐξήγησις, ἐξηγέομαι) je grškega izvora in pomeni 'izpeljem, razlagam, pripovedujem, tolmačim'. V grško-rimskem okolju se je nanašala na razlago orakljev božanstev ter mitov. V judovskem okviru najdemo hebrejsko sopomenko v glagolu *dāraś* 'raziskujem, preiskujem, iščem' Gospodovo postavo (prim. Ezr 7,10). Iz tega glagola izpeljani samostalniki *midraś* 'razlaga, raziskava, zgodba' (prim. 2 Krn 24,27) torej zaznamuje razlago posameznih vrstic, način razlage ter končno tudi zbirko tovrstnih razlag. (Neusner 2005, 41) Eksegeza v judovsko-rabinskem okviru zaznamuje razlago Postave, kot izpričuje tudi Jožef Flavij (*Judovska Vojna* 1,649: ἐξηγουμένοις τοὺς νόμους). (Matjaž 2017, 7)

Pri tem lahko izrazimo temeljno povezanost med Staro (prvo) in Novo (polno) zavezo, ki jo predstavlja Kristus kot središče Božjega razodetja (Ratzinger 1989, 119), saj je edinorojeni Sin avtentičen razlagalec (Jn 1,18). Ravno Jezus iz Nazareta, Križani in Vstali Gospod, meče novo luč na celotno razodetje in s tem na pomen Svetega pisma, saj v Jezusu Bog spregovori po Sinu (Heb 1,12). Zato je poznavanje celotnega Svetega pisma, ki gravitira k Novi zavezi, temeljnega pomena; in sicer ne le za prenos vere, temveč tudi za celoten teološki študij (BR §24). Kakor velja Hieronimov silogizem, »Kdor ne pozna Svetega pisma, ne pozna Kristusa«, velja tudi, da Jezus s svojim življenjem razlaga celoto Svetega pisma (Lk 24,27; Apd 15,12). Temeljna naloga eksegeze je razlaga besedil. Pri tem naj bi na eni strani izluščila »avtorjev namen« (*intentio auctoris*) ter na drugi prečistila »bralčev namen in sprejem« (*intentio/receptio lectoris*). To naj bi vodilo k celostnemu, duhovnemu razumevanju besedila in nenazadnje v odnos s primarnim sporočevalcem, Bogom (BR § 4; 10).

Znanstveno-kritično branje se je razvilo v 18. oz. 19. stol., in sicer na eni strani z razsvetljenstvom, ki je osrediščil razum, ter na drugi strani z arheološkimi odkritji, ki so vzbudila zanimanje za zgodovino ter primerjavo

med odkritji in besedilom samim. S tem se ne zanika podrobno branje Svetega pisma v predhodnih dobah, so pa te bile predkritične. Tovrstno branje najde svoje začetke pri cerkvenih očetih, kot sta Origen (185–253) in Avguštin (354–430), ki so se ob očitnih razlikah med evangelijski zatekali k retoričnim prvinam ter k alegorični in tipološki razlagi. Poleg tega so bili skozi stoletja izoblikovani poskusi harmonizacije in kronološke ureditve besedila. Tako je že Tacijan sredi 2. stol. poskušal harmonizirati evangelije v enega, tj. pripraviti kompilacijo, v kateri je kronologija enotna in so pomenoteni nasprotujoči vidiki, *Diatessaron*. Od 18. stol. so si sledile harmonizacije v obliki redakcij t. i. *Jezusovega življenja*. Te raziskave so sledile dvema miselnima tokovoma:

- **racionalističnemu**, ki skuša odmisлити nadnaravni vidik in čudeže (David F. Strauss, Ernest Renan),
- **fundamentalističnemu** oz. **pietističnemu** (Albert Schweitzer).

Ker nobena eksegetska metoda ne more v celoti predstaviti bogastva Svetega pisma, sta se skozi čas izoblikovala dva temeljna načina raziskovanja svetopisemskega besedila:

- **diahrono raziskovanje**, ki se usmerja k zgodovinskemu ozadju nastajanja besedil,
- **sinhrono raziskovanje**, ki proučuje obstoječe besedilo v njegovi sporočilni vrednosti.

Vsak nastanek besedila teži k oblikovanju sporočilne enote. Razumevanje pomena in vrednosti te sporočilne enote je naloga sinhrone analize. Čeprav sta ti analizi med seboj različni, sta v razmerju soodvisnosti in medsebojnega dopolnjevanja. (Schnelle 2005, 54)

Najprej je na diahroni ravni (nekoliko kasneje tudi na sinhroni) treba izpostaviti »kritiko oblikovanja besedil« (*Literarkritik*), ki predstavlja analitičen del zgodovinsko-kritične metode. Čeprav ne govori o literarnih vedah, pa želi ovrednotiti besedilo v njegovi pisni obliki. (Simian-Yofre 1995, 83) Ta kritika ne harmonizira ali odstranjuje razlik v besedilu, temveč razlike razlaga na podlagi različnih izhodiščnih virov besedila oz. dokumentov. (Ludovic 2018, 91–92)

Zgodovinsko-kritična metoda na razlike v besedilu odgovarja z dvema sovpadajočima analizama: s »kritiko prenosa izročil« (*Überlieferungskritik*), ter s »kritiko virov« (*Quellenkritik*). Medtem ko »kritika prenosa izročil« odkriva različne ustne tradicije, pa »kritika virov« poskuša določiti vire, na podlagi katerih je avtor sestavil končno besedilo. Tako sta se v 19. stol. razvili dve t. i. dokumentarni teoriji, na podlagi katerih so razlagali nastanek Pentatevha ter evangelijev. Raziskovalci so zaznali razliko v besedišču, v poimenovanju Boga ter tudi v teoloških postavkah. Peteroknjižje naj bi nastajalo več stoletij preko zbiranja ustnih izročil in delnih zapisov zakonodaje. Končno redakcijsko obliko naj bi dobilo šele po babilonskem izgnanstvu. Tako naj bi Pentatevh oblikovali štirje dokumenti oz. viri različnih obdobj, in sicer jahvist (J, po imenu JHWH, napisan v 9. stol. pr. Kr. v Judovem kraljestvu), elohist (E, po besedi Elohim iz obdobja 9.–8. stol. pr. Kr. v Izraelovem kraljestvu), devteronomist (D, po latinskem imenu 3 Mz Devteronomij iz obdobja 7.–6. stol. pr. Kr.) in duhovniški (P, po nemškem »Priester/-schrift«, 6.–5. stol. pr. Kr.) (Uvod v Peteroknjižje 2024, 42). Podobno naj bi sovpadali in se razhajali tudi trije sinoptični evangeliji. Po tej teoriji naj bi bila Matejev in Lukov evangelij sestavljena iz dveh glavnih virov: na eni strani Markov evangelij, na drugi strani pa zbirka Jezusovih besed, imenovana Q (iz nemškega »Quelle«, »vir«) (Papeška biblična komisija 2000, 28). Poleg tega je treba omeniti še tri zgodovinsko-kritične metode, ki pomagajo pri razumevanju nastanka besedila: 4) »kritika literarnih oblik« (*Formkritik*), 5) »kritika literarnih vrst« (*Gattungskritik*) in 6) »kritika tradicij« (*Traditionskritik*). Te ne smemo povsem enačiti z izrazoma kot »zgodovina oblik« (*Formgeschichte*) oz. »zgodovina tradicij« (*Traditionsgeschichte*), čeprav se mnogokrat uporabljajo kot sinonimni. (Simian-Yofre 1995, 84)

Sinhrona raven besedila temelji na »analizi dokončnega besedila« (*Textanalyse*). Ob iskanju razlogov za nekoherentnosti besedila in sklicevanjem na vlogo redaktorja, na kar opozarja točka 7 – »redakcijska kritika« (*Redaktionskritik*) oz. 8 – »kompozicijska kritika« (*Kompositionskritik*), nujno razmišlja z vidika razvoja besedila in redaktorjevih ideoloških poudarkov.

6.1.1 *Diahrono raziskovanje: zgodovinsko-kritične metode*

Božja beseda prihaja k človeku po človeški govorici skozi daljše časovno razdobje in preko različnih kulturnih in jezikovnih obdobj, zato je zgodovinsko-kritična metoda, ki analizira zgodovinske in kulturno-jezikovne elemente, kot so se razvijali skozi čas, nepogrešljiva in obenem obvezna eksegetska metoda.

Ob različnosti metod in tudi pristopov je ključno pravilno razumevanje pojmov. S pojmom »metoda« opredeljujemo način oz. celoto znanstvenih posegov, ki dovoljuje objektivni dostop k objektu raziskave, kar v eksegezi pomeni obravnavano besedilo. »Metodo« lahko pojmujeemo kot objektivni, znanstveni način raziskovanja, če je razumljiva, učljiva, ponovljiva in preverljiva. (Simian-Yofre 1995, 79–119) Poleg pojma »metoda« uporabljamo tudi pojem »pristop«, in sicer ko mislimo na preučevanje besedila s posebnega zornega kota (Papeška biblična komisija 2000, 26).

Z »zgodovinsko metodo« je ovrednoteno dejstvo, da so besedila nastala v preteklosti skozi daljše časovno obdobje ter ima zato razumevanje časovnega obdobja nastanka teh besedil ključno vlogo pri njihovem razumevanju, tudi če imajo ta besedila danes svoje aktualno mesto in razumevanje v skupnosti. Ravno zaradi zanimanja za zgodovinski razvoj besedil govorimo tudi o »diahroni metodi«, saj poskuša razbrati zgodovinsko okolje in dogajanje, vezana na besedila in njihov razvoj.

Z opredelitvijo metode kot »kritične« pa je mišljena vzpostavitev znanstvene distance, ki omogoča vrednotenje različnih aspektov nastajanja besedila: proces in čas nastanka; identiteta avtorja; odnos z drugimi sočasno nastalimi besedili ter odnos besedila s časovnim okvirom nastanka (npr. družbeno, politično, religiozno ozadje besedila).

Poleg tega govorimo tudi o »analitični metodi«, ki svetopisemsko besedilo analizira kot vsako drugo antično ali moderno besedilo, vendar z namenom, da bi z analizo izdelka človeškega jezika prišli do spoznanja Božjega razodetja (Matjaž 2017, 13). V tem oziru poskuša zgodovinsko-kritična metoda na podlagi ozadja nastanka besedila razumeti njegov izvor, namen in pomen.

Uporaba te znanstvene metode prinaša nekatere omejitve, ki so vezane na dojetje vere znotraj samih besedil ali tovrstnih tipoloških medbesedilnih interpretacij (prim. Iz 7,14 v Mt 1,23) pa tudi na aktualizacijo besedila, kjer je poudarjena distanca med besedilom in bralcem (Simian-Yofre 1995, 81–82). Dodatna težava izhaja iz predpostavke, da se zgodovinska verodostojnost svetopisemskim besedilom priznava zgolj ob arheoloških odkritjih, torej ob branju zgodovine brez upoštevanja zgodovinskega razvoja ter specifičnega literarnega izraza verske zgodovine. Ravno razumevanje zgodovinskosti in določenih zgodovinsko-literarnih zvrsti, ki so vplivale na razvoj besedil, poudari pomen zgodovine odrešenja Božjega ljudstva, kar določena arheološka odkritja lahko zgolj potrdijo.

S področja raziskovanja in uporabe zgodovinsko-kritične metode izpostavljamo dve pomembni deli:

Joseph A. Fitzmyer, *The Interpretation of Scripture: In Defense of the Historical-critical Method* (New York: Paulist Press, 2008).

Knjiga ovrednoti uporabo zgodovinsko-kritične metode kot načina odkrivanja pomena pisane Božje besede. Pri tem vrednoti pomen Svetega pisma v življenju Cerkve po Drugem vatikanskem koncilu, zgodovinskost evangelijev in uporabo zgodovinsko-kritične metode pri razlaganju Svetega pisma v odnosu do drugih pomenov Svetega pisma.

Joseph G. Prior, *The Historical Critical Method in Catholic Exegesis* (Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1999).

Delo, izdano kot doktorska disertacija (Tesi Gregoriana 50), razloži ključne pojme zgodovinsko-kritične metode ter predstavi, kako je bila metoda sprejeta v različnih obdobjih krščanske zgodovine. Knjiga prinaša bogat nabor virov, ki vključujejo izbrano literaturo antične Cerkve in različne cerkvene dokumente o svetopisemskih študijih. Posebna pozornost je namenjena krizi v svetopisemski eksegezi med letoma 1983 in 1993 ter o odzivu Papeške biblične komisije glede interpretacije Svetega pisma.

Dodatna bibliografija

- Cadbury, Henry Joel. *The Style and Literary Method of Luke I: The Diction of Luke and Acts*. Harvard Theological Studies 6. Cambridge: Harvard University Press, 1920.
- – –. *The Making of Luke-Acts*. London: Macmillan, 1927.
- Jones, Maurice. *The New Testament in the Twentieth Century: A Survey of Recent Christological and Historical Criticism of the New Testament*. London: Macmillan, 1934.
- Sanders, J. N. *The Foundations of the Christian Faith: A Study of the Teaching of the New Testament in the Light of Historical Criticism*. London: Adam & Charles Black, 1950.
- Stuhlmacher, Peter. *Schriftauslegung auf dem Wege zur biblischen Theologie*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1975. Angleški prevod: *Historical Criticism and the Theological Interpretation of Scripture: Toward a Hermeneutics of Consent*. Prevedel Roy A. Harrisville. London: SPCK, 1979.

6.1.1.1 Tekstna kritika [Textskritik]

Zgodovinsko-kritična metoda je splošno poimenovanje za različne aplikacije te metode. Izhodiščno je že vprašanje, katero besedilo izbrati kot verodostojno: masoretsko besedilo (MT), Septuaginto (LXX) ali Vulgato? V sklopu zgodovinsko-kritičnih metod lahko kot ključno izpostavimo »tekstno kritiko« (Textskritik). Tekstna kritika poskuša s primerjavo različnih manuskriptov, prepisov in zgodnjih komentarjev (oz. pisnih virov vse od antike do prvih tiskanih virov) razumeti zgodovino nastanka besedila ter določiti najbolj izvirno različico besedila. Tekstna kritika je izhodišče za vse druge metodološke korake, ki temeljijo na besedilni teoriji.

6.1.1.2 Literarna kritika [Literarkritik]

Literarna kritika oz. »kritika oblikovanja besedil« ima dva namena: zamejiti začetek in konec besedilne enote ter dokazati enovitost te besedilne enote, in sicer tako, da bo besedilna enota delovala kot sporočilno in pomensko sredstvo med pošiljateljem in prejemnikom. Pri tem je poudarjena diahrona raven besedila, vendar prinaša osnivanje besedilne enote ključne poudarke za razumevanje besedila tudi na sinhroni ravni. Na diahroni ravni

naj bi se pokazalo izhodiščno besedilo (oz. besedilna enota, ki deluje kot pripoved ali govorniški argument) ter naj bi se razkrile morebitne razširitve izhodiščnega besedila (obrazložitve, komentarji ali fragmenti, ki so vdelani v osnovno besedilno enoto). (Simian-Yofre 1995, 85–90)

Tej osnovni zamejitvi literarnokritična analiza dodaja še analizo literarnih vrst (*Formkritik*). Literarna vrsta je splošna shema, s katero se zapisuje določen tip besedila (npr. zapisnik pred poroko, uradna prošnja). Literarna kritika tako opredeljuje zgodovinski razvoj besedila kot pisni izraz predhodne ustne tradicije ter kot izraz zgodovinskega okolja (*Sitz im Leben*), ki je omogočilo oblikovanje specifične literarne vrste (*Gattung*) oz. je narekovalo uporabo znanih literarnih vrst oz. oblik (pripovedi, preroški oraklji, psalmi). (Aletti idr. 2006, 66)

6.1.1.3 Redakcijska kritika [*Redaktionskritik*]

Nekoherentnost in sestavljenost besedila porajata vprašanja o naravi in zgodovini besedila. Odgovora sta dva: prvi išče razlog za razlike v prenosu izročil (*Überlieferungskritik*) in virov besedila (*Quellenkritik*), medtem ko drugi vidi razloge predvsem v piscu oz. redaktorju (*Redaktionskritik*), ki preko izbire literarne oblike in vsebine izraža svoj teološki oz. ideološki nazor (t. i. kritika tendence).¹

Redakcijska kritika se sprašuje o časovnem poteku redakcijskih posegov ter o posameznih redakcijskih posegih: kaj je bilo uporabljeno, katere so kulturne in religiozne posebnosti in kakšen je bil namen redakcije. S primerjavo različnih redakcij je mogoče prepoznati avtorje posameznih delov besedila. Redakcijska kritika prepozna redakcijske poteze tako na makro- kot na mikroravni besedila, pri čemer lahko omenimo: 1. kompilacijo pripovedi pripovednega cikla ali orakljev knjige enega preroka; 2. kompilacijo in oblikovanje pisnega besedila (npr. devteronomistične pripovedi izraelskih kraljev, združene v Knjigi kraljev); 3. kompilacijo, oblikovanje in redakcijo različnih pisnih virov v enotnem literarnem opusu (npr. dokument J ali

1 Pri tem lahko omenimo, da morda izraz redakcijska kritika nekoliko bolj zaznamuje eksegete Nove zaveze, medtem ko starozavezni eksegeti govorijo predvsem o zgodovini tradicije (*Traditionsgeschichte*) ter o zgodovini prenosa izročil (*Überlieferungsgeschichte*). (Aletti idr. 2006, 64)

dokument E v Pentatevhu); 4. interpretacijo daljšega besedila na podlagi uvoda, zaključka ali posameznih govorov (npr. 1 Mz 6,5-8; 8,20-22); 5. predelavo posameznega besedila preko glose, obrazložitev oz. preko razširitev ali krčenj besedila (npr. primerjava med Knjigo kraljev in Kroniško knjigo ali med sinoptičnimi evangelijski). (Simian-Yofre 1995, 93–94)

6.1.1.4 Kritika prenosa besedila [*Überlieferungskritik*] in kritika virov [*Quellenkritik*]

Redakcijski proces pomeni prenos besedila v nove situacije, in sicer z namenom, da se sporočilnost besedila prilagodi tem novim situacijam. Znotraj tega procesa se »kritika prenosa besedila« osredotoča predvsem na ustni prenos besedila. Čeprav se zdi razmislek o ustnih izročilih, ki stojijo za besedilom, precej hipotetičen, je vseeno mogoče najti razloge za nastanek in razvoj ustne tradicije:

- **materialni** (materiali za pisanje so bili težko dostopni) in **personalni** (šolske strukture niso bile vedno razvite, da bi omogočile splošno šolanje pisanja);
- **sociološko-psihološki** (homogena in vase zaprta družba);
- **specifične literarne vrste** (dramska besedila, pripovedi in poezija v osnovi temeljijo na ustni komunikaciji).

V Svetem pismu je tovrstna tradicija odmevana v spominu na izhod iz Egipta, ki naj bi ga predajali iz roda v rod (npr. 2 Mz 12,24-27). Kritika prenosa besedil pripomore k boljšemu razumevanju pomembnosti besedil, zgodovinskosti določenih dejstev in razvoja svetopisemske vere. (Simian-Yofre 1995, 96–102)

Na drugi strani pa »kritika virov« primerja različne besedilne enote ter druga zgodovinska dejstva z namenom razumevanja zgodovinske prisotnosti virov ter nastajanja besedila. To ne pomeni, da zgolj odstrani subjektivne ali oblikovne posebnosti, temveč skuša razumeti posebnosti vira, literarne oblike in redakcijske posebnosti, ki so izoblikovale dokončno besedilo.

6.1.1.5 Kritika literarnih oblik [*Formkritik*]

Kritika literarnih oblik se navadno enači s kritiko literarnih vrst, vendar v nekaterih primerih besedila ne moremo razvrstiti med običajne literarne vrste. Medtem ko je izraz »literarne oblike« zlasti v Novi zavezi zaznamoval osnovne literarne enote, na podlagi katerih so se osnovala bolj kompleksne pripovedi, pa v splošnem »literarna oblika« zaznamuje vse vidike besedila (t. i. jezikovne elemente), ki besedilo oblikujejo, mu dajejo svojevrstnost, edinstvenost oz. mu nudijo identiteto. Tako »kritika literarne oblike« zadeva vse jezikoslovne vidike besedila, to so:

- **fonetični** (analiza zvočnih pojavov: aliteracija, asonanca, rima, paronomazija in ritem),
- **skladenjski** (analiza morfemov, leksemov in povedi),
- **semantični** (analiza besedišča s pomočjo slovarjev in sinhrono primerjavo),
- **stilistični** (analiza števila besed, njihove pojavnosti – paralelizem členov, hiazem, inkluzija – in medsebojnih razmerij: primerjava, sinekdoha, alegorija, metafora in personifikacija) ter
- **strukturni vidik** (analiza razdelitve besedila). (Simian-Yofre 1995, 102–107)

6.1.1.6 Kritika literarnih vrst [*Gattungskritik*]

»Kritika literarnih vrst« določa literarno vrsto besedila. Medtem ko z »literarno obliko« pojmujeemo skupek jezikovnih elementov (fonetičnih, skladenjskih, semantičnih, stilističnih in strukturnih), na podlagi katerih se določajo pomen besed, njihova medsebojna razmerja ter besedilne enote (t. i. uvod, jedro, zaključek sporočila), pa z »literarno vrsto« pojmujeemo jezikovno abstrakcijo, ki podobne literarne oblike povezuje v skupne kategorije. (Simian-Yofre 1995, 110)

Določitev literarne vrste je pomembna, saj nudi okvir za pravilno razumevanje posameznega besedila. Ključni so motivi in teme, jezikovna določila, domišljajske podobe, ki so bile piscu dostopne in so nanj vplivale. Kdor bi iskal kozmografski opis v 1 Mz 1 ali mehaniko ob opisu koles v Ezk 1 ali bral evangelije zgolj kot biografijo, ne bi prišel do izpolnitve

svojih pričakovanj. Zlasti v svetopisemskem okviru, ki pripada povsem drugačnemu kulturnemu ozračju, je odkritje literarne vrste zelo pomembno (npr. svetopisemska genealogija, ki spremlja, začenja in interpretira začetke posameznih pripovednih sklopov).

Pri določanju literarne vrste je treba upoštevati izbor primerjalnega materiala (ena ali podobna oblika pri različnih literarnih delih), kritiko oblik in primerjavo pri primerjanih besedilih, opis literarne vrste in specifično poimenovanje literarne vrste.

Rezultat kritike literarnih vrst je zgodovina literarnih vrst, ki pomaga razložiti prehod uporabe ene literarne vrste v nove situacije (npr. Davidova elegija ob smrti Savla in Jonatana v primeru Ezekielove elegije nad mestom Tir). Najbolj zahtevno je determinirati družbeno-kulturno oz. literarno ozadje neke literarne vrste (*Sitz im Leben*, *Sitz in der Literatur*). Ravno zato je treba upoštevati, da vsako besedilo odmeva in je vezano na družbeno, kulturno, politično in ekonomsko ozadje ter da razumevanje družbeno-kulturnega ozadja temelji na poznavanju splošnega ozadja besedila. (Simian-Yofre 1995, 109–112)

6.1.1.7 Kritika tradicij [*Traditionskritik*]

Zadnji korak zgodovinsko-kritične metode želi osvetliti splošno kulturno, versko in teološko ozadje, ki je zaznamovalo pisca samega.

»Kritika tradicij« se tako ne ukvarja več z literarnimi oblikami in zvrstmi niti več s prenosom izročila in redakcijo, temveč želi stopiti nazaj v zgodovinsko-kulturno ozadje, ki je nudilo podlago za nastanek besedila. »Kritika tradicij« se sprašuje, kateri so literarni motivi (npr. stvarjenje človeka iz zemeljskega prahu), podobe (npr. kerubi, kače in pomočniki Boga), spoznanja (npr. teden sedmih dni, starodavni pravni zakoniki), koncepti (npr. osvoboditev iz suženjstva, nedotakljivost Siona), prepričanja (npr. razmerje revščina-pravičnost-bogastvo in povračilna pravičnost), ki jih je pisec prejel s kulturo Bližnjega vzhoda oz. Svetega pisma samega. Pomembno je razumeti tradicijo ter elemente (motive, podobe, spoznanja, koncepte in prepričanja), ki so se preko časa integrirali in oblikovali tudi svetopisemsko kulturo. To kulturno ozadje postane razvidno, ko se odkrijejo miselne

podobnosti med različnimi in neodvisnimi besedili, torej podobne formulacije, podobne strukture formulacij in skupne vsebine. Pri tem se odkrije, ali neka tradicija pripada skupnemu kontekstu in prostoru te tradicije, ko gre za splošen okvir, skupno tendenco ter skupen miselni prostor, kjer se je ta misel lahko razvijala.

»Kritika tradicij« pomaga odkriti kulturno in miselno ozadje, v katerem je zorel in deloval pisec, ter razmerja med različnimi elementi in obdobji zgodovine ljudstva, ki bi brez refleksije ostali osamelci preteklosti. (Simian-Yofre 1995, 114–117)

S področja kritike tradicij izpostavljamo dve pomembni deli:

Daniel Breuser, *Gattungskritik als methodische Grundlage für die wissenschaftliche Auseinandersetzung mit der Bibel*, 2. izd. (München: GRIN Verlag, 2007).

Delo je nastalo v okviru seminarja »Biblična metodologija« in poskuša razumevanje literarnih vrst predstaviti kot neizogiben predpogoj za branje in razumevanje različnih vrst besedil.

Norman Perrin, *What is Redaction Criticism?* (London: SPCK, 1970).

Avtor opredeljuje kritiko redakcije kot disciplino, ki se ukvarja s teološko motivacijo avtorja, kot se razkrije pri zbiranju, urejanju in spreminjanju tradicionalnega gradiva ali ustvarjanju novih oblik znotraj tradicij zgodnjega krščanstva. Delo je obogateno s slovarjem izrazov in komentirano bibliografijo.

Dodatna bibliografija

Bultmann, Rudolf K. *Theology of the New Testament*. New York: Scribner's Sons, 1951.

Danove, Paul L. *Grammatical and Exegetical Study of New Testament Verbs of Transference: A Case Frame Guide to Interpretation and Translation*. London; New York: T&T Clark, 2009.

Dibelius, Martin. *Die Formgeschichte des Evangeliums*. 2. izd. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1933.

Frye, Northrop. *The Great Code: The Bible and Literature*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1982.

- Morton, Andrew Q. *The Making of Mark*. Lewiston, NY: The Mellen Biblical Press, 1996.
- Turner, Nigel. *Grammatical Insights into the New Testament*. Edinburgh: T&T Clark, 1965.
- Zerwick, Maximilian, in Mary Grosvenor. *A Grammatical Analysis of the Greek New Testament*. 5. izd. Roma: Pontificio Istituto Biblico, 1996.

6.2 Sinhrono raziskovanje: literarnokritične metode

Sinhrono raziskovanje (gr. σύγχρονος) poskuša obravnavano besedilo prebirati »sočasno« in skladno s celoto dela, iz katerega je besedilo vzeto (npr. odlomek ozdravljenje hromega Mr 2,1-12 v celoti Markovega evangelija). Metoda je osredotočena na besedilo in je podobno kot literarnokritična analiza pozorna na besedišče, skladnjo, stil, pripovedno strukturo, pomen in retoriko. Poleg tega besedilo postavi v razmerje z drugimi besedili in celoto Svetega pisma, da bi se sporočilo preneslo v sodobni svet. (Matjaž 2017, 17) Kot smo že omenjali pri diahronem raziskovanju besedila, je za razumevanje besedilne enote ključno razumevanje literarne oblike in literarne zvrsti. Razumevanje pomena besedila nujno vključuje razumevanje umetniškega izraza pisca ter uporabo literarne oblike (oz. zvrsti), s katero pisec podaja svoje sporočilo. (Sicre Díaz 1995, 156–157)

V sklopu razvoja sinhronega raziskovanja besedila so strokovnjaki najprej vrednotili besedilno strukturo, ki vzpostavlja razmerja med besedami in tako tvori besedilni pomen. T. i. strukturalistične metode so osnova pripovedne in retorične analize, ki upoštevata literarno zvrst, preko katere besedilo podaja svojo sporočilno in pomensko vrednost.

6.2.1 *Strukturalistične metode: semiotska analiza*

Strukturalizem predstavlja lingvistično teorijo, ki razlikuje:

- »**jezik**«: sintaktična in semantična struktura s sistemom relacij, ki omogoča govorjenje, ter

- »govor«: konkretizacijo jezika, preko katerega človek lahko daje nov pomen stvarim, dogodkom in življenju.

Strukturalistične metode je na področje eksegeze uvedel A. J. Greimas, ki je postal sinonim za sinhronično analizo (Aletti idr. 2006, 67). Strukturalistične metode niso zgolj odgovor na objektivno nezadostnost zgodovinsko-kritičnih metod, temveč popravek napačnih razumevanj jezika. Strukturalistične metode jezika ne razumejo le kot sredstvo sporočanja, ki omogoča dostop do zgodovine ter objektivne misli pisca, temveč jezik predstavlja samostojno resničnost. Tako ima jezik svojo notranjo logiko in smisel, v katerega človek vstopi, ga odkriva in smisel poustvarja.

Strukturalistične metode se ne zanimajo za avtorja, namesto tega poskušajo odkriti lingvistične, pripovedne in mitske strukture, ki bi jih avtor lahko nezavedno uporabil. Tako poskušajo zaznati kulturne (kulturni kodeksi), jezikovne (strukture sporočanja) in antropološke predpostavke (dojemanje človeka). Ravno jezik, razumljen kot sistem korelacij (razlik, kontrastov in nasprotij) znotraj in zunaj besedila, je nosilec pomena oz. predstavlja pomen. Tako tudi besedilo preko besedilne strukture izraža pomen.

V tem okviru se znotraj strukturalistične metode ustavimo pri »semiotski analizi«, ki se ukvarja z »znamenji, znaki« (gr. σημειόν), namreč z besedami, ki so nosilci pomena. Ravno zato »semiotska analiza« vrednoti osnovni pomen besed in medsebojno povezanost besed kot mrežo pomenov v posamezni besedilni enoti. (Aletti idr. 2006, 64) Semiotična tradicija raziskuje preučevanje znakov in simbolov kot pomembnega dela komunikacije. Za razliko od jezikoslovja semiotika preučuje tudi nejezikovne znakovne sisteme. Semiotika vključuje preučevanje znakov in znakovnih procesov, indikacijo, označbo, podobnost, analogijo, alegorijo, metonimijo, metaforo, simboliko, označevanje in komunikacijo. Semiotika izhaja iz grške besede za 'označevanje, zaznamovanje' σημείωσις (*sēmeiōsis*), iz pripadajočega glagola »označiti, zaznamovati«, σημειῶ (*sēmeiō*) ter končno samostalnika 'znak, znamenje' σημειόν (*sēmeion*). Pri tem teorija znakov kot nosilcev pomena razlikuje med zvokovnim, slušnim »označevalcem« ter konceptualnim, slikovnim »označencem«.

V primeru slušnega »označevalca« z znaki M-I-Z-A lahko ob tem pridemo do več pomenov več vidnih »označencev«: od pomena lesenega izdelka, podobnega stolom, do skupnosti, ki se zbira ob tej mizi. Ob tem je hitro razvidno, da se pomen izoblikuje na podlagi medsebojnih relacij posameznih znakov in besed, ki izražajo medsebojne povezave, razlike, kontraste, nasprotja tako znotraj kakor tudi zunaj besedila.

Pri iskanju pomena in notranjih pomenskih povezav »semiotska analiza« skupaj s pripovedno in retorično analizo služi za boljše razumevanje besedila. Pri razumevanju pripovedi kot literarne oblike, ki podaja pomen, je smiselno omeniti Vladimirja Proppa. Z uporabo strukturalistične metode je preko analize ruskih ljudskih pripovedi poskušal odkriti »slovnico pravlјice« (Propp 2005). S tem je spodbudil druge teoretike, npr. Juliena Greimasa, da je izoblikoval analitični model za pozorno branje pripovedi (Greimas 1966). Greimasov analitični model omogoča pozorno branje besedila na treh različnih ravneh (Simian-Yofre 1995, 121–137):

- **tri konstitutivne elemente pripovedi:** pripovedne besedne zveze (sintagmo), pripovedno zaporedje (sekvenco) in pripovedne povedi (propozicijo);
- **dve analitični orodji za površinsko analizo konstitutivnih elementov** (aktantski in funkcionalen model);
- **analitično orodje za globinsko strukturo besedila** (semiotski kvadrat).

S področja semiotske analize izpostavljamo dve pomembni deli:

Daniel Chandler, *Semiotics: The Basics*, 4. izd. (London: Routledge, 2022).

Knjiga je oblikovana kot študijski pripomoček in pomemben referenčni vodnik na vseh ravneh jezikovnih in komunikacijskih, medijskih in kulturnih študijev. Avtor demistificira kompleksno ter interdisciplinarno področje semiotike, ko odgovarja na ključna vprašanja: Kaj so znaki in kode? Kaj nas lahko semiotika nauči o reprezentaciji in realnosti? Kakšna orodja ponuja za analizo besedil in kulturnih praks? Knjiga podaja dober pojmovni slovar ter poskuša osvetliti uporabno vrednost semiotike na različnih področjih.

Schleifer Ronald, A. J. *Greimas and the Nature of Meaning: Linguistics, Semiotics and Discourse Theory* (London: Routledge, 1987).

Ronald Schleifer postavi Greimasovo delo v njegov intelektualni kontekst in predstavi razvoj njegovega značilnega sloga interpretacije. Poleg tega avtor obravnava Greimasovo delo v primerjavi z najnovejšimi preiskavami diskurza v filozofiji, globinski psihologiji in literarni kritiki. Greimasov semiotični kvadrat postavi kot dokaz proti Derridajevi dekonstrukciji, Lacanovi psihoanalizi in literarnim analizam Paula de Mana.

Dodatna bibliografija

- Barthes, Roland, idr. *Structural Analysis and Biblical Exegesis: Interpretational Essays*. Pittsburgh Theological Monograph Series 3. Pittsburgh, PA: The Pickwick Press, 1974.
- Eco, Umberto. *A Theory of Semiotics*. Bloomington, IN: Indiana University Press, 1979.
- Greimas, Algirdas Julien. *Sémantique structurale: Recherche de méthode*. Paris: Librairie Larousse, 1966.
- Propp, Vladimir. *Morfologija pravljice*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2005.
- Riffaterre, Michael. *Semiotics of Poetry*. Bloomington, IN; London: Indiana University Press, 1978.

6.2.2 Pripovedna analiza

Pripoved (διήγησις) je predstavitev sosledice dogodkov, ki tvorijo napetost dogajanja pripovedi in pričakovanje poslušalca samega. Pripoved uspe vzpostaviti mrežo razmerij med pripovednimi liki in poslušalcem samim. Pripovedna analiza poskuša ujeti napetost pripovednega loka in sporočilnost zgodbe ter zajeti razmerja, ki jih imajo pripovedni liki med seboj.

Pripovedna analiza metodološko sledi obliki pripovedi in pričevanju, kar je oboje značilno tudi za Sveto pismo. Že Stara zaveza uporabi pripovedovanje kot osnovo za izpoved vere, bogoslužja in kateheze, podobno pa tudi Nova zaveza predstavlja pripovedni opis dogodkov Jezusovega življenja, smrti in vstajenja. Pri tem je primerno razlikovati metode analize in teološki premislek. Pripovedna analiza, ki je posebno pozorna na prvine besedila, zaplet pripovedi, zorni kot pripovedovalca, proučuje tudi način

pripovedi, ki vključuje bralca v svet pripovedi in v svoj sestav vrednot. Analizi pripovedi se je pridružil še teološki premislek, kar je tudi namen svetopisemske pripovedi. (Papeška biblična komisija 2000, 35–37)

Literarni kritiki so razvili tehnike za »natančno branje« besedila, s katerimi opazujemo značilnosti, kot so zaplet in napetost likov, gledišče, dialog, pripovedni čas in pripovedni okvir, kar naj bi bralcu omogočilo zaznati tok besedila in preko zgodbe tudi Božji navdih avtorja in sporočilo. Teoretiki so izoblikovali ključno terminologijo, ki jo predstavljamo v nadaljevanju. (Osborne 2006, 200–212)

Implicitni avtor in pripovedovalec

Bralec v besedilu sicer ne more srečati resničnega avtorja, temveč njegov odsev, ki ga imenujemo implicitni avtor in ga je v besedilu ustvaril resnični avtor. Besedilo razodeva implicitnega avtorja kot odgovornega snovalca tako za dogajanje kot tudi za temeljne poudarke, vrednote, teološko perspektivo pripovedi. *Implicitni avtor* se razlikuje od resničnega, saj slednji lahko napiše več del, ki vsebujejo različne podobe implicitnega avtorja oz. več resničnih avtorjev oblikuje eno besedilo.

Obenem se implicitni avtor razlikuje od pripovedovalca. Medtem ko je avtor odgovoren za izbor, razporeditev dogodkov in opisov, pa je pripovedovalec vdelan v zgodbo kot opisovalec poteka dogodkov. V nekaterih pripovedih se zdi, da implicitni avtor prevzame vlogo pripovedovalca (npr. »mi« v Apostolskih delih). Sicer pa je pripovedovalec nevidni govorec v besedilu, ki je morda najbolj zaznaven ob prehodih zgodbe, ko interpretira njen pomen (npr. pripovedni povzetki v Apd 2,42–47 ali Janezov prolog v Jn 1,1–18), zato je imenovan kot vsevedni pripovedovalec in je pogosto nerazločljiv od Boga, ki ga navdihuje. Hitro je razvidno, da je pripovedovalec bolj ali manj razpoznaven, samozavedajoč, navzoč ter v svojem opisu različno oddaljen od dogodkov, pripovednih likov in bralca (poslušalca). Ta oddaljenost je lahko časovna (časovni zamik za opisanimi dogodki), govorna (parafraziranje dogodkov), intelektualna (pripovedovalec je lahko bolj ali manj izobražen od svojih bralcev) in moralna (pripovedovalec se v krepostih razlikuje od pripovednih likov). (Prince 2003, 42–43; 66–67)

Zorni kot, fokalizacija, perspektiva

Zorni kot, fokalizacija, perspektiva je percepcija oz. konceptualno, ideološko gledišče, preko katerega so predstavljene situacije in dogodki. Pogosto je zorni kot vezan na pripovedovalca, ki je na različne načine v interakciji z dejanjem znotraj zgodbe in tako ustvarja pomen oz. vpliva na bralca.

Prvi je o zornem kotu govoril Boris Uspensky, ki ga je povezal s problemom kompozicije dela, pri čemer začrta pet ravni: ideološko, frazeološko, prostorsko, časovno in psihološko.

Gérard Genette je uvedel razlikovanje med fokalizatorjem (pripovednim glasom) in načinom fokalizacije, pri čemer razlikuje:

- *nefokalizirano fokalizacijo*, v kateri (vsevedni) pripovedovalec postavlja veliko distanco med bralcem in dogodkom;
- *zunanjjo fokalizacijo*, ki ustreza osnovni percepciji opazovalca pripovedi;
- *notranjo fokalizacijo*, s katero pripovedovalec bralca povede v notranji svet pripovednega lika, da bi delil njegovo notranje vedenje in čutenje.

Alain Rabatel naredi nadaljnji korak, saj ohrani razliko med pripovedovalcem in fokalizatorjem, pri tem pa razlikuje tri oblike zornega kota: *zastopani zorni kot*, ko je pripoved podana preko gledišča pripovednega lika; *pripovedni zorni kot*, ko pripoved podaja pripovedovalec, ki se zanima oz. ima empatijo do pripovednega lika; *izraženi zorni kot*, ko pripovedni liki v govoru izrazijo svoje vrednote in sodbe.

Čas pripovedi in čas opisane zgodbe.

Pripovedni čas (*time of narration; die Erzählzeit*) pomeni trajanje pripovedi in način njene literarne ureditve. To se razlikuje od časa opisane zgodbe (*narrated time; die erzählte Zeit*), ki zadeva kronologijo in zgodovinsko zaporedje dogodkov (npr. Jezusovo življenje pri štirih evangelistih). S premikanjem dogodkov pripovedovalec povzroči »vrzeli« v zgodbi in ustvari napetosti z zagotavljanjem nepopolnega znanja o prihodnosti. Iz tega je Genette postavil štiri tipe pripovedi, to so:

- nadaljnja (klasična pozicija pripovedi v preteklosti);
- predhodna (pripoved napoveduje prihodnost);
- simultana (pripoved v sedanjosti sočasno z dogodki);
- vrinjena (pripoved poteka med različnimi trenutki pripovedi).

Pri tem Genette razlikuje trajanje zgodbe in hitrost pripovedi. Hitrost pripovedi je definirana preko odnosa med *trajanjem zgodbe* (merjena s časovnimi merami) in *trajanjem pripovedi* (merjena z vrsticami in stranmi), kot je prikazano v naslednji tabeli.

Opisna pavza	Scena	Povzetek	Elizija
Mrtva točka	Normalna hitrost	Velika hitrost	Časovni preskok
Čas zgodbe = 0	Čas pripovedi je enak času opisane zgodbe.	Čas pripovedi je krajši od časa zgodbe.	Čas pripovedi = 0.

Pri tem pa se pripovedovalec lahko dodatno igra s kronologijo zgodbe in časom pripovedi, tako da uporabi sinhronično pripoved, ki sledi kronologiji dogodkov, ali pa anahronično pripoved, tako da naredi časovni preskok v preteklost (*analepsa*) ali pa v prihodnost (*prolepsa*). (Marguerat in Bourquin 2001, 91–97)

Pripovedni zaplet

Zaplet zajema združeno zaporedje dogodkov, ki sledijo vzroku in posledici oz. določenemu naročilu ali nalogi. Zgolj opis, da je bila »v Samariji velika lakota« (1 Kr 18,2b), še ne ustvari pripovedi. Z nadaljevanjem, da je Ahab »poklical dvornega oskrbnika Obadjája« in ga poslal v deželo studentcev iskat morebiten živež (1 Kr 18,3-5), pripovedovalec iz predhodnega opisa napravi vzročno povezavo in poda nalogo, ki tvori zaplet pripovedi. Ravno zaplet ustvarja pripoved, ki vključi bralca v pripoved, ki teži k razrešitvi zapleta.

Pripovedni zaplet izoblikuje dramski lok, ki po klasičnem Aristotelovem pojmovanju pozna trodelno piramidalno strukturo: zaplet; vrh (obrat); razrešitev, kar naj bi pripovednega junaka po začetnem obratu povedlo k pozitivni ali negativni razrešitvi.

To klasično shemo je Paul Larivaille dopolnil s t. i. kvinarno: izhodiščna situacija (ekspozicija); komplikacija (zaplet situacije ali spoznanja); dejanje spremembe oz. preobrata (*turning point*); razrešitev zapleta; zaključna situacija. (Marguerat in Bourquin 2001, 47–53)

Zaplet lahko deluje bodisi na makro- (celotna knjiga) ali mikroravni (posamezen del). Bralec mora skrbno preučiti zaplet in mini zaplete znotraj pripovedi knjige, da bi določil razvijajoče se teme in karakterizacije posameznih likov, ki jih ustvarja pripovedovalec. Medsebojno delovanje nasprotnikov in interakcija med glavni in stranski liki so najbolj jasne smernice k pomenu odlomka.

Karakterizacija in dialog

Uspeh zgodbe je v veliki meri odvisen od uspeha pri razvoju pripovednih likov, s katerimi se bralci lahko poistovetijo (npr. moralno dobri, primerni, življenjski in dosledni). Pri tem je bralec pozoren na število, intenzivnost prisotnosti (protagonisti v prvem planu oz. stranski liki v drugem planu pripovedi) ter karakterizacijo oz. lastnosti pripovednih likov (enostavni in kompleksni). Adele Berlin razlikuje tri tipe pripovednih likov:

- **pripovedni lik »agent«**, ki je zgolj v funkciji pripovednega zapleta;
- **pripovedni lik »tip«**, ki s svojimi potezami predstavlja določeno skupino (politično, religiozno);
- **pripovedni lik »karakter«**, ki ni zgolj v funkciji zapleta ali zastopanja določene skupine. (Berlin 1982, 69–85)

Robert Alter pa definira tri načine spoznanja pripovednih likov: pridobljene informacije (kar je rečeno in kar je storjeno); zunanji opis (fizična podoba, geste, obleke); besede, misli in nameni (monologi ali dialogi). (Alter 1981, 116–117)

Obenem je pomembno posamezne pripovedne like postaviti v okvir celotne zgodbe, da bi videli, katere vrednote zastopajo in kako preko njih pripovedovalec podaja in vrednoti celoto pripovedi. Tudi dialog ima pogosto velik poudarek pri karakterizaciji in teologiji. Medsebojni vpliv med stališči likov se pogosto spreminja celo med njihovim dialogom in pripovedovalčevo pripovedjo zgodbe. Med bralcem in pripovednimi liki se tako

vzpostavi odnos (empatija, simpatija, antipatija), ki temelji na vedenju in razumevanju bralca o poteku dogodkov. Pri tem je ključen pripovedovalec, ki bralca opremi z enakim, večjim ali manjšim vedenjem o poteku stvari, kot ga imajo pripovedni liki.

Ključno je omeniti dva načina, s katerima pripovedovalec podaja pripoved (Marguerat in Bourquin 2001, 65–79): *telling*, ko enostavno opisuje in vrednoti situacijo; *showing*, ko prepusti pripovednim likom, da sami govorijo in oblikujejo vrednotenje pripovedi.

Pripovedni okvir

Prizorišče pripovedi je lahko geografsko, časovno, družbeno ali zgodovinsko zasnovano, in sicer kot osnovni kontekst, znotraj katerega se razvija pripovedni zaplet ter se izoblikujejo pripovedni liki. Pripovedni okvir ima dejansko ali pa simbolno, metaforično vrednost. Tako na eni strani opis zgodovinskega okolja (npr. datiranje Izaija ali Amosa) nakazuje obdobje, v katerem se zgodba odvija oz. nudi zgodovinsko ozadje naslovljencev (npr. kdo so bili Matejevi naslovljenci). Na drugi strani pa časovni okvir kot »zora« simbolno odmeva obljubo ali pa stvarjenje in nenazadnje prostorski okvir »sinagoga« odmeva prostor srečevanja Boga s svojim ljudstvom. (Marguerat in Bourquin 2001, 83–90)

Implicitni komentar

Avtor z uporabo ironije, komike, simbolizma in drugih literarnih prijemov pisatelja vodi bralca skozi dramo svoje zgodbe.

Implicitni bralec

To je eno najbolj praktičnih orodij za povprečnega bralca, saj ta teorija temelji na predpostavki, da ima vsaka knjiga v mislih skupino bralcev. Ti prvotni bralci niso več na voljo »pravemu, dejanskemu bralcu« in tako besedilo prinese samo »implicitanega, idealnega bralca« za predvidenim sporočilom. Implicitni bralec je ločen od resničnega bralca, saj si lahko dejanski bralec predstavlja različno občinstvo; obratno ima besedilo, ki ima zgolj enega implicitnega bralca, lahko več resničnih bralcev. Implicitni bralec se razlikuje tudi od poslušalca, prejemnika (*narratee*), saj je razumljen v celoti besedila, in ne zgolj kot naslovnik pripovedovalca. Dejanski bralec je pozvan, da besedilo prebere z gledišča implicitnega bralca in se z njim identificira. (Prince 2003, 43)

Pri pripovedni analizi je smiselno slediti naslednjim kategorijam (Aletti idr. 2006, 225–230):

- **Sestavljenost in zamejitev pripovedi:** čas, prostor, liki, tema in dejanje.
- **Razdelitev pripovedi in pripovedni lok** (zasnova, zaplet, vrh in razplet, zaključek).
- **Notranje postavke:**

Liki: skupinski ali individualni, ki so lahko glavni (protagonisti ali antagonisti) ali zgolj stranski liki (t. i. *foils*). Pri njih se preko besed, dejanj ali opisov opazuje njihova zunanost, identiteta, notranji svet vrednot, osebnostni, psihološki in moralni razvoj. Pri oblikovanju pripovedi in pripovednih likov nam lahko pomaga tudi aktantski model. Poleg tega je pomembno ovrednotiti dolžino in intenzivnost njihove prisotnosti na sceni ter kako se razumejo z drugimi liki (fizični, etični, religiozni vidik).

Dejanja: zaznamovana z glagoli aktivnosti, dejavnosti (spremembe, ki so se zgodile), z glagoli vedenja (vedeti, poznati, čuditi se) ter z besedami (vprašanja, ukazi, želje, sovražnosti, pohvale ...) in notranjimi željami in čutenji (želeli, hrepeneti, iskati ...).

Napetost pripovednega loka, ki zaznamuje:

- **osebe:** razvoj pripovednega lika (temelji na razvoju lika),
- **vrednote:** razvoj vrednostnega sistema v zgodbi (prevladujejo dobri ali slabi),
- **situacija:** zanimanje za razrešitev situacije (na kakšen način),
- **spoznanje:** poudarek ni na dogajanju, temveč na razkritju in pridobljenem vedenju. Bralec na podlagi vedenja o pripovednih likih in pripovedi sami gradi razmerje empatije, simpatije ali antipatije do pripovednih likov.

Spremembe prostora in časa:

- **sprememba prostorov** (statičnost ali gibanje pripovedi) in vrednotenje prostora (javno/zasebno; svet/profan),

- **zorni kot pripovedi** (zunanji opis, pripoved pripoveduje pripovedovalec, izpoved ali pripoved pripovednega lika),
- **pripovedni čas** (*trajanje, ponavljanje in hitrost pripovedi ter analepsa in prolepsa*).

Zunanje postavke:

Pripovedovalec (avtor): pripovedovalec je lahko izven pripovedi ali pa znotraj pripovedi kot pripovedni lik, pri tem pa lahko uporablja različne načine pripovedi (*pripoveduje, telling*, ali *opisuje, showing*) in različne fokalizacije (ničelna, zunanja ali interna).

Bralec: kdo naj bi bil bralec in s kom naj bi se identificiral.

Odlomek v sobesedilu: kakšno je razmerje do celote ožjega in širšega sobesedila (na podlagi motivov in tem):

- **analepsis:** pripoved ali njen okvir prikliče (direktno ali indirektno) starozavezne like in odlomke,
- **prolepsis:** pripoved napoveduje, pripravlja in vrednoti kasnejše dogajanje v zgodbi,
- **synkrisis:** pripoved primerja dogodke in like iz drugih pripovedi.

S področja raziskovanja pripovedne analize izpostavljam dve pomembni deli:

Daniel Marguerat in Yvan Bourquin, *La Bible se raconte: initiation à l'analyse narrative* (Paris: Cerf, 1998).

Priročnik za analizo pripovedi, namenjen študentom in bralcem, ki se zanimajo za svet pripovedi, saj želi predstaviti zakulisje in nastajanje pripovedi. Ob tem avtorja na pedagoški način predstavljata orodja, uporabnost in učinkovitost pripovedne analize.

Jean-Louis Ska, *Our Fathers Have Told Us: Introduction to the Analysis of Hebrew Narratives* (Roma: Pontificio Istituto Biblico, 1990).

Uvod v svet naratologije, ki skuša študentu in strokovnjakom razložiti izrazoslovje ter na podlagi primerov predstaviti metodologijo naratologije. Pri tem prikaže tudi izvor in razvoj terminologije ter temeljna dela s tega področja. Obenem poskuša vzpostaviti dialog z bolj klasičnimi eksegetskimi metodami.

Dodatna bibliografija

- Aletti, Jean-Noël. *Il racconto come teologia: Studio narrativo del terzo Vangelo e del libro degli Atti degli Apostoli*. Collana biblica. Roma: Dehoniane, 2009.
- Alter, Robert. *The Art of Biblical Narrative*. New York: Basic Books, 1981.
- Berlin, Adele. »Characterization in Biblical Narrative: David's Wives«. *Journal for the Study of the Old Testament* 7, št. 23 (1982): 69–85.
- – –. *Poetics and Interpretation of Biblical Narrative*. Bible and Literature Series 9. Sheffield: The Almond Press, 1983.
- Culpepper, Alan R. *Anatomy of the Fourth Gospel: A Study in Literary Design, Foundations and Facets*. Philadelphia: Fortress, 1983.
- Culpepper, Alan R., in Jan G. van der Watt. *Creation Stories in Dialogue: The Bible, Science, and Folk Traditions: Radboud Prestige Lectures in New Testament*. Biblical Interpretation Series 139. Leiden: Brill, 2016.
- Finnern, Sönke. *Narratologie und biblische Exegese: Eine integrative Methode der Erzählanalyse und ihr Ertrag am Beispiel von Matthäus 28*. WUNT II 285. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 2010.
- Fokkelman, Jan P. *Reading Biblical Narrative: A Practical Guide*. Tools for Biblical Study 1. Leiden: Deo Publishing, 1999.
- – –. *Reading Biblical Narrative: An Introductory Guide*. Louisville, KY: Westminster John Knox, 1999.
- Forster, Edward M. *Aspects of the Novel*. London: Penguin Books, 2005.
- Frei, Hans W. *The Eclipse of Biblical Narrative: A Study in Eighteenth and Nineteenth Century Hermeneutics*. New Haven, CT: Yale University Press, 1978.
- Genette, Gérard. *Figures*. 5 zv. Tel Quel/Poétique. Paris: Éditions du Seuil, 1966–2002.
- – –. *Figures*. Zv. 3, *Discours du récit: essai méthode*. Paris: Éditions du Seuil, 1972. Angleški prevod: *Narrative Discourse: An essay in Method*. Prevedla Jane E. Lewin. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1980.

- – –. *Palimpsestes: La littérature au second degré*. Points 257. Paris: Éditions du Seuil, 1982.
- Hénault, Anne. *Narratologie, sémiotique générale*. Zv. 2, *Les enjeux de la sémiotique*. Paris: Presses Universitaires de France, 1983.
- Kuno, Susumu. *Functional Syntax: Anaphora, Discourse and Empathy*. Chicago, IL: The University of Chicago Press, 1987.
- Prince, Gerald. *Narratology: The Form and Functioning of Narrative*. Janua Linguarum: Series maior 108. Berlin: Mouton, 1982.
- Rabatel, Alain. *Argumenter en racontant: (Re)lire et (ré)écrire les textes littéraires*. Savoirs en Pratique. Paris: De Boeck, 2004.
- Ricoeur, Paul. *Temps et récit*. Zv. 1, *L'Intrigue et le Récit historique*. L'ordre philosophique. Paris: Éditions du Seuil, 1983.
- Schökel, Luis A. *L'arte di raccontare la storia: storiografia e poetica narrativa nella Bibbia*. Lectio 6. Cinisello Balsamo: San Paolo, 2013.
- Sternberg, Meir. »Time and Space in Biblical (Hi)story Telling: The Grand Chronology«. V: Regina M. Schwartz, ur. *The Book and the Text*, 81–145. Oxford: Basil Blackwell, 1990.
- Tolmie, François D. *Narratology and Biblical Narratives: A Practical Guide*. San Francisco: International Scholars Publications, 1999.

6.2.3 Retorična analiza

Retorika (τέχνη ρητορική) je umetnost govorjenja. V antični Grčiji so ji posvečali veliko časa, vendar ima vsaka kultura svoj način mišljenja in izražanja prepričevanja, predstavitev. Prvotno se je retorika nanašala na govorno obliko, vendar je to prešlo na pisno in literarno obliko. Obenem se v tem oziru uporabljajo trije različni pristopi:

- klasično grško-rimsko govorništvo,
- semitsko-svetopisemska retorika in
- sodobno, novo govorništvo, ki se osredotoča na prepričevalno moč jezika.

Naj z dokumentom o *Interpretaciji Svetega pisma v Cerkvi* Papeške biblične komisije (2000, 34–35) omenimo tri dimenzije govorništva, to so sodna, razpravna in dokazovalna.

Retorična analiza obravnava svetopisemska besedila kot govorniško besedilo ter zato išče govorniške elemente in strukturo. To analizo je za področje starozavezne eksegeze uvedel J. Muilenburg z namenom, da bi dopolnil literarno analizo. Če je literarna analiza temeljila na literarnih oblikah, ki so tipične v besedilu, pa želi retorična analiza izpostaviti posamezne in specifične figure besedila. Pri tem so poudarjene struktura (paralelizmi, hiazmi, ponavljanja, inkluzije ...) in stilistične figure (anafore, paronomazije, aluzije ...). (Aletti idr. 2006, 69) Cilj retorične analize je pojasniti, kaj se dogaja v besedilu, zakaj se je avtor morda odločil uporabiti določeno potezo oz. niz retoričnih potez in kako bi te odločitve lahko vplivale na občinstvo.

V starozaveznem preroškem okviru srečujemo več literarnih izrazov poučevanja, prepričevanja in preroške kritike, ki izhajajo iz okolja družinske vzgoje (poučevanje, poučne uganke, prispodobе, blagoslovi ...), vsakdanjega življenja (podobe poljedelskega življenja, hvalnice, opomini in pravdanje) in sodnoproceduralnega konteksta (obtožbe, vrednotenje drž pravičnosti). (Schökel in Sicre Diaz 1984, 80–82; Sicre Diaz 1995, 158–160)

V preroškem okviru je poleg preroške kritike in svaril pomembno izpostaviti preroško pravdanje (*riḇ*) kot predhodni pravdni postopek med dvema partnerjema zaveze. Namen te pravde ni sodna razsodba s kaznijo, temveč spreobrnjenje obtoženega in ponovna vzpostavitev zvestobe s strani obeh partnerjev zaveze. (Nielsen 1978; Bovati 2008) Če bi na človeški ravni to pravdanje poimenovali predhodna mediacija, je v preroškem okviru sprožitelj te pravde Bog, ki preko preroka kliče ljudstvo k spreobrnjenju. Pri tem je razvidnih pet elementov preroške pravde:

- **priprava pravde:** nebo in zemlja sta klicana kot priči zaveze, poziv obtoženca in izpoved dobre in nedolžnosti tožitelja,
- **spraševanje:** prizadeta stran, tožitelj/sodnik partnerja zaveze obtožuje krivice in kršitve zaveze ter zahteva pravico,
- **dokazi:** tožitelj predloži dokaze, ko spomni na eni strani na svojo darežljivost in na nezvestobo partnerja na drugi; pri tem sta lahko vsebovani tudi obtožba drugih tujih božanstev in zavrnitev obrednih kompenzacij,
- **razglas krivde** obtoženca,

- **sodba kot grožnja**, in ne kot sodna kazenska razsodba. (Sicre Diaz 1995, 168–169)

Pri tem lahko obtoženi prizna svojo krivdo in se pravda konča s spravo. Če obtoženi ni pripravljen priznati krivde in zahteva dodatne dokaze in če prizadeta stran ne odpusti ali ne sprejme poravnave, se pravda nadaljuje preko sodišča, kjer bo na nepristranskem sodišču ugotovljena pravica in dodeljena sodna kazen. Če tovrstnega sodišča ni, je beseda prepuščena teku dogodkov: bodisi fizičnemu obračunu ali vojni kot poslednji sodbi pravičnosti. (Bovati 1986, 22–23)

V splošnem je retorika pozorna na: 1. govorca ali pisca; 2. občinstvo; 3. govor; 4. priložnost in namen. Obenem pa zlasti pri pavlinski retoriki, kjer je čutiti odmev grško-rimske kulture, velja prepoznati naslednje retorične figure (Kennedy 1984, 12–38):

- **logos**: logična in koherentna struktura (induktivna argumentacija s primeri, deduktivna argumentacija),
- **patos**: patetični, čustveni izraz,
- **etos**: vrednote občinstva ter verodostojnost/strokovnost pripovedovalca in njegove osebnostne lastnosti.

S področja raziskovanja retorične analize izpostavljamo dve pomembni deli:

George A. Kennedy, *A New History of Classical Rhetoric* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994).

Delo je namenjeno študentom in bralcem, ki jih zanima pregled zgodovinskega razvoja klasične antične retorike. Avtor ovrednoti retorične značilnosti zgodnje grške književnosti, iz katere se je v 4. in 5. stol. pr. Kr. izoblikovala »metaretorika«, skupek teoretskih osnov retorike grško-rimskega obdobja. Pri tem avtor opiše potek literarnega in ustnega učnega oblikovanja ter grško-latinsko govornišvo kot primarno retorično zvrst.

Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik: Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft* (München: Franz Steiner Verlag, 1960). Angleški prevod: *Handbook of Literary Rhetoric: A Foundation for Literary Study*. Prevedli R. Dean Anderson, David E. Orton in George A. Kennedy (Leiden: Brill, 1998).

Delo je namenjeno jezikoslovcem, saj izčrpno popisuje retoriko antike ter formalno-poetične in jezikovno-arhitekturne pojave, ki izhajajo iz uvida velikih mojstrov retorike. Avtor s pomočjo predpisov in starih retoričnih teoretikov ovrednoti retorična sredstva, ki jih uporablja govornik za prepričevanje, spodbujanje, poučevanje, moralno opominjanje, pozivanje k dejanjem.

Dodatna bibliografija

- Bovati, Pietro.** *Così parla il Signore: Studi sul profetismo biblico*. Collana biblica. Bologna: Edizioni Dehoniane, 2008.
- Deissmann, Gustav A.** *Licht vom Osten: Das Neue Testament und die neuentdeckten Texte der hellenistisch-römischen Welt*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1909. Angleški prevod: *Light from the Ancient East: The New Testament Illustrated by Recently Discovered Texts of the Graeco-Roman World*. Prevedel Lionel R. Strachan. London: Hodder & Stoughton, 1910.
- Kennedy, George A.** *New Testament Interpretation Through Rhetorical Criticism*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1984.
- Lundbom, Jack R.** *Biblical Rhetoric and Rhetorical Criticism*. Hebrew Bible Monographs 45. Sheffield: Sheffield Phoenix Press, 2013.
- Meynet, Roland.** *L'analyse rhétorique: Une nouvelle méthode pour comprendre la Bible*. Initiations. Paris: Cerf, 1989.
- Meynet, Roland**, in **Jacek Oniszczyk**. *Exercices d'analyse rhétorique biblique*. Rhétorique sémitique 12. Pendé: Gabalda et Cie, 2013.
- Watson, Duane F.**, in **Alan J. Hauser**. *Rhetorical Criticism of the Bible: A Comprehensive Bibliography with Notes on History and Method*. Biblical Interpretation Series 4. Leiden: Brill, 1994.

Različni pristopi k branju

Pristopi, ki temeljijo na izročilu

Intertekstualni pristop

Intertekstualnost, medbesedilnost, razumeva besedilo kot dialoško mrežo različnih besedil in drugih kontekstov. Julia Kristeva, bolgarsko-francoska jezikoslovka, je prva spregovorila o intertekstualnosti, ki jo je Roland Barthes razumel kot »krožni spomin,« ki pomaga razumeti celoto Svetega pisma in ki interpretira samega sebe na različni stopnji soodvisnosti (direktno in indirektno citiranje, aluzija, pripovedni odmev). Eksegeza postaja umetnost, ki razkriva povezanost besedil in poskuša poiskati objektivne kriterije za povezanost besedil med seboj.

Kanonični pristop

Kanonični pristop so razvijali avtorji kot Brevard S. Childs in James A. Sanders. Razlog je bil, da zgodovinsko-kritične metode velikokrat niso mogle doseči teološke ravni, zato želi ta pristop poudariti teološko nalogo interpretacije in se giblje v okviru celote kanona, ki ga je Cerkev sprejela kot merilo vere, bogoslužja in življenja. Vsako besedilo poskuša postaviti znotraj enega Božjega načrta z namenom, da bi prišla do aktualizacije Svetega pisma za naš čas. Medtem ko Childs usmerja svoje zanimanje na besedilo v njegovi kanonični obliki, ki jo je skupnost sprejela kot avtoriteto vere in življenja, pa Sanders svojo pozornost usmerja na »kanonični postopek«, tj. na razvoj Svetega pisma v njegovi celoti, kako so bila stara izročila ponovno uporabljena v novih okoljih, preden se je ustvarila celota, iz katere verna skupnost zajema svojo istovetnost. Kanonični pristop nasprotuje pretiranemu vrednotenju tega, kar se predpostavlja kot izvirno, kakor da bi bilo samo tisto pristno, in namesto tega vztraja pri končni obliki knjige, ki sestavlja kanon. Kakor verujoča skupnost prepozna svetopisemske knjige v okviru kanona, tako je ravno ta skupnost primerno okolje za interpretacijo kanoničnih besedil. (Papeška biblična komisija 2000, 41–42)

Intertestamentalni pristop: pristop s pomočjo judovsko interpretacijskih izročil

Kakor je Stara zaveza dobila končno obliko v judovstvu zadnjih štirih ali petih stoletij, je to isto judovstvo bilo tudi izvirno okolje za nastajajočo Cerkev in njene spise. Pri razumevanju kompleksnosti tega obdobja so bila v spodbudo odkritja kumranske skupnosti. Izmed najstarejših prič judovske interpretacije Svetega pisma lahko omenimo Septuaginto in aramejske targume, ki predstavljajo še eno pričo. Stara judovska izročila omogočajo boljše poznavanje Svetega pisma, posebno Septuaginte. Pomemben vir za interpretacijo Nove zaveze predstavlja tudi judovska zunajkanonična, apokrifna ali intertestamentalna literatura. Nekatere judovske eksegetske postopke najdemo v samem Svetem pismu (npr. Kroniški knjigi ali Pavlove razprave), obenem pa targumi in midraši predstavljajo homiletiko in svetopisemsko interpretacijo judovstva prvih stoletij. Danes se številni eksegeti Stare zaveze za razumevanje težjih odlomkov ali redkih besedil zatekajo k srednjeveškim in poznejšim judovskim komentatorjem, gramatikom in leksikografom. (Papeška biblična komisija 2000, 43–44)

Pragmatični pristop: pristop s pomočjo zgodovine učinkov besedila

Pragmatični pristop bere besedilo s posebno pozornostjo na učinek, ki ga ima besedilo na bralca, in sicer ne zgolj na kognitivni, temveč tudi na emotivni in etični ravni (*reader-response approach*). Pristop se je razvil v drugi polovici 20. stol. in temelji na dveh načelih: na načelu, da besedilo postaja literarno delo, samo kadar se srečuje z bralci, ki ga spreminjajo, in na načelu, da se sprejem besedila, ki je lahko posamičen in skupen, dogaja na več različnih področjih.

Bralec ni osamljen individuum, temveč se nahaja v določenem družbeno-kulturnem okviru ter znotraj določene tradicije. Vse to izoblikuje njegova vprašanja in njegov pristop k besedilu. Ta pristop za razliko od predhodnih kritičnih pristopov, ki težijo k objektivnosti iskanja pomena besedila in avtorja, izpostavi subjektivni vidik bralca. Filozofska hermenevtika, ki je poudarjala potrebno razdaljo med delom in njegovim piscem pa tudi med delom in njegovimi bralci, je tako nudila možnost ovrednotenja

subjektivne plati učinka besedila na bralca ter interpretacije s pomočjo zgodovine učinka, ki ga je povzročalo določeno svetopisemsko besedilo (*Wirkungsgeschichte*).

Pristop tako ozavešča učinek besedila, saj iz srečanja bralca z besedilom izvira določeno gibanje. Medtem ko besedilo razglša poziv, bralec na podlagi svojega kulturnega izročila opravlja izbiro, predlaga interpretacijo in, končno, lahko ustvari novo delo, ki se navdihuje prav pri njegovem branju Svetega pisma (npr. mistiki ali bolj ideološko obarvana branja). Pristop se ozira na zgodovinski razvoj interpretacije, kar ima za cilj deabsolutizacijo nekega zgodovinsko omejenega učinka branja svetopisemskega besedila. (Papeška biblična komisija 2000, 44–46)

S področij semiotike in intertekstualnosti izpostavljam dve pomembni deli:

■ **Julia Kristeva**, *Σημειωτική: Recherches pour une sémanalyse* (Paris: Éditions du Seuil, 1969).

Delo spregovori o semiotiki kot o teoriji pridobivanja pomena preko označevanja. Preko analize subjekta in zgodovine človeka avtorica spregovori o *semaanalizi*, s katero pokaže, da je vsako umetniško delo kot splet odmevov drugih umetniških del in znanj. Zaradi tovrstnega prehajanja in novih logičnih struktur besede pridobivajo in podajajo nove pomene.

■ **Marko Juvan**, *Intertekstualnost* (Ljubljana: DZS, 2000).

Delo razlaga temeljne pojme tega pristopa in ga kritično ovrednoti.

Dodatna bibliografija

Barthes, Roland. *Le plaisir du texte*. Paris: Éditions du Seuil, 1973.

Beal, Timothy K. »Intertextuality«. V: Andrew K. M. Adam, ur. *Handbook of Postmodern Biblical Interpretation*, 128–130. St. Louis, MO: Chalice Press, 2000.

Lee, Max J., in Brisio J. Dropeza. *Practicing Intertextuality: Ancient Jewish and Greco-Roman Exegetical Techniques in the New Testament*. Eugene, OR: Cascade Books, 2021.

Moyse, Steve. »Intertextuality and the Study of the Old Testament in the New Testament«. V: Steve Moyise, ur. *The Old Testament in the New Testament: Essays in Honour of J. L. North*, 14–41. Sheffield: Academic Press, 2000.

Noble, Paul R. *The Canonical Approach: A Critical Reconstruction of the Hermeneutics of Brevard S. Childs*. Biblical Interpretation Series 16. Leiden: Brill, 1995.

Sanders, James A. *Canon and Community: A Guide to Canonical Criticism*. Guides to Biblical Scholarship. Old Testament Series. Philadelphia: Fortress Press, 1984.

Sweeney, Marvin A. *Form and Intertextuality in Prophetic and Apocalyptic Literature*. Forschungen zum Alten Testament 45. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 2005.

Wall, Robert W. *Studies in Canonical Criticism: Reading the New Testament as Scripture*. Library of New Testament Studies 615. London: T&T Clark Ltd., 2020.

S področij pragmatičnega pristopa izpostavljam dve pomembni deli:

John L. Austin, *How to Do Things With Words* (Oxford: University Press, 1962). Slovenski prevod: *Kako napravimo kaj z besedami*, prevedel Bogdan Lešnik (Ljubljana: ŠKUC – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1990).

Delo temelji na predavanjih profesorja Austina, ki raziskuje, kako določene rabe jezika že s samim izrekom ustvarijo dejanje (npr. obljuba, ki obeta neko uresničitev), zato govori o *performativni izjavi*, ki se razlikuje od *konstativnih*, ki zgolj prenašajo informacije. Znotraj tega Austin razlikuje med tremi vrednostmi govornega dejanja: 1. *lokucijskim dejanjem*, ko je v ospredju pomen dejanja (npr. v ukazu »stopi nazaj« pomeni nekomu reči, naj stopi nazaj); 2. *ilokucijskim dejanjem*, ko je v ospredju tudi namen dejanja (npr. z omenjenim ukazom se nekoga opozori na padajoči predmet); 3. *perlokucijskim dejanjem*, ki prinaša posledice za poslušalca (npr. opozorilo poslušalca na padajoči predmet, v smislu, da se je poslušalec zavedel bližajoče se nevarnosti). Delo je vplivalo na razvoj pragmatične teorije v jezikoslovju.

Massimo Grilli, Maurizio Guidi in Elżbieta M. Obara, *Comunicazione e pragmatica nell'esegesi biblica*, Lectio 10 (Cinisello Balsamo: San Paolo, 2016).

Delo ovrednoti jezikoslovno področje pragmatike, ki šele vstopa na področje raziskovanja Svetega pisma. Pri tem je ključna performativna moč »besede«, ki ni le orodje sporočanja, temveč tudi ustvarjanja resničnosti. Interpretacija besedila se zato ne more omejiti na pomensko dejstvo, ampak mora upoštevati kompleksnost mehanizmov in dejavnikov, ki so vključeni v komunikacijsko interakcijo, ki poteka v procesu branja.

Dodatna bibliografija

- Hickey, Leo. *The Pragmatics of Style*. London: Routledge, 1990.
- Kecskes, Istvan, Laurence R. Horn in Annalisa Baicchi. *Explorations in Pragmatics: Linguistic, Cognitive and Intercultural Aspects*. Mouton Series in Pragmatics 1. Berlin; New York: De Gruyter Mouton, 2007.
- Schneider, Klaus P., in Anne Barron. *Pragmatics of Discourse*. Handbooks of Pragmatics 3. Berlin; Boston: Walter de Gruyter, 2014.
- Tsohatzidis, Savas L. *Truth, Force, and Knowledge in Language: Essays on Semantic and Pragmatic Topics*. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 344. Berlin; Boston: Walter de Gruyter, 2020.

6.3.2 ***Pristopi s pomočjo znanosti o človeku*****Sociološko-retorični pristop**

Ta pristop poskuša besedilo vrednotiti in razumeti v okviru družbeno-kulturnega okolja, v katerem je nastalo. Čeprav lahko govorimo o podobnosti z zgodovinsko-redakcijsko analizo, ki odkriva *Sitz im Leben*, pa ta pristop, ki se oblikuje v okviru čikaške šole (*socio-rhetorical approach*), vrednoti sociološko-antropološke okvire (natančno poznavanje družbenih navad v različnih okoljih), na podlagi katerih je mogoče bolje razumeti gospodarsko, kulturno in versko ozadje svetopisemskega sveta, v katerem so se besedila oblikovala. (Papeška biblična komisija 2000, 46–48)

Kulturno-antropološki pristop

Pristop, ki uporablja raziskave kulturne antropologije, je sicer tesno povezan s sociološkim, vendar se za razliko od slednjega, ki temelji na gospodarskih in upravnih vidikih, antropološki pristop ukvarja s širokim spektrom človeškega bivanja in delovanja (npr. jezik, umetnost, praznovanja, miti, etnologija). Kulturna antropologija poskuša opredeliti značilnosti in vrednote različnih vrst ljudi v njihovem družbenem okolju, na podlagi katerih se sestavljajo tipologije, ki povezujejo različne kulture. Tovrstne študije so koristne za interpretacijo svetopisemskih besedil pri pojmovanju družbenih vrednot, sorodstva, položaja ženske ter različnih poljedelskih

obredov. Ta postopek omogoča boljše razločevanje trajnih prvin svetopisemskega sporočila in spremenljivk, odvisnih od posameznih kultur. (Papeška biblična komisija 2000, 48–49)

Psihološki in psihoanalitični pristop

Psihološka in psihoanalitična preučevanja prinašajo obogatitev, ker pomagajo bolje razumeti biblična besedila kot življenjske izkušnje in pravila vedenja. Psihologija in tudi psihoanaliza sta prinesli novo razumevanje znamenja (simbola), kar je pomembno, saj ravno simbolni jezik omogoča izraz verskega izkustva. Na ta način je lažje razumeti pomen obredov, bogoslužja, daritev in razodetij. Pri tem ostajajo pomembni elementi verovanja zgodovinskega značaja svetopisemskega razodetja ter dimenzije greha in odrešenja. (Papeška biblična komisija 2000, 49–51).

S področja pristopov s pomočjo znanosti o človeku izpostavljamo tri pomembna dela:

Bart B. Bruehler, Vernon K. Robbins in Robert H. Von Thaden, *Foundations for Sociorhetorical Exploration: A Rhetoric of Religious Antiquity Reader*, Rhetoric of Religious Antiquity 4 (Atlanta, GA: SBL Press, 2016).

Delo je zbornik znanstvenih prispevkov o različnih temah in področjih sociološko-retoričnega pristopa, ki v uvodnem delu podaja slovar temeljnih izrazov in temeljni oris tega pristopa.

Krijn A. Van der Jagt, *Anthropological Approaches to the Interpretation of the Bible*, UBS Monograph Series 8 (New York: United Bible Societies, 2002).

Namen knjige je predstaviti antropološke pristope k razlagi Svetega pisma, kar pomeni, da se osredotoča na kulturni svet starodavnega Bližnjega vzhoda kot širšega konteksta Svetega pisma.

Michael Roden, *The Enlightened Christian: A Psychological Interpretation of the Bible* (Columbus, OH: Infinite Passion Publishing, 2015).

Delo poskuša na temeljne ideje Svetega pisma (npr. greh, odrešitev, pekel, nebesa in predestinacija) gledati kot na psihološke dinamike, ki so namejene človeku, da jih ozavešči in se iz njih uči življenja.

Dodatna bibliografija

Levine, Amy-Jill, in Ben Witherington. *The Gospel of Luke*. New Cambridge Bible Commentary. New York; Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Van der Watt, Jan G., in Cilliers Breytenbach. *Identity, Ethics, and Ethos in the New Testament*. Beihefte zur Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft 141. Berlin; Boston: Walter de Gruyter, 2006.

Witherington, Ben. *History, Literature and Society in the Book of Acts*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

6.3.3 Ideološki pristopi

Interpretacija besedila je vedno odvisna od miselnosti in kulturnega ozadja bralcev, ki ravno zato usmerjajo več pozornosti nekaterim vidikom in pozabljajo druge. Pomembno je, da se vedno znova s kritično razsodnostjo upoštevajo tudi drugi vidiki, ki jih prinašajo sodobni miselni tokovi.

Osvobodilni pristop

Ozadje tovrstnega branja Svetega pisma je teologija osvoboditve, ki se je kot teološko gibanje utrdila v sedemdesetih letih. Svoja izhodišča ima v gospodarskih, družbenih in političnih okoliščinah Latinske Amerike ter v pastoralnih aplikacijah Drugega vatikanskega koncila, ki so jih na generalni konferenci latinsko-ameriškega episkopata v Medellinu 1968 prenesli na potrebe Latinske Amerike. Teologija osvoboditve vsebuje globoko zavedanje Božje navzočnosti, ki rešuje, kar nudi moč za vztrajanje sredi preizkušnje. Pristop teologije osvoboditve k branju Svetega pisma izhaja iz lastnosti družbeno-kulturnih in političnih okvirov, položajev in potreb, v katerih živi ljudstvo. Tako sredi težkih razmer zatiranja, korupcije išče oporo in hrano upanja v Svetem pismu. Obenem pa se je v tem okviru rodilo bolj politično branje ravno v kontekstu politično-razrednega boja

s poudarkom na zemeljski eshatologiji, včasih na škodo transcendentne, eshatološke razsežnosti Svetega pisma. (Papeška biblična komisija 2000, 51–53)

Feministični pristop

Feministična hermenevtika se je izoblikovala proti koncu 19. stol. v ZDA v družbeno-kulturnem boju za ženske pravice z odborom za pregled Svetega pisma, ki je izdal *The Woman's Bible*. Čeprav so se izoblikovale tri različne struje, jih združuje skupen cilj: osvoboditev ženske in pridobitev enakih pravic, kot jih imajo moški.

Tri različne struje pa imajo različen odnos do Svetega pisma: *radikalna* popolnoma zavrača avtoriteto Svetega pisma, saj gre zgolj za androcentrizem; *neoortodotska* sprejema Sveto pismo kot preroško in lahko tudi koristno, če se uvršča na stran šibkejših in s tem tudi žensk; *kritična* poskuša odkriti položaj in vlogo krščanske ženske v Jezusovem gibanju in v pavlinskih cerkvah. Slednje menijo, da je veljala enakost med spoloma, kar pa je v novozaveznih spisih – in še bolj pozneje – zakrito, saj je zavladal androcentrizem. Feministična hermenevtika uporablja zgodovinsko-kritično metodo, vendar dodaja dve merili: feministično merilo za osvoboditev ženske (sum androcentrizma) ter sociološko merilo (preučevanje družbene razslojenosti in položaja žensk v družbi). Cilj branja je odkriti za sedanost pozabljeno zgodovino vloge ženske v začetku Cerkve ter nenazadnje vlogo položaja in oblasti kot služenja, ki ga je Jezus namenil vsem učencem, moškim in ženskam. (Papeška biblična komisija 2000, 54–56)

Fundamentalistično branje

Fundamentalistično branje izhaja iz načela, da je treba Sveto pismo brati in interpretirati dobesedno, ker je navdihnjena Božja beseda. Tako nasprotuje uporabi zgodovinsko-kritične metode in tudi vsem drugim znanstvenim metodam.

Fundamentalistično branje se je začelo v dobi reformacije iz skrbi za zvestobo dobesednemu pomenu Svetega pisma. Po razsvetljenstvu se je v protestantizmu predstavilo kot obramba proti liberalni eksegezi. Pojem »fundamentalizem« se navezuje na Ameriški biblični kongres v New Yorku

leta 1895, ko so konservativni protestantski eksegeti opredelili pet točk fundamentalizma, to so: 1. nezmotljivost Svetega pisma; 2. Kristusova Božja narava; 3. Kristusovo deviško rojstvo; 4. nauk o nadomestni zadostitvi; 5. vstajenje teles ob drugem Kristusovem prihodu. Čeprav ima fundamentalizem prav, da vztraja pri Božjem navdihnjenju Svetega pisma, pri nezmotljivosti Božje besede in pri drugih svetopisemskih resnicah, pa je njegov pristop zakoreninjen v ideologiji, ki ni svetopisemska. Temeljni precep fundamentalističnega branja je v tem, da zavrača upoštevanje zgodovinskega značaja svetopisemskega razodetja in zato tudi ne more v polnosti sprejeti resnice o učlovečenju ter se izogiba tesnemu razmerju med Božjim in človeškim. Zavrača priznanje, da je Božja beseda bila izrečena v človeški govorici in so jo po Božjem navdihnjenju uredili človeški pisci. Zato svetopisemsko besedilo obravnava, kot bi bilo narekovano od Duha. Fundamentalistični pristop je tvegan, ker privlači osebe, ki v Svetem pismu iščejo direktne in dobresedne odgovore na svoja življenjska vprašanja. Ob tem iščejo lažno gotovost ob namišljenih odgovorih. Na ta način si odvezemajo odgovornost in svobodo misli, kar pa je ključno za svetopisemski odnos z Bogom. (Papeška biblična komisija 2000, 56–59)

S področja raziskovanja in uporabe ideoloških pristopov izpostavljamo tri pomembna dela:

Dick Boer, *Deliverance from Slavery: Attempting a Biblical Theology in the Service of Liberation*, Historical Materialism Book Series 110 (Leiden: Brill Academic Publishers, 2015).

Delo se sooča z aktualizacijo svetopisemskega sporočila, ko išče jezikovne izraze za skrbi današnjega sveta, pri tem pa skuša najti odgovore v skrbih in hrepenenjih po osvoboditvi, ki so prvotno motivirali svetopisemski jezik.

Carole R. Fontaine in Athalya Brenner, *A Feminist Companion to Reading the Bible: Approaches, Methods and Strategies* (Sheffield: Academic Press, 1997).

Delo vključuje teoretične eseje o feminističnih metodah in različnih vlogah, ki jih lahko igrajo v raziskavah in pedagogiki, pa tudi nefeministične eseje, ki so neposredno povezani z metodami ali temo, ki jo feministke uporabljajo.

Ronald D. Witherup, *Biblical Fundamentalism: What Every Catholic should Know* (Collegeville, MN: Liturgical Press, 2001).

Delo ponuja pregled izvora, zgodovine, osnovnih načel in težav svetopisemskega fundamentalizma in njegovega vpliva na sodobno kulturo. Povzema katoliški nauk o Svetem pismu in opozarja na prednosti in slabosti fundamentalističnega pristopa k Svetemu pismu. Poleg odgovorov na osnovna vprašanja o fundamentalizmu predstavi vire za nadaljnji študij.

Dodatna bibliografija

Wansbrough, Henry. *The Use and Abuse of the Bible: A Brief History of Biblical Interpretation.* London; New York: T&T Clark, 2010.

De Villiers, Pieter G. R. *Liberation Theology and the Bible.* Miscellanea Congregalia 31. Pretoria: Pretoria University of South Africa, 1987.

Scholz, Susanne. *The Oxford Handbook of Feminist Approaches to the Hebrew Bible.* Oxford: University Press, 2021.

6.4 Hermenevtika

Hermenevtika (gr. ἑρμηνευτική τέχνη) je veščina, umetnost oz. umetelnost razumevanja in razlaganja besedil in znamenj, ki razlago potrebujejo. Umetnost razlaganja izhaja iz grškega glagola ἑρμηνεύω 'tolmačim, prevajam, razlagam', nanaša pa se na grškega boga Hermesa, ki mu mitologija pripisuje vlogo božanskega sla, ki naj bi razlagal božanske skrivnosti in s tem namenom iznašel tudi jezik in pisavo. Hermenevtika je kot veščina razlaganja zadevala svete spise in knjige ter pravne in filozofske spise. Na ta način naj bi odkrivali pomen in smisel, ki ne leži zgolj v spisih, temveč tudi v stvarstvu in v bitjih samih. Razmislek o hermenevtiki je potreben, da ovrednotimo namen in cilj vseh metod in pristopov branja Svetega pisma, ki je srečanje z Besedo.

Hermenevtika kot področje filozofije obravnava interpretacijo samo na sebi, torej ne zgolj kot sredstvo za proučevanje nečesa drugega, temveč kot predmet obravnave. S filozofskega vidika se hermenevtika ukvarja z naravo, obsegom, veljavnostjo ter vlogo interpretacije za človeško eksistenco. Na ravni branja besedil hermenevtika poskuša podati razlago

z razumevanjem zgodovinskega pomena, ki je podano s slovarskim pomenom besede (*Deutung*), ter z aktualiziranim pomenom, smislom besede (*Bedeutung*), ki ga ima bralec ob branju besedila.

Na ravni svetopisemskega besedila predpostavljamo resničnost učlovečenja Božje besede (Jn 1,14) in s tem sprejetja človeške omejenosti (Flp 2,6-7). V tem okviru tudi svetopisemsko besedilo vstopi v dinamiko sporočanja in hermenevtičnega kroga, kjer se ustvarja razkorak med *pošiljateljem sporočila* in *prejemnikom* ter njunima kulturnima ozadjema, zato nihče pri razumevanju in razlaganju ne more predstaviti povsem neodvisnega in nepristranskega stališča, kot da ne bi pripadal nobenemu pomenskemu, duhovno-kulturnemu predhodnemu okviru razumevanja in razlaganja danosti. Vsako sporočilo in vsako besedilo zaradi svoje komunikativne narave teži k temu, da bi bilo razumljeno in pravilno sprejeto s strani končnega prejemnika. Vendar pa razkorak prostora in časa ter druge tehnične težave (npr. mrtvi jeziki, razvoj kultur, stanje rokopisov), ki ločujejo sporočevalca (oz. pisca) od končnega prejemnika (oz. bralca), zahtevajo pomoč vmesnika, ki na eni strani vrednoti ta razkorak in na drugi strani razlaga sporočilo, da besedilo postane nosilec pomen in ima smisel za prejemnika. (Simian-Yofre 1995, 171–172) Sodobna filozofska hermenevtika je opozorila na vključenost subjektivnosti v spoznanju. Številni sodobni pisci so sodobna teoretska spoznanja aplicirali tudi na Sveto pismo. Ravno hermenevtika naj bi eksegetu pomagala ozavestiti razkorak med njim in svetopisemskim besedilom ter iskati načine za premostitev tega razkoraka.

6.4.1 Svetopisemska eksegeza v Cerkvi

Pri razvoju literarne teorije zahodne hermenevtike razlikujemo med tremi temeljnimi eksegetskimi pristopi: 1. klasična grška literarna teorija, 2. judovske in krščanske svetopisemske razlage, 3. teorije modernosti.

Od obdobja cerkvenih očetov pa vse do 15. stol. je Cerkev zaznamovala antična eksegeza, ki je svoja merila branja jemala pri klasičnih grško-rimskih avtorjih in govorcih. Ta pristop je za razliko od kasneje razvite zgodovinsko-kritične metode bolj celosten in pragmatičen. V tem dolgem obdobju so se na podlagi različnih prejemnikov in različnih vprašanj razvili

različni pristopi. Kljub temu je to obdobje ohranjalo razumevanje, da k besedilu sodi večpomenskost in da ostaja temeljno razlikovanje med dobesednim in duhovnim (alegoričnim) pomenom.

Že v okviru grške literature sta se razvili dve različni metodi branja in razlaganja besedil: alegorična razlaga, ki je odkrivala simbolični, drugoten pomen, ter dobesedna razlaga, ki je odkrivala dejanski, dobeseden, zgodovinski pomen.

Pristop alegorije je klasične avtorje kot Homerja obvaroval pripisovanja nemoralnosti njihovim bogovom, saj je omogočil iskanje drugotnega pomena. To je vplivalo na razvoj zgodnje svetopisemske alegorične in tipološke razlage. Ta je iskala ravnovesje med tradicijo in Svetim pismom v okviru večplastnega pomena besedila. Pravzaprav so tak pristop poznali Judje, ko so iskali skrivnostni pomen (*sôḏ*) ali pa iskali simbolične razlage in prisnodobe (*māšāl*).

Očetje so alegorični pristop uporabljali, da bi izpeljali duhoven pomen, ki ga ni bilo mogoče prepoznati v materialnem, literarnem smislu. Ključ za branje in razumevanje svetopisemskih besedil je bil Kristus. Hermenevtika očetov je bila odprta za nova, dodatna spoznanja, ki bi utegnili osvetliti skrivnost Kristusa in Cerkve. Pri tem so odkrili tipološki pristop, ko se v starozaveznih besedilih odkrivajo preroške predpodebe, liki in dogodki (*týpos*), ki napovedujejo resničnost Kristusa in odrešenja v Cerkvi. V tem oziru se je kazala velika harmonija razlage celote Svetega pisma, kjer so povezovali dobesedni in duhovni pomen. Tako so hranili vero svojih skupnosti, saj so verjeli, da je besedilo navdihnjeno in lahko navdihuje.

Tudi srednjeveško obdobje nadaljuje to načrtano pot, vendar z večjo sistematizacijo, povzeto z izrekom Avgušтина iz Dacije, ki zaznamuje štiri pomena Svetega pisma: »Littera gesta docet, quid credas allegoria, moralis quid agas, quid speras anagogia.« (Črka uči o zgodovini, alegorija to, kar je treba verjeti, morala to, kar je storiti, anagogija to, kam težiti.)

Zapisano lahko povzamemo v štirih točkah:

- *dobesedni pomen* razodeva zgodovino (dejstva, dogodke preteklosti);
- *duhovni pomen* nagovarja vero;
- *moralni pomen* nagovarja ljubezen;
- *anagoški pomen* nagovarja upanje.

Ta hermenevtični pristop ne predstavlja zgolj zgodovinske dediščine, temveč ohranja svojo aktualnost za vsak zgodovinski trenutek in kulturno okolje. (Bovati in Basta 2012, 310–316)

6.4.2 ***Razvoj sodobne hermenevtične teorije***

V obdobju modernosti, reformacije in racionalizma vstopita v ospredje zgodovinski pomen in človekov razum, ki se vedno bolj oddaljuje od vere, celostnega pogleda na življenje in pomena besedila. V tem oziru bodo ravno različni filozofski tokovi na eni strani opredelili razkorak med bralcem in starimi besedili, na drugi strani pa kazali na večpomenskost in tudi svetost besedil.

K razvoju moderne hermenevtike so prispevali hermenevtika reformatorej, ponovno zanimanje za grška in rimska klasična besedila in posledično filološki razvoj, razvoj posebne hermenevtike sodne prakse, ki izhaja iz ponovnega zanimanja za rimsko pravo, in vpliv razsvetljenske filozofije.

Hermenevtika se ukvarja s procesom razumevanja stvari, stvarnosti in tudi besedil. V tem procesu hermenevtika opozori, da sta tako besedilo (in z njim avtor) kot bralec vpeta v zgodovino. To zavedanje obvaruje tako pred historicizmom kakor tudi pred postmodernim relativizmom. Iz tega razvoja filozofske hermenevtike je smiselno omeniti nekaj avtorjev, ki so ključno prispevali k razvoju: Kant, Schleiermacher, Heidegger, Gadamer, Ricoeur. (Bartholomew 2015, 283–285)

Immanuel Kant vidi omejenost spoznanja, saj prihajamo le do pojavnosti stvari. Zato je objektivno resničnost mogoče spoznati le, če je v skladu s strukturami uma, ki predstavlja končni vir pomena in razumevanja. Kant

se zaveda veličine in omejitev razuma. Sveta nikoli ni mogoče spoznati takšnega, kot je sam po sebi, ampak samo skozi zorni kot dojetja. Kant predlaga, da o razumu razmišljamo kot o disciplini, ki sicer zavrača zunanje oblasti, a je refleksivna, ker vključuje samodisciplino. Razum je tako avtonomen in prevzema vlogo zakona, čeprav ni zakonodajalec. Medtem ko je spoznanje Boga mogoče le na subjektivni ravni – kot transcendentalno spoznanje, ki pripada področju svobode – pa je za Kanta Sveto pismo podvrženo naturalistični kritiki v skladu z racionalnimi postavkami zgodovinske raziskave. (Bartholomew 2015, 290–292)

Friedrich Schleiermacher je svojo hermeneviko razvil v povezavi z nemško romantiko v prvih desetletjih 19. stol. Schleiermacher označuje hermeneviko kot umetnost interpretacije, kot sredstvo za preseganje zgodovinske distance med bralcem/interpretom in objektom njegove interpretacije. Pri tem Schleiermacher ločuje med »slovnično« in »psihološko« platjo razumevanja. Medtem ko struktura jezika vpliva na objektivno, slovnično plat razumevanja, pa individualni um tako sporočevalca kot tudi prejemnika, ki se kaže v jezikovnem slogu in oblikah, vpliva na psihološko plat razumevanja. Interpretacija je namenjena »rekonstrukciji« pomena komunikacije, pri čemer pa je naloga, da bi v polnosti razumeli snovalca, pravzaprav nedosegljiva.

Martin Heidegger svojo filozofijo utemeljuje ontološko. Ravno zato je tudi epistemologija razumljena v okviru razumevanja človeka kot *Dasein*, tubit. Človeška eksistenca v svoji dejstvenosti, vrženosti, prigradnosti zahteva pravo razumevanje. Ta pristop je Heideggerju omogočil premisliti razmerje subjekt-objekt v vedenju vzdolž zgodovine. Svet predstavlja tisto celoto, v kateri se človek kot *Dasein* nahaja pred vsakim poimenovanjem in konceptualiziranjem. Heideggerjeva filozofska hermenevika na eni strani človeka sooča z dejstvom njegove prigradnosti, na drugi strani pa osvobaja napačnih filozofskih pojmovanj, ki se ukvarjajo s svetom bitij (ontičnostjo), namesto da bi se ozirala po *biti* sami (ontologiji), ki se po bitjih razodeva in skriva. (Bartholomew 2015, 209–310)

Hans-Georg Gadamer k razumevanju in interpretaciji preteklosti dodaja pomen interpreta in njegove zgodovinskosti. Gadamer v delu *Resnica in metoda* zatrjuje, da je ključ do razumevanja umetnosti izkušnja, in ne abstrakcija. Ne sprejema razsvetljenskega povzdigovanja teoretičnega

razuma in se sklicuje na *sensus communis*, ki presega osebne omejenosti in predsodke. Gadamer se zaveda zgodovinskosti interpreta, pri čemer je interpret vpet v predhodno izkušnjo, ki mu omogoča ter zaznamuje njegovo sprejemanje in razumevanje stvarnosti (*Befindlichkeit*). Ravno v tem se Gadamer oddaljuje od razsvetljenstva, ki poskuša razum postaviti kot edino merilo nad vsemi drugimi avtoritetami in predsodki. Gadamer meni, da je v tem ideološki predsodek, in zato pri razumevanju postavi razum v odnos s tradicijo (*Wirkungsgeschichte*), saj je vsak človek kot individuum tudi del tradicije neke skupnosti. Ravno tradicija predstavlja zgodovinski in kulturni *kontinuum*, katere del sta tako interpret kot zgodovinski predmet. Tako hermenevtika cilja na predsodke, ki bodo spodbujali zlitje preteklosti s sedanjostjo, in s tem omogoča čudež razumevanja, skupni pomen s časovno oddaljenimi zavestmi (*Horizontverschmelzung*). Gadamer to srečanje med horizontom besedila preteklosti in bralcem sedanjosti pojmuje kot hermenevtični krog. Vendar pa se različni pogledi in zorni koti našega razumevanja med seboj prepletajo in jih nikoli ni mogoče popolnoma razvozlati, ker smo sami ujeti v ta splet. Ta splet razumevanja se giblje ravno na področju jezika. Gadamer zato ponuja osnutek za ontologijo jezika, saj vse razumevanje temelji na jeziku samem. Jezik ni zgolj orodje razumevanja, temveč je tudi predmet razumevanja: stvarnosti, bit sama. Gadamer skuša sistematično raziskovati pogoje za pravilno razlago, vendar priznava, da je vsaka interpretacija le ena aktualizacija zgodovinskega potenciala. Čeprav tega, kar je, ne moremo nikoli razumeti v celoti, pa je pravilno razumevanje mogoče doseči v okviru nenehnega dialoga. (Bartholomew 2015, 309–311; Stres 2018, 322–324)

Paul Ricoeur poudari razumevanje ne zgolj kot tolmačenje, temveč kot pomenski dogodek, ki postavlja povezavo besedila in interpreta skozi prepletanje metafore in simbola. Ricoeur skuša povezati razlago s pomenom. Pri tem upošteva razkorak, ki obstaja med piscem in besedilom ter med besedilom in bralcem. Razdalja med besedilom in njegovim piscem daje besedilu določeno samostojnost v odnosu do svojega pisca, pri čemer se razvija pomen besedila. Bralec pa mora biti predvsem pozoren na razdaljo med njim in besedilom. Upoštevati mora drugačnost sveta besedila in za interpretacijo uporabiti metode literarne in zgodovinske analize. Za Ricoeurja »razlaga« uteleša hermenevtiko suma: pripravljenost razgaliti in odpraviti idole, ki so zgolj projekcije človeške volje, medtem ko »pomen, razumevanje« vključuje pripravljenost poslušati z odprtostjo do simbolov

in posrednega jezika, na način, da doživimo ponovni klic kot povabilo, da se sporočilo aktualizira v življenju bralca. Besedilo bralca poziva, da v svojem položaju podaja nove pomene v soglasju s temeljnim pomenom, nakazanim v besedilu. Ricoeur hermenevtiko Svetega pisma razume kot Božje razodetje, kar je za vero temeljno. Hermenevtika razodetja mora premostiti nasprotje med avtoritativnim razumevanjem razodetja in avtonomnim pogledom razuma, saj ravno Sveto pismo preko poetičnega izraza razkriva pomen Boga za nas. Svetopisemska razlaga se ne sme ustaviti pri jeziku, temveč poskuša doseči stvarnost, o kateri govori besedilo. Svetopisemski jezik je simbolni, usmerjen v presežno stvarnost in spominja človeka na globino njegovega obstoja. (Bartholomew 2015, 314–316; Papeška biblična komisija 2000, 61–63)

Nekateri sodobni avtorji kličejo k prepoznanju pomena religiozne simbole in preseganja ozke zgodovinske omejenosti, ki ostaja človeško ujeta v poskuse rekonstrukcije preteklosti brez nagovarjanja sedanjega trenutka, kar naj bi kot Božja beseda tudi dosegla. Tako sodobni avtorji kot René Girard priključijo nazaj pomen simbola, simbolne govorice. Simbol je namreč izraz in ravno zato tudi ključ do razumevanja vere in religioznega. Francoski antropolog in filozof se je najprej ukvarjal z literaturo, najbolj pa so ga zaznamovale njegova mimetična teorija in povezave med nasiljem in religioznim svetom. Girard razume »žrtvovanjski mehanizem« kot izvir arhaičnih religij. Družbeni kolektiv za svoj lastni obstoj zahteva »grešnega kozla«, nad katerim izrazi svoje nasilje, a v njem prepozna nekaj svetega, saj sta se po žrtvi vzpostavila sprava in mir. Religijski vzorci temeljijo na tej mimetični žrtveni shemi, vendar pa je protiutež temu ravno posnemanje Jezusa Kristusa, ki se je na križu odpovedal maščevanju nad svojimi preganjalci. (Stres 2018, 295–296)

Sodobna hermenevtika presega zgodovinsko-kritično statično, *diahronično* pojmovanje Svetega pisma z bolj celostnim pogledom, ki uspe pogledati tudi *sinhrono* povezanost celote. Sam razvoj Svetega pisma kaže, da pripoved izhoda iz Egipta odmeva ne le v prerokih judovskega kanona, kot je Izaija, temveč tudi v novozaveznih spisih. Ob tem postaja razvidna hermenevtika, ki upošteva, da je razumevanje enega dela Svetega pisma mogoče zgolj preko dialoga z drugimi deli. Tako samo Sveto pismo nudi

hermenevtični ključ, ki ga predstavlja ravno tradicija, v kateri se rojeva, ki jo hrani in znotraj katere je svetopisemsko sporočilo mogoče razumeti. (Fitzmyer 1994, 54–56; Bovati in Basta 2012, 319–321)

6.4.3 *Hermenevtika in pomeni Svetega pisma*

Sveto pismo je Božja beseda za vse čase, zato je pomembno, da se vključuje vse metode, ki pomagajo to sporočilo prinesiti sodobnemu človeku. Katera hermenevtika omogoča pravilno razumeti globoko svetopisemsko stvarnost in jo izraziti tako, da bo imela pomen za današnjega človeka? Medtem ko se zgodovinsko-kritične metode z različnimi pripomočki osredotočajo na resnico koherentnosti stvari preteklosti, s katerimi ne moremo vzpostaviti razmerja (tj. poskušajo razložiti situacije, osebe, koncepte in dogodke), pa se svetopisemska hermenevtika osredotoča na resnico razmerja, kadar določeni sodobni situaciji pripiše besedilo, ki odmeva podobno situacijo. (Simian-Yofre 1995, 180–181) Če želi svetopisemska hermenevtika preseči zgodovinski pozitivistični materializem, mora na drugi strani preseči tudi brezzgodovinske eksistencialne interpretacije, kot jo ponudi Rudolf Bultmann, saj tovrstno branje zapira krščansko oznanilo v omejitve posebne filozofije in je tako versko sporočilo Svetega pisma izpraznjeno večjega dela svoje objektivne stvarnosti. Rudolf Bultmann namreč vztraja pri predrazumevanju (*Vorverständnis*), ki temelji na življenjskem odnosu (*Lebenverhältnis*). Filozofija tako postane namesto orodja za srečanje z osebo Jezusa Kristusa merilo interpretacije. (Papeška biblična komisija 2000, 63–71)

Svetopisemska hermenevtika presega metodologije, s tem ko skuša približati odrešenjske dogodke, ki dajejo smisel vsej človeški zgodovini. Ravno zato je smiselno izpostaviti dve literarni značilnosti, ki pomagata pri razumevanju in interpretaciji svetopisemskega besedila: *simbolno raven jezika*, ki se preko simbola odpira religiozni izkušnji, ter *sinhrono medbesedilnost*, ki pomaga k boljšemu, celostnemu in enovitemu razumevanju besedila. (Bovati in Basta 2012, 319–320) Na ta način je mogoče povezati različne ravni oz. pomene besedila: dobesedni, duhovni in polni pomen.

Dobesedni pomen. Dobesedni pomen je tisti, ki so ga naravnost izrazili navdihnjeni človeški pisce. Ker je sad navdihnjenja, je ta pomen hotel tudi Bog, glavni pisec. V izhodišču je dobesedni pomen eden, vendar iz dveh razlogov lahko govorimo tudi o večpomenskosti. Po eni strani se človeški pisec lahko istočasno nanaša na več ravni stvarnosti, po drugi strani pa lahko Božje navdihnjenje vodi izraz k večplastnem pomenu. Tako je tudi dobesedni pomen od začetka odprt za nadaljnji razvoj, ki se uresničuje pri »ponovnem branju« v novih okoljih. Pogled, ki upošteva različnost literarnih vrst in oblik, ne pomeni relativizacije zgodovinskega pomena, temveč preprečevanje enoznačnega fundamentalističnega pristopa.

Duhovni pomen. Moderna hermenevtika Sveto pismo razumeva tudi v religioznem okviru, zato poleg zgodovinskega pomena odkriva tudi duhovni pomen. Ta pomen je pridobljen, če se bere pod vodstvom Svetega Duha v luči Kristusove velikonočne skrivnosti in novega življenja, ki iz nje izvira. Pri tem niso mišljene osebne interpretacije, ki so plod domišljije ali razuma, temveč izvira iz odnosa, ki ga besedilo ustvarja z velikonočnim dogodkom kot vrhuncem Božjega posega v zgodovino Izraela in vsega človeštva. Eden izmed mnogih vidikov duhovnega pomena je tipološki, ko starozavezni liki in podobe (npr. Adam podoba Kristusa, vesoljni potop podoba krsta) pripravljajo in nakazujejo polno uresničitev v Novi zavezi.

Polni pomen. Polni pomen se opredeljuje kot globlji pomen besedila, ki ga sicer izvorni človeški pisec ni imel v mislih, a ga je hotel Bog. Ta pomen je razkril pisec nekega drugega svetopisemskega besedila, ki prevzame in uporabi obstoječe svetopisemsko besedilo ter mu da nov dobesedni pomen (npr. Iz 7,14 v Mt 1,23). Na ta način se pomen svetopisemskega življenja aktualizira v življenju človeka. (Bovati in Basta 2012, 321–327)

Svetopisemska hermenevtika poskuša povezati različne hermenevtične pristope v enovito celoto. Ravno vera v učlovečeno Besedo govori o vrednosti in moči človeških besed, ki imajo zmožnost ustvarjanja prostora za srečanje med človekom in Bogom, med Bogom in človekom. Na ta način se Beseda učlovečuje in človeka nagovarja kot prijatelja z namenom, da bi bralec sprejel Besedo kot del svojega življenja, kar ga vodi v odnos z Bogom (BR §2).

S področja raziskovanja in uporabe hermenevtike izpostavljamo:

Grant R. Osborne, *The Hermeneutical Spiral: A Comprehensive Introduction to Biblical Interpretation*, 2. izd. (Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 2006).

Delo nudi nabor orodij, ki študentom in raziskovalcem omogočajo prehod od eksegeze k razvoju teologije in pastore. Pri tem je hermenevtika razumljena kot spirala – gibanje med obzorjem besedila in obzorjem bralca – ki pomaga povezati prvotni pomen z aktualizacijo pomena za današnji čas.

Dodatna bibliografija

Aletti, Jean-Noël, Maurice Gilbert, Jean-Louis Ska in Sylvie de Vulpillières.

Lessico ragionato dell'esegesi biblica: Le parole, gli approcci, gli autori. Brescia: Queriniana, 2006.

Bartholomew, Craig G. *Introducing Biblical Hermeneutics: A Comprehensive Framework for Hearing God in Scripture.* Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2015.

Bovati, Pietro, in Pasquale Basta. *Ci ha parlato per mezzo dei profeti: Ermeneutica biblica.* Lectio 4. Cinisello Balsamo: San Paolo, 2012.

Carson, Donald A. *Biblical Interpretation and the Church: Text and Context.* Exeter: Paternoster, 1984.

Fitzmyer, Joseph A. *Scripture, the Soul of Theology.* New York: Paulist Press, 1994.

Grech, Prosper. *Ermeneutica e teologia biblica.* Studi e ricerche bibliche. Roma: Borla, 1986.

Gibert, Pierre. *Petite histoire de l'exégèse biblique.* Lire la Bible 94. Paris: Cerf, 1997.

Hirsch, Eric D. *Validity in Interpretation.* New Haven, CT: Yale University Press, 1967.

Klemm, David E. *Hermeneutical Inquiry.* American Academy of Religion. Studies in Religion 43–44. Atlanta, GA: Scholars Press, 1986.

McDonald, Lee M. *The Formation of the Biblical Canon.* 2 zv. London: Bloomsbury T&T Clark, 2017–2020.

Reiser, Marius. *Bibelkritik und Auslegung der Heiligen Schrift: Beiträge zur Geschichte der biblischen Exegese und Hermeneutik.* Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 217. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 2007.

Terry, Milton S. *Biblical Hermeneutics: A Treatise on the Interpretation of the Old and New Testament.* Grand Rapids, MI: Zondervan, 1974.

Simian-Yofre, Horacio. *Metodologia dell'Antico Testamento.* Bologna: Edizioni Dehoniane Bologna, 1995.

Weder, Hans, in Paul Michel. *Sinnvermittlung: Studien zur Geschichte von Exegese und Hermeneutik I.* Zürich: Pano Verlag, 2000.

Zaključek

V začetku poglavja smo se ustavili ob temeljnem dogodku, Besedi, ki jo Bog namenja človeku in ga kliče v odnos. Izkušnja srečanja z Bogom, izražena in zapisana s podobami in v jeziku določenega prostora in časa, postaja za skupnost navdihnjena Beseda svetopisemskega besedila, ki oblikuje skupnost in jo vodi v srečanje z Besedo. Podobno umetniki s svojo primarno izkušnjo, izraženo preko danosti jezika in kulture, spreminjajo zgodovinsko danost in ji dajejo izkušnjo nadčasovnega. Sveto pismo tako ni stvar človeške projekcije ali individualne izkušnje odnosa z Bogom, temveč predstavlja resničnost srečanja z Besedo, tudi če je jezikovni izraz zgolj analogija tega primarnega srečanja, ki nas presega, a je hkrati tudi del nas.

Predstavili smo osnovne poteze različnih metod in pristopov, ki so se izoblikovali v preteklih stoletjih. Vsaka teh metod nosi pečat zgodovinskega razvoja človeške misli. Tako tudi metode, ki se ustavljajo ob zgodovinskih dejstvih ali pri zgodovinskih virih nastajanja besedil in njihovega predajanja kasnejšim rodovom, ne predstavljajo zadnjega momenta razumevanja besedil, saj ne moremo izkusiti pretekle izkušnje. Vstopanje v svet izvirnega jezika in kulture (izvirne izkušnje) ter razumevanje in odmevanje te izkušnje v različnih časovnih obdobjih ustvarjajo povezavo horizontov, kar potrjuje resničnost aktualne izkušnje in vstopanje v odnos z Besedo. Tako interpretacija ni zgolj filološka analiza ali eksistencialna hermenevtika, temveč odkrivanje duhovno-miselnega okvira, v katerem je delo nastalo, in še več, končna interpretacija teži k veri Cerkve, ki v preroškem jeziku izpoveduje navzočnost Boga v danem trenutku. (Grech 1986, 40–57)

Za pravo umevanje Svetega pisma je ključna vera v učlovečenje Božjega Sina, saj razodeva temeljno resnico, da Bog želi spregovoriti človeku preko človeške zgodovine. Kot pravi Pierre Gibert, sta za dosego pravega in resničnega umevanja Svetega pisma potrebna ravno učlovečenje in vera v učlovečenje kot pravi vodili, ki ne glede na metode, uporabljene skozi zgodovino, vodita bralca k temu cilju. (Gibert 1995, 238)

Kratika

BR Koncilski odloki 1995 (Dogmatična konstitucija o Božjem razodetju *Dei Verbum*)

Seznam referenc

- Aletti, Jean-Noël, Maurice Gilbert, Jean-Louis Ska in Sylvie de Vulpillières.
2006. *Lessico ragionato dell'esegesi biblica: Le parole, gli approcci, gli autori*. Brescia: Queriniana.
- Alter, Robert. 1981. *The Art of Biblical Narrative*. New York: Basic Books.
- Bartholomew, Craig G. 2015. *Introducing Biblical Hermeneutics: A Comprehensive Framework for Hearing God in Scripture*. Grand Rapids, MI: Baker Academic.
- Ratzinger, Joseph. 1989. *Schriftauslegung im Widerstreit*. Quaestiones disputatae 117. Freiburg: Herder.
- Berlin, Adele. 1982. Characterization in biblical narrative: David's wives. *Journal for the Study of the Old Testament* 23: 69–85.
- Bovati, Pietro. 1986. *Ristabilire la giustizia. Procedure, vocabolario, orientamenti*. AB 110. Roma: Pontificio Istituto Biblico.
- – –. 2008. *Così parla il Signore: Studi sul profetismo biblico*. Collana biblica. Bologna: Edizioni Dehoniane.
- Bovati, Pietro, in Pasquale Basta. 2012. *Ci ha parlato per mezzo dei profeti: Ermeneutica biblica*. Lectio 4. Cinisello Balsamo: San Paolo.
- Fitzmyer, Joseph A. 1994. *Scripture, the Soul of Theology*. New York: Paulist Press.
- Gibert, Pierre. 1995. *Petite histoire de l'exégèse biblique*. Lire la Bible 94. Paris: Edition du Cerf.
- Grech, Prosper. 1986. *Ermeneutica e teologia biblica*. Studi e ricerche bibliche. Roma: Borla.
- Greimas, Algirdas J. 1966. *Sémantique structurale: Recherche de méthode*. Langue et langage. Paris: Librairie Larousse.
- Kennedy, George A. 1984. *New Testament Interpretation Through Rhetorical Criticism*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Koncilski odloki*. 1995. Ljubljana: Družina.
- Marguerat, Daniel, in Yvan Bourquin. 2001. *Per leggere i racconti biblici: La Bibbia si racconta. Iniziazione all'analisi narrativa*. Roma: Borla.
- Matjaž, Maksimilijan. 2017. *Eksegeza evangelijev: »Kaj pa vi pravite, kdo sem?« (Mr 8,29)*. 2. izd. Priročniki TEOF 25. Ljubljana: Teološka fakulteta.

- Neusner, Jacob.** 2005. *Questions and Answers: Intellectual Foundations of Judaism*. Massachusetts: Hendrickson Publishers.
- Nielsen, Kirsten.** 1978. *Yahweh as Prosecutor and Judge: An Investigation of the Prophetic Lawsuit (Rib-Pattern)*. JSOT 9. Sheffield: University of Sheffield.
- Osborne, Grant R.** 2006. *The Hermeneutical Spiral: A Comprehensive Introduction to Biblical Interpretation*. 2. izd. Downers Grove, IL: InterVarsity Press.
- Papeška biblična komisija.** 2000. *Interpretacija Svetega pisma v Cerkvi*. CD 87. Ljubljana: Družina.
- Prince, Gerald.** 2003. *A Dictionary of Narratology*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Propp, Vladimir.** 2005. *Morfologija pravljice*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Schnelle, Udo.** 2005. *Einführung in die neutestamentliche Exegese*. 6. izd. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Schökel, Luis A., in José L. Sicre Diaz.** 1984. *I Profeti: Traduzione e commento di L. Alonso Schökel e J. L. Sicre Diaz*. Commenti biblici. Roma: Borla.
- Sicre Diaz, José L.** 1995. *Profetismo in Israele: Il profeta, i profeti, il messaggio*. Roma: Borla.
- Simian-Yofre, Horacio.** 1995. Diacronia: I metodi storico-critici; Acronia: I metodi strutturalisti; Anacronia e sincronia: ermeneutica e pragmatica. V: Horacio Simian-Yofre, Guido Innocenzo Gargano, Stephen Pisano in Jean-Louis Ska, ur. *Metodologia dell'Antico Testamento*, 79–119; 121–137; 171–172. Bologna: Edizioni Dehoniane Bologna.
- Stres, Anton.** 2018. *Leksikon filozofije*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Uvod v Peteroknjižje.** 2024. V: *Sveto pismo: Stara in Nova zaveza*, jeruzalemska izdaja, 41–52. Ljubljana: Slovenska škofovska konferenca; Družina.

TEOF
Teološka
fakulteta

בראשית ברא אלהים את
היתה תהו ובהו וחשך על פני
על פני המים ויאמר אלהים
את האור כי טוב ויבדל אלה
ילקרא אלהים לאור ולח
אמר אלהים יהי רקיע בתוך
מים ויעש אלהים את הרקיע
בין המים אשר עליו ובין המים אשר

Monografija prinaša resnično obsežno in temeljito raziskavo, ki pomeni novo raven v predstavitvi teh virov in njihovih zakonitosti slovenskim bralcem ter bo generacijam prihodnjih študentov močno olajšala prve korake pri delu z njimi. Zasnovana je na interdisciplinarnem pristopu, skupina avtorjev, ki se ponša s širokim strokovnim zaledjem, ponuja izčrpen pregled različnih teorij in vidikov, hkrati pa z jasnim slogom pisanja omogoča razumevanje tudi začetnikom.

— David Movrin

Knjiga Navajanje in raziskovanje svetopisemskih, judovskih in zgodnjekrščanskih pisnih virov predstavlja korisno i praktično pomagalo za biblijska i time povezana istraživanja. Zbog svoje praktičnosti i dosljednosti sigurno je jedinstveno djelo koje će omogućiti biblijskim, ali i drugim znanstvenicima, konkretna i izvanredna monografija za svakodnevnu upotrebu. Ovom monografijom obuhvaćeni su na jednome mjestu svi potrebni znanstveno-istraživački modeli i načini za biblijska istraživanja.

— Andelo Maly

UNIVERZA
V LJUBLJANI

TEOF

Teološka
fakulteta

NAVNAJANJE IN RAZISKOVANJE SVETOPISEMSKIH, JUDOVŠKIH IN ZGODNJEKRŠČANSKIH PISNIH VIROV

znanstvena monografija

Maria Carmela Palmisano, Samo Skralovnik, Miran Špelič, Aljaž Krajnc

